

MUZEUL JUDEȚEAN „AURELIAN
SACERDOȚEANU” VÂLCEA

BURIDAVA
X

MUZEUL JUDEȚEAN „AURELIAN
SACERDOȚEANU” VÂLCEA

BURIDAVA

studii și materiale X

Râmnicu Vâlcea 2012

Colegiul științific:

Prof. univ.dr. Ioan Godea
Prof.univ.dr. Sabin Adrian Luca
Prof. univ.dr. Cristian Schuster
Lect. univ.dr. Silviu Purece

Colegiul de redacție:

Claudiu Tulugea Aurel – redactor șef
Mariana Iosifaru
Ion Tuțulescu
Ionuț Dumitrescu
Elena Mitrana
Carol Terteci – secretar de redacție

Tehnoredactare: Carol Terteci

Corectură și traduceri rezumate: Ana-Maria Tulugea,
Andreea Beca

Coperta și machetare: Marius-Cristian Drăghicean

Editura OFFSETCOLOR

ISSN 0258-140X

Întreaga responsabilitate pentru conținutul articolelor le revine autorilor.

MUZEUL JUDEȚEAN “AURELIAN SACERDOȚEANU” VÂLCEA

Adresa: Calea lui Traian, nr.143, Râmnicu Vâlcea, ROMÂNIA Tel/fax:
0250/738121 E-mail: muzeuljudeteanvalcea@gmail.com

Tipar executat de Tipografia OFFSETCOLOR Râmnicu Vâlcea
Strada Calea lui Traian, nr. 47, Tel/fax: 0250/732522
E-mail: tip.offsetcolor@yahoo.com

CUPRINS

ARHEOLOGIE

Ion Tuțulescu – <i>Forms of habitat belonging to Cotofeni culture in the hill and mountain area of Oltenia</i>	7
Mariana Iosifaru, Nicolae Stan, Niță I. Florea – <i>Unelte litice descoperite în tâmplător în comuna Berislăvești, județul Vâlcea</i>	24
Georgeta El Susi – <i>Resturi de animale dintr-o fântână datată în Bronzul Timpuriu (cultura Nagyrév) de la Foeni-Gaz (județul Timiș). Campania 2009</i>	31
Cristian Schuster, Mircea Negru, Cătălin Șt. Hălmăgeanu – <i>Notă cu privire la un lot de materiale Tei III de la București-Militari-Câmpul Boja, sectorul C. Campaniile 2008 și 2012</i>	42
Laurențiu Mecu – <i>Scurte note asupra habitatului Glina și Tei</i>	55
Gheorghe Calotoiu – <i>The rite, ritual and the chronology of the Telești-Drăgoiești necropola from the Gorj county</i>	65
Mariana-Cristina Popescu, Mariana Iosifaru – <i>Vase de sticlă descoperite la Buridava dacică</i>	74
Dorel Bondoc – <i>Un tipar ceramic din castrul de la Răcari</i>	89
Claudiu Aurel Tulugea – <i>Cronica cercetărilor arheologice pe anii 2009-2010 în județul Vâlcea</i>	98

ISTORIE

Vasile Mărculeț – <i>Ofensiva bulgară de la sfârșitul secolului al X-lea și situația stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos</i>	117
Mihai Dragnea – <i>Importanța spațiului maritim în conflictele ruso-bizantine (sec. IX-XI)</i>	126
Claudiu Aurel Tulugea, Emilian Frâncu – <i>Date noi privind biserica Sf. Dumitru din Rm. Vâlcea</i>	136
Eugen Deca – <i>Câteva considerații asupra proprietăților viticole și pomicole ale mănăstirilor din Vâlcea, în trecut</i>	143
Dumitru Garoafă – <i>Activitatea de arhivă la principalii creatori de documente din administrația județului Vâlcea în perioada regulamentară (1831-1858)</i>	148
Ciprian-Marius Sîrbu – <i>Episcopii Râmnicului și viața politică românească în perioada 1859-1918</i>	162
Dragoș-Ionuț Ecaterinescu, Radu-Gabriel Geiculescu – <i>Scurt istoric al vilei Alexandru Iliescu (fosta Casă de Cultură) Băile Govora-județul Vâlcea</i>	188

Dan Mihai Moroianu – <i>Evoluția stațiilor balneare vâlcene în perioada modernă</i>	194
Radu Tabără – <i>Insignele și însemnele organizației Șoimilor Patriei din Republica Socialistă România (1976-1989)</i>	200
Sorin Oane – <i>Ce fel de oraș este Râmnicu-Vâlcea. Un material pentru folosul primarilor Râmnicului (și nu doar pentru ei)</i>	219

ETNOGRAFIE

Ionuț Dumitrescu – <i>Aspecte ale albinăritului în Vâlcea</i>	227
Irinel Cănuț – <i>Caracteristici ale habitatului din zona etnografică Câmpia Băileștilor</i>	232
Sabin Lungoci – <i>Expoziția „Sărbătorile pascale ilustrate în iconografie”</i> ..	252
Florentina Pleniceanu – <i>Aspecte ale educației pentru patrimoniul etnografic în cadrul relației muzeu–școală primară</i>	256
Ioan St. Lazăr – <i>Dumnezeu și meșterul său, Dumitru Șchiopu</i>	265

ARTĂ

Diana Mirea – <i>Un registru al apostolilor aproape complet aflat în colecția de artă veche românească a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea</i>	268
Gheorghe Dican – <i>Comorile Casei Simian</i>	275
Alina–Cristina Cristea – <i>Arta lemnului în plastica lui Ovidiu Maitec</i>	284

RESTAURARE-CONSERVARE

Olimpia Coman-Sipeanu, Rodica Gabriela Herbel – <i>Restaurarea icoanei prăznicar Intrarea în biserică a Maicii Domnului</i>	289
Vasilica Ciorogar – <i>Problematika restaurării „Liturgierul lui Macarie” (1508)</i>	298
Radu Schuller – <i>Procesul de salvare a unei cărți populare oculte (de la începutul secolului al XIX-lea)</i>	305
Ruxandra-Ioana Stroia – <i>Restaurarea și conservarea piesei textile „cap de străjăc”</i>	312
Daniela Beu – <i>Restaurarea unui fragment de păretar</i>	321
Ovidiu Părăușanu – <i>Măsuri de conservare și protejare a exponatelor din spațiile expoziționale ale Muzeului de Istorie a județului Vâlcea</i>	327

FORMS OF HABITAT BELONGING TO COTOFENI CULTURE IN THE HILL AND MOUNTAIN AREA OF OLTENIA

Ion Tuțulescu¹

iontutulescu@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *locuire, cuptor, așezare, suprafață, civilizație, eneolitic, perioada de tranziție.*

Keywords: *dwelling, oven, settlement, area, civilization, eneolithic, period of transition.*

Sumar: *Perioada de tranziție spre epoca bronzului, respectiv etapa finală este reprezentată în zona deluroasă și montană a Olteniei de purtătorii civilizației Coțofeni. Comunitățile culturii menționate mai sus ocupă mai toate formele de locuire, stațiuni arheologice fiind atestate pe insule, terase, vârfuri de deal etc. Referitor la construcții, predomină locuințele de suprafață, alături de care cercetările semnalez apariția bordeielor și a colibelor-locuințe cu structură ușoară. O mare parte a locuințelor dețin instalații de încălzit, alcătuite din vetre și cuptoare; dar și amenajări interioare, reprezentate prin podine din lut.*

Abstract: *The transition period to the Bronze Age, respectively the final stage, is represented, in the hill and mountain area of Oltenia, by the bearers of Coțofeni civilization. The communities of the above culture occupy all forms of habitat, archaeological sites being certified in islands, terraces, hilltops etc. Concerning constructions, there are prevailing the surface houses, with whom the researches indicate the occurrence of the huts-which are lightweight housing. Most of the houses have heating installations, consisting of hearths and ovens; but also interior improvements, represented by clay floorings.*

Geographical landscape. Men's life is closely related to the land where he lives. The architecture of this „land”, its look and wealth determine the basic occupations of the inhabitants. In Prehistory, especially the influence of the land on men was very big. The more the men evolves technologically, the less the influence of the environment is, but it will never vanish at all. This is the reason why, in order to study ancient people's life we must know the places where they lived. The mountain and hill area of Oltenia include three big landforms: mountains, hills, plateau. The mountain region forms a part from the huge structural unit of the southern Carpathian laying from the Perisani mountains and Magura Codle to the Danube Bazias and Iron Gates². Here the Southern Carpathians reach imposing heights: Parang = 2518 m and Mandra = 2324 m. For Oltenia, the mountain area is formed by the heaps: Parang, Vulcan and Cerna's mountains.

¹Ion Tuțulescu, arheolog, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, doctor în istorie, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.

² Cucu 1961, p. 10.

The Getic Sub-Carpathians (southern) stretch in the territory framed by the river Olt and Motru's valley, to the Mehedinti plateau. The characteristic elements of the Sub-Carpathic area, that somehow differentiates it from the other Sub-Carpathians, are the narrowing of the Sub-Carpathic region and the less emphasized folds than those from the East of Dambovită, where these frequently reach to diapirism³.

In the North-West of Oltenia and the West of the Getic Sub-Carpathians lies the Mehedinti plateau, that even though it occupies a small area (about 760 km² or 0,33% of the country's territory), it has a typical aspect of plateau, of erosion, individualized in a Carpathic unit. This landform was created by the leveling which cut in old landforms (crystalline schists, limestones, sandstones), but also in miocene sedimentary rocks and it was mainly made during the pleistocene, at the end of which the resulted surface at the border of the mountain (mainly by abrasion), began to be raised and to be submitted to fragmentation⁴.

In the South of the Sub-Carpathians lies the Getic plateau (13900 km² or 5,9% of the territory of Romania); it represented at the beginning of the Quaternary a vast piedmont plain which, after was raised more in the North and in the East of the river Olt, where it reached altitudes of 500-700 m; in rest, the values maintain between 300-400 m decreasing even more at the contact with Romanian plain. The working area is delimited hydrographically by the river Olt (East) and the Danube (West), the territory between these two important hydrographic networks is crossed by the river Jiu. The location of the country in the 45° parallel, leads to the registration of a little difference between the time of days and nights from North to South, as well as the existence of a reduced difference between the annual temperatures from the North border to the Southern border⁵. The climate⁶ is temperate continental, with Mediterranean influences, the arrangement in steps of the relief (plateau, hill, mountain) leading to a natural setting of the climate elements.

Brief History of studying the habitat in the Coțofeni culture period

The great area of spreading of the event in question occupies the West of Muntenia, Oltenia, North-West of Bulgaria, North-East of Serbia, the inside of the Carpathian arch (except the low areas) and the South of Maramureș⁷. In the whole spreading area have been identified about 1500 sites⁸, which 1000 only in Romania⁹.

³ Ghinea 2002, p. 1187.

⁴ Ielenicz 1999, p. 19.

⁵ Roșu 1980, p. 73.

⁶ We are talking about the hill and mountain area of Oltenia.

⁷ Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 311.

⁸ Popa 2009.

⁹ Ciută 2009, p. 95.

Over time, the studying of the habitat belonging to this culture is in connection with the name of some researchers like: Petre Roman¹⁰, Horia Ciugudean¹¹, Gheorghe Lazarovici¹², Doru Liciu¹³, Stefan Alexandrov¹⁴, Valeriu Lazăr¹⁵, Gheorghe Petre-Govora¹⁶ etc.

The settlements

1. The location of the settlements

1.a. Of terrace: Brăneț¹⁷, Roșiile-Biserică¹⁸, Rogova¹⁹, Copăcelu²⁰, Crivina²¹, Pietra Olt²² etc.

1.b. On islands: Ostrovul Corbului²³ and Ostrovul Șimian²⁴.

1.c. On natural channels: Castele Traiane²⁵ and Plenița²⁶.

1.d. Of heights:

1.d.1. Headlands: Cetățuia²⁷, Govora-Dealul Săpunarului²⁸, Oprișor²⁹, Mateești, Cosota³⁰, Bârsești³¹ etc.

1.d.2. Bots of a hill: Bunești³², Ocele Mari-Zdup³³, Calopăr³⁴, Căzănești-Cărămidărie³⁵, Costești-Măgura Costeștilor³⁶, Cozia Veche³⁷, Găneasa³⁸, Gătăjesti³⁹, Ocele Mici-Coasta Ungurească⁴⁰, Vârț⁴¹ etc.

¹⁰ Roman 1976; *Idem* 1977.

¹¹ Ciugudean 2000.

¹² Lazarovici, Lazarovici 2007.

¹³ Liciu 2002.

¹⁴ Alexandrov 1997.

¹⁵ Lazăr 1975; *Idem* 1976; *Idem* 1977; *Idem* 1978; *Idem* 1980; *Idem* 1981-1982.

¹⁶ Petre Govora 1967; *Idem* 1982; *Idem* 1995.

¹⁷ Roman 1976, p. 14; Ulanici 1975b, p. 243; *Idem* 1975a, p. 45.

¹⁸ Tuțulescu 2010, p. 32.

¹⁹ Liciu 2002, p. 12; Crăciunescu 2002, p. 12; Crăciunescu *et alii* 2001, *punct* 170; Crăciunescu *et alii* 2002, *punct* 180; Crăciunescu, Manea 2003, *punct* 160; Crăciunescu, Manea 2004, *punct* 157; Crăciunescu, Manea 2005, *punct* 185; Crăciunescu *et alii* 2006, *punct* 154; Crăciunescu, Manea 2007, *punct* 151; Manea 2003, p. 48.

²⁰ Tuțulescu 2008, p. 17.

²¹ Liciu 2002, p. 12.

²² Lazăr 1997, p. 13.

²³ Roman 1976, p. 14; Liciu 2002, p. 12; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 312.

²⁴ Roman 1976, p. 14; Liciu 2002, p. 12; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 312.

²⁵ Roman 1976, p. 14; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 312.

²⁶ Roman 1976, p. 14; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 312.

²⁷ Petre Govora 1982, p. 14; *Idem* 1995, p. 19.

²⁸ Petre Govora 1967, p. 645; Berciu 1966, p. 135, Roman 1976, p. 82; Petre Govora 1982, p. 23.

²⁹ Liciu 2002, p. 12.

³⁰ Berciu *et alii* 1984, p. 177; *Idem* 1990, p. 135.

³¹ Petre Govora 1967, p. 645-647; *Idem* 1982, p. 23; *Idem* 1995, p. 19; *Idem* 1997, p. 11.

³² *Idem* 1967, p. 652; *Idem* 1982, p. 23; *Idem* 1995, p. 19; *Idem* 1997, p. 11.

³³ *Idem* 1982, p. 9-10; *Idem* 1995, p. 18-19.

1.e. Dwellings in caves: *Peștera Neolitică-Costesti*⁴², *Peștera Sf. Grigore Decapolitul-Costești*⁴³, *Peștera Muierilor* and *Peștera Pârcălabu-Baia de Fier*⁴⁴, Runcu⁴⁵.

1.f. Settlements placed on tells: Sălcuța⁴⁶.

2. According to the way of organizing

2.a. Unfortified settlements: Bunești⁴⁷, Brăneț⁴⁸, Calopăr⁴⁹, Căzănești⁵⁰, Copăcelu⁵¹, Modioia⁵², Rogova⁵³ etc. The majority of this kind of settlements is placed in areas in which the nature played a protective role (settlements situated on headlands, terrace spurs etc.), the defensive sistem having no more use.

2.b. Fortified settlements: Castele Traiane⁵⁴, Plenița⁵⁵, Șiacu⁵⁶. For the settlements at Castele Romane and Plenița we have information regarding the use of the defensive sistem consisting in ditches and mounds of defense. Regarding the fortification from Șiacu (Gorj county), the ambiguous informations does not reveal us the defense sistem they used. It is important to mention the fact that the fortification of the above mentioned settlements is realised during the phase III of Coțofeni Culture, probably due to an external danger; the same phenomenon is also observed in the Glina civilisation (phase II-III contemporary to the phase III Coțofeni).

2.c. The tell settlements: Ostrovul Corbului⁵⁷ and Ocele Mari-Zdup⁵⁸. The high levels of deposit belonging to the concerned manifestation entitle us to fit the sites in the above mentioned category. At Ostrovul Corbului, in the sector A,

³⁴ Zirra, Pop 1995, p. 13.

³⁵ Petre Govora 1967, p. 649-650; *Idem* 1982, p. 23; *Idem* 1995, p. 20.

³⁶ Vulpe 1967, p. 190.

³⁷ Petre Govora 1995, p. 20.

³⁸ Information from Cristinel Fântâneau.

³⁹ Petre Govora 1995, p. 20.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Calotoiu *et alii* 1987, p. 25-27.

⁴² Procopie 1982, p. 56-64; Bondoc 2002, p. 26.

⁴³ Bondoc 2002, p. 26.

⁴⁴ Berciu 1939, p. 76; Comșa 1968; Roman 1976, p. 79. Ploșor *et alii* 1957, p. 13-27.

⁴⁵ Smeu 1988, p. 5-9.

⁴⁶ Berciu 1961, p. 338-339.

⁴⁷ Petre Govora 1967, p. 652; Roman 1976, p. 79; Petre Govora 1982, p. 23.

⁴⁸ Ulanici 1975a, p. 45 ; *Idem* 1975 b, p. 243; *Idem* 1976, p. 27; Roman 1976, p. 80.

⁴⁹ Zirra, Pop 1995, p. 13.

⁵⁰ Roman 1976, p. 81; Petre Govora 1982, p. 23; *Idem* 1995, p. 20.

⁵¹ Tuțulescu 2008, p. 17.

⁵² Petre Govora 1995, p. 20.

⁵³ Roman 1976, p. 81; Crăciunescu 2002, p. 19. Liciu 2002, p. 10.

⁵⁴ Roman 1976, p. 14.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *** 2001, p. 229; Ciută 2009, p. 97.

⁵⁷ Roman, Opreșcu 2008, p. 161. The authors do not speak about a tell settlement here.

⁵⁸ Petre Govora 1995, p. 18-19.

S. XV, the layer of culture has a thickness between 1-1,20 m⁵⁹, the level totally belongs to the phase III. In Vâlcea County, at Ocnele Mari-*Zdup*, the level of culture begins at a depth of 0,60 m and it ends at -3,60 m⁶⁰. It is interesting that all the phases of evolution are represented, the layer of culture indicating a long term settlement. The problem of the tell settlements in Coțofeni culture area it is briefly presented by Cristian Popa; except from those presented above, the author identifies some in Transilvania⁶¹.

2.d. Settlements with an obvious economic character of exploiting of some resources. In the saline platform around Ocnele Mari it has been certificated a number of five settlements in which salt exploiting had the major role. We mention that in the points from Ocnele Mari-*Coasta Ungurească*, Ocnele Mari-*Cosota*, Ocnele Mari- *Zdup*, Govora-*Dealul Săpunarului* and Căzănești the salt was extracted using briquetting vessels (truncated glasses), and from here it was realized a commerce with neighboring areas⁶².

3. The time of using the settlements

3.a. Settlements used for a long time, reported by the sequence of levels, are present at Ostrovul Corbului, Ocnele Mari-*Cosota*⁶³ and Ocnele Mari-*Zdup*.

3.b. Settlements used for an average period of time, mentioned by a single level of habitation, but rich in archaeological material are reported at Castele Traiane, Rogova, Cetățuia, Vârț, Govora-*Dealul Săpunarului*, Roșiile, Oprișor, Mateești, Căzănești, Craiova etc. The majority of the discoveries from the area fit in this type.

3.c. Seasonal settlements (used for a short period of time) generally placed in the mountain area or caves area or in places where establishment was linked to a certain economic practice. In this category fit the discoveries from Copăcelu⁶⁴, *Peștera Neolitică*, *Peștera Sf. Grigore Decapolitul-Costesti*⁶⁵ etc.

4. Dimensions

Insufficient researches in the hill and mountain area of Oltenia present a pretty concise image regarding the dimensions of Coțofeni settlements. At Ostrovul Corbului, the deposits along the Danube's shore are distinguishable on about 500 linear meters, and an appreciation of the complexes spreading is

⁵⁹ Roman, Opreșescu 2008, p. 161.

⁶⁰ Petre Govora 1995, p. 18-19.

⁶¹ Popa 2009.

⁶² Schuster, Tuțulescu 2010. Communication held at the symposium at Prodiva Bulgaria „Salt and Gold: The Role of Salt in Prehistoric Europe” (30 septembrie-4 octombrie); Schuster *et alii* 2010, p. 263; Schuster, Tuțulescu 2011, p. 141-142.

⁶³ We mentioned that the settlement from here was destroyed by Geto Dacian civilisation, but from researching the ceramic material we see a long evolution from the first phase up to the third phase.

⁶⁴ The discovery from here can be assigned to a fishing camp settled here. We underline that the theory is just a supposition, because the little researched area does not show us a clear situation.

⁶⁵ Inhabited points for a short period of time, in the communities succession.

estimated at 38000 m²⁶⁶. For this kind of settlement as well we find out that the dwellings are oriented in most of the cases parallel to the Danube (East-West), positioned in the most prominent zone and along the Danube⁶⁷.

At Ocnîța-Cosota the archeological researches from Buridava Dacică and especially from the *Acropola* led to the discovery of an important lot of material, the area for this point being of about 3000 m²⁶⁸.

At Brăneț, the Coțofeni settlement is located on a headland with the dimensions 250 x 60 m⁶⁹, the living area being of about 15000 m².

From the personal researches made at Cetățuia, where on the headland on which the discoveries from here have been made, the living area is about 900 m². Regarding the site from Rogova (Mehedinți county), the author suggests the idea that the Coțofeni settlement occupied a squared perimeter with the side of 40 m⁷⁰, the living area being therefore 1600 m².

By all the facts presented above, we assert that the Coțofeni settlements are classified in big dimensions settlements and small dimensions settlements.

5. The way of dividing in different zones the settlements.

Having a mixed economy, mostly pastoral, we consider that these could have been divided in zones for sheltering the cattle and zones for living.

Constructions

1. Huts: Vârț-Cioaca lui Meilă, Rogova, Brăneț and Ostovul Corbului.

1.a. Form:

1.a.1. Ovoid: Vârț, Ostrovul Corbului. The archeological researches from Vârț led to the discovery of a fifth type hut⁷¹, ovoid form, diameter between 3-4 m⁷².

For Ostrovul Corbului the situation is different; some pits can be classified as hut type dwellings. In the South part of S. II, S. VIII from sector A, has been researched an oval pit noted Gr. 5 with the dimensions of 3,40 x 2 m and depth of 0,90-1 m. That pit is dished from East to West, the orientation being ESE-WNW, the entrance from WNW is like a step. Near the step, in the left side, has been discovered a stake pit with the diameter of 35 cm⁷³. Petre Roman, the coordinator of the diggings from here, considers that Gr. 5 can be classified as a hut type dwelling.

In S. XII, Sector A, level 4, has been researched a pit with big dimensions (ovoid form as in the picture), which pierced Sălcuța level having in the middle

⁶⁶ Roman 1996, p. 30-31.

⁶⁷ Roman, Opreșcu 2008, p. 162.

⁶⁸ Information from Mariana Iosifaru.

⁶⁹ Ulanici 1975a, p. 45.

⁷⁰ Crăciunescu 2002, p. 19.

⁷¹ Calotoiu *et alii* 1987, p. 25.

⁷² Gherghe 1982, p. 40; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 315.

⁷³ Roman, Opreșcu 2008, p. 127.

the hole for the stake for the roof⁷⁴. Is remarkable the fact that *Sector B*, S. the XXI-st is reported a construction in its filling has been discovered an appreciable quantity of ceramic, bones, stones, sea shells⁷⁵, elements that can frame the complex of the category mentioned above.

1.a.2. Rectangular: Brăneț, Ostrovul Corbului. In the inferior level (research 1972) has been discovered a rectangular hut with rounded edges, dimensions 2,70 x 2,30 m, maximum depth being of 0,70 m⁷⁶. The dwelling has a stake pit in the middle for supporting the roof. At Ostrovul Corbului in S. XV, *Sector A* has been researched a rectangular pit with the length of 2,80 m and depth of 0,80 m⁷⁷.

In the years 2001-2002, at Rogova "La Cazărmi", it has been researched a dwelling with the dimensions 2,75 x 1,45 m and depth 0,80 m⁷⁸. Two years later, it has been reported the presence of two complexes of same type, without being presented any details about the form or the depth of the constructions⁷⁹.

2. Surface dwellings

2.a Proper dwellings. Certificate in settlements like: Ostrovul Corbului⁸⁰, Calopăr⁸¹, Rogova⁸², Șiacu⁸³, Cetățuia⁸⁴ and Brăneț.

2.a.1 Rectangular dwellings. We find them at Rogova, Ostrovul Corbului and Brăneț.

In the point *La Cazărmi* from Rogova many rectangular dwellings have been researched. Though, in 2001, two dwellings were unveiled, the first one partially researched a year before, dimensions 3,45 x 2,80 m with the edges slightly rounded⁸⁵, and the second one with dimensions 4,40 x 2,00 m⁸⁶. The coordinator of the research launches the hypothesis that the first dwelling had an interior pit that used for gathering the excess humidity from the level of the floor⁸⁷.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 139.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 167.

⁷⁶ Ulanici 1975a, p. 45.

⁷⁷ Roman, Opreșescu 2008, p. 161.

⁷⁸ Crăciunescu 2002, p. 20.

⁷⁹ Crăciunescu, Manea 2005, *punct 185*.

⁸⁰ Roman, Opreșescu 2008, p. 123-168; Roman 1996, p. 13-31.

⁸¹ Zirra, Pop 1995, p. 15-16.

⁸² Crăciunescu 2002, p. 12; Crăciunescu *et alii* 2001, *punct 170*; Crăciunescu *et alii* 2002, *punct. 180*; Crăciunescu, Manea 2003, *punct 160*; Crăciunescu, Manea 2004, *punct 157*; Crăciunescu, Manea 2005, *punct 185*; Crăciunescu *et alii* 2006, *punct 154*; Crăciunescu, Manea 2007, *punct 151*; Manea 2003, p. 48.

⁸³ Calotoiu *et alii* 1987, p. 28.

⁸⁴ Petre Govora's site notebook.

⁸⁵ Crăciunescu *et alii* 2001, *punct 170*.

⁸⁶ Crăciunescu 2002, p. 20; Crăciunescu *et alii* 2002, *punct 180*.

⁸⁷ Crăciunescu 2002, p. 20.

At Ostrovlul Corbului in *Sector A*, S. XII at level four, it is recalled a dwelling with dimensions 4,00 x 3,00 m⁸⁸, and in S. XII-1 two rectangular dwellings with dimensions 6,50 x 2,70 m⁸⁹, respectively 3,25 x 2,40 m⁹⁰. In S. I level two, a 3,00 cm thick platform has been discovered, with dimensions 5,00 m North South and 3,25 m East West, having stakes for supporting the walls inside and also outside⁹¹.

2.a.2. L shaped dwellings. In *Sector A*. S. XII, from Ostrovlul Corbului dwelling noted as L.1., had the following dimensions: South side = 15 m, East side = 5 m and North side= 9 m. In the North East, many stake holes seem the suggest according to the discoverer the existence of a veranda or an annex of 2 x 2 m⁹². The walls of the dwelling had interior and exterior stakes, the thickness being between 0,14-0,30 m.

2.a.3. Oval dwellings. The researches made with the occasion of building a water basin on hill Cetățuia from Râmnicu Vâlcea led to the discovery of a Coțofeni dwelling with the length of 4,50 m⁹³.

2.a.3 Dwellings with an unspecified form.

At Brăneț, in the years 1973-1975 the archeological researches led tot the discovery of two surface dwellings noted with L.C. and L.D.⁹⁴, L.C., whose contour has not been established had 10 cm thick walls; L.D. situated at 4 m North West from the first⁹⁵, of which only 1/5 of the surface has been researched, this not being preserved because of the later destructions. Both dwellings have interior hearths, their improvement being directly on the ground, without floor. The researches from 1972 led to the discovery of a surface dwelling (noted probably L.B), with small dimensions, in the second level of inhabitation. It could not be specified the form or the existence of an interior improvement⁹⁶.

At Bâzdâna-Calopăr, in Dolj county, has been signaled at dwelling with a form that could not be established, because of the landslides from the North area of the sit⁹⁷.

At Șiacu, settlement have been partially discovered two surface dwellings, weakly preserved their accentuation is made after the parts of burned adobe and the ceramic fragments⁹⁸.

⁸⁸ Roman, Oprețescu 2008, p. 138.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 142.

⁹⁰ *Ibidem*, 2008, p. 149 ; There is not any information about the stratigraphical classification of the two complexes.

⁹¹ *Ibidem*, 2008, p. 152.

⁹² *Ibidem*, 2008, p. 136.

⁹³ Information from Petre Govora's site notebook.

⁹⁴ Ulanici 1976, p. 37.

⁹⁵ Both dwellings belong to the second level.

⁹⁶ Ulanici 1975a, p. 47.

⁹⁷ Zirra, Pop 1995, p. 15.

⁹⁸ Calotoiu *et alli* 1987, p. 28.

2.b. Huts. The walls are made of wattles covered with clay, of small dimensions, mentioned in the settlements from Ostrovul Simian, Vârț⁹⁹ and Copăcelu¹⁰⁰.

At Ostrovul Simian and Vârț, the huts were referred after the form of the adobe collected around fire hearth, their form being round or ellipsoidal. Regarding that from Copăcelu, the small researched area does not show us a clear image which could suggest an eventual form. According to the opinion of the archeologist Horia Ciugudean, the hut is found in all the phases of culture evolution¹⁰¹.

3. Improvements in the dwellings. The investigations made in the area of Coțofeni culture from our study reveal the existence of dwellings with floors and dwellings placed directly on the ground.

The dwellings discovered during the researches at Ostrovul Corbului have floors, hearth furnaces and pits.

The floorings discovered at Ostrovul Corbului can be classified according to the colour of the clay as follows:

- Floorings with blue clay (sector A,S., I, level 3 with restorations of a yellow clay¹⁰², from a dwelling with straight corners;

- Floorings with yellow clay (level 6, sector A, S. I, at a depth of -1,90-1,70, on a length of 4 m a yellow clay flooring with a thickness of 10 cm has been researched, in S. XII, level 2, etc);

- Floorings with greenish clay (sector A, S. X).

According to the thickness of the floorings we see that these are between 3 cm¹⁰³ (S. I-c. level 2), 4-5 cm¹⁰⁴ (L.I from sector A.S.XII) and 10 cm (level 6, sector A. S. I), being restored for many times (level 4, Sector A. S. I we can see the existence of some floorings that have been restored for three times¹⁰⁵).

We can see the traces of the floorings in the following sections from Ostrovul Corbului, from Sector A: S. XXVI, S.I-c, S.XV, S.XVI¹⁰⁶.

At Bâzdâna, in Calopăr, Dolj county, the flooring of the dwelling was made from yellow clay, very good trodden, kept under the hearth, under debris and mainly around the hearth¹⁰⁷.

The research from Cetățuia, Râmnicu Vâlcea town, made by Gheorghe Petre Govora, reveal the existence of a clay flooring, mixed with sand and rarely with pebbles, omitting the colour of the above mentioned clay¹⁰⁸.

⁹⁹ Berciu 1939, p. 79.

¹⁰⁰ Tuțulescu 2008, p. 18.

¹⁰¹ Ciugudean 2000, p. 18.

¹⁰² Roman, Oprețescu 2008, p. 152.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 152.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 136.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 155.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 125-168.

¹⁰⁷ Zirra, Pop 1995, p. 16-17; We do not know any information regarding the thickness of this settlement.

4. The way of building

The huts are different from the surface dwellings on the depth made in the ground, according to Horia Ciugudean's opinion they are considered single-family residences¹⁰⁹.

For building the huts there were used stakes and wattle on which the clay was added. Important information arrive from Brăneț where the dwelling noted L.C. had the thickness of the stakes and wattle between 2-3 cm on which it was added the clay so the thickness of the wall became 10 cm¹¹⁰.

The information offered by L.I, Sector A. S. XII, from Ostrovul Corbului are essential, the edges of the walls kept in the digging were high up to 10-14 cm, the thickness is between 14-30 cm. For supporting the walls, the dwelling had interior stakes as well as exterior. The exterior ones had sharp tops, the interior ones did not. The building technique was from wattle with clay, the roof was made from clay¹¹¹.

V. Other ensembles: fire installations (fire hearths, ovens), pits

1. Hearths

1.a. Interior. They can be found at Vârț¹¹², Ostrovul Corbului¹¹³, Copăcelu¹¹⁴, Brăneț¹¹⁵, Ostrovul Siminic¹¹⁶ and Bâzdâna¹¹⁷. The information regarding to the place of setting these installations in the dwelling would have been essential. Although, at Ostrovul Corbului according to the plan of the big dwelling L.I, we can see the location of a hearth on the side of the wall and the second in the middle of the structure. After the location of the 2 hearths discovered at Brăneț, the author of the researches mentions that these were situated in higher area.

1.b. Exterior. Ostrovul Corbului¹¹⁸. According to the plans we observe the appearance of the above mentioned type. We do not know if the installation was for one or more dwellings.

1.c. Form:

1.c.1 Round: Brăneț¹¹⁹ (L.D, diameter of 1,20 m and thickness of 0,11 m), Bâzdâna¹²⁰ (diameter of 1,30 m including the garden), Vârț¹²¹ (diameter 1,40 m and thickness 4,5 cm).

¹⁰⁸ Site notebook.

¹⁰⁹ Ciugudean 2000, p. 19.

¹¹⁰ Ulanici 1976, p. 37.

¹¹¹ Roman, Opreșcu 2008, p. 137.

¹¹² Gherghe 1982, p. 40; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 314.

¹¹³ Roman, Opreșcu 2008, p. 125-168.

¹¹⁴ Tuțulescu 2008, p. 18.

¹¹⁵ Ulanici 1976, p. 37.

¹¹⁶ Berciu 1939, p. 79.

¹¹⁷ Zirra, Pop 1995, p. 15-16.

¹¹⁸ Roman, Opreșcu 2008, p. 125-168.

¹¹⁹ Ulanici 1976, p. 41

¹²⁰ Zirra, Pop 1995, p. 16.

¹²¹ Gherghe 1982, p. 40; Calotoiu *et alii* 1987, p. 25; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 315.

1.c.2 Rectangular: Ostrovul Corbului- Sector A. S. X, diameter 100 x 80 cm¹²², Sector A. S. I, level 6, rectangular including the garden¹²³, Sector B. S. XXII¹²⁴.

1.c.3 Oval: Ostrovul Corbului- Sector A.S. XVII, level 3 diameter 1,20 m¹²⁵, Sector A.S. I level 1, diameter 1,30 x 0,83 m¹²⁶.

1.d. According to the type:

1.d.1 Simple: Brăneț¹²⁷, Ostrovul Corbului, Șiacu¹²⁸.

1.d.2. With garden: Calopăr-Bâzdâna¹²⁹ and Ostrovul Corbului¹³⁰.

1.e. According to the use. Although it is thought that this type of installation had a double purpose (warming and cooking), the archeological researches from Ostrovul Corbului led to the discovery of two hearths in a dwelling. The author of the researches considers that the two hearths (Sector A.S. XXVI, -2,40 m), had different purposes: one for warming in the other for cooking¹³¹.

1.f. Way of building. The majority of the installations are raised on a layer of ceramic fragments (disposed on a row or on many rows) over which it is added the plaster. In S. XVII from Sector A from Ostrovul Corbului, level 2 in a dwelling has been researched a hearth that had in its composition a layer of ceramic fragments and bottoms of vessels that were placed head down, disposed on many rows, in a rectangular bed¹³². The role of the ceramic fragments and bottoms of vessel in the composition of hearths was stocking the heat. At the certain period of time and because of prolonged use, these were plastered once again. The hearths made from a layer of ceramic fragments were discovered also at Calopăr-Bâzdâna¹³³, Vârț¹³⁴ at Ostrovul Corbului.

Regarding to the huts discovered at Brăneț, we do not have information regarding their composition¹³⁵, that from Copăcelu was destroyed by ages¹³⁶.

2. Ovens

¹²² Roman, Opreșescu 2008, p. 129.

¹²³ *Ibidem*, p. 156.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 165, p. 165, fig. 39; Partially research according to the plan it belongs to this type.

¹²⁵ *Ibidem*, p.130, fig. 8.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 152.

¹²⁷ Ulanici 1976, p. 37.

¹²⁸ Gherghe 1982, p. 40; Calotoiu *et alii* 1987, p. 25; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 315.

¹²⁹ Zirra, Pop 1995, p. 16, round hearth.

¹³⁰ Roman, Opreșescu 2008, p. 156, Sector A, S. I, level 6 depth 1.90-1.70 m, rectangular shape.

¹³¹ *Ibidem*, p. 130.

¹³² *Ibidem*, p. 130.

¹³³ Zirra, Pop 1995, p. 16.

¹³⁴ Gherghe 1982, p. 40; Calotoiu *et alii* 1987, p. 25; Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 315.

¹³⁵ Ulanici 1976, p. 41, it is mentioned the settlement in a higher area.

¹³⁶ Tuțulescu 2008, p. 18.

The archeological researches from the hill and mountain area of Oltenia are pretty poor, the only information regarding the ovens come from the West part of the area. The investigations made at Ostrovul Corbului-*Botul Cliuciului*, led to the discovery of two types of ovens:

2.a. Domestic ovens. At Ostrovul Corbului, Sector A.S. XII level 3 in a surface dwelling has been researched an oven with the diameter of 1m, strongly destroyed on the inside because of the use¹³⁷.

2.b. Ovens for reducing ore. In the same sector S. XVI b at the border of squares 16-17 has been revealed a metallurgical oven. The installation was destroyed on the superior part (dome), by a new pit, horseshoe shaped, built in a mass of ashes, it had the side parts plated with Coțofeni pieces. The hearth was built over a layer of ashes and coals to which it had been added one layer of ceramic fragments. In the interior of the oven were found traces of hard, the orientation being North-South, with an opening to the North¹³⁸.

3. Pits.

3.a. According to the setting in space:

3.a.1. Interior pits. Inside the dwellings, they are certificated at Rogova¹³⁹.

3.a.2. Exterior pits. Outside the dwelling at: Simnic¹⁴⁰, Rogova¹⁴¹, Ostrovul Corbului¹⁴².

3.b. According to the use.

3.b.1. Household pits: Rogova¹⁴³, Ostrovul Corbului¹⁴⁴, Simnic.

3.b.2. Pits for extracting the clay: Ostrovul Corbului¹⁴⁵.

3.b.3. Pits for gathering the excess of humidity: Rogova¹⁴⁶.

3.c. According to the shape:

3.c.1. Oval: Ostrovul Corbului¹⁴⁷.

3.c.2. Round: Ostrovul Corbului¹⁴⁸.

¹³⁷ Roman, Opreșescu 2008, p. 138.

¹³⁸ Roman *et alii* 1983, p. 101, fig. 1/2; Roman, Opreșescu 2008, p. 163-164, fig. 35-36.

¹³⁹ Crăciunescu 2002, p. 20.

¹⁴⁰ Galbenu 1975, p. 15; We do not have any information regarding the shape, depth or type. The only mention that we have is that coming from discovering in the filling of the holes with copper fragments, the size of a grain bean.

¹⁴¹ Manea, Pădureanu 2005, p. 48, pl. II.

¹⁴² Roman, Opreșescu 2008, p. 127, Sector A, S.II; p. 142, S.XII-I, with irregular edges coming down in steps, p. 159, S. I, Gr. 13 A; p. 139, S.XII, Gr.2; p. 159, S. I, Gr. 13 A; p. 166, Sector B, S. XVIII.

¹⁴³ Manea, Pădureanu 2005, p. 48, pl. II.

¹⁴⁴ Roman, Opreșescu 2008, p. 127, Sector A, S.II; p. 159, S. I, Gr. 13 A; p. 139, S.XII, Gr.2,

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 127, Sector A, S. I, Gr. 10 (diameter 2 m), Gr. 15; p. 142, S.XII-I, with irregular edges coming down in steps.

¹⁴⁶ Crăciunescu 2002, p. 20.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 127, Sector A, S.II, diameter 2,30 m, depth -70-80 cm; p. 159, S. I, Gr. 13 A, diameter 1,80x0,90 m, depth -0,52 m; p. 139, S.XII, Gr.2, diameter 2,10 m; p. 166, Sector B, S. XVIII,

3.c.3. With irregular shape: Ostrovul Corbului¹⁴⁹.

The researches made in the few Coțofeni settlements do not offer information regarding the appearance of pits for supplies and why not some pits with spiritual features. Regarding this cultural manifestation, the research of the habitat in the area of the study is acceptably realized, the settlements discovered rise to a number of 102 points, the biggest sharing is owned by the surface researches. Proving a big power of adaptability, the Coțofeni communities are met in all the landforms. Regarding the settlements with many levels of inhabitation, we classify the discoveries from Ostrovul Corbului and Ocelele Mari-*Zdup* as belonging to the tell-s. According to the type, we notify the rise of some defensive systems in phase III of evolution, similar situation and in phases II-III of Glina communities, civilization to which Coțofeni is contemporary. The need of building these defensive systems must be suggested by an external danger and the appearance of culture Jamnaja can be a landmark. The proven hypothesis and the setting of the settlements coming from the same phase, mostly in higher lands, points that assured the surveillance of a vast territory, having in the same time protective role.

For the North-East area of Oltenia, around the salt platform Ocelele Mari, we notify the existence of five settlements, where the use of salt springs had an important role. The exploit was made by using lighter pots, considered by some specialists a prestige good¹⁵⁰.

The discoveries from the caves can be assigned to the succession of communities with an economy mostly bucolic.

The dwellings researched in the are of our study reveal a bigger share to the surface dwellings than the deepened once. The discovery of an oven for reducing ore reveals us a clear image of a society in a transition period, the crafts having an important role.

(traducere de Alexandru Zamfir)

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 127, *Sector A*, S.II, diameter 1,30 m, depth -40 cm.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 142, S. XII-1, with irregular edges coming down in steps.

¹⁵⁰ Monah 2008, p. 17.

Abbreviations and bibliography

Angustia		Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe
ArhOlteniei (SN)		Arhivele Olteniei (Serie Nouă). Craiova
A.O.		Arhivele Olteniei (Serie Veche). Craiova
Buridava		Buridava. Studii și materiale. Rm. Vâlcea
CAMNI		Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie al României. București
CCDJ		Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos. Călărași
Comunicări		Comunicări. Craiova
Drobeta		Drobeta. Turnu Severin
Litua		Litua. Târgu Jiu
Marisia		Marisia. Târgu Mureș
Materiale		Materiale și Cercetări Arheologice. București
PZ		Prähistorische Zeitschrift. Berlin
Oltenia		Oltenia. Craiova
SCIVA		Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie. București
Studii și Cercetări speologice		Studii și Cercetări speologice. București
St. Uni. Cib		Studia Universitatis Cibiniensis. Sibiu
Th.D		Thraco-Dacica. București
Alexandrov	1997	S. Alexandrov, <i>Cultura Coșofeni în Bulgaria</i> (teză de doctorat, coord. D. Berciu), București, manuscris.
Berciu	1939	D. Berciu, <i>Preistoria Olteniei</i> , Craiova.
Berciu	1961	D. Berciu, <i>Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări</i> , București.
Berciu	1966	D. Berciu, <i>Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre</i> , București.
Berciu et alii	1984	D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purece, Gh. Andreescu, <i>Descoperiri și însemnări de la Buridava Dacică, II</i> , în Th. D, V, 1-2, p. 177-186.
Berciu et alii	1990	D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purece, <i>Descoperiri și însemnări de la Buridava Dacică, VIII</i> , în Th.D, XI, 1-2, p. 135-138.
Bondoc	2002	D. Bondoc, <i>Costești-Vâlcea, 45 secole de istorie</i> , Rm. Vâlcea.
Calotoiu et alii	1987	Gh. Calotoiu, I. Mocioi, V. Marinoiu, <i>Mărturii arheologice în Gorj</i> , Tg. Jiu.
Ciugudean	2000	H. Ciugudean, <i>Eneoliticul Final în Transilvania și Banat: Cultura Coșofeni</i> , Timișoara.
Ciută	2009	B. Ciută, <i>Cultivarea plantelor în pre- și protoistoria</i>

- bazinului intracarpatic din România. Analize statistice și spațiale asupra macroresturilor vegetale*, Alba-Iulia.
- Comșa 1968 E. Comșa, *Unele date despre descoperirile arheologice din Peștera Muierilor, de lângă Baia de Fier (epoca neolitică-epoca feudală)*, în Comunicări, Seria arheologică, VIII, Craiova.
- Crăciunescu 2002 G. Crăciunescu, *Locuirea Coțofeni de la Rogova, județul Mehedinți*, în Drobeta, XI-XII, p. 19-61.
- Crăciunescu 2001 G. Crăciunescu, Cr. Manea, M. Sârbu, I.C. Bălțean, Rogova, com. Rogova, jud. Mehedinți, Punct: La Cazărmi, www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2001/rapoarte/rapoarte_maine.htm
- Crăciunescu 2002 G. Crăciunescu, Cr. Manea, C. Para, Rogova, com. Rogova, jud. Mehedinți, Punct: La Cazărmi, www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2002/introducere/default.htm
- Crăciunescu, 2003 G. Crăciunescu, Cr. Manea, Rogova, com. Rogova, jud. Manea Mehedinți, Punct: La Cazărmi, www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2003/cd/index.htm
- Crăciunescu, 2004 G. Crăciunescu, Cr. Manea, Rogova, com. Rogova, jud. Manea Mehedinți, Punct: La Cazărmi, www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2004/cd/index.htm
- Crăciunescu, 2005 G. Crăciunescu, Cr. Manea, Rogova, com. Rogova, jud. Manea Mehedinți, Punct: La Cazărmi, www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2005/cd/index.htm
- Crăciunescu 2006 G. Crăciunescu, Cr. Manea, O. Pădurean, Rogova, com. et alii Rogova, jud. Mehedinți, Punct: La Cazărmi, <http://www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2006/cd/index.htm>
- Crăciunescu 2007 G. Crăciunescu, Cr. Manea, Rogova, com. Rogova, jud. Manea Mehedinți, Punct: La Cazărmi, www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2007/cd/index.htm
- Cucu 1961 V. Cucu, *Oltenia azi*, București.
- Gherghe 1982 P. Gherghe, *O nouă așezare de tip Coțofeni la Vîrș. Județul Gorj*, în Oltenia, 4, p. 39-45.
- Ghinea 2002 D. Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, București.
- Ielenicz 1999 M. Ielenicz, *Dealurile și podișurile României*, București.
- Lazarovici, 2007 C. M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, II, Epoca cuprului*, Iași.
- Lazăr 1975 V. Lazăr, *Cultura Coțofeni în județul Mureș*, în Marisia, V, p. 29-42.
- Lazăr 1976 V. Lazăr, *Așezări de înălțime cu terase ale culturii*

- Lazăr 1977 *Coțofeni în Transilvania*, în Marisia, VI, p. 27-35.
- Lazăr 1977 V. Lazăr, *Așezarea Coțofeni de la Șincai (județul Mureș) (I)*, în Marisia, VII, p. 17-56.
- Lazăr 1978 V. Lazăr, *Așezarea Coțofeni de la Șincai (județul Mureș) (II)*, Marisia, VIII, p. 33-56.
- Lazăr 1980 V. Lazăr, *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania (III)*, în Marisia, X, p. 11-30.
- Lazăr 1981-1982 V. Lazăr, *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania. Considerații generale social-economice și istorice (IV)*, în Marisia, XI-XII, p. 31-40.
- Lazăr 1997 S. Lazăr, *Câteva considerații cu privire la așezările preistorice de la Piatra Olt, jud. Olt*, în A. O. 12, p. 13-22.
- Liciu 2002 Doru Liciu, *Noi descoperiri aparținând culturii Coțofeni pe teritoriul județului Mehedinți*, în Drobeta, XI-XII, p. 7-18.
- Manea 2003 Cr. Manea, *Locuirile sitului arheologic de la Rogova*, în Drobeta, XIII, p. 48-54.
- Manea, 2005 Cr. Manea, O. Pădureanu, *Șantierul arheologic Rogova. Campania 2005*, în Drobeta, XV, p. 47-56.
- Pădureanu
Monah 2008 D. Monah, *Arheologia preistorică a sării în România. Scurt istoric, Sarea de la Prezent la trecut*, Piatra-Neamț, p. 13-40.
- Petre Govora 1967 Gh. Petre Govora, *Ceramica decorată prin împusături succesive din r. Rm. Vâlcea*, în SCIVA. 4, 18, p. 645-654.
- Petre Govora 1982 Gh. Petre Govora, *Noi descoperiri aparținând culturii Coțofeni, în nord-estul Olteniei*, în Buridava, IV, p. 9-26.
- Petre Govora 1995 Gh. Petre Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm. Vâlcea.
- Petre Govora 1997 Gh. Petre Govora, *Govora de la primii oameni la contemporani*, Rm. Vâlcea.
- Plopșor et alii 1957 C.S. Nicolăescu Plopșor, E. Comșa, D.C. Nicolăescu-Plopșor, Al. Bolomey, *Șantierul Arheologic Baia de Fier*, în Materiale, III, p. 13-27.
- Popa 2009 Cr. Popa, *Cultura Coțofeni. Cu specială privire asupra Transilvaniei. Rezumat teza de doctorat*, http://www.uab.ro/invatamant/doctorat/ro/pagini/rezumate/CIPopa_Cotofeni_ro.pdf
- Procopie 1982 G. Procopie, *Cultura Coțofeni în Peștera Neolitică de pe Valea Bistriței*, în Studii și Cercetări speologice, vol. 2, p. 56-64.
- Roman 1976 P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București.
- Roman 1977 P. Roman, *Die Coțofeni-Kultur*, în PZ 52, 2, p. 189-198.

- Roman 1996 P. Roman, *Ostrovul Corbului, Istoricul cercetărilor. Săpăturile arheologice și stratigrafie, I, 1, a*, p. 1-33 (versiune în limba germană, p. 35-65), București.
- Roman, Oprișescu 2008 P. Roman, A.D-Oprișescu, *Ostrovul Corbului între Km. fluviali 911-912. Morminte și unele așezări preistorice*, București.
- Roșu 1980 Al. Roșu, *Geografia fizică a României*, București.
- Smeu 1988 V. Smeu, *Cadrul Natural și așezarea neolitică de la Runcu-Valea Mare*, în Litua, IV, p. 5-9.
- Schuster *et alii* 2010 Cr. Schuster, I. Tuțulescu, I. Dumitrescu, *Câteva gânduri cu privire la exploatarea sării în nord-estul Olteniei. Din preistorie și până în epoca modernă*, în *Angustia*, 14, p. 261-270.
- Schuster, Tuțulescu 2011 Cr. Schuster, I. Tuțulescu, *Some remarks about the tools used for obtaining salt in prehistory in nordhern Oltenia*, în *CCDJ*, XXVIII, p. 139-152.
- Ulanici 1975a A. Ulanici, *Săpăturile arheologice de la Braneț, jud. Olt*, în *CAMNI* 1, p. 45-76.
- Ulanici 1975b A. Ulanici, *Așezarea de tip Coțofeni, de la Brăneț, județul Olt*, în *Muzeul Național II*, p. 243-255.
- Ulanici 1976 A. Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Braneț*, în *CAMNI* 2, p. 33-72.
- Tuțulescu 2008 I. Tuțulescu, *Câteva contribuții la cunoașterea culturii Coțofeni de pe raza municipiului Râmnicu Vâlcea. Cercetările arheologice din anul 2002 de la Valea Răii-Copăcelu*, în *St. Uni. Cib*, 5, p. 17-27.
- Tuțulescu 2010 I. Tuțulescu, *Contributions to the Archaeological Repertoire of Vâlcea County. 2008 Field Research*, în *St. Uni. Cib*, 7, p. 31-40.
- Vulpe 1967 Alexandru Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie*, București.
- Zira, Pop 1995 V. V. Zirra, D. Pop, *Săpăturile de la Bâzdâna-Calopăr, "La Cetate"*, jud. Dolj. *Campania 1993*, în *ArhOlteniei (SN)*., 10, p. 13-28.
- *** 2001 *Istoria Românilor*, 2001.

UNELTE LITICE DESCOPERITE ÎNTÂMPLĂTOR ÎN COMUNA BERISLĂVEȘTI, JUDEȚUL VÂLCEA

Mariana Iosifaru¹

marianaiosifaru@yahoo.com

Nicolae Stan

Niță I. Florea

Keywords: *Neo-Eneolithic period, stone tools, Vâlcea county.*

Summary: *The six artifacts accidentally discovered in the villages Berislăvești, Dângești, Stoenеști and Robaia can be included in the Neo-Eneolithic period. The analogies are obvious to support the argument although the artifacts were not discovered in an archaeological context and they were not accompanied by other materials allowing a reliable chronology and an attribution to some certain cultures.*

Comuna Berislăvești se află în partea de N/E a jud. Vâlcea, pe partea stângă a râului Olt, la poalele de S-E ale masivului Cozia, în depresiunea subcarpatică Jiblea-Călimănești, la hotarul cu jud. Argeș. Relieful se prezintă în trepte, cu terase accesibile, locuite încă din vechime, situate în apropierea pâraurilor care o străbat: Tulburoasa, Fântâni, Glodului, Valea Țigăniei, Coisca, Sălătrucel.

Din punct de vedere arheologic, în zonă sunt cunoscute așezări neoneolitice de înălțime, dar și castrul și termele romane de la Rădăcinești², construite pe un platou dominant, la 10 km est de Olt, în anul 138 p. Chr.

De-a lungul timpului în comună au fost descoperite întâmplător mai multe topoare:

1. Sat Berislăvești, punct Vărzărie

Topor-ciocan³ din piatră (șist metamorfic), cioplit și șlefuit parțial în zona șanțului semicircular ce folosea la prinderea cozii. Are o formă plată, cu spărturi din vechime atât la muchie cât și la tăiș. După formă, greutate și scobitura șanțului, mult mai accentuată pe o latură, putea fi folosit și fără coadă. Dimensiuni⁴: L: 11,5 cm; LA: 6,4 cm; Gr. max. la muchie: 2,6 cm; L. braț tăiș: 6,25 cm; lățime tăiș: 4,3 cm; lățime șanț circular: 2,4 cm; Gt.: 0,354 kg. (Pl. I/1).

Are o formă aproape dreptunghiulară cu colțurile rotunjite și un șanț semicircular în treimea superioară, pronunțat, având lățimea uniformă. A fost descoperit întâmplător în anul 1982 pe malul pâraului Coisca, în malul de pe partea stângă a acestuia, în punctul Vărzărie, situat în apropierea mănăstirii Berislăvești. În zona în care a fost descoperit toporul-ciocan menționat, au fost

¹ Mariana Iosifaru, arheolog expert, șef secție Arheologie, Muzeul Județean "Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea.

² Tudor 1958, p. 246, 263; Vlădescu 1986, p. 62-65.

³ Iosifaru, Stan 2011, p. 17-20, Pl. I/1.

⁴ Utilizăm următoarele prescurtări: L: lungime, LA: lățime, D: diametru; Gr: grosime; Gt: greutate.

descoperite fragmente ceramice aparținând culturii Glina. Piesa ar putea aparține purtătorilor acestei culturi.

În cercetările de teren⁵ făcute în zonă, în anul 2006, s-a putut stabili că așezarea ocupă malul stâng al pârâului Coisca. Locul este cunoscut și sub numele de *Cimitirul Țiganilor*. Fragmente ceramice aparținând culturii Glina au fost descoperite și pe *Valea Țigăniei*, în curtea școlii din satul Stoenești, pe terasa de pe partea dreaptă a drumului ce urcă spre bazinele de apă din Berislăvești și pe *Dealul Boului* din satul Rădăcinești (mai ales fragmente ceramice grosiere decorate cu găuri-buton sub buză, mici proeminente de formă conică sau brâie simple). O așezare de înălțime Coțofeni III a fost descoperită în punctul *Făgețel*, din satul Rădăcinești, pe malul stâng al pârâului Valea Vâlceanca (fragmente ceramice de uz comun decorate cu șnur răsucit sub buză și incizii). În Vâlcea au fost descoperite întâmplător ciocane-topor cu șanț de prindere a cozii la: Armășești⁶ (com. Cernișoara); Bătășani⁷, (com. Valea Mare); Căzănești⁸ (Rm. Vâlcea); Dealul Cărmizii din hotarul satului Herăști⁹ (com. Gheoroiu) și Mateești¹⁰ (com. Mateești). În județul Vâlcea¹¹ s-au mai descoperit încă trei topoare cu șanț de fixare a cozii, fără să fie cunoscut locul descoperirii (unul pierdut, două în colecția muzeului).

Cele mai multe descoperiri de ciocane-topor cu șanț de prindere a cozii sunt cunoscute în Oltenia, dar ele nu lipsesc nici în alte zone ale României. În Oltenia, unelte asemănătoare au fost descoperite în județul Gorj¹², precum și în județele Dolj¹³, Mehedinți¹⁴ și Olt¹⁵. Cele mai multe piese au fost descoperite întâmplător, doar cele două ciocane-topor de la Brăneț, jud. Olt, au fost găsite în complex închis (locuință) sau în nivel Glina. Ciocane-topor cu unul sau două șanțuri de prindere a cozii au fost descoperite pe un spațiu vast, din Insulele Britanice până în Asia, din Scandinavia până în Africa¹⁶, și sunt datate din eneolitic până în prima vârstă a fierului, fiind folosite mai ales în minerit dar și ca zdrobitoare de silex, de oase, la tăiat lemne sau la prelucrarea pieilor¹⁷.

⁵ Cercetări de teren: M. Iosifaru și Marius Mihai Drăgan, septembrie 2006.

⁶ Petre-Govora 1968, p. 280; *Idem* 1995, p. 33; Schuster 1998, p. 114; Tulugea, Blăjan 2009, p. 41.

⁷ Tulugea, Blăjan 2009, p. 41.

⁸ Petre-Govora 1968, p. 279-281, fig.1/1-2; *Idem* 1995, p. 33, fig.1/1-2. Schuster 1998, p. 114, fig.6/1; Tulugea, Blăjan 2009, p. 41.

⁹ Blăjan, Panait 2007, p. 12-14.

¹⁰ Petre-Govora 1968, p. 280-281, fig.2; *Idem* 1995, p. 33, fig.1/2; Schuster 1998, p. 115; Tulugea, Blăjan 2009, p. 41.

¹¹ Berciu 1939, p. 88, fig. 103/1; Tulugea, Blăjan 2009, p. 40-43, fig.1-2.

¹² Gherghe 1987, p. 159-165.

¹³ Berciu 1939, p. 87, fig.103/3-104/1,6.

¹⁴ *Ibidem*, p.87-88, fig.104/4-5,8; *Idem* 1953, pl. XIIB/2; *Idem* 1961, p. 231.

¹⁵ Ulanici 1975, p.61, pl. 2/2; *Idem* 1981, p.26, fig.2/3.

¹⁶ Moscalu 1981, p. 141-144; Schuster 1998, p. 113-144.

¹⁷ Fântâneau 2007, p. 24.

2. Sat Berislăvești

Topor dublu (bipen) din piatră (gresie) de culoare cenușie, cu gaură de înmănușare, descoperit de Căpruci Ion, în anul 1982, pe marginea drumului comunal, în pietrișul adus pentru balastarea drumului din albia pârâului Coisca (între Scăuieni și Berislăvești-Lunca).

Dimensiuni: L: 12,2 cm LA: 4,7 cm D: 2,2 cm; Gr:2,95 cm; Gt: 0,242 kg. Prezintă urme de arsură pe una din fețe (Pl.I/2).

E. Comșa¹⁸ consideră topoarele duble (bipene) mai degrabă arme și nu unelte propriu-zise, fiind folosite o perioadă scurtă de timp la sfârșitul neoliticului.

3. Sat Dângești, punct Poiana Preotesii

Topor miniatural din piatră de culoare gălbuie cu inserții maronii, frumos șlefuit, descoperit de Niță I. Florea, în vara anului 1993, în apropierea izlazului din satul Dângești. Toporul a fost donat muzeului prin actul de donație nr. 902 din 09.11.1993 și are nr. de inventar 314. Muchia este rotunjită, tăișul oblic și lățit cu ușoare urme de spărturi recente și o perforație circulară, cu urme de spărturi pe una din fețe. Forma, dimensiunile reduse ca și greutatea pot constitui indicii că piesa a fost probabil o amuletă (?) sau podoabă (pandantiv?). (Pl. I/4). Dimensiuni: L: 5 cm ; LA: 3,45 cm; lățime lamă: 3,61 cm; D: 1,6 cm ; Gr: 3,3 cm; Gt.:0,100 kg.

4. Sat Stoenesti, punct Richeru

Topor de piatră șlefuită, cu gaură de înmănușare, descoperit în anul 1984 de prof. Stan Nicolae, pe terasa joasă de pe partea dreaptă a pârâului Coisca, aproape de confluența pârâului Valea Scăuienilor cu Tulburoasa. Are culoare neagră cu inserții maronii. Formă de navă pentagonală, lățită la tăiș. Toporul are pereții interiori șlefuiți. Muchia ovală, tăișul intens folosit, cu o perforație circulară aproape mediană. Dimensiuni: L: 9,95 cm; LA în dreptul orificiului: 4,6 cm; D: 2,1 cm; Gt: 0,426 kg.; lățime lama 4,8 cm, muchia ovală: 3,8 x 1,4 cm; braț muchie: 3,75 cm; braț opus: 3,4 cm; Gr. maximă: 4,9 cm (colecție particulară, Pl. I/3).

În județul Vâlcea topoare asemănătoare au fost descoperite la Fumureni-Dealul Sîlii, com. Lungești¹⁹, în comuna Popești²⁰, punctul Băjenie sau În Față și în satul Urși, punctul La Blocuri. Analogii: Habic²¹, Aiton²², Biia²³, Zlatna²⁴, Șieu Odorhei²⁵, Roșu²⁶, Livezile²⁷, Rogojeni²⁸, Șieu-Odorhei²⁹.

¹⁸ Comșa 1972, p. 259, fig.12.

¹⁹ Căpătaru 2006, p. 20, 27, fig. 7/1.

²⁰ Benea et alii 2009, p. 16-17, Pl.II/1, Pl.III/1; *Ibidem*, Pl.III/2-3,Pl.IV/3.

²¹ Berciu, Berciu 1949, p. 39, fig. 30.

²² Blăjan, Cerghi 1978, p. 135, fig. 5/1.

²³ Blăjan,Tatai-Baltă 1978, p. 13, fig. 14/2,4.

²⁴ Lipovan 1985, p. 17-18, fig. 2/1.

²⁵ Dănilă, Marinescu 1974, p. 19, pl. VI/2 și XIX/8.

²⁶ *Ibidem*, p. 17, pl. VII/2 și XIX/3.

²⁷ *Ibidem*, p. 20, pl. XV/6 și XIII/4.

²⁸ Dragomir 1970 p. 504, fig. 1/5 și fig. 4/1.

5. Sat Robaia, punct *Pârâul Morii*

Alte două topoare³⁰, cu gaură de înmănușare, au fost descoperite de Gh. Iorga în anul 1970 (acum dispărute). Dimensiunile sunt redată în desenul păstrat în lucrarea prof. Stan Nicolae. Alte detalii sunt greu de precizat (Pl. I/5-6).

Toate artefactele de pe raza comunei Berislăvești nu au fost descoperite într-un context arheologic și nu au fost însoțite de alte materiale care să permită o încadrare cronologică și o atribuire sigură unor anumite culturi. În cercetările de teren făcute de-a lungul timpului, au fost descoperite așezări aparținând culturilor Coțofeni și Glina, pe terasele și înălțimile din zonă. Ținând seama și de analogii, putem încadra piesele descoperite în perioada neo-eneolitică.

Abrevieri și bibliografie

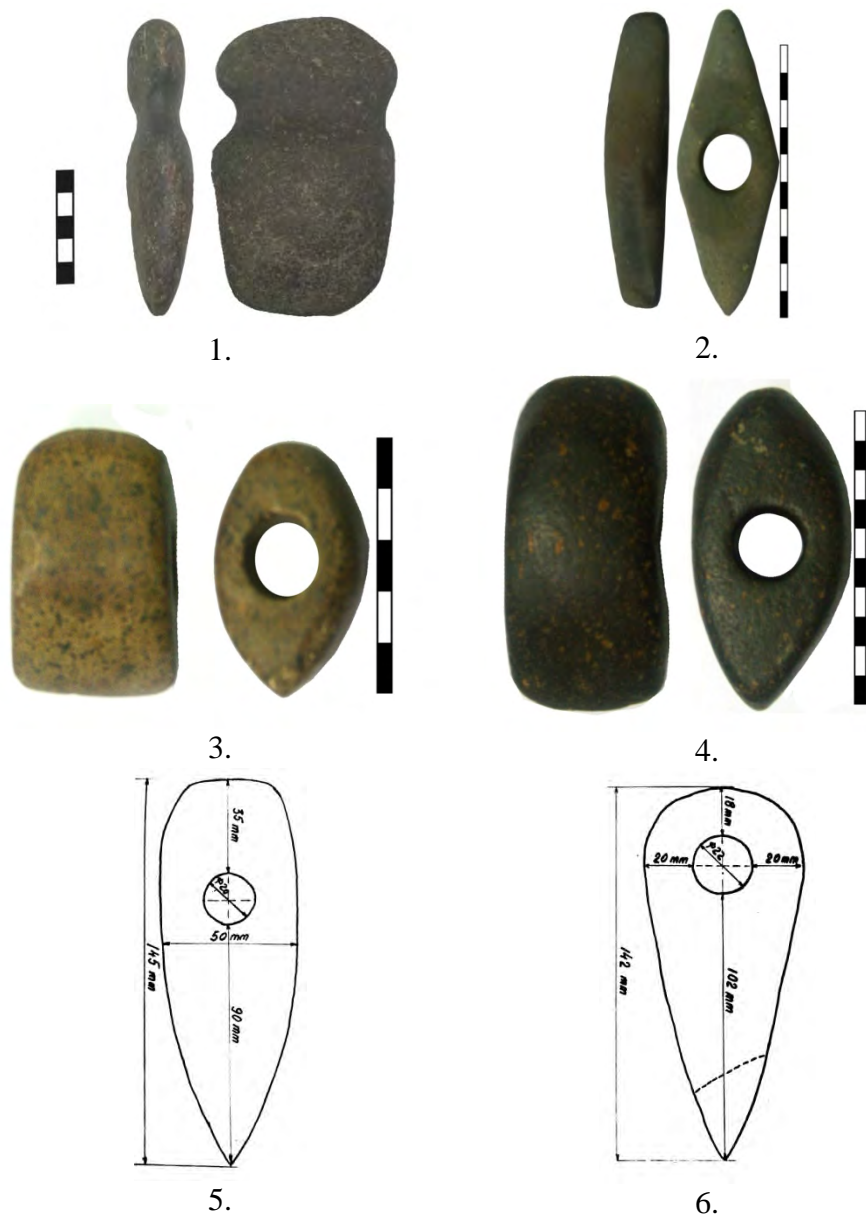
AO	<i>Arhivele Olteniei</i> , Craiova.
Apulum	<i>Apulum</i> , Alba Iulia.
Buridava	<i>Buridava. Studii și materiale</i> , Muzeul Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea, Rm. Vâlcea.
CA	<i>Cercetări Arheologice</i> . Muzeul de istorie a R.S.R. București.
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , București.
Pangeea	<i>Pangeea</i> , Alba Iulia.
SCIV/SCIVA	<i>Studii și cercetări de Istorie Veche și Arheologie</i> , Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București.
ThracoDacica	<i>Thraco Dacica</i> , Institutul Național Român de Thracologie, București.
Sargeția	<i>Sargeția</i> , Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
File de Istorie	<i>File de Istorie</i> , Muzeul de Istorie Bistrița.
Studii Vâlcene	<i>Studii Vâlcene</i> , Rm. Vâlcea.
CAMNI	<i>Cercetări Arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie al României, București.
Benea et alii	2009 M. Benea, M. Blăjan, D. Garoafă, <i>Unelte litice descoperite pe teritoriul comunei Popești (județul Vâlcea). Studiu petrografic și arheologic</i> , în <i>Buridava</i> , VII, 2009, p. 14-29.
Berciu	1939 D. Berciu, <i>Arheologia preistorică a Olteniei</i> , în AO, XVIII, nr. 101-102, Craiova, 1939.
Berciu	1953 D. Berciu, <i>Catalogul Muzeului Arheologic din Turnu Severin</i> , în MCA, I, 1953, p. 589- 691.
Berciu	1961 D. Berciu, <i>Câteva probleme ale culturii Verbicioara</i> , în SCIV, XII, 2, 1961, p. 227–239.

²⁹ Dănilă, Marinescu 1974, p. 19, 35, pl. VI/2.

³⁰ Mitrana 1985, p. 227; Stan 1986 mss, p.10, fig.1-2; Petrescu 2007, p. 267

- Berciu, 1949 D. Berciu, I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum*, III, 1949, p. 1-43.
- Blăjan, 1978 M. Blăjan, T. Cerchi, *Cercetări arheologice la Aiton, Cluj-Napoca și Răchițele, jud. Cluj (partea I a)*, în *Sargeția*, XIII, 1978, p. 135.
- Blăjan, 2007 M. Blăjan, C. Panait, *Topoare-ciocan de minerit descoperite în Oltenia*, în *Pangeea*, vol.7, Alba Iulia, 2007, p.12-14.
- Blăjan, 1978 M. Blăjan, C. Tatai-Baltă, *Descoperiri din epoca neolitică și perioada de tranziție spre epoca bronzului în județele Sibiu, Alba și Cluj (I)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 9-35.
- Căpătaru 2006 D. Căpătaru, *Dovezi materiale care certifică prezența și continuitatea vieții umane pe parcursul a două milioane de ani în Fumureni, jud. Vâlcea*, în *Studii Vâlcene*, N.S., II/IX, 2006, p. 20-27.
- Comșa 1972 E. Comșa, *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *SCIV*, 2, 23, 1972, p. 245-262.
- Dănilă, 1974 Șt. Dănilă, G. Marinescu, *Unelte, arme și obiecte de piatră șlefuite descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, în *File de istorie*, III, 1974, p. 17-20.
- Dragomir 1970 I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice la Rogojeni pe valea Horincii (județul Galați)*, în *MCA*, IX, 1970, p. 503-510.
- Fântâneau 2007 C. Fântâneau, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinul Oltului inferior*, în *Buridava*, V, 2007, p. 15-31.
- Gherghe 1987 P. Gherghe, *Unelte din piatră aflate în colecția Muzeului județean Gorj, Tg. Jiu*, în *SCIVA*, 38, 2, 1987, p. 159-165.
- Iosifaru, 2012 M. Iosifaru, N. Stan, *Despre două ciocane-topor din piatră, cu șanț, descoperite întâmplător în jud. Vâlcea și în jud. Hunedoara*, în *Litua*, XIV, 2012, p. 47-54.
- Lipovan 1985 I. Lipovan, *Topoare de piatră descoperite în satul Galați (oraș Zlatna, jud. Alba)*, în *Apulum*, XXIII, 1985, p. 17-21.
- Mitrana 1985 D. Mitrana, *Fișe monografică a comunei Berislăvești, județul Vâlcea*, în *Studii Vâlcene*, VII, 1985, p. 227-235.
- Moscalu 1981 E. Moscalu, *Un tip de ciocan de piatră pentru minerit*, în *SCIVA*, 32, 1, 1981, p. 141-144.
- Petre- 1968 Gh. Petre-Govora, *Topoare-ciocan de minerit din epoca bronzului, descoperite în nordul Olteniei*, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 280.

- Petre-Govora 1995 Gh. Petre-Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm.Vâlcea, 1995.
- Petrescu 2007 E. Petrescu, *Vâlcea-Țara lupilor getici sau ținutul vâlcilor*, Vol. I, Rm. Vâlcea, 2007.
- Schuster 1998 C. Schuster, *Despre un anumit tip de ciocan și ciocan-topor din piatră de pe teritoriul României*, în *Thracodacica*, XIX,1-2,1998, p. 113-144.
- Stan 1986 N. Stan, *Istoricul localității Berislăvești, jud. Vâlcea*, 1986, p. 9 (lucrare de gradul I), manuscris.
- Stoicovici, Blăjan 1979 E. Stoicovici, M. Blăjan, *Unelte și arme de piatră descoperite în împrejurimile Mediașului (jud. Sibiu)*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 31-61.
- Tudor 1958 D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a II-a, București, 1958.
- Tulugea, Blăjan 2009 C. A. Tulugea, M. Blăjan, *Topoare-ciocan de minerit din colecția Muzeului "Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea*, în *Buridava*, VII, 2009, p. 9-13.
- Ulanici 1975 Augustin Ulanici, *Săpăturile arheologice de la Brăneț, jud. Olt*, în *CAMNI*, I, 1975, p. 45-76.
- Ulanici 1981 Augustin Ulanici, *Cercetările arheologice din anul 1979 de la Brăneț, jud.Olt*, în *CA*, IV, 1981, p. 20-29.
- Vlădescu 1986 C. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia, Inferior*, Craiova, 1986.

Pl.I. Topoare din piatră descoperite pe raza localității Berislăvești: 1. Berislăvești, punct Vărzărie, topor-ciocan cu șanț de înmănușare; 2. Berislăvești, topor bipen; 3. Dângești, punct Poiana Preotesii, topor miniatural; 4. Stoenеști, punct Richeru, topor naviform; 5 – 6. Robaia, punct Poiana Morii, topoare cu gaură de înmănușare (apud Stan 1986).

RESTURI DE ANIMALE DINTR-O FÂNTÂNĂ DATATĂ ÎN BRONZUL TIMPURIU (CULTURA NAGYRÉV) DE LA FOENI-GAZ (JUDEȚUL TIMIȘ). CAMPANIA 2009

Georgeta El Susi¹
getasusi@yahoo.com

Keywords: *Early Bronze Age (Nagyrev culture), animal remains, Foeni-Gaz site.*

Abstract: *Animal remains from a fountain dated in the Early Bronze Age (Nagyrev culture) from Foeni-Gaz (Timiș county). Campaign 2009. Archaeological research performed during 2009's campaign in a dwelling-Kostolac type and a fountain dating from the Early Bronze Age (Nagyrev culture) provided 132 animal bones, the main subject of this article (Table 1). At a first glance it seems a complex for domestic waste disposal, probably after its decommissioning. Overall, dispersion of bones according to anatomical regions points out a random accumulation. If cattle column elements (ribs, vertebrae) and fleshy parts, tibia, femur, humerus, scapula and maxillaries prevail. The distal limbs, nearly missing being thrown elsewhere. Tibia and mandibular remains prevail in small ruminants and mandibles in pig. Metapodial and mandible fragments, beside fleshy parts items (such as humerus) were identified in horse (Fig. 2, 3, Tab. 2). Overall cattle predominate with 47.06% as fragments (NISP), followed by pig with 18.82%, small ruminants, 12.94%, horse and dog, 4.71% and 1.18%. As minimum number of individuals (MNI), interspecific relationships are preserved, but the proportions of different taxa suffer some fluctuations. For example cattle share is lower by 10 percent (34.78%), ovicaprids and pig are rated the same, with 21.74%, the horse records double value 8.7% and dog 4.31% (Fig. 4). Discrepancies are caused by the small sample and secondly, the MNI estimating has been done separately for each depth separately, with confidence that bones of different layers are not connected between them. In the lower regions of the Banat there were good conditions for cattle raising, their breeding was focused on meat, with a smaller percentage of by-products. According to age class distribution (Fig. 5), juveniles (0-2 years) count for 25%, sub-adults (2 to 3.5-4 years) 37,5% and adults 37.5%. So there are little slaughterings of juveniles, the sub-adults were preferred in meat supplying, while a substantial proportion of dairy animals and labor was preserved. A wetter environment favored especially pig raising than that of sheep/ goat. Pig slaughtering was done, especially between 1-2 years (40%), few individuals below one year (20%), just as between 2-3 years and a single animal probably sacrificed later. Exploitation of small ruminants is focused on mutton (mainly from sub-adults). Juveniles and sub-*

¹ **Georgeta El Susi**, arheozoolog, C.Ș.II, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.

adults represents a share of 80%, compared to 20% rate of adults. Fleece exploitation is confirmed by presence of a specimen 6-8 years old. Horse obviously domesticated was mainly used in diet, his bones were broken just like other domestic species. (rezumat tradus de autoare).

Comuna Foeni este amplasată la 45 km SW de orașul Timișoara (provincia Banat), în câmpia joasă a Timișului, punctul "Gaz" aflându-se în hotarul satului. Pe interfluviul dintre râurile Bega și Timiș, relieful este ceva mai înalt, circa 90 m, această zonă de câmpie fiind caracterizată printr-un număr mare de lacuri și cursuri părăsite ale Timișului, ca rezultat al unei pante foarte mici a reliefului. Solurile hidromorfice, alături de un nivel freatic aproape de suprafață, au provocat inundații frecvente și înmlăștinirea zonei, până în vremurile recente². Încă din preistorie, „insulele” mai înalte, cu o adâncime mai mare a nivelului freatic, au fost utilizate de comunitățile umane pentru locuire. Actualmente, regiunea este lipsită de vegetație arboricolă cu excepția unor patch-uri de pădure plantate în timpurile moderne. Cu ceva timp în urmă, din această locație a fost publicat un consistent lot faunistic, dintr-o așezare neolitică timpurie³. Cercetările arheologice din anul 2009⁴, dintr-o locuință de tip Kostolac și o fântână databilă în bronzul timpuriu (Nagyrev), au furnizat un material osteologic a cărui prezentare face obiectul articolului de față.

Din contextul-Feature 6, adâncimea -0.36-0.80 m, din zona unei locuințe de tip Kostolac, provin un fragment din tibia distală dreaptă, de la o vită, cu măsurătorile: Bd/Dd-66/46 mm și un alt fragment dintr-o tibie distală de cerb. Materialul total ne semnificativ nu permite alte observații. Din contextul-Feature 2 (primul strat de sub arătură), între 0.30-0.46 m, stratul nu poate fi definit cultural exact, fiind probabil din epoca Kostolac, cu intruziuni din epoca timpurie a bronzului. De acolo au provenit aproximativ 65 resturi faunistice, neintroduse în statistici.

O privire sumară arată că este vorba de oase de specii domestice (vită, porc, oaie, cal) și sălbatice (cerb), taxoni comuni ambelor nivele culturale, resturile fiind imposibil de departajat, nici măcar pe baza pigmentației (fosilizării din strat). Un material interesant a fost prelevat din umplutura unei fântâni, conținând materiale arheologice de tip Nagyrev. Eșantionul recoltat însumează 132 oase, acestea fiind recuperate de la diverse adâncimi, conform distribuției reflectate de datele din tabelul 1 și fig. 1. Potrivit acestora, de la partea superioară a fântânii (nivelul de conturare al ei), de la adâncimea de 0.81-0.85 m, s-au recuperat 57 resturi, dintre care 28 fragmente aparțin unor mamifere domestice, 12 oase neidentificabile (sunt tot de la mamifere). Patru resturi

² Rusu 2007, p. 43.

³ El Susi 2001a, p. 15-40.

⁴ Cercetări Dr. Raiko Krauß, Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters Eberhard Karls Universität Schloß Hohentübingen și Dan Leopold Ciobotaru, Muzeul Banatului Timișoara, cărora le adresez și pe această cale mulțumiri și pentru datele arheologice furnizate.

aparțin unor pești de apă dulce (o vertebră de somn, cu diametrul 26.5 mm, trei coaste de ciprinid), patru valve aparțin la scoica de râu și patru cochilii unei specii de melc de uscat, din genul *Helix*, dar nu comestibili. Dintre cele 28 resturi de specii domestice, aproape jumătate aparțin vitei. Este vorba de oase ce provin din regiuni corporale carnată (humerus, radius, tibie, femur) de la minimum patru exemplare: unul sub 3.5-4 ani (humerus proximal, femur distal neepifizate), un altul în jur de 3.5 ani (indiciu furnizat de sutura proximală a unui femur) și alte două peste 3.5-4 ani. Unul dintre aceste exemplare adulte (peste 3,5-4 ani) este mascul, având în vedere datele metrice sporite ale radiusului distal (Bd./Dd – 83,5/55 mm). Pe material similar de la Soroksár - “Botanical garden 1969”, un mascul domestic cu o talie în jur de 133,3 cm avea parametrii metrici ai radiusului distal asemănători⁵. Al doilea exemplar ce a depășit 3,5-4 ani se pare că avea datele metrice mult reduse. Este vorba de o tibie epifizată proximal, cu Bd/Dd – 57/43,5 mm, căreia îi corespunde un talus cu GLI/GLm/Bd - 61/55/41 mm. Posibil să avem de-a face cu un exemplar de femelă în acest caz. Cele șapte oase de porc includ o ulnă, un atlas și cinci resturi mandibulare provenind de la cel puțin trei exemplare: un animal tăiat pe la 6-8 luni, pe baza unei mandibule drepte (dr.) cu M1-uzură b, M2 vizibil în criptă (Grant 1982, Horard-Herbin 1997), un altul de 14-16 luni (mandibulă stg. cu M3 vizibil în criptă) și un altul (o femelă cf. caninului) peste 2 ani, formulă dentară completă, dar dinții picați. Cele șase oase de ovicaprine se repartizează unui exemplar sacrificat în primăvară, sub 3-6 luni (humerusul distal nesudat distal) și unei oi tăiate între 2-4 ani (tibie distală epifizată, mandibulă dreaptă cu M2 având rădăcinile incomplete, M3 erupt, picat). De la un exemplar cabalin provin un humerus cu Bd-79 mm și un metacarp distal cu Bfd/Bd-45.5/47 mm. Ultima valoare se plasează puțin sub limita inferioară estimată pentru cabalinele din bronzul timpuriu (grupul Csepel) de la Szigetcsép-Tangazdasági⁶. Deci, din umplutura superioară a fântânii s-au recuperat resturi de la cel puțin zece animale domestice, neconstatându-se aruncarea de părți mai mari din animal, ci doar resturi cu caracter menajer.

De la adâncimea de 2.10-2.50 m s-au recuperat 28 fragmente osoase, dintre care șapte valve de scoică de râu, un rest neidentificabil atribuit cerbului ori vitei și 20 resturi determinabile, dintre acestea trei provin de la cerb. Este vorba despre un cap de coastă, un metatars proximal și un femur neepifizat proximal, indicând un exemplar sacrificat sub 3-3.5 ani. Vitelor le aparțin 13 oase, dintre care șapte sunt vertebre și coaste. Resturi maxilare nu există la această adâncime, prezumarea celor două exemplare făcându-se exclusiv pe schelet apendicular. Concret, de la un animal sacrificat între 10-15/20 luni⁷ provin un humerus stg., nefuzionat distal, un metatars dr. nefuzionat distal, una din vertebre cu corpul nefuzionat și un omoplat dr. epifizat distal. De la un alt exemplar tăiat sub 3.5-4 ani provine un radius cu epifiza distală nesudată. Chiar

⁵ Vörös 2002, p. 253-254.

⁶ Vörös 1988, p. 26.

⁷ Udrescu, Bejenaru, Hrișcu 1999.

și așa, piesa măsoară 273 mm lungime, ceea ce ar corespunde la o talie de 117.3 cm, valoare mare. Ajungând la maturitatea corporală, evident animalul ar fi atins o înălțime mare. Radiusul proximal măsoară BFp/Bp/Dp - 80.5/87/45 mm, sugerând un mascul, posibil sacrificat în jur de 2-3 ani. Vitele din locuirile bronzului timpuriu (orizont Nagyrév) din Ungaria prezintă o largă variabilitate corporală, unele cu talii înalte. De pildă, la Soroksár, se înregistrează înălțimi la greabăn de 131,2 cm pentru tauri și 119-122 cm pentru caștrați⁸, iar pe materiale mai demult analizate se dă o variație de 114,9-128,5 cm⁹. Oase de porc nu s-au găsit în umplutura fântânii de la această adâncime. În schimb, rumegătoarele mici au furnizat doar trei resturi, adică două diafize de tibie și o mandibulă stg. Aceasta ultima provine de la o oaie cu dentiția în diverse grade de uzură: M1-k, M2-j, M3-h, iar suma MWS este 42, ceea ce corespunde unei vârste de 6-8 ani¹⁰. Lungimea șirului de molari și cea a lui M3 este de 45/23 mm, valori medii. Una dintre tibii are o pată de ardere iar cealaltă este mai mică provenind de la un alt individ probabil sub-adult, așadar din acest context, cele 3 resturi provin de la două exemplare de ovicaprine. De la un câine provine un rest de acetabular cu diametrul de 19 mm, probabil fiind vorba de un exemplar mic.

Tabel 1 – Distribuția taxonilor în funcție de adâncimi

Taxon	0.81-0.85 m	2.10-2.50 m	3.40-3.60 m	Nr. frgm.	%	MNI	%
Bos taurus	13	13	14	40	47.06	8	34.78
Sus s. domesticus	7		9	16	18.82	5	21.74
Ovis/Capra	6	3	2	11	12.94	5	21.74
Equus caballus	2		2	4	4.71	2	8.7
Canis familiaris		1		1	1.18	1	4.34
Specii domestice	28	17	27	72	84.71	21	91.3
Cervus elaphus		3	10	13	15.29	2	8.7
Specii sălbatice		3	10	13	15.29	2	8.7
Sp. determinate	28	20	37	85	100	23	100
Bos/Cervus		1	3	4			
Specii talie mare	10		5	15			
Specii talie mică	2			2			
Pisces	4			4			
Unio sp.	4	7	2	13			
Helix sp.	9			9			
TOTAL	57	28	47	132			

⁸ Vörös 2002, p. 253.

⁹ Bökönyi 1974, p. 130.

¹⁰ Payne 1973.

De la adâncimea de 3.40-3.60 m s-au recuperat 47 oase, dintre care opt sunt neatribuite ca specie, două valve de scoică, zece aparțin cerbului și 27 unor specii domestice. Printre oasele de cerb se remarcă un fragment de bază de corn, cu urme de cioplire, probabil pentru a îndepărta ramificațiile, în vederea procesării. Prelucrarea cornului în bronzul timpuriu este bine documentată în așezarea de tip Nagyrév de la Tiszaug-Kéménytető¹¹. Un humerus cu Bd/Dd-67/64.5 mm provine de la un exemplar robust (mascul), să mai amintim un metacarp proximal cu Bp/Dp-47/33.5 mm și un metatars distal cu Bd/Dd-45/31, ambele piese provenind de la posibil un același exemplar robust. Existența în material și a metapodiilor (elemente provenite din zone corporale fără valoare alimentară, alături de spărturi din părți corporale cu valoare alimentară) sugerează, pe de-o parte faptul că acea comunitate ce a utilizat fântâna transporta vânatul și-l tranșa în perimetrul așezării, și pe de alta, exploata blana. Cele 14 oase de vită provin de la cel puțin un individ sacrificat între 8-12 luni (mandibulă stg. cu M1 uzură - c) și un alt exemplar peste 3.5-4 ani (tibia proximală epifizată). Printre cele nouă oase de porc amintim o mandibulă dr. cu M1 în eroziune - e și un M3 în erupție, ce aparține unui animal sacrificat între 16-18 luni. Un molar superior-M3 în eroziune - c corespunde unui al doilea animal, de circa 2.5-3 ani.

Tabel 2- Distribuția oaselor pe regiuni anatomice

	Vită	Oaie	Porc.	Cal	Cerb	Câine
Antlers					1	
Maxilla, dentes	2		1			
Mandibula, dentes	1	3	6	1		
Scapula	4				1	
Humerus	3	1		1	1	
Radius/Ulna	1		1			
Pelvis/Acetabulum	2		1		1	1
Femur	4				1	
Tibia/Fibula	4	4	1			
Carpalia	1					
Metacarpalia		2		1	1	
Tarsalia	1					
Metatarsalia	2			1	3	
Phalanges	2					
Costae	6		5		2	
Vertebra	7	1	1		1	
Sacrum					1	
TOTAL	40	11	16	4	13	1

¹¹ Choyke, Bartosiewicz 2000, p. 54-59.

De la o capră provin un molar inferior - M3 aflat în erupție, corespunzător unui animal tăiat spre doi ani și un metacarp proximal nedimensionabil. Un fragment de metatars proximal spart în șase mici fragmente și un fragment de perete mandibular s-au determinat de la un cal. Ipotetic ar fi vorba de un exemplar cu o vârstă incertă. De la această adâncime, de asemenea, puține oase s-au recuperat, ele ar proveni de la șapte indivizi. Probabil, aruncarea oaselor în fântână s-a făcut la intervale diferite de timp, existând și nivele de umplură fără oase. Repetăm, nu s-au identificat conexiuni anatomice, racordări de elemente, oasele sunt foarte sparte, unele au urme de arsură (cele de pe nivelul superior de umplere). Din păcate, materialul este puțin, discontinuitatea lui pe adâncimi împiedică conturarea unor date asupra funcționalității fântânii, la prima vedere pare un complex pentru aruncarea resturilor menajere, probabil după dezafectarea ei. Și repartiția generală a oaselor speciilor identificate punctează o distribuție aleatorie în funcție de regiunea anatomică. La vită prevalează elementele de coloană (coaste, vertebre, cât și părți carnoase, tibia, femurul, humerusul, omoplatul, resturile maxilare). Extremitățile distale ale membrilor aproape lipsesc, fiind aruncate în altă parte. La ovicaprine, predomină tibiile și resturile mandibulare, la porcine resturile maxilare iar la cabaline sunt prezente resturi de metapodii, mandibulă dar și din părți cu valoare alimentară, humerus, de pildă (Fig. 2, 3, Tab. 2).

Per ansamblu, în eșantionul prelevat din fântână, predomină vitele în procent de 47.06% pe resturi, porcinele fiind notate cu 18.82%, rumegetoarele mici cu 12.94%, cabalinele cu 4.71% și canidele cu 1.18%. Ca număr minim de indivizi (MNI), raporturile interspecifice se păstrează, însă proporțiile diversilor taxoni suferă unele fluctuații procentuale. De pildă, cota vitelor este mai mică cu 10 procente (34.78%), ovicaprinele și porcinele sunt notate la fel, cu 21.74%, calul înregistrează procent dublu, 8.7% iar câinele 4.31% (Fig. 4).

Discrepanțele procentuale sunt generate de faptul că eșantionul este redus și în al doilea rând estimarea MNI s-a făcut separat pe fiecare adâncime în parte, existând certitudinea că oasele din diferitele straturi nu se racordează între ele. În regiunile joase ale Banatului erau condiții bune de creștere a vitelor, exploatarea lor era focusată pe carne, cu un procent mai mic de produse secundare. Conform repartiției pe clase de vârstă (Fig. 5), juveniții (0-2 ani) reprezintă 25%, sub-adulții (2-3,5/4 ani) 37.5 % și adulții 37.5%. Per ansamblu, se înregistrează puține tăieri de animale tinere, prevalând în sectorul carne sub-adulții, cu păstrarea unui procent substanțial de animale pentru lapte, forță de muncă. Mediul ceva mai umed și vegetația adecvată lui favoriza mai mult gospodărirea porcului decât a ovinelor și caprinelor. Tăierile la porcine se realizau mai ales în intervalul 1-2 ani (40%) existând puține tăieri sub un an (20%), tot atâta între 2-3 ani, existând un singur animal sacrificat probabil mai târziu. Exploatarea rumegetoarelor mici era axată pe sacrificările pentru carne (dar nu a animalelor foarte tinere, se preferau cele sub-adulte). Juveniliții și sub-adulții reprezintă 80%, față de 20% rata maturilor. Exploatarea pentru lână este

sugerată de exemplarul tăiat pe la 6-8 ani. Calul evident domestic era folosit mai ales în alimentație, oasele sale fiind sparte la fel ca cele ale altor specii folosite în consum. Conform unor date de faună publicate cu ceva timp în urmă, oasele de cal apar sporadic în zonele joase nord-balcanice, în așezări eneolitice (cultura Baden, circa 3300 BC). Totuși, odată cu începutul epocii bronzului oasele speciei devin mult mai numeroase în eșantioane de faună¹². În zona central-balcanică oase de cal nu apar mai devreme de bronzul timpuriu, astfel că nivelele eneolitice de la Petnica, Novačka Čuprija și Vinča nu conțineau oase de cal domestic sau măcar sălbatic. Oase de cal domestic sunt semnalate în bronzul timpuriu de la Novačka Čuprija și Crkvina, pe la 2800 BC¹³. În Ungaria, numeroase oase de cal apar în nivelele inferioare de la Tószeg și în așezarea bronzului timpuriu de la Tiszaluc-Dankadomb ca să nu mai vorbim de locuirea de tip Bell Beaker de la Csepel-Háros axată pe "creșterea calului/horse keeping"¹⁴, fiind destul de frecvent și în situri de tip Nagyrév¹⁵. La noi apar sporadic oase de cal domestic în unele așezări ale bronzului timpuriu din Transilvania, în cea de tip Schneckenberg de la Hîrman-Dealul Lempeș¹⁶, ori în cea a grupului Iernut de la Zoltan¹⁷. În regiunile sud-vestice ale României am identificat trei oase de cal (imposibil de spus dacă e domestic) în locuirea sălcuțeană târzie de la Ostrovu Corbului (date personale), dar în regiunile Banatului românesc de câmpie, resturi de cal domestic apar cel mai timpuriu doar în locuirea de tip Gornea-Orlești de la Foeni-Cimitirul Ortodox¹⁸. Pe lângă speciile domestice, speciile vâdate (cerbul în cazul de față) aveau o contribuție minoră în economie. Eșantionul mic nu a permis evidențierea și a altor specii vâdate. Ocazional era practică culegerea moluștelor și pescuitul ca activități complementare de consum. Date despre creșterea animalelor și vânătoare în așezări de tip Nagyrév au fost sugerate de numeroase eșantioane de faună din studii mai vechi sau mai noi, cum ar fi cele de la Budapesta XI, Sztregova St¹⁹, Nagyrév²⁰ (doar 13 oase), Igar-Vámpusztá²¹, nivelul Nagyrév de la Tószeg²² sau lotul consistent, de 2624 oase, de la Tiszaug-Kéménytető²³. Conform datelor furnizate de siturile enumerate, exploatarea era focusată pe vite, mai ales pentru carne, exploatarea produselor secundare făcându-se pe scară redusă. Un mod similar de exploatare este întâlnit pentru rumegătoare mici și porc fapt bine

¹² Greenfield 2006, p. 230.

¹³ Greenfield 2006, p 230.

¹⁴ Bökönyi 1974, p. 241.

¹⁵ Bökönyi 1985, p. 74.

¹⁶ Haimovici, Gheorghiu-Dardan 1970, p. 501.

¹⁷ Moise 1997, p. 239.

¹⁸ El Susi 2001, p. 224.

¹⁹ Bökönyi 1974, p. 352.

²⁰ Bökönyi 1974, p. 385.

²¹ Choyke, Bartosiewicz 1999, p. 242.

²² Bökönyi 1985, p. 321-323.

²³ Choyke, Bartosiewicz 2000, p. 52.

evidențiat în lotul consistent de la Tiszaug-Kéménytető²⁴. Ovicaprinele prevalează numeric în nivelul Nagyrév de la Toszeg (lot 1973-1974), surclasând vita²⁵, ori în situl de la Igar-Vámpusztá²⁶. La Tiszaug, în nivelele Nagyrév timpurii, ovicaprinele fac 1/3 din totalul NISP, reducându-se, semnificativ, la 15-20% în cele târzii. În schimb, porcul contribuie în jur cu 10%²⁷. Probabil, gospodărirea porcinelor era facilitată de către un mediu umed și o vegetație specifică câmpiei joase a Banatului. Chiar dacă eșantionul nostru este redus, publicarea lui am considerat-o necesară întrucât la ora actuală nu există date faunistice pentru această epocă în Banat. Probabil cercetările ulterioare vor aduce un plus de informație.

Lista figurilor/Explanation of Figures

Fig. 1 - Ponderea speciilor pe adâncimi în fântână/Taxa rates species within the well depths.

Fig. 2 - Distribuția elementelor osoase în fântână/Distribution of skeletal elements within fountain.

Fig. 3 - Frecvențele oaselor în schelete taxonilor identificați pe materialul din fântână/Proportion of animal bones according skeletal parts within fountain.

Fig. 4 - Ponderea speciilor ca nr. resturi și indivizi/Taxa frequencies as fragments and individuals.

Fig. 5 - Vârstele de tăiere ale speciilor identificate în fântână/ Age class-distribution of identified taxa.

Bibliografie/ Bibliography

Bökönyi	1974	S. Bökönyi - <i>History of domestic Mammals in Central and Eastern Europe</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
Bökönyi	1985	S. Bökönyi - <i>Dating experiments based on animal bones</i> , în <i>Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften</i> , 14, p. 71-79.
Choyke,
Bartosiewicz	1999	A. M. Choyke, L. Bartosiewicz - <i>Bronze age animal exploitation in western Hungary</i> , în <i>Archaeology of the Bronze Age and Iron Age. Proceeding of the International Archaeological Conference, Szazhalombatta, 3-7 october 1996</i> , p. 239-249.
Choyke,
Bartosiewicz	2000	A. M. Choyke, L. Bartosiewicz - <i>Bronze Age animal exploitation on the Central Great Hungariae Plain</i> ,

²⁴ Choyke, Bartosiewicz 2000, p. 52.

²⁵ Bökönyi 1985.

²⁶ Choyke, Bartosiewicz 1999, p. 242.

²⁷ Choyke, Bartosiewicz 2000, p. 52.

- în Acta Archaeologica Academiae Hungaricae, 51, p. 43-70.
- El Susi 2001a G. El Susi - *Cercetări arheozoologice în situl de la Foeni "Cimitirul Ortodox" (jud. Timiș). Fauna din nivelele de epoca bronzului*, în Thraco-Dacica, T. 22, 1-2, p. 223-237.
- El Susi 2001b G. El Susi - *Cercetări arheozoologice preliminare în situri Starčevo-Criș timpurii din Câmpia Banatului. Fauna de la Foeni-Gaz și Dudeștii Vechi (Jud.Timiș)*, în Analele Banatului, 9, p. 15-40.
- Grant 1982 A. Grant - *The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates*, în Wilson, B., Grigson, C. and Payne, S. (eds.), *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR, British Series 109, Oxford 1982, p. 91-108.
- Greenfield 2006 J. H. Greenfield - *The Social and Economic Context for Domestic Horse Origins in Southeastern Europe: A View from Ljuljaci in the Central Balkans*, in Olsen S., L., (eds), *Horses and Humans, The Evolution of Human-Equine relationships*, 2006, p. 221-244.
- Haimovici, Gheorghiu Dardan 1970 S. Haimovici, G. Gheorghiu Dardan - *L'élèrage et la chasse à l'Âge du Bronze en Roumanie*, în Des Actes du VIIème Congres International Des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Août, 1964, Moscou, 1970, p. 557-567.
- Horard-Herbin 1997 M. -P. Horard-Herbin - *Le village celtique des Arènes à Levroux. L'élevage et les productions animales dans l'économie de la fin du second Age du Fer*, in 12ème supplément à laRevue du Centre de la France, Levroux 4.
- Moise 1997 D. Moise - *The faunal remains from Zoltan*, în Thraco-Dacica,T. 18, 1-2, p. 239-241.
- Payne 1973 S. Payne - *Kill-off patterns in sheep and goats: the mandibles from Aşvan Kale*, în Anatolian Studies, 23, p. 281-303.
- Rusu 2007 R. Rusu - *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XLII, Timișoara, 2007.
- Udrescu, Bejenaru 1999 M. Udrescu M., L. Bejenaru, C. Hrișcu - *Introducere în arheozoologie*, Iași, 1999.
- Vörös 1988 I. Vörös - *A Szigetcsép–tangazdasági oskori település állatcsontleletei*, în Communicatione Archaeologicae Hungariae, p. 19-28.

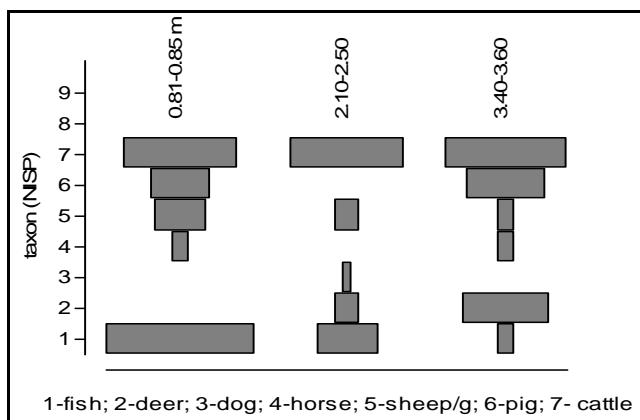

Fig. 1

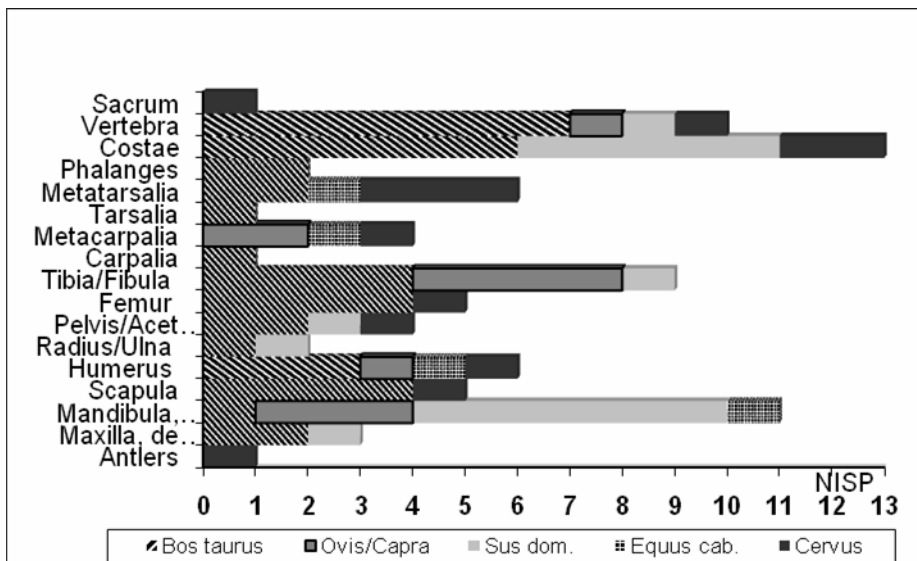

Fig. 2

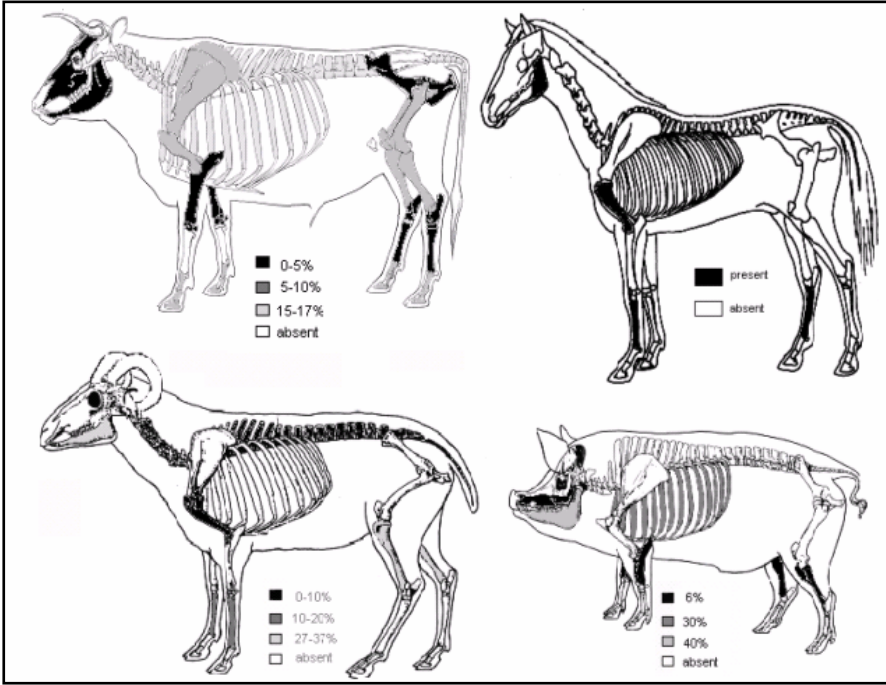

Fig. 3

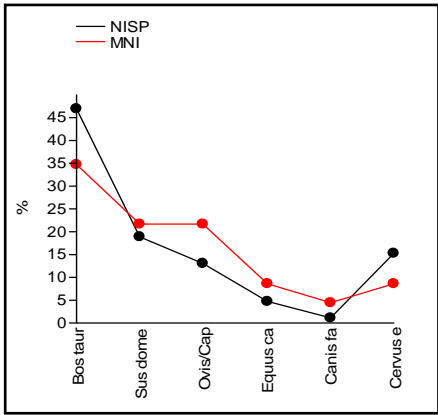

Fig. 4

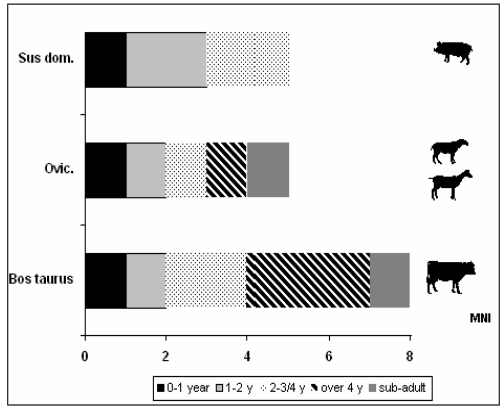

Fig. 5

**NOTĂ CU PRIVIRE LA UN LOT DE MATERIALE TEI III DE
LA BUCUREȘTI-MILITARI-CÂMPUL BOJA, SECTORUL C.
CAMPANIILE 2008 ȘI 2012**

Cristian Schuster¹

cristianschuster@yahoo.com

Mircea Negru²

mircea_negru_arch@yahoo.com

Cătălin Șt. Hălmăgeanu³

Keywords: *Middle Bronze Age, Tei culture, Bucharest-Militari.*

Summary: *Note regarding materials of Tei III culture from Bucharest-Militari-Câmpul Boja, Sector C. Excavations from 2008 and 2012. In this article, the authors present the latest results of the excavations in the Tei III settlement from Sector C of the archaeological site Bucharest-Militari-Câmpul Boja. A special interest is given to the pottery.*

Investigațiile arheologice din anul 2008 în *Sectorul C* al sitului de la București-Militari-Câmpul Boja⁴, efectuate nu departe de *Biserica Sfântul Apostol Andrei* și a acareturilor sale (pl. I:1/punct 1-2)⁵, au permis recuperarea câtorva fragmente ceramice din Bronzul Mijlociu și Târziu, în speță cultura Tei, fazele III și IV⁶. Trebuie arătat, însă, că respectivele cercetări nu s-au finalizat cu identificarea vreunui complex, nici măcar a unui strat arheologic. Resturile de olărie au fost surprinse în stratul vegetal și imediat sub acesta, în amestec cu fragmente din alte epoci (getice și moderne).

În anul 2012, investigații preventive, derulate chiar în perimetrul așezământului *Sfântul Apostol Andrei* (str. Boja, nr. 73) (pl. I:1/punct 2), au avut drept rezultat descoperirea câtorva fragmente ceramice din secolele II-III, VI și

¹ **Cristian Schuster**, doctor în arheologie, arheolog expert, CȘ I la Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan” – Centrul de Tracologie, București.

² **Mircea Negru**, arheolog expert, conferențiar universitar doctor, Universitatea “Spiru Haret”.

³ **Cătălin Șt. Hălmăgeanu**, Universitatea “Spiru Haret”.

⁴ Situl de mari dimensiuni de la Militari-Câmpul Boja, situat în vechime pe terasa înaltă a râului Dâmbovița, astăzi malul drept al *Lacului Morii/Ciurel*, în vestul municipiului București, a fost împărțit în mai multe sectoare. *Sectorul C* se găsește în partea de est a platoului, vezi Schuster, Negru 2000, p. 9 sq.

⁵ În anul 2008, în *Sectorul C* a fost prelungită *SI* (2006) cu 4 m. Această secțiune este orientată nord-sud, la limita vestică a lotului din Aleea Lacul Morii, nr. 93. În cursul săpăturilor au apărut materiale arheologice (fragmente de vase ceramice, chirpici, oase de animale) din epoca bronzului (culturile Glina și Tei), sec. II-III p.Chr. și sec. XIX.

Stratigrafia a fost următoarea: 0-0,28 m – strat vegetal cenușiu; 0,28-0,43 – strat cenușiu-negricios, secolele II-IV și VI; 0,43-0,68 m – strat cenușiu cu vestigii din epoca bronzului; 0,68-0,80 m – strat castaniu steril arheologic.

⁶ Negru *et alii* 2009, p. 80.

IX-X. De asemenea, a fost descoperit un mormânt de înhumație din secolele XVIII-XIX. A fost surprins și un strat arheologic din epoca bronzului (pl. I:2)⁷. Aceștia din urmă nu i-a aparținut nici un complex, dar printre piesele recuperate există și bulgări de chirpici pe care poate fi recunoscută amprenta peretelui din lemn al unei construcții (pl. VI:5). Acest fapt ne face să bănuim că în arealul sitului Tei de aici au fost ridicate, fără să le cunoaștem până acum locația exactă, construcții realizate dintr-un schelet de lemn și împletitură de nuiele, care a fost pomistit ulterior cu lut. Cu privire la acest aspect vorbesc și chirpicii descoperiți în stratul arheologic și în gropile menajere cercetate în campaniile mai vechi, anterioare anului 2008⁸. Trebuie subliniat că și în celălalte sectoare ale sitului de la Militari-Câmpul Boja urme clare ale unor construcții sunt o raritate⁹. Pe de altă parte, despre construcțiile din mediul Tei se știe, în general, destul de puține¹⁰.

*

În intervenția de față ne îndreptăm atenția asupra materialelor din Bronzul Mijlociu, cultura Tei III, recuperate în anii 2008 și 2012 în *Sectorul C*. Lotul de fragmente ceramice s-a dovedit destul de semnificativ pentru suprafața limitată cercetată în campania 2012. Cu un alt prilej, am împărțit ceramica Tei de la *Militari-Câmpul Boja*, după compoziția pasteii, în trei mari categorii¹¹: fină (*Tipul 1*), semifină (*Tipul 2*) și grosieră (*Tipul 3*). Aceste tipuri au putut fi subîmpărțite, la rândul lor, în mai multe subcategorii.

Ceramica Tei III, descoperită în 2008 și 2012, trebuie atribuită *Tipurilor 1.1* (pastă de bună calitate, cu rare urme de mică) și *1.2* (pastă cu nisip foarte fin, mici pietricele și mică), *2.2* (pastă nisip cu pietricele și mică) și *2.3* (pastă nisip cu rare pietricele și mică) și *3.1* (pastă cu nisip abundent cu multe pietricele și mică). *Tipurile 1.1* și *1.2* au fost lustruite la suprafața exterioară, celălalte categorii prezentându-se rareori lustruite, având suprafața aspră la pipăit.

Trebuie spus că din punct de vedere al cantității, numărul fragmentelor ceramice de la vase modelate din pastă de *Tipul 3.1* a fost cel mai consistent, urmat la distanță apreciabilă de cele de *Tipul 2.3*; cele din pastă fină s-au cifrat la un lot de numai nouă cioburi.

⁷ Stratigrafia a fost următoarea: 0-0,28 m – solul vegetal; 0,28-0,46 m – strat de pământ cenușiu negricios cu materiale arheologice din secolele II-III, VI și un fragment aparținând secolelor IX-X; 0,36-0,72 m – strat de pământ de culoare cenușie, cu materiale arheologice din epoca bronzului.

⁸ Bulgări de chirpici au fost identificați, de exemplu, în *Groapa nr. 78* (Schuster, Negru 2006, p. 47; Negru *et alii* 2007, p. 25). Resturi de lut ars de la pereții unor construcții au fost depistate și în *Gropile nr. 7-9, 58 și 82*, dar acestea au aparținut Bronzului Târziu, faza Tei IV (Schuster 2000, p. 25; Schuster 2005, p. 118).

⁹ În *Sectorul B* a putut fi cercetat un complex adâncit Tei III (*Bordeiul nr. 41*), vezi Schuster, Negru 2006, p. 46.

¹⁰ Schuster, Popa 2000, p. 23 sqq.; Leahu 2003, p. 64 sqq.; Schuster 2005, p. 114 sqq.; Schuster, Negru 2006, 46 sq.

¹¹ Schuster 2000, p. 26 sq.; Schuster, Negru 2006, 54 sqq.; Schuster, Negru 2007, p. 53.

Din cauza stării accentuat fragmentare a ceramicii, cu greu au putut fi reconstituite câteva forme. Astfel, din pastă de *Tipul 3* au fost modelate:

a. vase-sac, din categoria recipientelor medii și mari, folosite, foarte probabil, la păstrarea proviziilor:

a.1. cu un gât destul de înalt, ușor evazat, cu buza puțin îngroșată spre exterior, având aplicată sub ea două brâuri orizontale alveolate (pl. II:5);

a.2. cu un gât arcuit, buza trasă și îngroșată spre exterior, având aplicată sub aceasta un brâu alveolat, care, la rândul său, are dedesubt un segment de brâu (pl. II:3).

Acest tip de recipient are analogii în ceramica Tei III recuperată în urma investigațiilor mai vechi în *Sectorul C* al sitului de la Militari-Câmpul Boja¹², dar și în cele din *Sectorul D*¹³, fiind identică olăriei acestei faze din alte situri¹⁴.

b. vase borcan, din categoria recipientelor de dimensiuni medii: cu gâtul aproape cilindric, buza dreaptă sau oblică, îngroșată spre exterior (pl. II:2).

Fragmente de la borcane au fost găsite atât în *Sectorul C*¹⁵ cât și în *Sectorul D*¹⁶. Acest tip de vas a fost documentat și în alte așezări Tei III.

c. străchini: cu pereții oblici, cu buza uneori îngroșată spre exterior, având câteodată sub aceasta unul sau două brăie aplicate (pl. II:1, 4, III:2).

Această categorie de veselă, modelată din pastă grosieră, este o raritate în situl de la Militari-Câmpul Boja. Analogii se pot stabili cu unele fragmente găsite în *Sectorul D*¹⁷.

d. castron: cu pereții oblici, buza dreaptă, îngroșată la exterior, arcuită ușor spre interior. Fragmentul identificat în 2012 este singurul de la un recipient din pastă de *Tipul 1* descoperit la Militari-Câmpul Boja până în prezent.

Din pastă de *Tipul 2* au fost lucrate următoarele forme:

a. vase-sac, din categoria recipientelor medii: cu un gât arcuit, buza dreaptă, subțiată, flancată la exterior cu una sau două linii orizontale adâncite (pl. III:3a); alte vase sac au fost prevăzute cu mici apucători-butoni orizontale; o bună parte din recipientele de acest tip au fost decorate cu măturica, uneori atât la exterior cât și interior, în ultima parte a gâtului și pe buză (pl. III:3a-b).

Recipientele din această categorie au mai fost găsite și în campaniile anterioare în diferitele sectoare ale sitului¹⁸.

b. castron:

b.1. cu pereții oblici, buza dreaptă, arcuită ușor spre interior, decorat cu măturica (pl. III:1);

¹² Schuster, Negru 2006, p. 56 sq. și pl. 12:6, 22:2, 23:3, 26:2; Negru *et alii* 2007, p. 26 și pl. 47:1, 3-4.

¹³ Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. I:1-2.

¹⁴ Leahu 2003, pl. XXXVII/1.

¹⁵ Schuster, Negru 2006, p. 57 și pl. 13:3.

¹⁶ Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. I:3.

¹⁷ Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. II:4, V:1.

¹⁸ Schuster, Negru 2006, p. 57 și pl. 22:2, 23:3; Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. III:2-3; Negru *et alii* 2007, p. 26 și pl. 45:1.

b.2. cu pereții oblici, buza dreaptă, îngroșată la exterior (pl. IV:3).

Castroanele sunt o apariție constantă în olăria Tei III (și nu numai), fiind documentate la Militari și în cercetările mai vechi¹⁹.

c. *vase cu corpul globular*: având la incidența dintre gât și corp un șir de găuri rotunde, corpul fiind decorat cu măturica (pl. III:4); având la incidența dintre gât și corp un șir de găuri rotunde, iar sub acesta o apucătoare-buton verticală, flancată sub ea de o proeminență conică, urmată de două șiruri paralele de adâncituri rectangulare (pl. V:4); recipient care are pe umăr o preeminență conică de mici dimensiuni și o alta mai mare (pl. V:3). Această formă de recipient a mai fost întâlnită la Militari-Câmpul Boja²⁰.

Pentru olăria din pastă fină (*Tipul 1*), avându-se în vedere și numărul mic de fragmente ceramice recuperate în 2008 și 2012, au putut fi reconstituite numai câteva forme:

a. *vase globulare*: cu gât înalt și cilindric, buza dreaptă, îngroșată la exterior (pl. IV:6, V:1), uneori cu o proeminență conică pe umăr (pl. V:5);

b. *castroane*:

b.1. cu pereții arcuiți spre exterior, buza tăiată oblic, îndoită spre interior (pl. IV:5);

b.2. cu corpul rotunjit, gâtul scurt, cilindric, prevăzut cu două toarte în bandă, verticale, dispuse simetric, amplasate pe gât și umăr (pl. IV:2); uneori prevăzute cu butoni, decorate cu diferite forme geometrice, realizate în tehnica împunsăturilor succesive (pl. VII:6).

c. *strachină*: lucrată într-un mod rudimentar, cu pereții aplecați puternic spre exterior (pl. IV:1).

d. *cești*: cu corpul globular, gât înalt, decorate cu diferite forme geometrice în tehnica împunsăturilor succesive (pl. V:2, VII:1-3, 5). Acest tip de recipient este deseori documentat în siturile Tei²¹.

*

După cum s-a putut observa, ceramica excavată în campaniile din anii 2008 și 2012 în *Sectorul C* de la Militari-Câmpul Boja se înscrie perfect în olăria produsă de comunitățile din faza a III-a a culturii Tei din Muntenia²².

Unele dintre formele recipientelor au rădăcini în fazele anterioare; o parte dintre tipurile vase vor fi modelate și în faza a IV-a. Această afirmație este sprijinită de ceea ce a fost descoperit atât la Militari-Câmpul Boja, dar și în alte așezări de pe teritoriul orașului București și nu numai²³.

¹⁹ Schuster, Negru 2006, p. 57 și pl. 13:3; Negru *et alii* 2007, p. 27 și pl. 41:2-3, 42:3, 43:1, 4, 44:2, 46:5; Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. II:1, III:1.

²⁰ Schuster, Negru 2006, p. 57 și pl. 18:2-3, 22:3, 25:5; Negru *et alii* 2007, p. 27 și pl. 40:6, 41:1; Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. VI:6.

²¹ Inclusiv la Militari-Câmpul Boja: Schuster, Negru 2006, p. 58 și pl. 18:6, 19:4, 20:4-5, 22:1, 25:1-2, 27:2-4, 28:2, 29:4-5; Schuster, Negru 2007, p. 54 și pl. VI:1-4; Negru *et alii* 2007, p. 27 și pl. 40:1, 3.

²² Leahu 1992, p. 70 sq.; Leahu 2003, p. 111 sqq.; Schuster 2007, p. 62 sqq.

²³ Leahu 2003, p. 114 sqq.; Schuster 2007, p. 64 sqq.

Tipurile de decor ale ceramicii Tei III din situl nostru sunt identice cu acelea din alte așezări. Atragem însă atenția asupra ornamentului realizat cu măturica (*Besenstrichverzierung*). El a fost identificat pe multe din fragmentele ceramice recuperate în campaniile din 2008 și 2012 în *Sectorul C* de la Militari-Câmpul Boja. Acesta a fost practicat, așa cum arătat mai sus, atât pe ceramica grosieră (*Tipul 1*), cât și pe cea semifină (*Tipul 2*): pl. II:1, 3, 5, III:1-4, V:3-4. Abundența acestui decor practicat pe lotul de ceramică recuperat în 2012 (procentul cioburilor cu acest decor din totalul pieselor de olărie descoperite se ridică la cca. 45%), este pentru situl de pe malul *Lacului Morii* oarecum surprinzător. În campaniile anterioare, decorul de tip *Besenstrich* a fost de asemenea documentat, dar pe un număr restrâns de fragmente²⁴. De altfel, acest mod de a ornamenta vasele lucrate din pastă grosieră și semifină este o constantă a ceramicii Tei, numai că în majoritatea siturilor decorul de acest tip se pare că a avut o frecvență relativ redusă²⁵. Vorbind cu alt prilej despre acest ornament, am fost de părere că el este „*prezent pe ceramica grosieră a primelor faze ale culturii Tei*”²⁶. Se pare că recente săpături de la Militari-Câmpul Boja contrazic această afirmație.

*

În campaniile 2008 și 2012 au mai fost găsite un fragment de la o probabilă ladă și o rotiță cu o bucsă pe o parte (pl. VII:4) de la care în miniatură (pl. VI:1), un fragment de la un „*capăt de băț*” (pl. VI:3) și două fragmente din gresie (prezentând urme de ardere; pl. VI:2-3) de la râșnițe de mână (?) sau lustruitoare (?)²⁷. În ceea ce privește carele în miniatură, ele au fost documentate la Militari-Câmpul Boja și în campaniile anterioare, dar nu prin lăzi, ci prin rotițe cu și fără bucsă laterale²⁸.

La fel, capete de băț au fost descoperite și în urma săpăturilor mai vechi²⁹. Asupra posibilităților lor funcționalități am zăbovit cu alt prilej³⁰.

²⁴ Schuster 2000, p. 34; Schuster, Negru 2006, pl. 18:2, 22:3; Schuster, Negru 2007, pl. II:2; Negru *et alii* 2007, pl. 41:6, 42:4, 44:5, 43:3, 5, 46:1.

²⁵ Cel puțin așa apare, dacă se consultă rezultatele publicate ale cercetărilor. Numai că această constatare poate fi falsă, căci, în cele mai multe dintre analizele dedicate ceramicii Tei, nu s-a insistat asupra olăriei grosiere și nici asupra acestui mod de a decora vasele. Cele mai multe studii au avut ca principal subiect ceramica fină, în special cea ornamentată în tehnica împunsăturilor succesive.

²⁶ Schuster 2000, p. 34.

²⁷ Un fragment de gresie (Schuster, Negru 2006, p. 50), descoperit în campaniile mai vechi, nu este exclus să fi făcut și el parte dintr-o râșniță de mână.

²⁸ Schuster, Negru 1999, pl. 8/h; Schuster, Negru 2006, p. 52 sq.; Schuster 2000, p. 36 și pl. 42:3. Schuster, Negru 2006, p. 52 sq.

²⁹ Schuster 2000, p. 36; Schuster, Negru 2006, p. 53 și pl. 30:2.

³⁰ Schuster 2000, p. 36 cu lit.; Schuster, Popa 2000, p. 68 cu lit.; Schuster, Negru 2006, p. 53 sq.

Bibliografie

- Leahu 1992 V. Leahu, *Date și considerații noi cu privire la periodizarea evoluției culturii Tei*, în *Cercetări Arheologice*, IX, p. 62-72.
- Leahu 2003 V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, Bibliotheca Thracologica XXXVIII, București.
- Negru *et alii* 2007 M. Negru, C. Schuster, A. Bădescu, A. Comșa, A. Morintz, *Militari Câmpul Boja. Series IV. Archaeological excavations from 2006-2007*, Târgoviște.
- Negru *et alii* 2009 M. Negru, C. Schuster, A. Morintz, A. Bădescu, *București, Punct: Militari-Câmpul Boja*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. A XLIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Târgoviște, 27-30 mai 2009*, Valachica XXI, p. 80-81
- Schuster 2000 C. Schuster, *De la epoca pietrei la prima vârstă a fierului în M. Negru, C. Schuster, D. Moise, Militari-Câmpul Boja. Un sit arheologic pe teritoriul Bucureștilor*, București, p. 13-46.
- Schuster 2005 C. Schuster, *Die Tei-Kultur*, în *Zur Bronzezeit in Südromänien. Drei Kulturen: Glina, Tei und Verbicioara*, Bd. I, Târgoviște, p. 85-132.
- Schuster 2007 C. Schuster, *Die Tei-Kultur*, în *Zur Bronzezeit in Südromänien. Drei Kulturen: Glina, Tei und Verbicioara*, Bd. II, Târgoviște, p. 39-74.
- Schuster, Negru 2000 C. Schuster, M. Negru, *Introducere*, în M. Negru, C. Schuster, D. Moise, D.: *Militari-Câmpul Boja. Un sit arheologic pe teritoriul Bucureștilor*, București, p. 7-12.
- Schuster, Negru 2006 C. Schuster, M. Negru, *Militari-Câmpul Boja. An archaeological site on the territory of Bucharest II. Pre- and Proto-Historic Settlements*, Târgoviște.
- Schuster, Negru 2007 C. Schuster, M. Negru, *Ceramica Tei III de la București-Militari „Câmpul Boja”, Sectorul D*, în *Drobeta XVII*, p. 52-61.
- Schuster, Popa 2000 C. Schuster, T. Popa, *Mogoșești. Studiu monografic*, Bibliotheca Musei Giurgiuvensis I, Giurgiu.

Pl. I. 1 = București-Militari-Câmpul Boja (1: localizare punct cu săpăturile din anul 2008; 2: localizare punct cu săpăturile din anii 2008 și 2012), 2 = Sectorul C, Secțiunea 1/2012, profil perete vestic. Foto M. Negru.

1

2

3

4

5

Pl. II. București-Militari-Câmpul Boja. Campania 2012. Ceramică Tei.
Foto Gh. Chelmeș.

1

2

3a

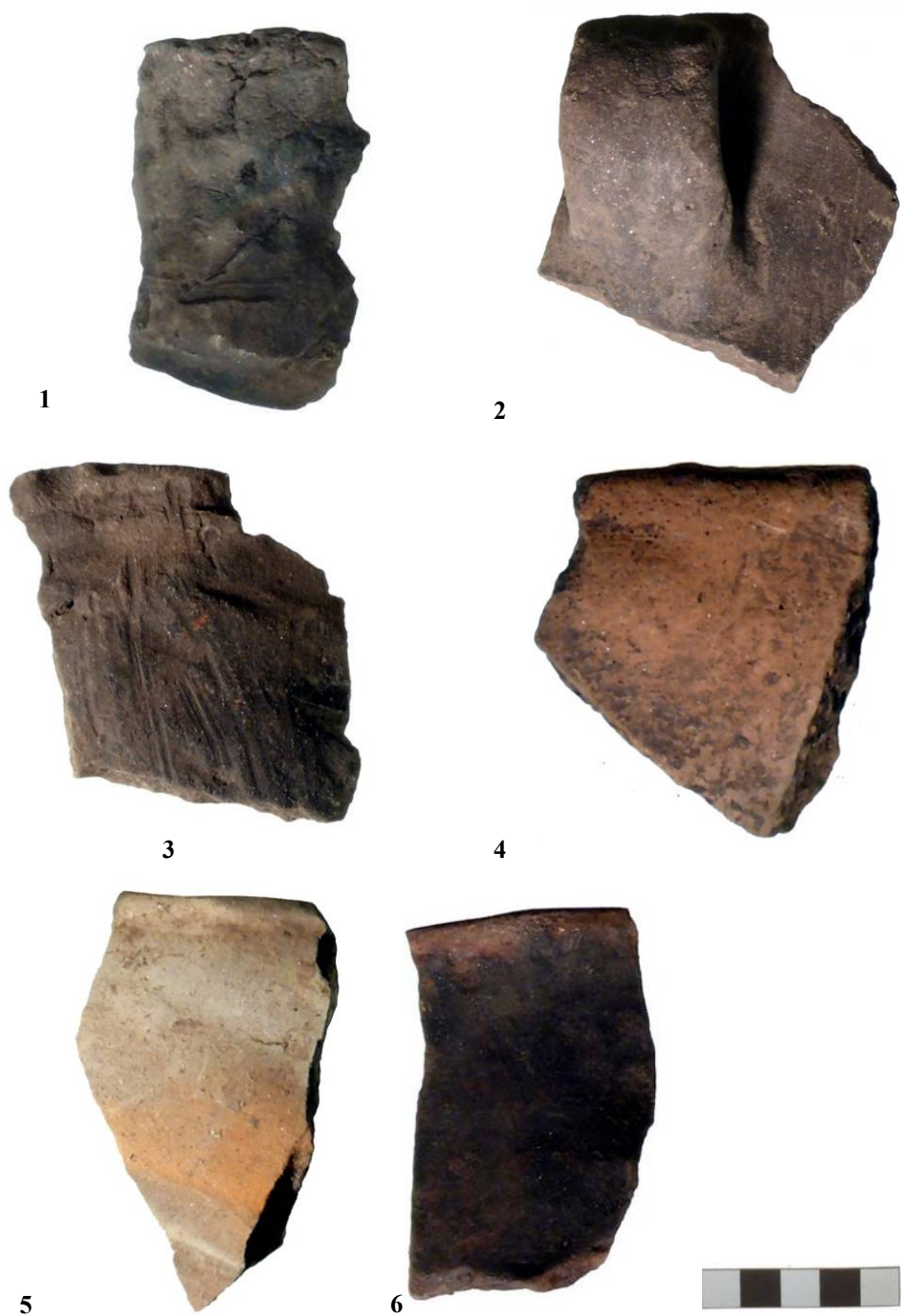
3b

4

Pl. III. București-Militari-Câmpul Boja. Campania 2012. Ceramică Tei.
Foto Gh. Chelmeș.

Pl. IV. București-Militari-Câmpul Boja. Campania 2012. Ceramică Tei.
Foto Gh. Chelmeș.

1

2

3

4

5

Pl. V. București-Militari-Câmpul Boja. Campania 2012. Ceramică Tei.
Foto Gh. Chelmeș.

1

2

3

4

Pl. VI. București-Militari-Câmpul Boja. Campania 2012.
Ceramică Tei. Foto Gh. Chelmeș.

Pl. VII. București-Militari-Câmpul Boja. Campania 2008. Materiale Tei:
ceramică (1-3, 5-6) și o roțiță în miniatură (4).
Foto Gh. Chelmeș.

SCURTE NOTE ASUPRA HABITATULUI GLINA ȘI TEI

Laurențiu Mecu¹

mecu_laurentiu@yahoo.com

Keywords: *settlement, fortified settlement, duration of use.*

Abstract: *The main goal of this paper is to present the characteristics of the settlements Glina and Tei in the Bronze Age on the romanian teritory. Both kinds of settlements were located on the edge of the rivers, on the hills or in caves. A part of them were fortified.*

1.1. Analiza așezărilor atribuite culturii Glina

Încă de la apariția primelor forme de habitat în aer liber, datate în Musterian, omul a ținut cont în amplasarea acestora de o serie de factori cum ar fi cadrul geografic cu relieful, apropierea de sursele de apă, posibilități de apărare sau observare, clima sau tipul de economie practică.

1.1.1. Amplasare

Comunitățile Glina nu au făcut excepție de la aceste reguli astfel că aproape toate așezările atribuite acestei culturi sunt amplasate în apropierea unor surse de apă, pe terase, de la cele joase la cele înalte, ale apelor curgătoare sau stătătoare, pe insule ale aceluiași tipuri de ape sau în apropierea unor izvoare, unele azi secate.

Astfel, întâlnim așezări amplasate pe terasele mijlocii și joase ale apelor la Bolintin-Vale² și Crivina³ pe Argeș, la Cernica⁴ pe malul lacului Cernica, la Letca Veche, punctul „La Pădure”⁵ pe Glavacioc și chiar la vest de Teleorman, la Drăgănești-Olt-Carieră pe pârâul Sâi, la Preajba pe pârâul Cârcea.

Așezări Glina situate pe terasele înalte ale apelor au fost identificate la Mihăilești-Tufa⁶ pe Argeș, Schitu-Gaura Despei⁷ pe Câlniștea, Letca Veche⁸ pe Glavacioc sau Morărești⁹ pe Jiu.

Insulele apelor curgătoare s-au dovedit și ele propice pentru amplasarea unor așezări de genul celei cercetate pe Câlniștea la Cămineasca- Măgură¹⁰, dar cea

¹ **Laurențiu Mecu**, ofițer UM Târgoviște, arheolog, doctor în istorie, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.

² Schuster, Popa 1995, p. 41.

³ *Ibidem*.

⁴ Cantacuzino, Morintz 1968, p. 7.

⁵ Schuster, Popa 1995, p. 42.

⁶ Schuster 1992, p. 35-41.

⁷ Schuster, Popa 1995, p. 28-30.

⁸ *Ibidem*, p. 42.

⁹ *Ibidem*, p. 114-122.

¹⁰ *Ibidem*, p. 43.

mai cunoscută este așezarea de pe Dunăre de la Ostrovul Corbului¹¹. Așezări Glina s-au descoperit însă și pe insule ale apelor stătătoare și reprezentative în acest sens sunt cele de la Grădiștea-Chirnoși¹² pe lacul Mostiștea sau Siliștea Snagovului-Insula lui Vlad Țepeș pe lacul Snagov.

O categorie aparte de așezări Glina o constituie cele ridicate pe tell-urile neo-eneolitice de genul celor de la Tangâru¹³, Glina¹⁴ sau Drăgănești-Olt, punctul Corboanca¹⁵, dovedind astfel în aceste zone o continuitate de locuire datorată unor condiții bune de supraviețuire.

1.1.2. Mod de organizare

Posibilitatea de a apăra cât mai ușor așezarea nu a fost deloc neglijată de comunitățile Glina, astfel că putem distinge din punct de vedere al modului de organizare două categorii de așezări.

Primul tip este reprezentat de așezările nefortificate artificial și care sunt cele mai numeroase. Deși nu erau prevăzute cu șanțuri de apărare sau palisade, multe din așezările Glina beneficiau de amplasarea pe terase înalte, pe promontorii sau pe insule, fiind astfel protejate de cadrul natural.

A doua categorie de așezări cuprinde habitatele fortificate de tipul celor de la Crivăț¹⁶, care beneficiază de un șanț de apărare, Popești-Nucet sau Orbeasca de Sus¹⁷.

Analizând acest tip de așezare, se pune problema utilității, a motivului ce a dus la ridicarea de către comunitate a acestor elemente de fortificație. Se pare că în faza Glina II conflictele între comunități au determinat ocupanții așezărilor să ridice șanțuri și palisade, pentru ca mai apoi, în faza Glina III, presiuni externe să impună ridicarea unor valuri de pământ așa cum este cel de la Odaia Turcului.

1.1.3. Durata de folosire

Cercetările arheologice au reușit să pună în evidență mai multe tipuri de așezări Glina în funcție de durata acestora de folosire.

Astfel, cele mai numeroase sunt așezările stabile, folosite pe o perioadă mai lungă de timp și care astfel prezintă mai multe straturi de cultură.

Astfel de așezări au fost descoperite și cercetate la Glina¹⁸, Odaia Turcului¹⁹ sau București-Ciurel²⁰.

¹¹ Roman 1994, p. 1-33.

¹² Șerbănescu, Trohani 1978, p. 26-27.

¹³ Berciu 1935, p. 15.

¹⁴ Nestor 1933, p. 226-259.

¹⁵ Nica, Schuster, Zorzoliu 1995, p. 9-45.

¹⁶ Berciu 1966, p. 534-535.

¹⁷ Moscalu-Beda 1979, p. 368.

¹⁸ Nestor 1933, p. 226-259.

¹⁹ Tudor 1983, p. 108-111.

²⁰ Morintz 1959, p. 764-771.

Așezările cu un singur strat de cultură și care probează astfel folosirea pentru o perioadă scurtă de timp sunt și ele destul de numeroase și au putut fi cercetate la Schitu-Gaura Despei²¹, Mihăilești-Tufa²² sau Varlaam²³.

Încă din Paleoliticul Mijlociu se pot întâlni așezări sezoniere legate de activități de vânătoare, pescuit, prelucrarea cărnii, peștelui sau materiei prime necesare realizării utilajului litic.

Nici Bronzul Timpuriu, reprezentat în această lucrare prin cultura Glina, nu a făcut excepție de la această practică a oamenilor preistorici.

Cea mai interesantă așezare sezonieră în cadrul acestei culturi este cea descoperită la Cămineasca-Măgură, pe o insulă în valea Câlniștei. Aici au fost descoperite fragmente ceramice și obiecte de lut necesare în activitatea de pescuit. Probabil pescarii comunităților Glina de la Tangâru, Schitu-La Conac, Schitu-Gaura Despei ocupau pentru scurt timp această insulă pentru a prelucra peștele.

1.1.4. Dimensiuni și formă

Investigațiile arheologice nu au fost întotdeauna complete, ceea ce a făcut să rămână necunoscute aspecte legate de dimensiunile și forma așezărilor Glina. Doar în cazul celor de pe tell-uri s-au putut face unele delimitări mai exacte datorită formei naturale. Ținând cont de forma de economie practică, reprezentată în special de creșterea animalelor, și de întinderea suprafețelor pe care se găsesc resturile arheologice se poate totuși afirma că așezările comunităților Glina erau mici sate ale căror familii erau probabil înrudite și aveau un număr maxim de cinci membri.

În cadrul așezării, locuințele erau amplasate, în cele mai multe cazuri, relativ compact. Având în vedere acest lucru și faptul că, așa cum am menționat anterior, principala ocupație a comunităților Glina o constituia creșterea animalelor putem afirma logic, pentru că pe cale arheologică nu s-a probat acest lucru, că așezările Bronzului Timpuriu la Dunărea de Jos aveau două perimetre: unul destinat locuințelor comunității și altul care concentra, probabil între garduri de nuiele, animalele aparținând membrilor așezării. Creșterea animalelor determina comunitățile să se afle într-o permanentă mișcare în căutarea unor locuri de pășunat bune, astfel încât nu se putea constitui în cadrul așezării un spațiu funerar. Pentru că și descoperirile funerare sunt rare nu se poate face o legătură între așezare și zona funerară, dacă aceasta exista.

1.2. Analiza așezărilor atribuite culturii Tei

Comunitățile Tei și-au amplasat și ele așezările în imediata vecinătate a apelor curgătoare, văile acestora și chiar apele constituind, din Preistorie și până târziu în Evul Mediu, mijloace de comunicație și contact între comunități,

²¹ Schuster, Popa 1995, p. 28-30.

²² Schuster 1992, p. 35-41; Schuster, Popa 1995, p. 20-23.

²³ Schuster, Popa 1995, p. 23-26.

satisfăcând nevoile de securitate ale așezării și oferind mijloacele necesare de stingere a incendiilor care, în mod sigur, erau des întâlnite²⁴.

1.2.1. Amplasare

Ca și în cazul așezărilor Glina, și cele Tei pot fi întâlnite pe terasele înalte, joase sau mijlocii, pe boturi de dealuri, în luncile râurilor și chiar în peșteri. Sunt puține așezările Tei amplasate în luncile râurilor și aici menționăm pe cele de la Bungetu de Sus²⁵, Băneasa-București²⁶, Otopeni²⁷. În toate cazurile s-a observat că așezările erau situate în zone în care apele curgătoare fac un cot și s-a pus acest lucru pe seama asigurării unei defensive naturale²⁸.

Astfel, așezarea de Bungetu era apărută la nord și nord-est de cotul făcut de pârâul Gârlița, în vreme ce la Otopeni un baraj mlăștinos al unui pârâu ce se varsă în gârla Pasărea proteja comunitatea dinspre sud și sud-est²⁹.

În arealul culturii Tei s-au identificat puține așezări amplasate pe terasele joase, printre acestea mai bine cercetate au fost cele de la Băneasa-București³⁰ și Pipera București³¹. Se pare că erau preferate terasele înalte ale apelor curgătoare, toate așezările fiind amplasate pe marginile acestora.

Din faza „Cățelu Nou” a culturii merită amintite așezările de la Frățești Giurgiu și Surlari Ialomița³², pentru ca faza „La Stejar” să fie reprezentată de cele de la Butimanu Dâmbovița³³ sau Mogoșești Giurgiu³⁴.

Așezările de la Frățești³⁵, Preasna³⁶, Giulești-Sârbi³⁷ și Livedea Giurgiu³⁸ aparțin fazei „Fundeni” a culturii Tei.

În urma cercetărilor s-a constatat însă că triburile Tei preferau ca loc de amplasare a așezărilor boturile de dealuri sau platourile. Au fost cercetate habitatele de la Pantelimon³⁹, Cățelu Nou⁴⁰, Balotești⁴¹, Căldăraru, Mogoșești⁴²,

²⁴ Leahu 2003, p. 60.

²⁵ Chicideanu 1977, p. 225.

²⁶ Rosetti 1936, p.3.

²⁷ Leahu 1968, p. 27.

²⁸ Leahu 2003, p. 60.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Leahu 1965a, p. 3.

³¹ Leahu 1966, p. 16, 20.

³² Leahu, Trohani 1976, p. 73.

³³ C. Boroneanț, V. Boroneanț 1992, p. 91.

³⁴ Schuster, Popa 1995, p. 21, 40.

³⁵ Leahu 1979, p. 43.

³⁶ Trohani 1986, p. 15-16

³⁷ Leahu 1963b, p. 219.

³⁸ Trohani 1986, p. 32.

³⁹ Bichir 1959, p. 8.

⁴⁰ Leahu 1963a, p. 26.

⁴¹ Sandu 1992, p. 313.

⁴² Schuster, Popa 1995, p. 33.

Izvoarele⁴³, Militari-Câmpul Boja, toate amplasate pe boturi de dealuri, în vreme ce în stațiunea eponimă a culturii au fost cercetate așezările aparținând fazelor Tei, La Stejar și Fundeni situate pe platouri⁴⁴.

Comunitățile Tei nu și-au amplasat așezările doar pe terasele apelor, boturi de dealuri și promontorii ci și în peșteri. Pentru această ultimă situație datele sunt mai abundente și prezintă o mai mare certitudine. Astfel, au fost identificate locuri Tei în peșteri la Gura Cheii-Ödweg⁴⁵ și în Bulgaria la Devetaki, Tabaška și Emen. Au fost alese grotele luminoase, ferite de umezală și curenți de aer și în care căldura solară pătrundea cât mai mult. Astfel, comunitățile se instalau fie la gura peșterii, fie în sectoare din sala principală.

1.2.2. Organizarea așezărilor

În ceea ce privește organizarea așezărilor Tei, cercetările nu au evidențiat structuri de apărare de genul șanțurilor, valurilor de pământ sau palisadelor. Excepție face habitatul de la Popești Giurgiu⁴⁶ unde, după 1990, s-a pus în evidență existența unui sistem defensiv.

În cazul așezărilor situate pe platouri și boturi de dealuri, trebuie spus că acestea se aflau la altitudini mari pentru zona de câmpie (Militari Câmpul Boja la 91,5 m, Izvoarele la 88,3 m) și erau instalate în zona de interior a promontoriilor, beneficiind astfel de posibilitățile de mascare și apărare oferite de cadrul natural.

1.2.3. Durata de folosire

Referitor la durata de folosire a așezărilor Tei, acestea pot fi împărțite în așezări folosite timp mai îndelungat de genul celei de la Tei, apoi cele cu un singur strat de cultură, utilizate pentru o perioadă scurtă de timp, de tipul celor de la Butimanu⁴⁷ sau Mihăilești Tufa⁴⁸ aparținând fazei „La Stejar” și locuri sezoniere legate activitățile economice practicate de membrii comunității.

Printre așezările de scurtă durată o situație aparte o prezintă cea de la Novaci pe Argeș. Aici a fost cercetată o așezare de tip „cenușar”, caracteristică culturilor Noua și Coslogeni. Acest tip de habitat este caracterizat de absența structurilor de locuire de suprafață și de abundența (65%) oaselor de animale în inventarul arheologic al așezării. La Novaci, situația este însă cu totul invers: s-au pus în evidență platforme de chirpici ce semnifică existența în trecut a unor locuințe de suprafață, iar oasele de animale nu reprezintă mai mult de 25-30% din inventar.

Aceste aspecte l-au determinat pe Al. Vulpe să definească așezarea de Novaci ca pe un „sălaş”, arătând astfel caracterul de scurtă durată a utilizării

⁴³ Leahu 1975, p. 101.

⁴⁴ Nestor 1933, p. 101.

⁴⁵ Nicolăescu-Ploșor, Păunescu, Pop 1962, p. 113.

⁴⁶ Palincaș 1996, p. 239-243.

⁴⁷ C. Boroneanț, V. Boroneanț 1992, p. 91.

⁴⁸ Schuster, Popa 1995, p. 21, 40.

sale și să considere că așezarea propriu-zisă era în altă parte, probabil pe o terasă, în vreme ce la Novaci se afla sectorul destinat adăpostirii animalelor⁴⁹.

Durata de utilizare a așezărilor din peșteri pare să fi fost și ea mică, lucru pus în evidență de straturile de cultură subțiri (0,4-0,7 m), fragmente ceramice rare și doar o vatră de foc descoperită la Gura Cheii-Ödweg.

1.2.4. Forma și dimensiunile

Problema dimensiunilor și a formei așezărilor Tei rămâne în continuare aproape nerezolvată din cauza cercetărilor arheologice deloc exhaustive în acest domeniu.

Ca și în cazul culturii Glina, așezările comunităților Tei aveau mici dimensiuni (Novaci: L = 21 m, l = 13 m) iar în cadrul lor structurile de locuire erau relativ compacte.

În cazul așezărilor din peșteri, suprafețele locuite sunt și mai restrânse: la Devetaki circa 200 mp, la Emen cam tot atât, pentru ca la Tabaška suprafața să fi fost mai mică de 50 mp.

Creșterea animalelor și caracterul itinerant al acestei ocupații ar fi trebuit să determine pe locuitorii așezărilor Tei să delimiteze un spațiu necesar adăpostirii animalelor. Astfel de zone însă nu au fost puse nicăieri în evidență, cu excepția cenușarului de la Novaci, caracterizat de Al. Vulpe ca o „dependință”⁵⁰ destinată animalelor și care ținea de o așezare amplasată probabil pe o terasă învecinată.

Abrevieri și bibliografie

BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.
BMIM	București. Materiale de istorie și muzeografie, Muzeul de istorie și artă al municipiului București, București.
BMJG(V)	Buletinul Muzeului Județean Giurgiu (Vlașca).
CAANT	Cercetări arheologice în aria nord-tracă, Institutul Român de Tracologie, București.
CAB	Cercetări Arheologice în București. Muzeul de istorie și artă al municipiului București.
CAMNI	Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București.
CCDJ	Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călărași.
Dacia, NS	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série. București.

⁴⁹ Leahu 2003, p. 62.

⁵⁰ Vulpe, Veselovschi-Bușilă 1967, p. 108.

Drobeta		Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin.
Litua		Litua. Muzeul Județean Gorj, Târgu-Jiu.
MCA		Materiale și Cercetări Arheologice. București.
MIM		Materiale de istorie și muzeografie. București.
MN		Muzeul Național, București.
PZ		Prähistorische Zeitschrift, Berlin.
SCIV(A)		Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
Thraco-Dacica		Thraco-Dacica, București.
Berciu	1935	D. Berciu, <i>Săpăturile de la Tangâru (1934). Raport preliminar</i> , în BMJV, I, p. 34-35.
Berciu	1956	D. Berciu, <i>Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București (Cercetările de la Grădiște, raionul Vidra)</i> , în MCA, II, p. 496-556.
Berciu	1961	D. Berciu, <i>Contribuții la problemele neoliticului în lumina noilor cercetări</i> , București.
Berciu	1966	D. Berciu, <i>Rezultatele primelor săpături de la Crivăț (1965) (r. Oltenița)</i> , în SCIV, 17, 3, p. 529-535.
Bichir	1983	Gh. Bichir, <i>Cercetări arheologice la Udeni, jud. Teleorman</i> , în MN, VII, p. 58-59.
Boroffka	1994	N. Boroffka, <i>Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa</i> , Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bd. 19, 1-2.
Boroneanț, Boroneanț	1992	C. Boroneanț, V. Boroneanț, <i>Considerații asupra topoarelor „sceptre” din piatră, epoca bronzului, pe baza descoperirilor de la Butimanu</i> , în CAB, IV, p. 91-108.
Calotoiu	1994	Gh. Calotoiu, <i>Contribuții la cunoașterea culturii Verbicioara din județul Gorj</i> , în Litua, VI, p. 7-42.
Cantacuzino, Morintz	1968	Gh. Cantacuzino, S. Morintz, <i>Descoperirile arheologice de la Cernica și importanța lor pentru cunoașterea vechilor culturi din țara noastră</i> , București, IV, p. 7-26.
Cantacuzino, Trohani	1979	Gh. Cantacuzino, G. Trohani, <i>Săpăturile arheologice de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov</i> , în CA, III, p. 261-328.
Cârciumaru	1996	M. Cârciumaru, <i>Paleoetnobotanica</i> , Iași.
Chicideanu	1973	I. Chicideanu, <i>Săpăturile de salvare de la Bungetu de Sus (Brătești, comuna Văcărești)</i> , în Valachica, 5, p. 27-41.

- Chicideanu 1977 I. Chicideanu, *Date noi privind începutul culturii Tei (săpăturile de la Brătești-Bungetu)*, în SCIVA, 28, 2, p. 225-238.
- Chicideanu, Gherghe 1983 I. Chicideanu, P. Gherghe, *Săpăturile arheologice de la Călugăreni (jud. Gorj)*, în MCA, Brașov, p. 103-107.
- Ciugudean 1996 Horia Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XIII, București.
- Comșa 1991 E. Comșa, *Unele date despre tipurile de locuire din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în Peuce, X, 1, p. 21-31.
- Constantiniu, Panait 1963 M. Constantiniu, P. I. Panait, *O așezare din epoca bronzului la Roșu*, în CAB, I, p. 301-338.
- Csányi, Tárnoki 1992 M. Csányi, J. Tárnoki, *Türkeve-Terehalom*, în Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss, Frankfurt am Main, p. 159-165.
- Leahu 1963a V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în CAB, I, p. 15-47.
- Leahu 1963b V. Leahu, *O nouă fază în evoluția culturii Tei: faza Fundenii Doamnei*, în CAB, I, p. 339-372.
- Leahu 1965a V. Leahu, *Considerații cu privire la faza a doua a culturii Tei, în lumina noilor săpături arheologice de la Băneasa*, în MIM, 2, p. 3-16.
- Leahu 1965b V. Leahu, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în CAB, II, p. 11-74.
- Leahu 1966 V. Leahu, *Cultura Tei*, București.
- Leahu 2003 V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, București.
- Morintz 1959 S. Morintz, *Săpăturile de la Dealul Ciurel*, în MCA, VI, p. 764-771.
- Moscalu, Beda 1979 E. Moscalu, C. Beda, *Noi cetăți traco-getice*, în CA, III, p. 368-369.
- Nanu 1989 D. B. Nanu, *Cercetările arheologice de la Căscioarele Cotul Cătălui, jud. Călărași*, în CCDJ, V-VII, p. 37-54.
- Negru, Schuster 1997 M. Negru, C. Schuster, *O locuință din epoca bronzului descoperită la București-Ciurel(1994)*, București, XII.
- Negru, Schuster, Moise 2000 M. Negru, C. Schuster, D. Moise, *Militari-Câmpul Boja. Un sit arheologic pe teritoriul Bucureștilor*, București.

- Nestor 1933 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichte in Rumänien*, în BerRGK, 22, p. 69-73.
- Nica, Schuster, Zorzoliu 1995 M. Nica, C. Schuster, T. Zorzoliu, *Cercetările arheologice în tell-ul gumelnițeano-sălcuțean de la Drăgănești-Olt – punctul Corboaica – campaniile din anii 1993-1994*, în CAANT, I, p. 9-45.
- Nicolăescu Plopșor, Păunescu, Pop 1962 C. S. Nicolăescu Plopșor, A. Păunescu, I. Pop, *Săpăturile din Peștera Gura Cheii-Râșnov*, în MCA, VIII, p. 113-118.
- Păunescu 1970 A. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București.
- Petrescu Dâmbovița 1944 M. Petrescu Dâmbovița, *Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov, 1943*, în Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942-1943, București, p. 64-71.
- Roman 1976 P. Roman, *Die Glina III-Kultur*, în PZ, 51, 1, p. 26-42.
- Roman 1985 P. Roman, *Cercetări la Govora Sat-Runcuri în 1977*, în SCIVA, 36, 4, p. 279-297.
- Roman 1986 P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în SCIVA, 37, 1, p. 29-55.
- Roman 1994 P. Roman, *Bronzul timpuriu*, în Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, București, p. 212-213.
- Roman, Dodd Opreșescu, János 1992 P. Roman, A. Dodd-Opreșescu, P. János, *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Monographien III, Mainz am Rhein.
- Rosetti 1932 D.V. Rosetti, *Cîteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, București.
- Rosetti 1936 D.V. Rosetti, *Civilizația tip București-Die Bukarester Kultur*.
- Rosetti 1971 D.V. Rosetti, *Însemnări privind activitatea Muzeului Municipal (1931-1948)*, București, VIII, p. 349-356.
- Rotea 1993 M. Rotea, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, în Thraco-Dacica, XIV, 1-2, p. 65-86.
- Sandu 1992 V. Sandu, *Cercetările arheologice de suprafață din nordul Sectorului Agricol Ilfov*, în CAB, IV, p. 289-323.
- Schuster 1992 C. Schuster, *Așezări Glina pe cursul inferior al Argeșului și Valea Cîlniștei(I). Mihăilești-Tufa*, în Thraco-Dacica, XIII, 1-2, p. 32-41.

- Schuster 1995a C. Schuster, *Cercetări arheologice în așezarea culturii Glina de la Varlaam, jud. Giurgiu*, în CCDJ, XIII-XV, p. 53-63.
- Schuster 1995b C. Schuster, *Zu den Fußschalen der Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit und Frühbronzezeit aus Rumänien*, în Thracodacica, XVI, 1-2, p. 45-53.
- Schuster 1996 C. Schuster, *Considerații privind așezările culturii Glina*, în Drobeta, VII, p. 12-17.
- Schuster 1997 C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare, București*.
- Schuster, Munteanu 1995 C. Schuster, M. Munteanu, *Considerații privind unele topoare din epoca bronzului, găsite la sud de Carpați*, în Memoria Antiquitatis, XX, p. 79-84.
- Schuster, Nica 1995 C. Schuster, M. Nica, *Săpăturile de salvare de la Morărești, jud. Dolj-1993*, în CAANT, I, p. 114-122.
- Schuster, Popa 1995 C. Schuster, T. Popa, *Cercetări privind epoca bronzului în județul Giurgiu (investigațiile din anii 1986-1994)*, în BMJG, 1, p. 20-54.
- Schuster, Popa 2000 C. Schuster, T. Popa, *Mogoșești. Studiu monografic*, în BMJG, I, p. 23-36.
- Șerbănescu, Trohani 1978 D. Șerbănescu, G. Trohani, *Cercetările arheologice pe Valea Mostiștei, Ilfov. File de istorie*, București.
- Szathmári 1992 I. Szathmári, *Füzesabony-Öregdomb*, în Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss, Frankfurt am Main, p. 134-140.
- Tudor 1982 E. Tudor, *Neue Angaben zur frühen Bronzezeit in Südrumänien*, în Dacia, N.S., XXVI, 1-2, p. 59-75.
- Tudor 1983 E. Tudor, *Săpăturile arheologice de la Odaia Turcului (jud. Dâmbovița)*, în MCA, Brașov, p. 108-111.
- Turcu 1982 M. Turcu, *Cercetări arheologice la Militari-Cîmpul Boja, București*, în MCA, București, I, p. 145-148.
- Ulanici 1975 Aug. Ulanici, *Săpăturile arheologice de la Branet, jud. Olt*, în CA, I, p. 45-76.
- Ulanici 1979 Aug. Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Greci, jud. Ilfov*, în CA, III, p. 9-26.
- Ulanici 1983 Aug. Ulanici, *Săpăturile efectuate la Branet în așezarea Glina*, în CA, VI, p. 23-29.
- Vulpe, Veselovschi Bușilă 1981 Al. Vulpe, V. Veselovschi Bușilă, *Date noi privind periodizarea culturii Tei și cunoașterea culturii Basarabi (Săpăturile de la Novaci, 1961)*, în SCIV, 18, 1, p. 83-112.

THE RITE, RITUAL AND THE CHRONOLOGY OF THE TELEȘTI-DRĂGOIEȘTI NECROPOLA FROM THE GORJ COUNTY

Gheorghe Calotoiu¹
muzeulgorjului@gmail.com

Keywords: *Hallstatt, tumular necropola, funeral inventory, ceramics, Gorj county.*

Cuvinte-cheie: *Hallstatt, necropolă tumulară, inventar funerar, ceramică, județul Gorj.*

Sumar: *În necropola de la Telești-Drăgoiești ritul funerar a fost unitar, incinerarea fiind proprie tuturor mormintelor. Privită însă în ansamblu și având în vedere aspectele esențiale, necropola de la Telești-Drăgoiești se înscrie organic în grupul Ferigile, caracteristic în Hallstattul târziu pentru zona subcarpatică meridională. Cât privește acele mici particularități (unele deja menționate), ele se explică atât prin faptul că necropola de la Telești-Drăgoiești se plasează la nivelul orizontului târziu al necropolei de la Ferigile, cât și prin aceea că, în cadrul unui grup ce evoluează pe o arie întinsă (cum este grupul Ferigile), diferitele comunități au și unele trăsături proprii, care se manifestă atât în ritul și ritualul de înmormântare, cât și în privința inventarului. Analiza detaliată a materialului descoperit arată că necropola a putut începe spre sau cândva la sfârșitul secolului al V-lea a. Chr., dar a evoluat sigur și în secolul IV a. Chr.; dacă a atins mijlocul sec. IV a. Chr. sau a depășit cu ceva această dată este însă greu de spus.*

Abstract: *In the Telești-Drăgoiești necropola, the funeral rite was unitary, the cremation being common to all graves. Overall and considering key issues, the necropola from Telești-Drăgoiești organically join the group Ferigile, characteristic to the Late Hallstatt in the southern Carpathian area. As for those small features (some already mentioned), they can be explained by the fact the necropola from Telești-Drăgoiești is placed in the later horizon of the necropola from Ferigile, and in that within a group evolving over a wide area (such as Ferigile group), different communities have some specific features, manifested both in the funeral rite and ritual, but also in the inventory. The detailed analysis of the material found shows that the cemetery could start to or once at the end of the fifth century BC, but surely evolved in the fourth century BC.; if it reached the middle of the fourth century BC or exceeded that date is difficult to say.*

By their structure, the tumuli from Telești-Drăgoiești necropola show the existence of 2 types of tumuli.

The first type of tumuli comprises the tumuli with an earth mantle. The existence of stones in their mantle which were brought here along with the earth

¹ **Gheorghe Calotoiu**, doctor în arheologie, C.Ș. I, Muzeul „Alexandru Ștefulescu” Tg. Jiu.

does not make us to include them in a different type. The earth mantle was yellow-grey or brown-grey in color. Most of the tumuli from necropola belong to the first type.

The second type has a small number of tumuli and their mantle is made of river boulders disposed like this: at the edge it was a row of river boulders and to the center where the tumb was the boulders were disposed on 3 or even 4 rows. The second type of mantle was also covered with earth.

We must underline the fact that the tumuli were strongly flattened and for this matter is hard to know their initial height. We can only suppose, taking into account the surface they had when they were studied, that, in most cases, the height is mostly their actual height. Although it belongs to the Ferigile Group, this necropola has 2 types of tumuli, not like the eponimus necropola (where all the tumuli had a stone mantle covered with earth). The fact that in the Telești-Drăgoiești necropola are 2 types of tumuli can be explained by the fact that in this area the stone is less frequent than at Ferigile².

The funeral rite. The funeral rite in the Telești-Drăgoiești was unitary, the incineration being used in all of the tumbs. This funeral rite is specific to the Ferigile, where the Telești-Drăgoiești necropola is included³.

The funeral ritual is different. First, before talking about the funeral rituals used in this necropola, we must make some things clear. In some of the tumuli appear traces of cremation in 2 or even 3 points, some of them very close to each other, some slightly apart. It is possible that these points represent tumbs. Still we don't have enough evidence to say that. On the other hand, the existence of some double tumbs in these cases can be determined only after the bone analysis. This analysis does not depend on us and it has not been made, with all our insistence.

We must say that in determining the types of the ritual were taken into account different elements. After the depositing way, there are 6 types of rituals some of them divided in other subtypes.

The 1st type has 2 variants: the first one with the depositing of the burnt bone on the antic ground and the second with the depositing of the burnt material in an urn. Every variant has the following subvariant:

- I a₁ - burnt material disposed on the ground and with ceramic inventory;
- I a₂ – remains placed on the ground, ceramics and metal pieces;
- I a₃ - only human burnt bones (tumulus 20 and tumulus 30);
- Ib₁ – the remains of the cremation disposed both on the ground and in an urn, the funerary inventory consist only in ceramic (T₄, T₂₈, T₄₇);
- I b₂ – the remains are on the antic ground, on an urn and the urn has some metal pieces in it (T₂, T₃, T₁₂).

The 2nd type has only 2 tumuli (T₁₅ and T₄₉), the burnt material was placed in an urn, which also had a part of the funeral inventory. For example, in T₁₅, in a

² Vulpe 1967, p. 15.

³ *Ibidem*, p. 22.

bowl, that functioned as an urn, were placed 2 types of spear. In T₄₉, along with the bowl used as an urn, were also placed 2 bowls and a weight spindle. It is obvious that in T₁₅ was buried a warrior and in T₄₉ a woman.

The 3rd type includes the symbolic tumbs or the symbolic inventory. This type has 2 variants:

- III_a tumbs without bones or inventory (T₈, T₉, T₅₁);
- III_b – tumbs without bones but with ceramic material (T₁₃, T₁₄).

In these tumuli, built in the memory of the some warriors that were killed far away from their community, only ceramic was placed.

The IVth type includes the stone „platform” tumbs. It is in the case of the T₁₈, T₂₁, T₄₂, T₄₄, T₄₅. The platform consist in a stone bed on which a part of the cremation material was disposed and the other was placed on to the ground. Sometimes, the ceramic inventory was placed on the stone bed (T₁₈, T₂, T₄₅). In tumuli 42 and 45, the river stones weren't clearly disposed, they only marked the incineration tumb.

The Vth types includes tumbs with a stone ring: T₂₉, T₃₇, T₄₆, T₅₃. In all these tumbs the boulders are disposed in the shape of a circle, marking the tumb. In tumulus 29 and 46 the stones formed rings of 3,25x2,65 m and 1,5x0,65 m. In the center of these rings, on a 0,42x0,35 m and 0,4x0,35 m area, were found fragments of burnt bones, ash and coals brought from the funerary pile. Inside the stone ring and near the burnt bones, in T₂₉ was found a handle –tube from a spear and in T₅₃ a spear top. Without a doubt these tumbs belonged to warriors, situation which was very frequent in the Telești-Drăgoiești necropola.

The VIth type contains tumbs in witch the burnt bones, the coals and ash, from the funerary pile were disposed in the shape of a little cairn. It's the case of the T₂₅, T₂₆, T₂₇, T₃₁, T₃₂, T₃₉, T₄₁ and T₅₄. In tumulus 26 appears that the bones were put in a little hole, considering the depth of the hole compared to the tumulus thickness. In this tumulus were found 2 bowls with traces of a secondary burning, a bronze bracelet and a small bronze pendant in a bell shape. Most likely the tumb belonged to a woman. In T₅₄, near the bones, was found a bowl with the rim up and then another one with rim down. Along the bones there was a little knife, a fragmentary jar and 2 pieces of cinders.

In the Telești-Drăgoiești necropola no funerary pile was found, fact that shows us that the incineration was made elsewhere. We must mention the fact that in some situations, in witch the quantity of burnt bones, coals and ash from the pile and put in the tumulus is big, it forms a kind of „platform” with a tickness between 0,15-0,3 m. In tumulus 10, at 0,42 m depth, on an area of 2,22x1,32 m, was found a lot of ash, coals and burnt bones and this layer was of 15-20 cm thick. Between the burnt bones was found a spear, a knife and a rivet sword. In the same complex were found a vessel with 2 handle, a bowl, 2 cups, a jar and a mug. This tumb is the richest in the necropola. It belonged to a warrior. In T₆, the „ platform” with the cremated remains had the dimensions of 80x90 cm and a tickness of 29 cm. The funerary inventory consist of a sword, bowl fragments, bowls with traces of secondary burning. In T₅₀, the layer of

cremation remains was of 2,1x1,15 m and of 22 cm thick. In the south-western part of this layer was found a battle knife, 2 bowls, a cup, a mug and a fragmentary jar-like vessel. We must underline that in all these tumbs, in which appears a compact quantity of cremated remains, there are no traces of a crust to suggest the burning in that place. Taking into account the rich funerary inventory we know for a fact that they belonged to high rank people, mostly rulers and so the care to bring so many remains from the funerary pile is understood. The layer of this cremated remains is bigger in thickness in the high-rank people than in the tumbs of normal people. Without following a specific rule, this is clear the fact that all this cremated remains are characteristic to rich tumbs, warrior tumbs, some of them being tumbs for high rank people.

The situations show that the Telești-Drăgoiești necropola indicate some particularities, compared to the necropola from Ferigile. These particularities appear in the tumuli construction and also in the depositing way used in the tumbs. The Telești-Drăgoiești necropola is included in the Ferigile group, specific to Late Hallstatt for the Subcarpathian Eastern Zone. As for those small particularities (some of them already mentioned) they are explained by the fact that the Telești-Drăgoiești necropola is dated to the Late Ferigile Group but also the local communities from Telești-Drăgoiești had their specific characteristics which show themselves in the funeral rite, ritual and inventory.

The necropola chronology. During the presentation of the archeological inventory found in the Telești-Drăgoiești necropola we tried, as possible, to put into evidence the elements of timing which are found through analysing different archeological categories and through analogies in archeological literature. So, we will try to arrange the information chronologically, trying to establish a chronology for the whole necropola, as close to reality as possible. Also, with the help of the ceramics and the metal pieces it is possible to place in time some tumbs. We must underline that due to the scarcity of the funeral inventory in most of the tumbs, the chronological timing in the necropola is hard to be made, if not impossible. But every archeological discovery has some “clear” elements on which the chronology is determined. These elements are also present in the Telești-Drăgoiești necropola.

The ceramics, the most present in the Telești-Drăgoiești necropola, represents the first elements of chronology, through various aspects of the vessels (types, sizes, color). The Telești-Drăgoiești necropola belongs to the Ferigile Group and so we will make a comparison between the two.

Firstly, the Telești-Drăgoiești ceramics is poorer in shapes than the one from Ferigile. At Telești-Drăgoiești the outside bowls and thronconic bowls were not found. Also, the thronconic cups with button and heightened handle and the ornated ones are not present. So, no matter what horizontal strategy from Ferigile is used the first one or the second one the missing category from Telești-Drăgoiești necropola indicates a sensitively later timing of the analysed necropola.

The Telești-Drăgoiești ceramic has rather close resemblances with the IIIB Ferigile phase ceramic. That was common ceramics that had Latène elements. About the IIIrd phase from Ferigile, Al. Vulpe says that “it is for sure then the Ist and the IInd phase, no matter their order”⁴.

The fact that, compared to Ferigile, the ornaments from Telești-Drăgoiești are few, but they are present on a small numbers of vessels, which is yet another reason for the late timing of this necropola. In the ceramics category, an important thing to mention are the jar like vessels witch are shorter and rounder at Telești-Drăgoiești, witch is also an element of the late datation of this necropola. The same clue is offered by the carefully aspect of the Ferigile ceramics. The total lack of the Basarabi culture ornaments (which are present at Ferigile) shows that between the end of this culture and the beginning of the Telești-Drăgoiești is a long period of time⁵.

Many important elements of the Telești-Drăgoiești ceramics, witch are not present at Ferigile have to be presented. So, at Telești-Drăgoiești, are frequently found vessels, mostly bowls with a ring like bottom or a pedestal like bottom specific to the IVth–IIIrd centuries BC - at Ferigile this element is not present. The alveole girdle-vertically or horizontally disposed and lowered down to the middle of the vessel, although appears at the end of Ha. D is specific to Latène period. This type of girdle is present on a jar like vessel at Telești-Drăgoiești. Just about in the same phase it is found at Sanislău⁶ and at Coțofenii de Jos appears in the second half of the IVth century BC⁷. At Ferigile the vertical or the horizontal girdle is not met.

Without being too numerous, grey vessels-specific also to Latène appear at Telești-Drăgoiești in tumulus 25, T₂₆ (bowl, associated with a bracelet from the IVth–IIIrd centuries BC), T₂₇ (two small vessels), T₂₈ and T₄₀. Dark grey vessels appear in T₄₅ and T₄₈. Most part of the dark grey vessels from necropola are made of a high quality paste than the reddish-brown ones. We underline the fact that at Ferigile the grey ceramics is not mentioned. In the end of the ceramic presentation we say that at Telești-Drăgoiești was also found a grey bowl made at a slow wheel (T₄₃), the ceramic made by wheel at Ferigile not being present. So, the ceramic from necropola is dated mostly in the IVth century BC.

The weapons found at Telești-Drăgoiești are difficult to date in time. We must underline that throught the Ferigile discoveries and mostly by analogies, the swords and the knives used in the battles from Telești-Drăgoiești can be dated just about in the same time as the ceramics presented above. The part of the bit from the first half of the IVth century BC⁸.

⁴ Vulpe 1967, p. 87.

⁵ *Ibidem*, p. 56.

⁶ Nemeti 1982, p. 133, fig. 6/1.

⁷ Zirra et alii 1993, p. 115, fig. 26/12.

⁸ *Ibidem*, p. 138, fig. 42/3.

The bracelet is the most important piece of jewelry found in T₂₆, probably imported from Greece, is dated, mostly through analogies from Dobrodjea, in the IVth century, but also extended in the IIIrd century BC⁹.

Taking into account the types of inventory, their disposal in the tumbs, but also the mentioned analogies, we can say that the Telești-Drăgoiești necropola can not be dated in the Vth century BC. The detailed analysis of the inventory from the necropola shows that the Telești-Drăgoiești might have started at the end of the Vth century BC, but surely evolved in the IVth century BC or if it passed the first half is hard to tell. Due to the scarcity of the funeral inventory, a horizontal layering is pointless. Still, the latest burials seem to be the ones with high quality grey ceramics, so being the case of T₂₅, T₂₆, T₂₇, T₂₈, T₄₀, T₄₃. Hypothetically, we can say that T₄₃, where was found the only vessel (a bowl) made by wheel, is the latest, along with T₂₆ (with the bronze bracelet) and T₂ with the horse bit. The horse bit from T₂ can be earlier in time than the one from Coțofenii din Dos.

In the end, we can say that the Telești-Drăgoiești necropola is included in the Ferigile group (also named Bârsești-Ferigile), but it belongs to a late phase than the one from Ferigile. We can affirm that the necropola from Telești-Drăgoiești is the most important archeological site researched in the Subcarpathian zone of Oltenia for that time. The importance of this necropola is also shown by the fact that it presents the evolution of local culture in the subsequent phase of the Ferigile necropola.

(Traducere făcută de autor)

Abbreviations and bibliography

Dacia, NS		Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série. București.
SCIV		Studii și Cercetări de Istorie Veche. București.
Bujor	1955	Bujor Expectatus, <i>Săpăturile de salvare de la Murighiol în SCIV, VI</i> , p. 571-580.
Bujor	1958	Bujor Expectatus, <i>O eto-dakijoi kulture v Murigiole în Dacia, NS, II</i> , p. 125-142.
Nemeti	1982	I. Nemeti, <i>Das spathallstatzeitliche Graberfeld von Sanislău în Dacia, NS, XXVI</i> , 1-2, p. 115-144.
Vulpe	1967	Al. Vulpe, <i>Necropola hallstattană de la Ferigile (Monografie arheologică)</i> .
Zirra et alii	1993	Zirra Vlad Vintilă, Alexandrescu Petre, Conovici Niculae, Trohani George, Gheorghe Petre, Găță Gheorghe, <i>La station getique fortifiée de "Cetatea Jidovilor" (Coțofenii din Dos, dép. de Dolj) în Dacia, NS., XXXVII</i> , 1-2, p. 79-158.

⁹ Bujor 1955, p. 575, pl. 1/11; Bujor 1958, p. 135, fig. 7/11.

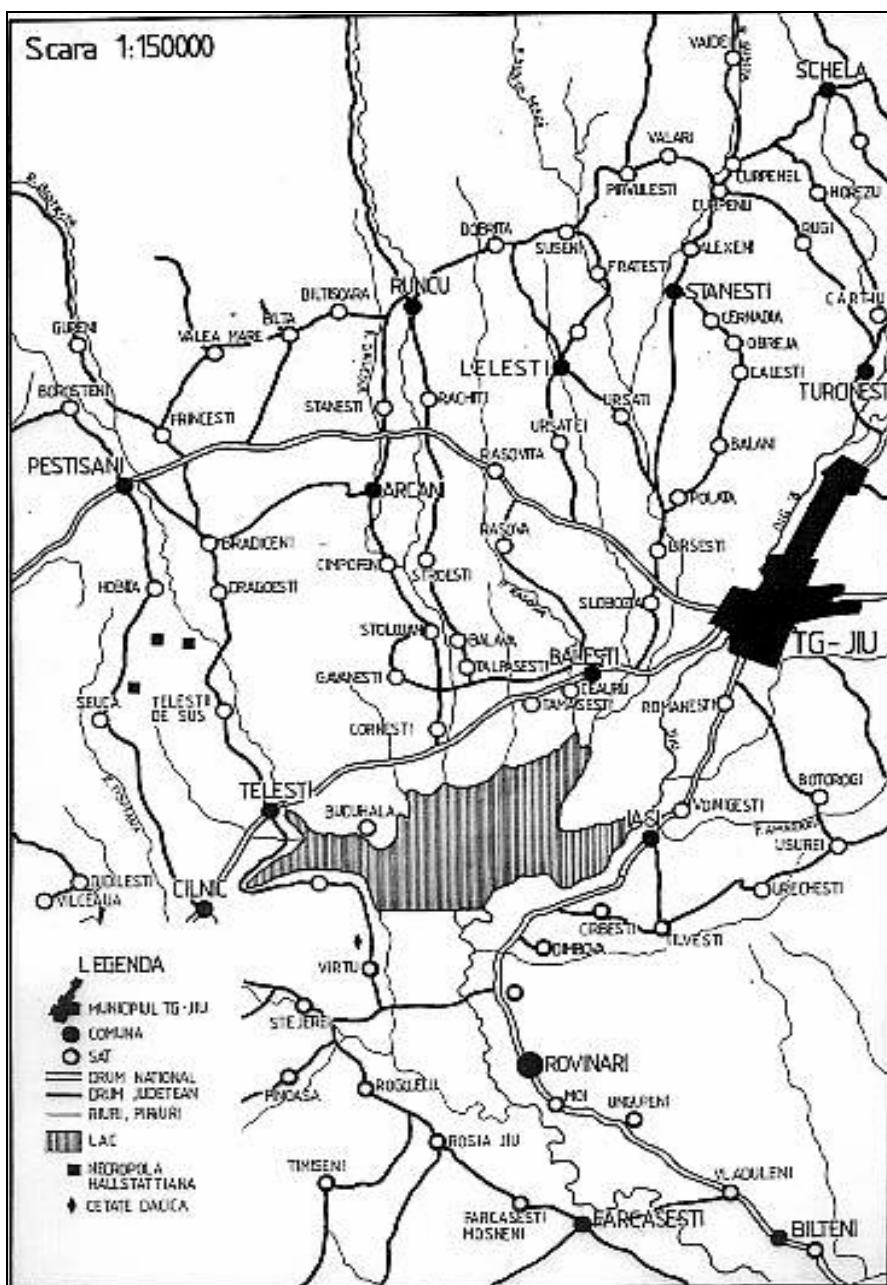

Fig. 1 Map locating the necropola from Telești-Drăgoiești, Gorj county
 Harta localizării necropolei de la Telești Drăgoiești, județul Gorj

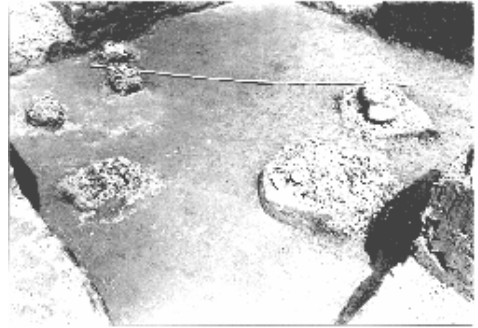
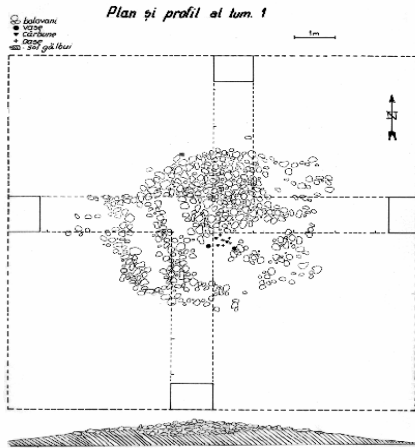

Fig. 2 *Telești-Drăgoiești*. Tumulus no. 1 (up) and no.2 (down)
Telești-Drăgoiești. Tumulul 1 (sus) și 2 (jos)

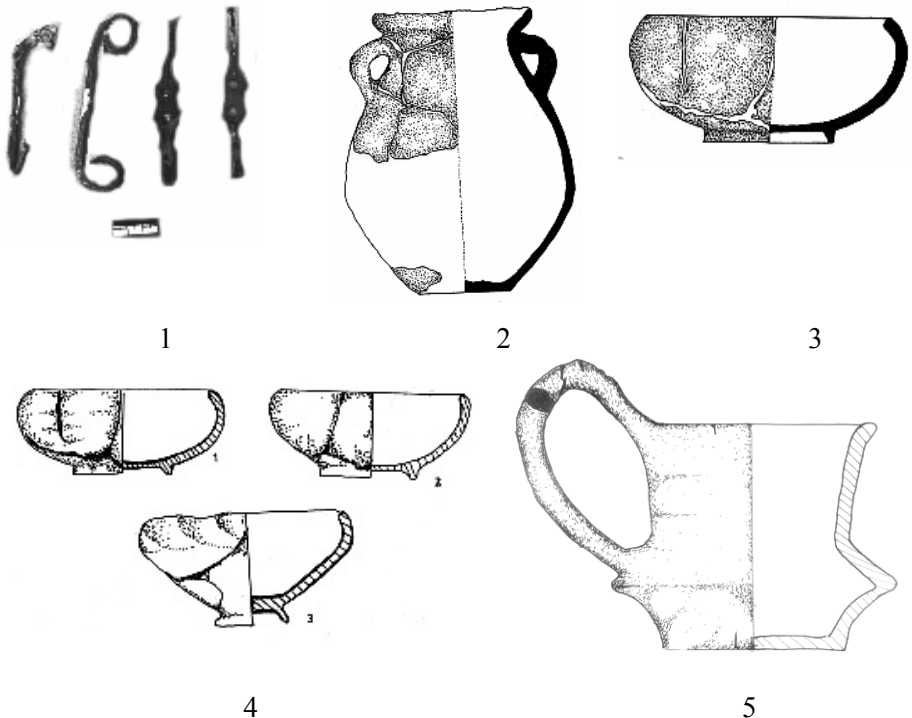
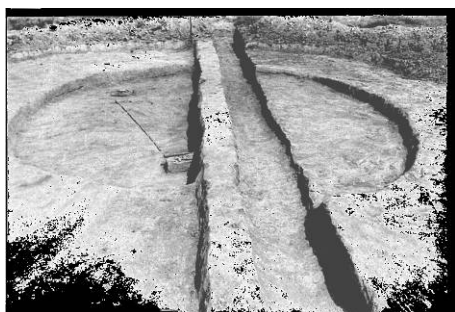

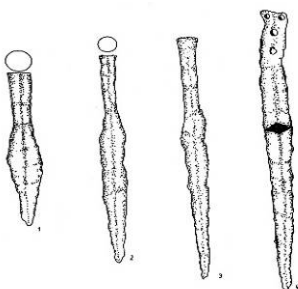
Fig. 3 *Telești-Drăgoiești*. 1 – Horse bits and psalia; 2-5 – pottery
Telești-Drăgoiești. 1 – Zăbale și psalii; 2-5 – vase

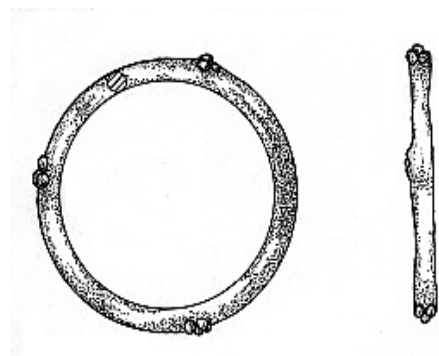
1

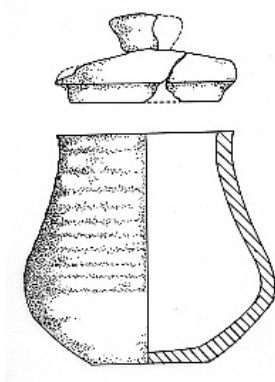
2

3

4

5

Fig. 4 *Telești-Drăgoiești*. 1 – Tumulus no. 16, 2 – Tumulus no. 18, 3-4 – metal pieces; 5 – pottery
Telești-Drăgoiești. 1 – Tumulul 16, 2 – Tumulul 18, 3-4 – obiecte din metal; 5 – ceramică

VASE DE STICLĂ DESCOPERITE LA BURIDAVA DACICĂ¹

Mariana-Cristina Popescu²

marianacristinapopescu@yahoo.com

Mariana Iosifaru³

marianaioisifaru@yahoo.com

Keywords: *Pre-roman Dacia, Romania, Buridava, glass, ribbed bowls, beaker, bottles, carchesium, skyphos (?), rython (?), sagging, mold-blowing, free-blowing, splashed glass, cut-faceting, inscription.*

Abstract: *The article presents glass items discovered over time during archaeological excavations performed on the Dacian site of Buridava and preserved in the collection of County Museum Vâlcea. The fragments analyzed were once part of glass vessels created in different techniques: sagging, mold-blown, free-blown, cut-faceted, and splashed glass. Most identified shapes are ribbed bowls, but one could also mention one cylindrical beaker with inscription, a beaker with cut-faceted decoration, one "carchesium" fragment, two fragments from bottles handles, one skyphos (?) handle, and one fragment from a rython(?). Though the lot analyzed includes a relatively small number of items, it draws attention due to the variety of production techniques used at the time and the variety of identified shapes. Taking all these into consideration, one may say that the lot represents a group of glass items typical to the chronological interval between the end of the 1st century B.C. and the beginning of the 2nd century A.D.*

Piesele ce alcătuiesc catalogul au fost descoperite în cursul săpăturilor arheologice întreprinse, în anii '70 și '80 ai secolului trecut, în așezarea dacică de la Ocnița-Fundătura Cosotei, cunoscută în literatura de specialitate ca Buridava dacică. În prezent, ele se află, ca de altfel întreg materialul arheologic descoperit în sit, în patrimoniul Muzeului Județean Vâlcea. Cele șaisprezece piese pe care le-am studiat și din care am reușit să determin paisprezece, nu reprezintă întregul lot de obiecte de sticlă descoperite la Buridava, în publicațiile privind situl fiind menționate piese pe care nu le-am regasit printre cele pe care le-am primit pentru studiu⁴.

Toate fragmentele studiate provin de la vase folosite pentru servitul mesei: boluri, căni, pahare, butelii. Cu excepția unui fragment de bol cu nervuri în

¹ Acest articol a fost posibil datorită sprijinului financiar oferit de Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-PD-2011-3-0122.

² **Mariana Cristina Popescu**, arheolog, doctor în istorie, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

³ **Mariana Iosifaru**, arheolog expert, șef secție Arheologie, Muzeul Județean "Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea.

⁴ De exemplu, piese publicate în Berciu 1981, p. 51, pl. 38/4-5; p. 94, pl. 48/1.

relief (nr.3) descoperit într-un context, amplu descris în monografia sitului⁵, restul pieselor provin din contexte pentru care nu avem informații precise, astfel că datarea lor va fi făcută prin analogie cu piese similare descoperite în situri din jurul Mării Mediterane și din jurul Mării Negre⁶. Deși ansamblul de piese analizate este redus numeric, atrage totuși atenția prin varietatea formelor și a tehnicilor în care sunt confecționate și s-ar putea spune că, în mic, reprezintă o sinteză a principalelor forme de veselă și de tehnici de prelucrare a sticlei întâlnite în intervalul cronologic cuprins între sfârșitul secolului I a. Chr. și începutul secolului II p. Chr.

Piese analizate pot fi ordonate după tehnicile folosite pentru confecționarea lor astfel:

Vase confecționate prin presare în/pe tipar. Din această categorie am identificat cinci fragmente de *boluri cu nervuri în relief* (nr. 1-5) confecționate prin presarea unei bucați de sticlă, încălzită în prealabil, peste un tipar în formă de calotă așezat pe o roată. Pe măsură ce roata era învârtită ușor, marginea vasului era obținută presând, cu ajutorul unei bare de metal, marginea discului de sticlă de mulaj, în timp ce, cu o altă bară, prin executarea unei mișcări ritmice, erau obținute nervurile în relief⁷. Cele mai timpurii boluri cu nervuri în relief au fost semnalate în zona syro-palestiniană în contexte datate în sec. III-II a. Chr.⁸. Exportate în situri din jurul Mării Mediterane, ele vor genera producții locale și vor suferi considerabile îmbunătățiri în ceea ce privește forma și decorul⁹.

Fragmentele identificate la Buridava provin de la boluri semisferice, adânci, cu buză rotunjită, evazată, margine îngustă, ușor concavă pe exterior, evazată (nr. 1,3) sau învazată ușor (nr. 2) și peretele cu concavitate mai mult (nr. 1) sau mai puțin (nr. 3) pronunțată. Ele sunt confecționate din sticlă naturală de culoare albastră semitransparentă (nr. 1-2, 5), albă, semiopacă (nr. 3) sau galben-maronie (miere) (nr. 4). Un singur fragment (nr. 3) a fost descoperit în context închis, într-o groapă (încăperea subterană?) - încăperea/Gr.2/73 -, aflată în interiorul unui sanctuar de pe acropola Cetății 1, a cărei umplutură a fost datată la sfârșitul sec. I a. Chr. și începutul sec. I p. Chr.¹⁰ În general, după analogii și caracteristicile tehnice, fragmentele de boluri cu nervuri în relief identificate la Buridava pot fi datate la sfârșit de sec. I a. Chr. și în sec. I p. Chr.¹¹.

⁵ Berciu 1981, p. 80-96.

⁶ În general, vasele de sticlă descoperite în alte situri dacice au fost datate prin analogii cu piese similare descoperite în afara Daciei pre-romane.

⁷ Hayes 1975, p. 16; Grose 1984, p. 28-29, fig. 4; Fleming 1996, p. 20, fig. 14A, B; Ferrari *et alii* 1998, p. 185; Jennings 2000, p. 42.

⁸ Jackson-Tal 2004, p. 27.

⁹ Fleming 1996, p. 20.

¹⁰ Berciu 1981, p. 61-62, 80.

¹¹ Isings forma 3b; Grose grupa C; Morin-Jean 1913, forma 68, p.122-123, fig. 152; Davidson 1952, nr. 595 p. 79-80, 95, fig. 6; Buechner 1960, nr. 1, p. 110, pl. 36/TG1;

Până în prezent, din mediul dacic sunt publicate boluri cu nervuri în relief modelate prin presare pe tipar provenind de la Poiana¹², Popești¹³ și Răcățiu¹⁴.

Vase modelate prin suflare în tipar. Se acceptă, în general, că marea tradiție a sticlei suflate în tipar începe în regiunea de coastă syro-palestiniene, chiar dacă foarte multe produse datate în sec. I a. Chr. au fost descoperite în Italia și ar pleda pentru o producție locală, nord-italică în special, anterioară celei syro-palestiniene¹⁵. În Italia și în provinciile vestice ale imperiului, vasele de sticlă suflate în tipar apar cel mai devreme la sfârșitul domniei lui Tiberius și dispar pe la mijlocul dinastiei flaviene¹⁶. Pentru produsele orientale timpurii, situația este ceva mai ambiguă dar sunt argumente pentru a fixa debutul utilizării tehnicii în primii ani ai secolului I p. Chr.¹⁷.

La Buridava am identificat fragmente de la două vase modelate prin suflare în tipar.

Fragmentul nr. 6, care provine de la un *bol semisferic* modelat din pastă de culoare albastră, semitransparentă cu buza rotunjită trasă spre interior, margine îngustă, concavă pe exterior, pereții rotunjiți, fundul înălțat și concav pe exterior și suprafața de sprijin fațetată. Este un tip de bol modelat în tipar bivalv, o transpunere în această tehnică a bolurilor cu nervuri în relief realizate prin presare pe tipar, datat în a doua jumătate a secolului I p. Chr.

Tipul cunoaște o distribuție pan-mediteraneană, este semnalat și în provinciile romane nord-vestice și în situri din jurul Mării Negre, inclusiv la Histria, și este greu de stabilit dacă este de origine siriană sau nord-italică¹⁸. În

von Saldern 1962, nr. 4a, p. 6-7, pl. 5/fig.4; Bucovală 1968, nr. 28 a-b, p. 37; Davidson-Weinberg 1970, nr. 35, p. 25-27; Hayes 1975, nr.51, p. 20, fig.2, pl. 4; Kraskovska 1981, p. 13, fig. 3; Lightfoot 1993, p. 22, 30-31, fig. 30; Cool 1996, p. 56-58, fig. 9A; Jennings 2000, Grupa 4, p. 47-50, fig. 4/2; Jackson-Tal 2004, p. 21-24, fig. 13/3; Mandruzzato, Marcante 2005, nr.187, p.26, 89,137; Foy 2005, p. 20-23, fig. 16/6; Weinberg, Stern 2009, cat. 45 (G 605), p. 69, fig. 3, pl. 4.

¹² Teodor, Chiriac 1994, nr. 3-19, p. 187, 194-197, pl. I/3-4, pl. II/1-11, pl. III/1-7, pl. X/1-4,6; pl. XI/1-2, 4, 7.

¹³ Vulpe 1960, p. 330, fig. 7/4; Glodariu 1974, nr. S12/c, p. 227, pl. XLIX.

¹⁴ Căpitanu *et alii* 2010, nr. 4-8, p. 145, 149-150, fig.1, pl. 1.

¹⁵ Această problemă este încă nerezolvată, nici una din ipoteze nefiind susținută de argumente irefutabile. Pentru discuții vezi: Harden 1935, p.180-181; Hayes 1975, p. 33; Stern 1995, p.65; Mandruzzato 2006, p. 185-186; Price, apud Madruzzato 2006, p. 187; Buljevič 2006, p.163.

¹⁶ Pentru vasele de sticlă mold-blown descoperite în Europa și în situri din vestul Mediteranei au fost stabilite trei grupe cronologice: grupa 1. sfârșitul domniei lui Tiberiu – începutul domniei lui Claudiu; grupa 2 Claudiu – mijlocul domniei lui Nero; grupa 3 mijlocul domniei lui Nero – jumătatea dinastiei flaviilor (Stern 1995, p. 66).

¹⁷ Stern 1995, p. 66.

¹⁸ Hayes 1975, nr. 82, p. 33, 47-48; Withouse 2001, nr. 498, p. 30, Alexandrescu 1966, p. 219-220, XXV¹, 13, pl.101.

Dacia preromană, asemenea boluri sunt semnalate până acum la Poiana¹⁹ și la Răcățâu²⁰.

Alte două fragmente (nr. 7a, 7b) provin de la un *pahar cilindric* de culoare albă semiopacă, cu buza rotunjită, evazată, pereții drepecți și fundul tăiat drept, cu câte două caneluri dispuse în partea superioară și inferioară a corpului. Acesta este decorat cu două ghirlande orizontale, una dispusă în partea superioară și cealaltă în partea inferioară a corpului și alte două ghirlande verticale care împart corpul vasului în două părți egale. Pe corp apar două fragmente de litere alăturate *AI?* de la inscripția *[KATAX]AI[PE] [KAI] [EΨΦPAINOΨ]* (bucură-te și fi fericit; în sănătatea ta!).

Vasele cu inscripția *KATAXAIPE KAI EΨΦPAINOΨ* au fost clasate de Harden în grupa F, sunt produse siriene și se datatează în sec. I –II p. Chr.²¹.

Piese similare cunoscute până acum în Dacia pre-romană provin din siturile de la Poiana²² și de la Răcățâu²³.

Vase confecționate din sticlă pătată. Sticla pătată pare să fie un produs de origine siro-palestiniană ce imită mai costisitoare, din punctul de vedere al tehnologiei și, probabil, al prețului, vase mosaic²⁴.

La Buridava am identificat un singur fragment (nr. 8), ce provine cel mai probabil de la un „*carchesium*”, cu buză rotunjită, ușor îngroșată, evazată și cu marginea delimitată de o dungă în relief în două segmente concave pe exterior. Fragmentul este confecționat din sticlă de culoare albastru-cobalt cu „pete” albe și galbene pe exterior și cu dungă albă, opacă pe exteriorul buzei. Este vorba de un tip de piesă ce aparține grupei a treia stabilită de Frenersdorf, a cărei perioadă de producție debutează la începutul sec. I p. Chr., atinge apogeul pe la jumătatea secolului și se încheie undeva în jur de 70 p. Chr.²⁵.

Majoritatea vaselor confecționate din sticlă pătată cu context cunoscut provin din Italia – regiunea cu cea mai mare densitate de descoperiri fiind nordul Italiei și zonele limitrofe – și provinciile vestice ale Imperiului²⁶. În Dacia preromană au fost identificate până acum două fragmente de vase modelate din sticlă în situl de la Poiana și în cel de la Răcățâu²⁷.

Vasele cu decor polifațetat sunt reprezentate printre piesele de sticlă descoperite la Buridava de un fragment confecționat din sticlă de culoare albă, semitransparentă (nr. 9) ce provine de la un *pahar* din grupa II stabilită de

¹⁹ Teodor, Chiriac 1994, nr. 42, p. 190, 201, pl. VI/1.

²⁰ Teodor, Chiriac 1994, nr. 42-43, p. 201-201, p. VI/1-2; Căpitanu *et alii* 2010, cat. 10, p. 150, fig. 1, pl. 1.

²¹ Harden 1935, p. 181.

²² Teodor, Chiriac 1994, nr. 31-33, p. 200, pl. V/2-5.

²³ Căpitanu *et alii* 2010, nr. 11, p. 150, fig. 1, pl. 2.

²⁴ Whitehouse 1997, p. 207.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Teodor, Chiriac 1994, nr. 30, p. 199, pl. V/1, X/10; Căpitanu *et alii* 2010, cat. 12, p. 150, fig. 2, pl. 2.

Oliver²⁸. Este vorba de un pahar cilindric cu pereții ușor evazați în partea superioară, cu buza evazată și cu zona decorată împărțită de caneluri și linii în relief în două registre.

În general, se acceptă o origine orientală pentru vasele cu decor polifațetat, însă legăturile strânse între paharele cu decor polifațetat din grupa I stabilită de Oliver și armata romană, ar sugera mai degrabă originea vestică a tipului²⁹. Cele mai timpurii piese cu decor fațetat datează din al treilea sfert al sec. I/începutul sec. II p. Chr.³⁰.

Vase cu acest tip de decor au o arie foarte largă de răspândire fiind întâlnite din China până în Portugalia și peninsula Scandinavică³¹. Singurul fragment similar publicat până acum din Dacia pre-romană a fost descoperit la Poiana³² și provine de la un pahar cu decor polifațetat din grupa II stabilită de Oliver³³.

Vase modelate prin suflare liberă. Vasele de sticlă suflate liber încep să fie populare din timpul domniei lui Augustus³⁴ și, treptat, înlocuiesc celelalte tipuri de sticlă. Producția de sticlă suflată se extinde din nordul Italiei spre provinciile vestice ale imperiului, zona Rinului și Gallia, remarcându-se printr-o producție înfloritoare în sec. III-IV p. Chr.³⁵.

Printre piesele descoperite la Buridava am identificat un singur fragment provenind de la un *bol cu nervuri în relief* (nr. 10), cu corpul hemisferic adânc, cu buza rotunjită și cu marginea evazată. El este modelat din sticlă de culoare mov, semitransparentă, cu fire de culoare alb opac pe exterior.

Piese similare publicate provin din siturile de la Poiana³⁶ și de la Răcățâu³⁷.

În aceeași categorie pot fi incluse câteva fragmente pentru care nu am putut determina exact tipul de piesă de la care provin. Este vorba despre două fragmente de *butelie*: un fragment de la o butelie cu gât cilindric, umăr rotunjit și toartă fină, în bandă cu două nervuri și o canelură pe suprafața exterioară (nr. 11), și un fragment de toartă cu patru nervuri în relief (nr. 12). Ambele fragmente sunt modelate din sticlă de culoare albastră-verzuie transparentă.

Buteliile sunt forme specifice intervalului cronologic cuprins între sec. I și sec. III p. Chr. Ținând cont de celelalte piese de sticlă analizate și de întregul ansamblu de piese de import descoperite în situl de la Buridava, se poate lua în considerare pentru fragmentele prezentate o datare pe parcursul sec. I p. Chr.

²⁸ Oliver 1984, nr. 90, p. 36-38, fig. 8.

²⁹ Weinberg, Stern 2009, p. 52.

³⁰ Oliver 1984, p. 40-41; Weinberg, Stern 2009, p. 51.

³¹ Weinberg, Stern 2009, p. 52.

³² Teodor, Chiriac 1994, nr. 44, p. 202, pl. VI/4, XI/10.

³³ Oliver 1984, nr. 29, p. 37, fig. 6.

³⁴ Pentru discuții privind evidențele literare, arheologice și iconografice privind apariția sticlei suflate în Italia vezi Grose 1977, p. 9-29.

³⁵ Harden 1934, p. 143-144.

³⁶ Teodor, Chiriac 1994, nr. 62-63, p. 205, pl. VIII/3-4.

³⁷ Căpitanu *et alii* 2010, nr. 13-14, p. 148, 150, fig. 2, pl. 2.

Pentru Dacia pre-romană au fost publicate butelii descoperite la Sarmizegetusa Regia³⁸, la Poiana³⁹ și la Răcătău⁴⁰.

Tot aici trebuiesc amintite, de asemenea, o *toartă* (nr. 13) ce ar putea proveni de la un skyphos (?), modelată din pastă de sticlă de culoare albastră-verzuie transparentă și un *fragment de baghetă* cu secțiune circulară, tubulară pe jumătate ce ar putea proveni de la un rython (Isings 73b?), confecționat din sticlă incoloră, semiopacă cu peliculă fină sedefie pe interior și exterior. Rythonii de sticlă sunt destul de rari și se datează din secolul I până în secolul III p. Chr.⁴¹ Pentru piesa de la Buridava s-ar putea opta, ținând cont de ansamblul de piese de import descoperite în așezare, pentru o datare în secolul I p. Chr.

Catalog

Abrevieri: Cf. - confirmare; An. - analogii; Bibl. - bibliografie; C.I. - Cetatea 1, T. - terasă; nr. inv. - număr de inventar; dimfr. - dimensiuni fragment; db. - diametru buză; ic. - înălțime conservată; dn. - distanța dintre nervuri; gp. - grosime pereți.

Vase modelate prin presare pe tipar

1. *bol cu nervuri în relief*; 1978, S XXXVIII, L. 6, așezarea civilă (?); nr. inv. 1704; db. 12 cm., ic. 4,8 cm., dn. 2,5 – 2,8 cm., gp. 0,35-0,25 cm; pl. 1/1a-b.

Fragment de buză și de perete cu trei nervuri verticale; buză rotunjită, evazată; margine îngustă, ușor concavă pe exterior, evazată ușor; corp hemisferic adânc; sticlă de culoare albastră, transparentă; urme de polizare și de netezire pe interior și exterior; dungă de polizare pe exteriorul marginii, deasupra nervurilor.

Produs italic sau sirian al doilea sfert al sec. I a. chr. – sf.sec.I/ înc. sec. II p. Chr.

Cf: Isings forma 3b; Grose grupa C; Morin-Jean 1913, forma 68, p. 122-123, fig. 152; Davidson 1952, nr. 595 p. 79-80, 95, fig. 6; Buechner 1960, nr. 1, p. 110, pl. 36/TG1; von Saldern 1962, nr. 4a, p. 6-7, pl. 5/fig.4; Bucovală 1968, nr. 28 a-b, p. 37; Davidson-Weinberg 1970, nr. 35, p. 25-27; Hayes 1975, nr.51, p. 20, fig.2, pl. 4; Kraskovska 1981, p. 13, fig. 3; Lightfoot 1993, p. 22, 30-31, fig. 30; Cool 1996, p. 56-58, fig. 9A; Jennings 2000, Grupa 4, p. 47-50, fig. 4/2; Jackson-Tal 2004, p. 21-24, fig. 13/3; Mandruzzato, Marcante 2005, nr. 187, p. 26, 89,137; Foy 2005, p. 20-23, fig. 16/6; Weinberg, Stern 2009, cat. 45 (G 605), p. 69, fig. 3, pl. 4.

³⁸ Glodariu 1974, S8/a, b, p. 245, pl. XLVIII; Gheorghiu 1994, p. 43, fig. 1/1, 2/2.

³⁹ Teodor, Chiriac 1994, nr. 57-59, p. 204-205, pl. VII/7-8, 10.

⁴⁰ Căpitanu *et alii* 2010 nr. 26, p. 151, pl. 3.

⁴¹ Mandruzzato, Marcante 2005, nr. 288, p. 105.

An: Poiana (Glodariu 1974, nr. S11/8, 10-11, p. 246, pl. XLVIII; Teodor, Chiriac 1994, p. 196, nr. 13 pl. III/1; XI/1); Răcătău (Căpitanu *et alii* 2010, cat. 5, p. 149, fig. 1, pl. 1).

Bibl. Berciu 1981, p. 94.

2. *bol cu nervuri în relief*, nr. inv. 3670; dimfr. 2,5-3,2 cm.; gp. 0,40-0,35 cm.; pl. 1/2a-b.

Fragment de buză și perete cu un fragment de nervură verticală; buză rotunjită, dreaptă, ușor invazată; margine îngustă, ușor invazată; corp hemisferic; sticlă de culoare albastră, transparentă; urme de netezire pe interior și pe exterior.

Origine, datare, confirmare și analogii similare nr. 1.

3. *bol cu nervuri în relief*; 1973, C.1, Gr. 2; nr. inv. 1211; db.; ic. 2,8 cm., dn. 0,45-0,50 cm., gp. 0,30- 0,20 cm.; pl. 1/3a-b.

Fragment de buză și de perete cu două nervuri în relief dispuse ușor oblic; buză rotunjită, evazată; margine îngustă, evazată; corp hemisferic, adânc; canelură pe margine, pe interior; sticlă de culoare albă, semiopacă, cu patină sifidie; o peliculă de depunere de culoare neagră acoperă parțial, pe exterior, fragmentul.

Probus italic sau sirian (?); în Agora Atenei descoperit în context de la începutul sec. I p. Chr. (Weinberg, Stern 2009, cat. 48 (G 605), p. 70).

Cf. Isings forma 3; Grose grupa C, Weinberg, Stern 2009, p. 70, fig. 3, pl. 4.,

Bibl. Berciu 1981, p. 94, pl. 48/2.

4. *bol cu nervuri în relief*; „dintr-unul din șanțurile de temelie ale palisadei principale de pe latura de sud a Cetății 1, șX1, și anume din cel exterior”; nr. inv. 3667; dimfr. 5,2x5,1 cm., gp. 0,4-0,5 cm.; dn. 0,40-0,80 cm.; pl. 1/4a-b.

Fragment de fund cu șase nervuri în relief; pe interior două caneluri fine; sticlă de culoare maro-gălbui (miere) semitransparentă, cu bule fine de aer în interior.

Probus nord italic, sec. I p. Chr.

Cf. Isings forma 17; Hayes 1975, nr. 636, p. 153, fig. 21, pl. 40; Grose 1982, p. 28, fig. 11; Whitehouse 2001, nr. 758-766, p. 202-206; Mandruzzato, Marcante 2005, nr. 223, p. 27, 95, 140.

An: Poiana (Glodariu 1974, nr. S11/6, p. 246, pl. XLVIII; Teodor, Chiriac 1994, p. 198, nr. 22-27, pl. IV/4, 6, 9; X/12; XI/3); Răcătău (Căpitanu *et alii* 2010, cat. 13,14, p. 150, fig. 2, pl. 2).

Bibl. Berciu *et alii* 1984, p. 184, fig. 11/3.

5. *bol cu nervuri în relief*(?); 1985, C.1, T. III –T.IV (între pietre); fără nr. inv.; db. 11 cm., ic. 3,4 cm., gp. 0,30 – 0,20 cm.; pl. 1/5a-b.

Fragment de buză și de perete. Buză rotunjită, ușor trasă spre interior; corp hemisferic adânc, peretele ușor invazată; sticlă de culoare albastru-verzuie, semitransparentă, depuneri cenușii-negricioase pe interior și exterior; dungă de polizare pe exterior, în partea superioară a fragmentului.

Origine, datare, confirmare și analogii similare nr. 1.?

Vase modelate prin suflare în tipar

6. *bol cu nervuri verticale în relief*; nr. inv. 3669; dimfr. 4,5x4 cm., dn. 1,2-1,4 cm.; gp. 0,25 - 0,13 cm.; pl. 2/6a-b.

Fragment de fund și de perete cu trei nervuri în relief; perete arcuit, concav pe interior; fund ușor concav pe exterior; nervuri în relief; sticlă de culoare albastră semitransparentă cu bule de aer fine în interior.

Sidonian sau nord italic, sec. I p. Chr.

Cf. Hayes 1975, nr. 82, p. 48, fig. 2; Alexandrescu 1966, p. 219-220, XXV¹, 13, pl.101; Lightfoot 1993, p. 36-37, fig. 53-54; Whitehouse 2001, nr. 498, p. 30; Mandruzzato, Marcante 2005, nr. 201, p. 91.

An: Poiana (Teodor, Chiriac 1994, nr. 42-43, p. 201-202, pl. VI/1-2); Răcătău (Căpitanu *et alii* 2010, cat.10, p. 150, fig. 1, pl. 1).

7. *pahar cilindric*; nr. inv. 3675; dimfr. 3,8 x 5 cm., 2,5 x 3 cm.; gp. 0,10 – 0,30 cm.; pl. 2/7a, a', 7b, b'.

Două fragmente de perete cu decor în relief și rest de inscripție; sticlă de culoare alb-verzuie, semitransparentă cu bule fine de aer în interior.

Decor: pe primul fragment: resturi de la două/trei? ramuri de palmier dispuse vertical și orizontal; pe al doilea fragment: două linii în relief în partea superioară a fragmentului, sub ele ramură de palmier orizontală, iar sub aceasta se păstrează două fragmente de litere alăturate „AI”(?) provenind de a inscripția [KATAX]AI[PE] [KAI] [EΨΦPAINOΨ].

Siria-Palestina, sec. I p. Chr.

Cf. Harden 1935, tip F, p. 171-173, pl. XXV, a-c, XXVII, a.; Whitehouse 2001, nr. 485, 486, p. 22-23.

An: Poiana (Teodor, Chiriac 1994, nr. 31-33, p. 200, pl. V/2-5); Răcătău (Căpitanu *et alii* 2010, cat.11, p. 150, fig. 1/11a-b, pl. 2).

Vase confecționate din sticlă pătată

8. *Carchesium?* nr. inv. 3671; db. 13,2 cm., ic. 2,1 cm.; gp. 0,25-0,15 cm.; pl. 2/8a-b.

Fragment de buză și perete; buză rotunjită, ușor îngroșată, evazată; margine delimitată de o dungă în relief în două segmente concave la exterior; sticlă de culoare albastru-cobalt cu „pete” albe și galbene pe exterior și cu dungă albă, opacă pe buză, pe exterior.

Producție est mediteraneană sau italică, sec. I p. Chr.

Cf. Whitehouse 1997, nr. 363, p. 211; Mandruzzato, Marcante 2005, nr. 169, p. 86.

An: Poiana (Teodor, Chiriac 1994, nr. 30, p. 199, pl. V/1, X/10). Răcătău (Căpitanu *et alii*, 2010, cat.12, p. 150, fig. 2, pl. 2).

Bibl. Berciu *et alii* 1984, p. fig. 11/1.

Obs. variantă de „carchesium” Isings forma 36?

Vase cu decor polifațetat

9. *pahar tronconic?*; nr. inv. 3668; dimfr. 3,6x3,3 cm.; gp.0,3-0,35 cm.; pl. 2/9 a-b.

Fragment de perete; canelură și o nervură în relief în zona mediană ce separă câte două șiruri de ove alungite, intercalate. Sticlă incoloră, translucidă, compactă; ovele au urme de fațetare.

Greu de stabilit centrul de producție sau proveniența orientală ori occidentală a tipului; al treilea sfert al sec. I p.Chr. – începutul sec. II p. Chr.

Cf. Isings forma 21; Oliver group II.

Vase modelate prin suflare liberă

10. *bol cu nervuri în relief*; așezarea civilă; nr. inv. 3673; dimfr. 3,2x1,7 cm., gp.0,25-0,17 cm.; pl. 3/10 a-b.

Fragment de perete cu o nervură în relief; sticlă de culoare mov, semitransparentă cu fire de culoare alb opac.

Produx nord-italic, primele trei sferturi ale sec. I p. Chr.

Cf. Isings forma 17; Morin-Jean 1913, forma 69, p.123, fig. 153; Bucovală 1968, nr. 32, p. 39-40; Whitehouse 2001, nr. 763-765, p. 204-205; Mandruzzato, Marcante 2005, nr. 219, 220, p. 27, 94, 140.

An: Poiana (Glodariu 1974, nr. S11/6, p. 246, pl. XLVIII; Teodor, Chiriac 1994, p. 198, nr. 22-27, pl. IV/4, 6, 9; X/12; XI/3); Răcătău (Căpitanu et alii 2010, cat. 13,14, p. 150, fig. 2, pl. 2).

Bibl. Berciu 1981, pl. 120/17.

11. *butelie*; nr. inv. 3666; dimfr. 2,8x4,8 cm.; gp. 0,3-0,45 cm; pl. 3/11a-c.

Fragment de toartă și corp; toartă fină, în bandă cu două nervuri și o canelură pe suprafața exterioară; gât cilindric și umăr rotunjit; sticlă de culoare albastră-verzuie; bule de aer alungite în interior.

Obs. Dificil de spus dacă este vorba de forma Isings 50 sau de forma Isings 51.

12. *butelie*, nr. inv.1609; Ocnița, 1982, C 1, S.B.18, Gr. 2; dimfr. 3,5x2,5 cm.; gp. 0,3-0,45 cm.; pl. 3/12.

Fragment de gât și de toartă în bandă cu patru fragmente de nervuri pe suprafața exterioară; sticlă de culoare albastră verzuie.

Obs. Același comentariu ca la nr. 02.

13. *skyphos?*, 1979, C. 1, T II, S.D (cisternă); nr. inv. 1789; dimfr. 2,8x2,4 cm.; gp. 0,1 cm.; pl. 13a-b.

Fragment de toartă și perete; toartă rotunjită, faldată în partea superioară și cu nervură mediană pe suprafața exterioară; perete foarte fin. Sticlă de culoare albastră-verzuie, transparentă.

14. *Ryhton?* nr. inv. 3674; dimfr. 0,4-0,8 x 4,2 cm.; pl. 3/14a-b.

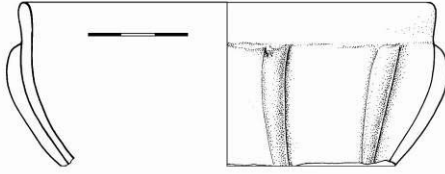
Fragment de baghetă cu secțiune circulară; jumătate de secțiune plină, jumătate tubulară; sticlă incoloră, semiopacă cu peliculă fină sifidie.

Abrevieri și bibliografie

AJA		American Journal of Archaeology.
ArhMold		Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași.
Corinth		Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
Hesperia		The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
JGS		Journal of Glass Studies, New York.
JRS		The Journal of Roman Studies, published by Society for the Promotion of Roman Studies.
MUSE		Annual of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri-Columbia.
The Athenian Agora		The Athenian Agora. Results of Excavations Conducted by The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
Alexandrescu	1966	Alexandrescu P., <i>Necropola tumulară. Săpături 1955-1961</i> , Histria II, 1966, p. 133-294.
Berciu	1981	D. Berciu, <i>Buridava dacică</i> , București, 1981.
Berciu et alii	1984	D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, <i>Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică. II.</i> , în <i>Thraco Dacica</i> , 1-2, V, 1984, p. 177-186.
Bucovală	1968	Bucovală M., <i>Vase antice de sticlă la Tomis</i> , Constanța, 1968.
Buechner	1960	T.S. Buechner, <i>The Glass from Tarrha</i> , <i>Hesperia</i> 29, 1, 1960, p. 109-117.
Căpitanu et alii	2010	V. Căpitanu, V. Ursachi, M.C. Popescu, <i>Glass discovered in the Geto-Dacian settlement of Răcățău, Bacău District</i> , în <i>Studii de istorie și arheologie</i> , Cluj Napoca, 2010, p. 141-154.
Cool	1996	H.E.M. Cool, <i>The Boudican Uprising and the Glass Vessels from Colchester</i> , <i>Expedition</i> vol. 36, no. 2, 1996, p. 52-62.
Davidson	1952	G.R. Davidson, <i>The Minor Objects</i> , <i>Corinth</i> XII, 1952.
Davidson-Weinberg	1970	G. Davidson Weinberg, <i>Hellenistic Glass from Tel Anafa in Upper Galilee</i> , <i>JGS</i> 12, 1970, p. 17-27.
Ferrari et alii	1998	Ferrari D., Larese A., Meconcelli Notarianni G., <i>Glossario del Vetro</i> , Comitato Nazionale Italiano AIHV Contributi Storico-Tecnici, 4, Venezia, 1998, p.

- 171-226.
- Fleming 1996 Fleming S. J., *Early Imperial Roman Glass at the University of Pennsylvania Museum*, Expedition vol. 38, no. 2, 1996, p. 13-36.
- Foy 2005 D. Foy, *Une production de bols moulés à Beyrouth a la fin de l'époque hellénistique et le commerce de ces verres en Méditerranée occidentale*, JGS 47, 2005, p. 11-37.
- Gheorghiu 1994 G. Gheorghiu, *Obiecte de sticlă descoperite în cisterna de la Sarmizegetusa Regia, în Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Cluj-Napoca, 1994, p. 43-45.
- Glodariu 1974 I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- Grose 1979 D.F. Grose, *The Syro-Paestinian Glass Industry in the Later Hellenistic Period*, MUSE 13, 1979, p. 54-67.
- Grose 1984 Grose D.F., *Glass Forming Methods in Classical Antiquity: Some Consideration*, JGS 26, 1984, p. 35-35.
- Harden 1935 D.B. Harden, *Romano-Syrian Glasses with Mould-Blown Inscriptions*, JRS 25, 1935, p. 163-186.
- Hayes 1975 J.W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum. A Catalogue*, Toronto, 1975.
- Isings 1957 C. Isings, *Roman Glass from dated finds*, Groningen/Djakarta, 1957.
- Jackson-Tal 2004 R. E. Jackson-Tal, *The Late Hellenistic Glass Industry in Syro-Palestine: A Reappraisal*, JGS 46, 2004, p. 11-32.
- Jennings 2000 S. Jennings, *Late Hellenistic and Early Roman cast Glass from the Soukas Excavation (BEY 006), Beirut, Lebanon*, JGS 42, 2000, p. 41-59.
- Kraskovska 1981 L. Kraskovska, *Roman Glass from Slovakia*, JGS, 23, 1981, p. 11-17.
- Lightfoot 1993 C. S. Lightfoot, *Some Examples of Ancient Cast and Ribbed Bowls in Turkey*, JGS 35, 1993, p. 22-38.
- Mandrizzato, 2005 L. Mandrizzato, A. Marcante, *Vetri Antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia. Il vasellame da mensa. Corpus delle Collezioni del Vetro nel Friuli Venezia Giulia*, Vol. II, Venezia 2005.
- Morin-Jean 1913 Morin-Jean, *La Verrerie en Gaule sous l'Empire Romain*, Paris, 1913.
- Oliver 1984 A Oliver, *Early Roman Faceted Glass*, JGS 26, 1984, p. 35-58.
- von Saldern 1962 A. von Saldern, *Glass from Sardis*, AJA 66, 1, 1962,

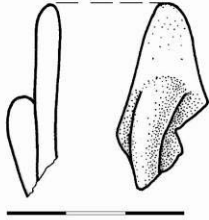
- p. 5-12.
- Teodor,
Chiriac 1994 S. Teodor, C. Chiriac, *Vase de sticlă din așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați) I*, în *ArhMold*, 1994, p. 183-221.
- Vulpe 1960 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale VII*, 1960, p. 321-338.
- Weinberg,
Stern 2009 G. D. Weinberg, E. M. Stern, *Vessel Glass*, *The Athenian Agora*, XXXIV, 2009.
- Whitehouse 1997 D. Whitehouse, *Roman Glass in The Corning Museum of Glass*, vol. I, New York, 1997.
- Whitehouse 2001 D. Whitehouse, *Roman Glass in The Corning Museum of Glass*, vol. II, New York, 2001.

1a

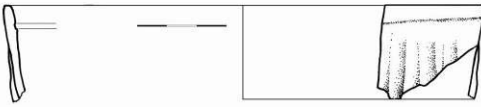
1b

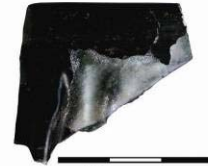
2a

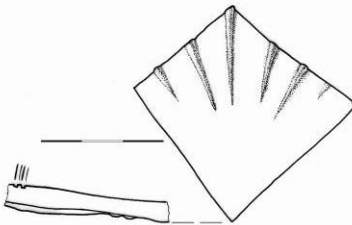
2b

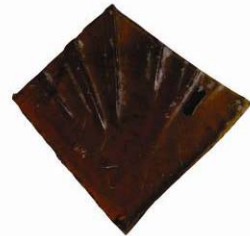
3a

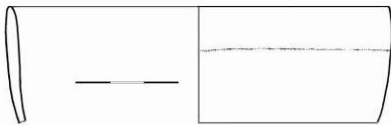
3b

4a

4b

5a

5b

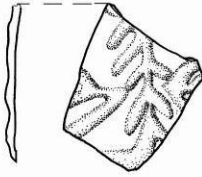
pl. 1

6a

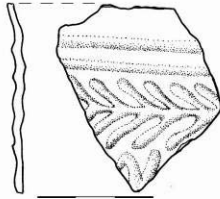
6b

7a

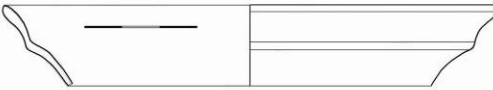
7a'

7b

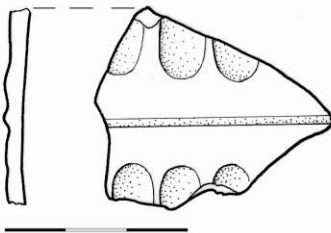
7b'

8a

8b

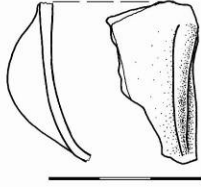

9a

9b

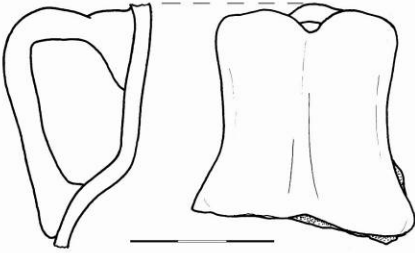
pl. 2

10a

10b

11a

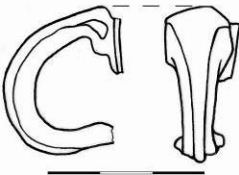
11b

11c

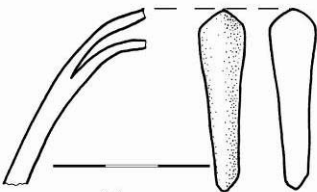
12

13a

13b

14a

14c

pl. 3

UN TIPAR CERAMIC DIN CASTRUL DE LA RĂCARI¹

Dorel Bondoc²

dorelbondoc@yahoo.com

Keywords: *ceramic mould, roman fort, Răcari.*

Abstract: *A ceramic mould from the roman fort of Răcari. The Roman fort of Răcari is well-known in the specialized literature. So far, there have been discovered four phases of construction and reconstruction, as it follows: the first one with the enclosure of earth and wooden palisade, dating back to the time of the Dacian wars (phase 1); the second phase is also of earth and wooden palisade, but the surface was extended a lot (phase 2); the phase of the stone wall (phase 3) was dated in early third century; the fort was reconstructed in the mid-third century (phase 4). The military unit which was permanently stationed in the fort was Numerus Maurorum, certified here by a military diploma and numerous stamped or written bricks. The sizes of the fort are 170 m long and 141 m wide. From the dimension point of view it is the second stone fort of the province Dacia Inferior and of entire Oltenia, after the one of Slăveni.*

During the excavations in 2011 in the north-western tower of the Roman fort of Răcari, there was discovered a ceramic mould with a grotesque depiction. After a brief analysis, the author concluded that the mould could depict Silenus. The mould was used for making figurines which were meant to decorate the exterior walls of ceramic vessels; the figurines were pasted to the vessels.

Castrul roman de la Răcari, județul Dolj, se găsește aproximativ în centrul provinciei istorice Oltenia (fig. 1), la o distanță de 30km N-V de orașul Craiova (fig. 2). Alături de fortificația romană de la Cioroiu Nou³, reprezintă un monument de referință al epocii romane din Oltenia. Se află în fața gării din localitatea Răcarii de Jos (fig. 3) și în vecinătatea unei artere moderne de circulație, prin urmare, accesul se poate face ușor atât pe calea ferată, cât și cu un autovehicul.

Cercetări arheologice s-au efectuat aici în anii 1897-1898 de către Gr. G. Tocilescu și Pamfil Polonic⁴, în 1928 și 1930 de către Grigore Florescu⁵, în 1991-1992 de către un colectiv condus de Cristian Vlădescu⁶ și începând din 2003 de o echipă mixtă- Muzeul Național de Istorie a României din București și

¹ O comunicare cu acest subiect am ținut în vara anului 2011, în cadrul Sesiunii de comunicări a Muzeului Județean Ploiești.

² **Dorel Bondoc**, doctor în istorie, arheolog expert, Muzeul Olteniei, Craiova.

³ Despre monumentele romane de la Cioroiu Nou, vezi Bondoc 2010.

⁴ Tocilescu 1900, p. 140.

⁵ Florescu 1931, p. 1-28.

⁶ Vlădescu *et alii* 1996, p. 7; Vlădescu *et alii* 1998, p. 80-85.

Muzeul Olteniei Craiova⁷. Din anul 2011, cercetările au fost preluate în exclusivitate de către Muzeul din Craiova⁸.

Până în prezent au fost puse în evidență patru faze de construcție și reconstrucție, după cum urmează: prima amenajare- cu incintă de pământ și palisadă de pari de lemn- datând din vremea războaielor daco-romane (faza Răcari 1: castrul mic de pământ); a doua fază este tot cu incintă de pământ și palisadă de lemn, având însă suprafața mult extinsă spre exterior (faza Răcari 2: castrul mare de pământ); faza cu incinta din zid de piatră (Răcari 3) de la începutul secolului III; refacerea de la mijlocul secolului III (faza Răcari 4)⁹. Unitatea militară ce a staționat permanent în castru a fost Numerus Maurorum, atestat aici de către o diplomă militară și de numeroase cărămizi ștampilate sau inscripționate¹⁰. Castrul cu incinta de piatră avea formă dreptunghiulară (fig. 4-5), cu dimensiunile de 170 m latura lungă, și 141 m latura scurtă¹¹. Ca mărime, este cel de-al doilea castru de piatră din provincia Dacia Inferior (Malvensis) și din întreaga Oltenie, după castrul de la Slăveni¹².

Cercetările arheologice invocate sumar mai sus au pus în evidență un bogat material arheologic, acesta fiind sintetizat într-o micromonografie din anul 1931¹³ și, mai recent, în prima monografie de castru roman din Oltenia¹⁴.

În pofida numeroaselor descoperiri, numele antic al castrului nu este deocamdată cunoscut, fapt ce a permis emiterea de ipoteze urmate de ample discuții¹⁵.

În campania de săpături arheologice din anul 2011, obiectivul vizat a fost turnul din colțul de NV al castrului (fig. 6-8) și elementele sistemului defensiv din fața sa. Sistemul de săpătură folosit a constat într-o secțiune principală, combinată cu casete laterale. Urmare a acestor demersuri, turnul a fost săpat și degajat în întregime. Ruinele sale se găseau într-o stare proastă de conservare, spoliata de piatră de către localnici și răvășite de căutătorii de comori. La finele cercetărilor din 2011 și 2012, ruinele turnului au fost supuse operațiunii de conservare primară astfel încât, în prezent, sunt vizibile pe teren.

Turnul este de formă dreptunghiulară, cu latura de front ieșită în afară și ușor arcuită. În interior, se găsește o cameră tot de formă dreptunghiulară, podită pe jos cu pietre de râu și săgă. Dimensiuni exterioare: latură sud- 4,10 m; latură nord (de front)- 4,30 m; latură est- 4,90 m; latură vest- 4,90 m. Dimensiuni cameră interioară: latură sud- 2,60 m; latură nord- 2,80 m; latură est- 3,30 m;

⁷ Bondoc, Gudea 2009, p. 18-19; vezi și în Cronica cercetărilor arheologice din România, anii 2004-2008.

⁸ Bondoc 2012, p. 114-115.

⁹ Despre toate acestea, Bondoc, Gudea 2009, p. 35 și urm.

¹⁰ IDR, I, p. 161, nr. 29, cu bibliografia; IDR, II, p. 92-93, nr. 168, cu bibliografia.

¹¹ Bondoc, Gudea 2009, p. 41.

¹² Despre castrul de la Slăveni, vezi recent Tudor *et alii* 2011.

¹³ Florescu 1931.

¹⁴ Bondoc, Gudea 2009.

¹⁵ IDR, II, p. 89-90; Bondoc, Gudea 2009, p. 20-21.

latură vest- 3,30 m. Grosime ziduri: latură sud- 0,85 m; latură nord (de front)- 0,80/0,85 m; latură est- 0,85 m; latură vest- 0,90 m. Pe latura de nord, zidul de front prezintă un "ieșind" de 20 cm, arcuit pe colțul rotunjit al castrului. Intrarea în turn a fost depistată pe mijlocul laturii de sud și are o deschidere de 0,95 m.

Zidul de incintă al castrului a fost surprins pe mici porțiuni, racordat de o parte și de alta a turnului. A fost afectat de săpăturile efectuate de-a lungul său și de spolierea de piatră. Grosimea sa este de 1,15-1,20 m.

Inventarul arheologic din interiorul turnului a fost prelevat în totalitate (atâta cât s-a mai păstrat) și a fost depus la Muzeul Olteniei Craiova. Este vorba despre fragmente de oale, fragmente de amfore, fragmente de castroane, fragmente de străchini, fragmente de afumători, de strecurătoare, obiecte de os și corn, câteva monede (Hadrianus, Marcus Aurelius, Iulia Mamaea, Alexander Severus), obiecte de fier (cuie, piroane, scoabe, chei), obiecte de bronz, câteva fragmente de cărămizi inscripționate și obiecte ceramice.

Voi stăruii, în cele ce urmează, asupra unui tipar ceramic (fig. 9-12¹⁶) destinat turnării de figurine cu reprezentare caricaturală, descoperit în dărâmăturile din interiorul turnului. A fost realizat din pastă zgrunțuroasă de culoare gri-cenușie, cu nisip și fragmente de mică în compoziție. Tiparul fusese destinat turnării de figurine (fig. 13-14), cu o reprezentare masculină, oarecum curioasă. Caracteristicile anatomice sunt următoarele: fizionomia diformă, obrajii, nasul, fruntea și bărbia sunt proeminente, în contrast cu gura mică și buzele mici și foarte subțiri; ochii, de asemenea, mici, sunt închiși; pare a fi vorba despre o reprezentare urâtă intenționat a unui om bătrân, cu redarea explicită a ridurilor feței. Dimensiuni tipar: 6,6 x 4,6 x 2,3cm; dimensiuni reprezentare: 5,5 x 3,2cm.

Urmare a caracteristicilor reprezentării (personaj bătrân, redat caricatural), identificarea sa este dificil de precizat. Astfel de reprezentări sunt rare sau lipsesc cu totul în Oltenia¹⁷, dar și în alte părți ale Imperiului¹⁸. Din fericire, din provinciile învecinate provin descoperiri relativ asemănătoare, cu ajutorul cărora ne putem face o idee despre identitatea și utilitatea figurinelor produse în tiparul ceramic descoperit în colțul de NV al castrului de la Răcari. Fără a se constitui neapărat într-o analogie, mi-a reținut atenția, în primul rând, o figurină cu reprezentarea unui personaj comic (fig. 15), ce se găsește în Muzeul din Caverna¹⁹. Personajul redat este chel, cu pomeții proeminenți la fel ca figura din tiparul de la Răcari. Lipsesc însă ridurile feței, iar bărbia este mai puțin proeminentă.

De curând a fost publicat un catalog al figurinelor ceramice din Muzeul Național al Unirii Alba Iulia²⁰. O serie de piese cu caractere asemănătoare au

¹⁶ Desenele au fost realizate de Gabriela Filip căreia îi adresăm mulțumiri.

¹⁷ Bondoc 2005a; Bondoc 2005b; Bondoc, Dincă 2005.

¹⁸ Rouvier-Jeanlin 1972.

¹⁹ Dremsizova, Tonceva 1979, nr. 12.

²⁰ Anghel *et alii*, 2011.

fost produse și la Alba Iulia²¹, însă cu reprezentarea unor personaje mai tinere, cu fizionomia feței mai destinsă (fig. 16-18).

La Muzeul Olteniei din Craiova se păstrează două figurine ceramice (fig. 19-20), cu reprezentări ale unor Sileni²². Nu sunt absolut similare cu figura redată de tiparul despre care discutăm aici. Înfrățirea grotescă a figurii din tiparul de la Răcari, cu nasul turtit, ar putea sugera totuși imaginea unui Silen, chiar dacă, de regulă, acest personaj, mentor al lui Dionysos, a fost redat purtând barbă și mustață.

Utilitatea figurinelor produse cu tiparul descoperit la Răcari reprezintă o altă problemă. Prima ipoteză plauzibilă, având în vedere aspectul caricatural al reprezentării, ar fi că produsele realizate în tipar ar fi jucării destinate copiilor. Însă tiparul conține doar reprezentarea capului personajului respectiv (Silen), ori acest fapt poate contrazice identificarea destinației reprezentării cu o jucărie; de regulă jucăriile posedă un soclu ce le conferă stabilitate pentru a putea fi privite, mișcate și așezate din loc în loc, etc., ceea ce nu este cazul aici. S-ar mai putea invoca și posibilitatea să avem de-a face cu o jucărie alcătuită din mai multe piese, tiparul nostru redând doar capul, însă este mai greu de luat în calcul această idee, deoarece jucăriile cu reprezentări de acest gen se turnau într-un singur tipar²³.

S-ar putea acredita, de asemenea, teoria că este vorba despre simple obiecte, cu rol decorativ, precum bibelourile din zilele noastre. Dar lipsa soclului care să confere stabilitate pieselor turnate în tiparul de la Răcari, fapt ce ar permite o mai bună expunere și vizibilitate a lor, face ca și această identificare să fie discutabilă.

O altă ipoteză ce mai poate fi luată în calcul este aceea ca tiparul să fi fost destinat realizării de figurine ceramice care se lipeau pe pereții exteriori ai unor vase²⁴. Faptul că avem de-a face cu un tipar monovalv, care redă numai capul personajului, poate fi un argument în acest sens. De asemenea, faptul că spatele reprezentării se putea atașa cu ușurință pe peretele exterior al unui vas²⁵. În sfârșit, câteva serii de analogii notabile ce redau reprezentări de Sileni și ale lui Liber Pater (Dionysos)²⁶ conduc spre aceeași identificare.

Tiparul ceramic despre care am discutat în paginile lucrării de față este până în prezent prima descoperire de acest gen de la Răcari. Și, foarte probabil, nu ultima. Alături de o figurină cu reprezentarea zeiței Venus²⁷ și de o altă fragmentară descoperită tot în anul 2011, împreună cu ceramica de uz casnic

²¹ Anghel *et alii* 2011, p. 75.

²² Bondoc 2005a, p. 60-61, nr. 48-49.

²³ Vezi de exemplu, Anghel *et alii* 2011, p. 67 și urm.

²⁴ Sugestie Florin Moței, mulțumiri pe această cale.

²⁵ *La céramique culturelle et le rituel de la céramique en gaule du Nord* (eds. R. Brulet, F. Vilvorder), Moulins de Beez, 27 sept.-15 oct. 2004, p. XI-XVI.

²⁶ Costea 1993, p. 163-168; Bondoc, Dincă 2005, p. 8, nr. 1.

²⁷ Florescu 1931, p. 22, fig. 14; Bondoc, Gudea 2009, p. 195, nr. 405. Piesa a fost greșit atribuită centrului ceramic de la Romula, cf. Tătulea 1994, fig 35 nr. 2.

descoperită aici în cantități apreciabile²⁸, atestă existența la Răcari a unui semnificativ centru ceramic, ale cărui ateliere vor fi descoperite poate în campaniile viitoare de săpături arheologice.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Castrul de la Răcari pe harta Olteniei romane, realizată de prof. D. Tudor.

Fig. 2. Localitatea Răcarii de Jos și împrejurimile.

Fig. 3. Castrul și așezarea romană de la Răcari, după Tudor 1965.

Fig. 4. Castrul de la Răcari; fotografie aeriană.

Fig. 5. Castrul de la Răcari; planul castrului și distribuția spațială interioară.

Fig. 6. Castrul de la Răcari. Turnul din colțul de NV (desen).

Fig. 7. Castrul de la Răcari. Turnul din colțul de NV, înainte de conservarea primară (foto).

Fig. 8. Castrul de la Răcari. Turnul din colțul de NV, după conservarea primară (foto).

Fig. 9-12. Tipar ceramic descoperit în dărâmăturile turnului de NV al castrului.

Fig. 13-14. Reprezentare obținută prin realizarea unui mular în tiparul ceramic descoperit în dărâmăturile de NV al castrului.

Fig. 15. Figurină ceramică din Muzeul din Cavarna.

Fig. 16-18. Figurine ceramice de la Apulum.

Fig. 19-20. Figurine ceramice cu reprezentarea unor Sileni; loc de descoperire necunoscut.

Bibliografie

Anghel et alii	2011	D. Anghel, R. Oța, G. Bounegru, I. Lascu, <i>Coroplastica, medalioane și tipare ceramice din colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia</i> , Alba Iulia, 2011.
Bondoc	2005a	D. Bondoc, <i>Figurine ceramice romane. Muzeul Olteniei Craiova / Roman figurines of ceramic. The Museum of Oltenia, Craiova</i> , Craiova, 2005.
Bondoc	2005b	D. Bondoc, <i>Tipare și figurine ceramice romane. Muzeul Romaniștilor Caracal (Figurine ceramice romane de la Romula) / Roman moulds and figurines of ceramic. The museum from Caracal (Roman figurines of ceramic from Romula)</i> , Craiova, 2005.
Bondoc	2010	D. Bondoc, <i>Cioroiu Nou. 100 descoperiri arheologice / One hundred archaeological discoveries</i> , Craiova, 2010.

²⁸ Bondoc, Gudea 2009, p. 162-195.

- Bondoc 2012 D. Bondoc, *Răcarii de Jos, com. Brădești, jud. Dolj* în Cronică Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2011, Institutul Național al Patrimoniului, 2012, p. 114-115.
<http://cimec.ro/arheologie/cronicaca2012/cd/index.htm>
- Bondoc, Dincă 2005 D. Bondoc, D.R. Dincă, *Tipare și figurine ceramice romane din centrul ceramic de la Romula. Muzeul Romanăniului Caracal / Roman moulds and figurines of ceramic from the ceramic centre from Romula. The museum from Caracal*, Craiova, 2005 (coautor D.R. Dincă).
- Bondoc, Gudea 2009 D. Bondoc, N. Gudea, *Castrul roman de la Răcari. Încercare de monografie*, Cluj-Napoca, 2009.
- Costea 1993 F. Costea, *Două piese ceramice romane descoperite la Drumul Carului (Jud. Brașov)*, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p. 163-168.
- Dremsizova, Tonceva 1979 Țvetana Dremsizova, Goranka Tonceva, *24 anticini teracoti ot Bălgaria*, Sofia, 1979.
- Florescu 1931 Gr. Florescu, *Castrul roman de la Răcari-Dolj. Săpăturile arheologice din 1928 și 1930*, Craiova, 1931.
- IDR *Inscriptiones Daciae Romanae = Inscriptiunile Daciei romane*, București, I (1975), II (1977), III/1 (1977) și urm.
- Rouvier-Jeanlin 1972 M. Rouvier-Jeanlin, *Les figurines gallo-romaines en terre cuite au muse des antiquités nationales. XXIVe supplement a <Gallia>*, Paris, 1972.
- Tătulea 1994 C.M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994.
- Tocilescu 1900 Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900.
- Tudor 1965 D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris (VIII). Săpăturile lui Gr.G. Tocilescu în castrul roman de la Răcari (raion Filiași, reg. Oltenia)*, în *Apulum*, V, 1965, p. 233-256.
- Tudor et alii 2011 D. Tudor, Gh. Popilian, N. Gudea, D. Bondoc, *Castrul roman de la Slăveni. Încercare de monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2011.
- Vlădescu et alii 1996 C.M. Vlădescu, R. Avram, O. Stoica, L. Amon, *Castrul roman de la Răcari, județul Dolj*, în *Revista Muzeului Militar Național*, supliment 1, 1996, p. 7.
- Vlădescu et alii 1998 C.M. Vlădescu, R. Avram, O. Stoica, L. Amon, *Cercetările din castrul roman de la Răcari. Campania 1991*, în *Oltenia. Documente*, III, 1998, 1-2, p. 80-85.

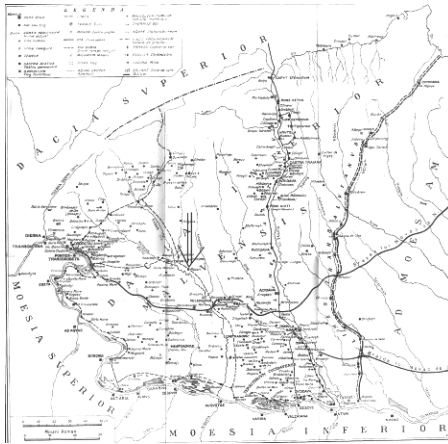

Fig. 1

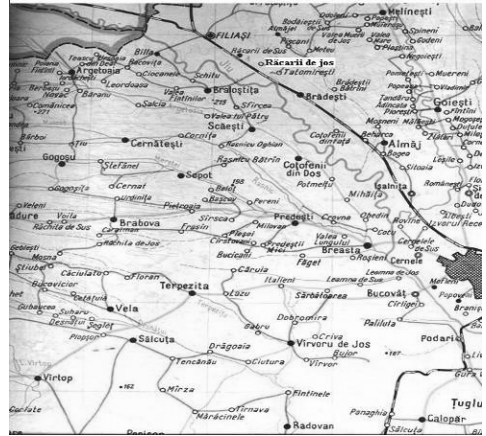

Fig. 2

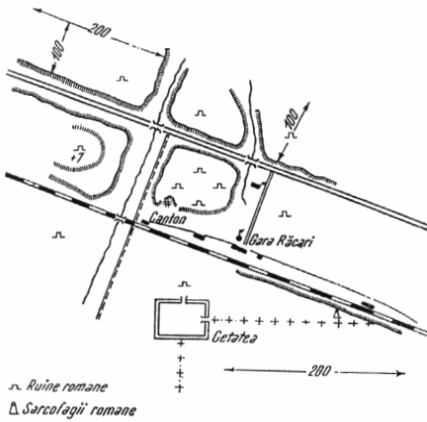

Fig. 3

Fig. 4

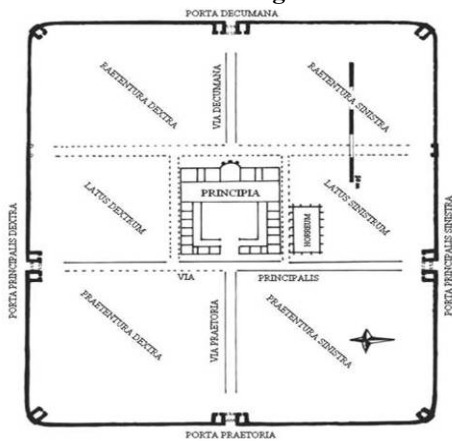

Fig. 5

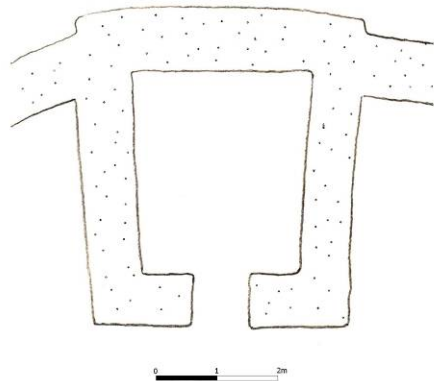

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

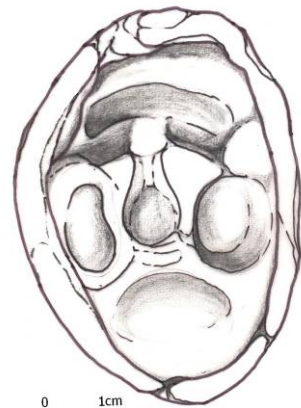

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

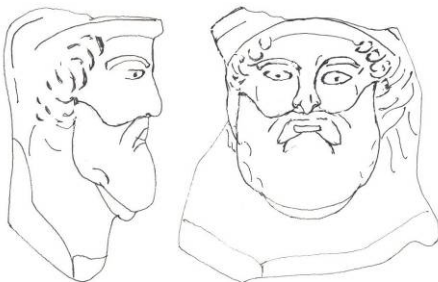

Fig. 19

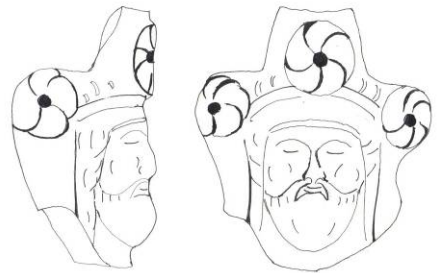

Fig. 20

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE PE ANII 2009-2010 ÎN JUDEȚUL VÂLCEA

Claudiu Aurel Tulugea¹
claudiutulugea@yahoo.com

Keywords: *chronic, research, archaeological site, Râmnicu Vâlcea, Ocnele Mari, Costești, Dăești, section, preventive, prehistory.*

Summary: *The chronic of the archaeological research for 2009-2010 in Valcea County. We continue in this issue an earlier step that we made in order to make known to the public the results of the archaeological research from 2009 to 2010. The information can be used by those interested in archeology, but also by those who want to build buildings in areas protected by law. The article contains 17 locations in 4 sites.*

Continuăm în acest număr un demers mai vechi al nostru de a face cunoscută publicului larg o activitate specifică muncii de arheolog, activitate care se desfășoară cu precădere pe șantierele arheologice. Consemnarea unor astfel de activități specifice unui muzeu și, în special a Secției de Arheologie, contribuie la cunoașterea cât mai bună a patrimoniului arheologic al județului, informațiile putând fi folosite și de cei care desfășoară activități curente în zonele protejate de lege.

2009

1. Ocnele Mari-Ocnița

Punct: Baraj aval

Proprietar teren: Consiliul Local

Cod RAN: - 168194.03

Scurt istoric: După încheierea celui de-al doilea război împotriva dacilor în anul 106, o parte din vechiul regat dac este transformat în provincie romană, teritoriul de vest al Olteniei, cel cuprins între Olt și Jiu, rămânând sub controlul guvernatorului provinciei sud-dunărene Moesia Inferior, pentru ca în 118 el să fie inclus în provincia Dacia Inferior², iar din anul 168, momentul reorganizării administrative a provinciei dacice din timpul domniei lui Marcus Aurelius, până în 271, la retragerea aureliană, să fie în componența Daciei Malvensis, inclus deci în sistemul economic al statului roman. Transformarea Buridavei romane dintr-un centru militar într-unul economic s-a datorat mai ales exploatarea resurselor de sare din zona Ocnele Mari – Ocnița și a marelui comerț cu *aurul alb* de aici. Amplasarea așezării civile romane de la Ocnița la circa 300 m nord de cetatea dacică Buridava reprezintă o importantă verigă în angrenajul politico-economic dar mai ales comercial al imperiului.

¹ **Claudiu Aurel Tulugea**, arheolog, doctor, directorul Muzeului Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² Bichir *et alii* 1992, p. 255.

Punctul Baraj-aval³ se află pe terasa de pe partea stângă a pârâului Sărata. Cercetări arheologice preventive în acest punct au fost făcute în anul 2009 de Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea⁴. Construirea în regim de urgență a barajului *Buridava*, precum și excavarea pământului din zonă a contribuit la distrugerea parțială a sitului, nivelul superior de locuire fiind distrus.

Desfășurate pe o perioadă de șase luni, cercetările arheologice efectuate de specialiștii muzeului au relevat existența a 12 locuințe, două ateliere de fierărie, două cuptoare de redus minereul de fier, trei cuptoare pentru pâine, patru vetre și nouă locuințe cu structură de lemn. Se remarcă prezența unei locuințe cu fundație de piatră (presupunem că la început edificiul a fost un turn-locuință care avea rolul de supraveghere a văii pârâului Sărata, la intrarea în fosta cetate dacică, transformată mai târziu în locuință cu scop pur economic). Materialul arheologic descoperit este alcătuit din ceramică de factură romană (amfore, ulcioare, oale cu una sau două torți, cănițe, străchini, opaițe, etc.), importuri romane (terra sigillata, mortaria, vase decorate în tehnica barbotinei), unelte (cuțite), podoabe (fibule, inele cu gemă), 18 monede de bronz (unele destul de deteriorate) și 4 de argint, un procentaj important deținându-l ceramica de factură dacică, etc. Inscripția descoperită într-o locuință, pe un fragment de ulcior roman *INONA*, (IUNONA), ocrotitoarea căsătoriei în mitologia romană, denotă adorarea unor zeități în așezare. După inventarul numismatic descoperit, așezarea poate fi datată între împărații Traian-Commodus (106-180), perioada de maximă dezvoltare fiind cel mai probabil în timpul împăratului Hadrian⁵. Interesant este faptul că pe baza materialului numismatic și raportându-ne la stratigrafia de la Stolniceni, la venirea pe tron a împăratului Commodus se observă un nivel puternic de arsură și distrugere⁶. Existența unui conflict regional de mică amploare ar putea fi demonstrat de încetarea parțială a activității în așezarea de la Ocnîța, dar și de ascunderea unor tezaure monetare, cum ar fi cel de la Flămânda-Cremenari și Râmnicu Vâlcea. Activitatea este probabil reluată după acest conflict, cercetările viitoare urmând să confirme acest lucru, existența așezării continuând până la retragerea romană și după. Nu a fost descoperit un nivel de cultură dacică propriu-zis, în schimb așezarea romană a distrus o locuire din perioada de tranziție spre epoca bronzului și din epoca bronzului timpuriu (culturile Coțofeni și Glina).

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: mai 2009-octombrie 2009.

³ Iosifaru 2011, p. 88-89.

⁴ Din colectivul de cercetare au făcut parte: Mariana Iosifaru (responsabil științific), Ion Tuțulescu, Claudiu Tulugea, Ovidiu Părăușanu iar din cadrul laboratorului de conservare – restaurare Maria Râpan, Rotaru Rodica, Nicoleta Binder și Diana Mirea.

⁵ Identificarea monedelor a fost făcută de Silviu Purece, expert numismat al Universității „Lucian Blaga” Sibiu.

⁶ Bichir 1982, p. 44-51.

2. Rm. Vâlcea

Punct: strada Buridava, nr. 9

Proprietar teren: Țicleanu Constantin, Țicleanu Ana

Cod RAN: 168176.10

Scurt istoric: În acest sit au fost făcute săpături sistematice între anii 1956–1958, 1962–1965 și 1967 de către D. Tudor⁷ și între 1971–1992 de către Gh. Bichir⁸. O cercetare arheologică preventivă a fost efectuată în anii 2005–2006 în cinci puncte, de către Mariana Iosifaru și Cristinel Fântâneau, Muzeul Județean Vâlcea. De asemenea, în anul 2007, s-a executat o cercetare preventivă datorită amenajării stradale, cercetarea fiind efectuată de Mariana Iosifaru, Aurel Claudiu Tulugea și Tuțulescu Ion.

Așezarea civilă romană se află pe malul drept al Oltului, vis-a-vis de Combinatul Chimic Govora, fiind suprapusă în întregime de fostul sat Stolniceni, în prezent cartier al mun. Rm. Vâlcea. Au fost identificate două grupuri de terme și șase niveluri de locuire (cinci romane, iar al șaselea datat post retragerii stăpânirii romane din Dacia). Materialul arheologic descoperit demonstrează prezența romanilor la Stolniceni încă de la sfârșitul primului război dacic. Primele construcții se fac în vremea împăratului Traian și la realizarea lor participă trupe aduse din Moesia Inferior, cum sunt legiunile I Italica, V Macedonica, XI Claudia și din unitățile auxiliare cohors II Flavia Bessorum, cohors IX Batavorum, pedites singularis. Perioada de maximă înflorire a centrului de la Buridava aparține niv. I-IV (Traian-Filip Arabul). Nivelul V corespunde intervalului Filip Arabul – Aurelian. Ultimul nivel de locuire, VI, se datează la sfârșitul sec. III (post 275) și primele decenii ale sec. IV și aparține unei comunități formată din daco-romanii rămași pe loc și dacii liberi pătrunși aici după retragerea stăpânirii romane din Dacia.

Suprafața afectată de proiect este de 100,50 mp.

Cercetarea arheologică s-a desfășurat pe fundațiile locuinței, fosa septică și sistemul de împrejmuire.

Cercetarea fundațiilor locuinței s-a efectuat până la adâncimea de -1,30 m, fără a se descoperi urme sau materiale arheologice.

Pentru construcția fosei a fost trasată o casetă notată : C. 2 (2,20 x 3,50 m).

Stratigrafie C.2:

- 0,00 – 0,80 m, umplutură;
- 0,80 – 1,00 m, nivel brun, slab pigmentat;
- 1,00 – 1,70 m, nivel brun deschis, fără urme arheologice;
- 1,70 – 2,00 m, pietriș.

C. 2 a fost trasată la 4,80 m sud de locuință, iar sistemul de împrejmuire la 3 m față de C. 2.

Lățimea și adâncimea sistemului de împrejmuire au respectat proiectul, cercetarea efectuându-se până la -0,40 m adâncime, prilej cu care nu s-au

⁷ Tudor 1978.

⁸ Vlădescu 1981.

descoperit materiale arheologice. Punctul în care a fost făcută cercetarea se află la nord de termele romane, într-o zonă în care de-a lungul timpului au avut loc numeroase intervenții, fapt ce explică lipsa în totalitate a materialului arheologic.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 17.07. 2009.

3. Ocnele Mari

Punct: strada Cosota, f.n.

Proprietar teren: Fârtat Valentina Monalisa

Cod RAN: 168158.04

Scurt istoric: situl arheologic de la Ocnița este situat la 1 km sud-vest de centrul orașului Ocnele Mari, pe malul drept al pârâului Sărata, pe terasa de pe partea dreaptă a acestuia, cu o deschidere largă spre drumul Ocnele Mari - Ocnița, fiind înconjurat de dealuri de natură tufoasă.

Punctul cercetat se află pe partea dreaptă a pârâului Sărata la aproximativ 100 m sud-vest de acesta, în zona de protecție a sitului unde au fost făcute săpăturile arheologice sistematice de către D. Berciu.

În acest sit au fost făcute săpături arheologice sistematice în anii 1959, 1961, 1966-1994 de către prof. Dumitru Berciu, de la Institutul de Arheologie din București, și Muzeul Județean Vâlcea. În timpul cercetărilor au fost descoperite materiale aparținând culturilor: Coțofeni, Glina, Verbicioara etc. Cele mai importante descoperiri aparțin epocii dacice (sec. I a. Chr. -I p.Chr.). Aici a fost descoperită antica cetate dacică Buridava⁹.

Suprafața afectată de proiect este de 119 mp. Terenul pe care se construiește locuința este în pantă, diferența de nivel sud-nord fiind de -1,00 m.

A fost trasată o suprafață cu dimensiunile de 7 m x 5,5 m, având orientare nord – sud, pe locul unde va fi amplasată locuința. Cercetarea s-a făcut mecanic și manual.

Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 27.08. 2009.

4. Comuna Costești

Punct: cătun Grușetu

Proprietar teren: Parohia Costești

Cod LMI: VL-II-m-B-09731

Scurt istoric: Biserica Adormirea Maicii Domnului a fost construită de arhimandritul Constandie și enoriașii, ante 1801, pe vremea lui Alexandru Moruzi Voievod și Nectarie Moraitul, episcopul Râmnicului (1792-1812)¹⁰. În ceea ce privește datarea, părerile sunt împărțite în funcție de cei care s-au ocupat

⁹Berciu 1981.

¹⁰Sacerdoțeanu 1933, p. 44-46 și 92-105.

de istoria acestei biserici, fiind menționați anii : 1709, 1740, 1751¹¹. Este posibil să fi existat și o altă biserică, mai veche, dar nu aici, pentru că arheologic nu a fost găsit un nivel mai vechi de începutul sec. al XIX-lea¹².

Ansamblul se compune din biserica de lemn și turnul clopotniță de zid, construit în anul 1840.

Biserica este din lemn în interior, exteriorul este tencuit în 1885, când se adaugă antepronaosul, cu ocazia unor intervenții majore și se renunță la pridvorul deschis. Antepronaosul, de dimensiuni relativ reduse – decroșat în plan orizontal, face legătura cu exteriorul prin intermediul unei uși amplasată pe latura sudică. Perimetral au fost realizate ferestre din lemn cu suprafețe relativ egale, câte două pe fiecare latură. Tavanul este drept, confecționat din lemn de plop, iar pardoselile sunt din brad. Este tencuit la interior și are pictură pe perețele estic, iar în colțul de nord-est are o fereastră în relație cu pronaosul.

Pronaosul e situat pe axul vest-est, are formă dreptunghiulară și a fost prelungit cca. 1 m spre vest, cu vechiul pridvor, care păstrează tavanul drept, spre deosebire de acoperirea inițială realizată printr-o boltă semicilindrică, decroșată simetric în plan vertical, la nivelul cosoroabei, înălțimea acestui spațiu fiind mai mică decât cea a naosului.

Naosul este separat prin tâmplă sau iconostas de altar. Este acoperit cu o boltă semicilindrică, susținută median de un arc dublu din lemn. Pe laturile de nord și sud sunt dispuse stranele.

Altarul are în plan formă pentagonală și este acoperit de o boltă semicilindrică, două unghiuri și un trapez, sferice care descarcă pe pereții exteriori. Aici a fost construită o sobă din zidărie de cărămidă. Proscomidia, amplasată pe latura de nord a altarului, este tratată printr-un blat de lemn și un recipient din zidărie pentru sfințirea apei. Diaconiconul, destinat adăpostirii veșmintelor preoțești, lipsește, în locul acestuia aflându-se cel de-al doilea acces în biserică, respectiv o ușă de lemn.

Fundațiile și elevațiile sunt realizate din piatră de calcar, legată cu mortar de var, tencuite la exterior.

Pereții din bârne de stejar, sunt acoperiți cu șipci de salcie-cercuială- tencuiți la exterior, iar pe latura de sud în dreptul pronaosului sunt realizate trei panouri pictate cu Sfântul Gheorghe, Sfinții Apostoli Petru și Pavel și Sfântul Dumitru.

Acoperirea spațiilor s-a făcut prin bolți din dulapi de stejar, pentru pronaos, naos și altar și tavane drepte din plop pentru antepronaos și parțial pronaos. Antepronaosul este tencuit la interior și exterior. Șarpanta și asteriala sunt din stejar iar învelitoarea din șiță de brad. Pardoselile sunt din scânduri de brad.

Iconostasul este dezmembrat, aici existând numai scheletul care susținea icoanele. Bolțile pronaosului, naosului și altarului au fost tencuite. O particularitate pentru acest monument sunt cele trei guri de aerisire practicate în

¹¹Sacerdoțeanu 1964, p. 238-256.

¹²Bondoc 2002, p. 179-185.

bolțile pronaosului, naosului și altarului, pentru evacuarea fumului provenit de la lumânări.

S-au consolidat fundațiile pe exterior și s-a dat jos parțial tencuiala și cercuiala pe naos și altar. Au fost dezvelite 11 inscripții săpate în lemn, cu caractere chirilice și slavone, din care 9 lizibile și 2 ilizibile, dispuse pe 1-3 rânduri, literă de 3-6 cm, pe pereții exteriori ai naosului și altarului, morminte, din care 3 sunt secundare, 8 cărămizi cu inscripții, monezi și ceramică¹³.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 01.08. 2009 – 30. 08.2009.

5. Rm. Vâlcea

Punct: strada Buridava, nr. 31

Proprietar teren: Oprian Constantin

Cod RAN: 168176.10

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 2.

Suprafața afectată de proiect este de 25,50 mp. Cercetarea arheologică s-a desfășurat pe sistemul de împrejmuire la stradă și fosa septică, deoarece anexa gospodărească (magazie unelte) ca și terasa acoperită la locuința existentă erau construite la data începerii cercetării.

De asemenea, fosa septică a fost realizată pe amplasamentul unei mai vechi, săpată înainte de cumpărarea locuinței de către actualul proprietar, până la adâncimea de -1,50 m. A fost urmărită săpătura până la adâncimea de -3,00 m. Pe toată suprafața cercetată a fost întâlnit numai un strat de pietriș în amestec cu nisip de la revărsările Oltului, anterioare nivelului de locuire romană cunoscut în zonă.

Pe sistemul de împrejmuire la stradă urmărit pe o lungime de 24 m, săpat la -0,30 m, nu au fost descoperite materiale arheologice de epocă romană, deoarece stratul de umplutură de la amenajarea succesivă a străzii are o grosime de cca. 0, 60 m așa cum a fost confirmat de săpăturile anterioare.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 12. 09. 2009.

2010

6. Rm. Vâlcea

Punct: strada Argeșului

Proprietar: domeniu public

Cod RAN: 168176.12

Scurt istoric: Lucrările de construcție la Palatul de Justiție au început la 27 februarie 1899, dirigintele lucrărilor fiind inginerul-șef Panait iar antreprenor de lucrări Ioniță Năstăsescu¹⁴.

¹³ Iosifaru 2009, p. 93-101.

¹⁴ Tamaș 2006; Bănică-Ologu 2000.

La 1 septembrie 1900, ora 10, a avut loc festivitatea de inaugurare a Palatului de Justiție în fața oficialităților locale¹⁵.

Au fost trasate două șanțuri : S.I = 70x1,20x0,80 m ; S.II =30x1,20x0,80 m.

S.I =70x1,20x0,80 m. A fost trasată paralel cu strada Argeș (sud-nord) la 4 m est de corpul de blocuri și la 6,50 m față de trotuar, locul amplasării traseului de racordare fiind identic cu cel vechi. Datorită acestuia, pe lungimea S. I. nu au fost descoperite materiale arheologice.

S.II =30x1,20x0,80 m. La 50 m față de capătul de nord al S.I a fost trasată cea de-a doua secțiune. S.II a străbătut strada, porțiunea de aici fiind alcătuită din umpluturi succesive de pietriș de la terasamentul acesteia. Subliniem că au fost descoperite câteva materiale de epocă contemporană (fragmente ceramice: oale, farfurii, cuie, piroane, cărămizi și țigle fragmentare, oase de animale).

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 08-19.03.2010.

7. Rm. Vâlcea

Punct: strada Stolniceni, nr. 21A

Proprietar: Țicarat Traian

Cod RAN: 168176.10

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 2.

Suprafața afectată de proiect este de 186 mp, din care s-a renunțat la sistemul de împrejmuire, bazinul vidanjabil și magazie.

Au fost trasate 2 casete notate C.1 (3x2 m), C.2 (2x2m) și o suprafață notată S. XVI (8x4 m).

C.1 (3x2 m). Caseta a fost trasată la 20 m est de strada Buridava. Cercetarea s-a executat până la adâncimea de -1,00 m și nu s-au descoperit materiale arheologice.

S. XVI (7x4 m). A fost trasată la 3, 36 m est față de C.1, pe spațiul destinat construcției beciului. Menționăm că materialul a fost descoperit în partea de vest a suprafeței cercetate.

Stratigrafie:

- 0,00-0,10 m, sol vegetal;
- 0,10-0,40 m, un singur nivel de epocă romană, de culoare brun închisă, pigmentat cu fragmente ceramice, fragmente de cărămizi;
- 0,40-0,80, nivel brun deschis fără urme arheologice;
- 0,80-2,00 m pietriș.

Materialul arheologic:

- fragmente de oase (animal de talie mare);
- fragmente de funduri de vas;
- buze de amforă și oale borcan;
- fragmente de castroane;
- torți de amforă;

¹⁵ Tamaș 2006; Bănică-Ologu 2000.

- ceramică de import: terra sigillata, un fragment de culoare roșie;
- obiect medicinal din bronz: L= 17 cm, diametru de 0, 4 cm;
- fragment farfurie de tip 7;
- fragment fund vas care are pe interior o reprezentare antropomorfă¹⁶;
- material de construcții: fragmente de țigle și cărămizi.

C.2 (3x2 m). Caseta a fost trasată la 2,00 m nord - est de S.XVI. Subliniem că materialul arheologic din această casetă este puțin și fragmentar.

Stratigrafie C. 2:

- 0,00 - 0,115 m, sol vegetal;
- 0,15 - 0,35 m, un singur nivel de epocă romană, de culoare brun închisă, slab pigmentat;

- 0,35 - 0,80 m, nivel brun deschis fără urme arheologice;

- 0,80- 1,00 m pietriș.

Materialul arheologic:

- torți de amfore: 4 fragmente de culoare cărămizie, calitate inferioară cu multe pietricele, toartă masivă, cu 4 nervuri în relief (foto. 25). Aceste patru fragmente aparțin tipului 4;

- oale: fragmente de culoare cenușie, de factură semifină cu mult nisip micaceu de tip 1;

- toartă urcior.

C.3 (2x2 m). Caseta a fost trasată la 2,00 m nord de C.2, situația fiind similară cu cea din C.2.

Materialul arheologic:

- buze de amforă și oale borcan;

- fragmente de funduri de vas.

Situația stratigrafică prezentată prin cercetarea acestui punct poate sugera ideea că atât secțiunea, dar și cele două casete cu puțin material au fost trasate în preajma unei locuințe romane, aflată cel mai probabil la vest de ele.

Materialul arheologic descoperit prin cercetarea celor trei casete și suprafața S. XVI de pe proprietatea nr. 21. A. de la Stolniceni se încadrează în sec. II-III, aceasta reprezentând perioada maximă de dezvoltare a așezării de aici.

Proiectul tehnic prezentat la instituția noastră menționa realizarea unui bazin vidanjabil, magazie și a sistemului de împrejmuire. Bazinul vidanjabil nu va mai necesita cercetare arheologică deoarece amplasamentul acestuia este același cu fostul și actualul beci al proprietarului (foto. 14.). Din lipsă de fonduri, domnul Țicarat a renunțat la sistemul de împrejmuire și la construcția de magazie, ridicarea acestora fiind amânată.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 08-09.04.2010.

8. Rm. Vâlcea

Punct: strada Drumul Gării, nr. 16

¹⁶ Terteci, Tuțulescu 2011, p. 69-76.

Proprietar: Maria Cătălina Morteau, Gheorghe Liviu Morteau

Cod RAN: 167482.04

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 10.

Suprafața afectată de proiect este de 60 mp.

A fost trasată o casetă cu dimensiunile de 4 x 4 m pe locul unde va fi extinsă locuința. Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 26.04.2010.

9. Ocnele Mari

Punct: strada A: I. Cuza, nr. 47

Proprietar: domeniu public

Cod RAN: 168158.04

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 1.

Suprafața cercetată: 5,62 mp. Nu au fost descoperite urme arheologice.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 27-28.04.2010.

10. Rm. Vâlcea

Punct: strada Drumul Gării, nr. 154

Proprietar: Anicescu Gheorghe

Cod RAN: 167482.04

Scurt istoric: În acest sit au fost făcute săpături arheologice sistematice între anii 1961 – 1964 de prof. Dumitru Berciu¹⁷. Cercetarea sistematică a fost reluată în anii 2003 – 2004 de către un colectiv format din Mariana Iosifaru și Cristinel Fântâneau din cadrul Muzeului Județean Vâlcea. Cercetările de salvare din anul 2002, când în zonă s-a construit cartierul sinistraților de la Ocnele Mari, au permis delimitarea parțială a sitului pe latura de S – E. În cercetările de aici a fost descoperit un nivel de cultură neolitic, cultura Starčevo-Criș (fazele IIIB-IVA) și un nivel de epoca bronzului (culturile Glina-clasică și Verbicioara – faza I-II; IV-V). În anul 2008, s-au reluat cercetările arheologice, prilejuite de amenajarea străzii Ghiocelilor. Cercetarea arheologică, fiind coordonată de arheologii Muzeului Județean Vâlcea, Mariana Iosifaru, Tuțulescu Ion, Tulugea Claudiu, a dus la descoperirea de noi materiale aparținând epocii bronzului (cultura Verbicioara).

Suprafața afectată de proiect este de 60 mp.

Au fost trasate două casete cu dimensiunile de 4 x 2 m pe locul unde va fi ridicată locuința. Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice. Punctul cercetat se află la extremitatea estică a sitului arheologic de la Copăcelu, în zona inundabilă a pârâului Sărata.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 01.06.2010.

¹⁷ Berciu 1966.

11. Rm. Vâlcea

Punct: strada Ghiocilor, nr. 68

Proprietar: Cocian Ștefănică

Cod RAN: 167482.04

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 10

Suprafața afectată de proiect este de 77 m.p.

Au fost trasate două casete: C.1 (2x2 m) pe amplasamentul locuinței și C. 2 (3,60x2,50 m) pe spațiul destinat fosei septice.

C.1 (2x2 m), a fost trasată la 35 m nord de stradă, unde va fi construită locuința. Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice, imediat sub solul vegetal fiind un strat masiv de tufit dacitic. Terenul este în pantă cu orientare nord-est/sud-vest.

C.2 (3,60x2,50 m), a fost trasată la 0,50 m nord de gardul proprietății. Inițial caseta avea 2x2,50 m, ea fiind extinsă ulterior datorită descoperirii locuinței și mormântului triplu.

Stratigrafie:

- 0,00-0,20 m sol vegetal

- 0,20-1,20 m nivel brun închis cu material modern, provenit din viituri.

- 1,20-1,40 m nivel masiv de viitură ce constă din tuf dacitic sfărâmat în amestec cu puțin pământ

- 1,40-1,65 m, nivel hallstattian timpuriu, cu locuință și mormânt triplu.

Mormântul triplu descoperit în colțul sud-estic al locuinței la -1,60-1,75m aparține probabil culturii Sălcuța.

Locuința nu a putut fi dezvelită în totalitate, ea fiind surprinsă pe o suprafață de 2,10x2,50, rămânând atât în profilul de vest cât și de nord. Podina locuinței se detașează prin amenajarea acesteia dintr-un strat de tufit dacitic fin, gros de 0,05 m, peste care a fost găsit mult chirpic ars cu urme de pari și nuiele, gros de 0,20 m.

Ceramica descoperită în locuință, după tehnică se împarte în două categorii:

- ceramică grosieră cu mult nisip granulat diferit, pietricele și mică.

- ceramică fină lustruită, atât în interior cât și în exterior.

Din prima categorie se remarcă 7 fragmente, buze de oale diferite, lustruite în interior, cu brâu alveolat organic dispus la 0,9-4,5 cm sub buză. Buza este rotunjită, ușor trasă spre interior sau tăiată drept.

Au fost descoperite și trei fragmente dintr-un castron, decorat cu linii incizate sub buză și patru apucători dispuse egal sub liniile incizate. Castronul este de culoare brun-cărămizie, lustruit atât în interior cât și în exterior.

Din a doua categorie se remarcă două fragmente de strachină cu patru proeminente sub buză, de culoare brun-cărămizie, lustruite în interior și în exterior, două fragmente din două vase cenușii cu decor lustruit în ghirlandă, ușor șențuit, două fragmente dintr-un vas cenușiu-închis cu lustru metalic, având deasupra maximei rotunjiri o linie incizată.

S-au mai descoperit și două torți de vase, câteva oase de animale, o bucată de vatră fățuită o singură dată, groasă de 1,9 cm, o piatră de râu, ușor adâncită care putea fi folosită ca râșniță.

Mormântul triplu se afla la marginea colțului sud-estic al locuinței, în afara acesteia. Cele trei schelete erau dispuse în poziție chirchită (doi adulți și un copil), deasupra lor fiind 2 pietre mari (una exfoliată, cealaltă cu multă mică în compoziție). Scheletele au fost trimise la Centrul de Tracologie din cadrul Institutului de Arheologie București, prin bunăvoința D-lui Schuster Cristian, urmând a fi studiate de D-ra Alexandra Comșa. Sub pietre, pe capul lui M.3 a fost descoperit un fragment ceramic brun-cenușiu lustruit în interior și exterior de la un mare vas bitronconic cu un orificiu pe maxima rotunjire, un fund de vas și 2 fragmente de oale. Pe lângă schelete au fost găsite: o gresie, o bucată de chirpic ars, un nucleu de silex roșu, 2 funduri de vase, o buză de castron și 5 pietricele de mărimi diferite. Numerotarea scheletelor s-a făcut de jos în sus. Dimensiunile gropii: 1,10 x 0,80 m, adâncimea -1,60-1,75 m.

Încadrarea cronologică a locuinței și a mormântului: Ha. A1. Încadrarea cronologică a mormântului: probabil aparține culturii Sălcuța, fiind un mormânt izolat. În cercetări anterioare a fost descoperit un nivel de cultură și o locuință din aceeași perioadă.

În zonă a mai fost descoperit întâmplător, cu ocazia lărgirii drumului în 1970, un mormânt de înhumatie cu scheletul orientat sud-est / nord-vest (după declarațiile martorilor). În jurul scheletului s-au descoperit fragmente ceramice. Mormântul se afla la marginea unei așezări de tip cenușar, cu un singur nivel de cultură. Nu este precizată adâncimea¹⁸. Ținând cont de adâncimea la care a fost descoperit nivelul de cultură hallstattan recent, de faptul că punctul descris se află la cca 100 m est de locul unde s-a descoperit întâmplător mormântul în 1970, considerăm că s-a făcut o mică omisiune. De fapt, mormântul a fost descoperit când s-a săpat șanțul pentru conducta de saramură ce alimenta Combinatul Chimic Govora (1965)¹⁹. În C2, s-a surprins spre sud, 0,20 m din șanțul amintit. Mormântul a fost datat de autor în hallstattul timpuriu.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 24-25.06.2010.

12. Costești

Punct: sat Pietreni

Proprietar: Parohia Pietreni

Cod RAN: 169280.01

Scurt istoric: satul este atestat documentar prin hrisovul din 11 octombrie 1512²⁰. Sub numele actual, satul apare la 1800 într-un document²¹. Biserica Sf. Nicolae e cunoscută și sub numele de *Schitul de Supt Piatră* sau *Schitul 40*

¹⁸ Petre-Govora 1995.

¹⁹ Roman 1966.

²⁰ DIR, B, vol. I, p. 89.

²¹ Bălășel 1936, p. 367.

izvoare (numărate în anul 1867 de prințul Carol) sau *Schitul 44 izvoare* (cum considera A. Sacerdoțeanu în 1935)²².

Biserica a fost ridicată din temelie în anul 1701, de neobositul egumen Ștefan, al mănăstirii Bistrița, cel care este și ctitorul Schitului Păpușa (1712), care adaugă pridvorul la Biserica Bolniță (1710), repictează bisericuțele din peștera *Sfântul Grigore Decapolitul* și reface Biserica de lemn din Costești.

Biserica a fost construită pe un platou de formă poligonală, apropiată de un dreptunghi, cu laturile de 35 m lungime și maxim 15 m lățime, la extremitatea de nord-nord-vest a satului, la poalele muntelui Buila.

Istoria schitului este mult mai veche, N. Iorga menționând o fostă psaltire a Episcopiei Râmnicului, tipărită la Kiev în 1640, dăruită schitului *de la Piatră* de mitropolitul Teodosie de Veștem (1668-1672 și 1679-1688)²³. Al. Odobescu, care vizitează schitul în anul 1861, pentru inventarierea patrimoniului cultural, descoperă aici un discos și o linguriță de argint, având inscripționat numele egumenului Nicolae, al mănăstirii Bistrița, și anul 7202 (1694), precum și o icoană troiță din bronz, cu balamale, unde era menționat anul 7202 (1694). Deși au existat în inventarul schitului, aceste valoroase obiecte de cult au fost datate anterior anului 1701²⁴, s-a presupus doar existența unui schit de lemn mai vechi.

În exterior, pe latura de nord a pronaosului și pe latura de nord-vest a pridvorului, la -0,20 m de la nivelul de călcare, au fost descoperite urme de cărbuni și cenușă care ar putea proveni de la incendierea bisericii de către turci, în timpul războiului austro-turc din anii 1736-1739, așa cum menționează pomelnicul, început la 1701²⁵.

Tot din pomelnic aflăm că la 2 februarie 1810, prin donația logofătului *Pătru isprăvnicelul ot Costești*, se ridică în jurul bisericii zidul de incintă, cu intrarea pe latura de sud-est. A fost construit din piatră de calcar și foarte rar pietre de râu, golurile fiind umplute cu bucăți de cărămidă spartă înecate în mortar. Înălțimea zidului variază. Pe latura de vest zidul are 2,30 m înălțime, fiind fixat direct de stânca cioplită atât pe orizontală cât și pe verticală, fără șanț de fundație. Pe latura de est, înălțimea este de 1,00 m, pe cea de sud, urmând cursul ușor al pantei, înălțimea este cuprinsă între 1,00-1,50-2,00 m, iar pe cea de nord are cca. 1,00-1,10-2,00 m. Adâncimea șanțului de fundație a zidului de incintă pe laturile de est, nord și sud este de cca. 40-50 cm iar lățimea zidului de 70-80 cm. Pentru aceasta au fost trasate patru casete (C1-C4) de control, cu dimensiunile de 0,50 x 1,00 m (C2-C3), și 0,90 x 0,90 m (C.4). În Caseta 1 (0,80 x 0,80 m), trasată pe latura de sud a zidului de incintă, a fost descoperit, la -0,40 m, un mormânt secundar. Nu se poate preciza când au fost depuse în acest loc osemintele și cui au aparținut. Zidul de incintă se păstrează mai bine pe latura de est, fiind destul de degradat pe latura de vest²⁶.

²² Sacerdoțeanu 1965, p. 105.

²³ Iorga 1905, p.82.

²⁴ Odobescu 1908, p.104-106.

²⁵ Sacerdoțeanu 1972, p. 105-113.

²⁶ Iosifaru 2010, p. 122-134.

Cimitirul a funcționat de la început în jurul bisericii, înmormântările fiind făcute mai ales pe laturile de nord, sud și est, așa cum au fost descoperite și în timpul cercetărilor arheologice. În anul 1893, bisericii i se alocă un nou teren pentru cimitir, situat la cca. 300 m sud-est, în vechiul cimitir rămânând probabil doar mormintele călugărilor și ale altor enoriași care nu au strămutat osemintele străbunilor în noul cimitir²⁷.

Starea gravă în care se afla monumentul la sfârșitul sec. al XIX-lea necesita luarea unor măsuri urgente de reparații. Protoeria Rm. Vâlcea aprobă începerea lucrărilor, astfel că în anul 1895 se consolidează biserica cu trei contraforți dispuși astfel: doi pe latura de sud și unul pe latura de nord, în dreptul pronaosului, iar la 26 septembrie 1896 *se dă voie canonică* pentru reînceperea serviciului divin în biserică. Fundațiile contraforților de pe latura de sud, din dreptul pronaosului, au fost descoperite în S.1, la - 0,20 m de la nivelul de călcare, fiind păstrate pe o lungime de 2,00 m, lățimea de cca. 1,00 m și adâncimea de 0,60 m. Au fost lucrați din piatră de calcar prinsă cu mortar. Pe latura de nord nu au mai fost descoperite fundațiile contrafortului²⁸.

Intervențiile aduse bisericii la sfârșitul sec. al XIX-lea nu rezolvă problemele complexe de structură ale acesteia, astfel că în anul 1907, prin ordinul episcopiei nr. 358, este închisă cultului²⁹.

La salvarea bisericuței de la vechiul schit își aduc contribuția numeroase personalități ale timpului: Virgil Drăghiceanu, A. Sacerdoțeanu, N. Ghika-Budești³⁰, poate și familia regală (regina Maria vizitează bisericuța în 1926), la care se adaugă numeroasele rapoarte întocmite de preoții Ion Mihăilescu și C. Constantinescu, prin care solicită fonduri atât Episcopiei Rm. Vâlcea cât și Ministerului Cultelor. În colecția d-nei Elena Cosma, descendentă a familiei Gh. Schiteanu, care locuiește lângă schit, s-a găsit o carte poștală care se pare că immortalizează vizita principesei Elena la schit, din 1935, și alte doua fotografii de epocă ce prezintă zona izvoarelor situate la nord de zidul de incintă și biserica restaurată după anul 1938³¹.

Fondurile alocate pentru refacerea bisericii sunt date de Comisia Monumentelor Istorice (40.000 lei) la care se adaugă fondurile strânse din colecte publice. Astfel sunt dărâmați cei trei contraforți, biserica este legată în trei centuri de fier, se consolidează zidurile, este văruiată și se reface acoperișul.

Costul total al lucrărilor a fost de 160.000lei³². Desele intervenții făcute la biserică au dus la ridicarea nivelului de călcare în interior cu cca 7-12 cm. La numai 2 ani de la terminarea lucrărilor de consolidare, cutremurul din 1940 afectează din nou structura bisericii.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Arhiva Episcopiei, 1896, fila 10.

²⁹ *Idem*, 1908, fila 76.

³⁰ Ghika-Budești 1936, p.15.

³¹ Iosifaru 2010, p. 122-134.

³² Arhiva Episcopiei, 1939, fila 3.

În 1953-1954, preotul D. Fulga face din nou reparații la biserică: este zidit spațiul dintre coloane pe latura de vest a pridvorului la nord de intrare, este închis cu tocărie de lemn pridvorul, se renunță la intrarea de pe latura de vest și se deschide o alta pe latura de sud, se văruiește și de jur împrejur se face un trotuar din ciment lat de 0,60 – 0,80 m.

O nouă clopotniță este ridicată în colțul de sud-vest al zidului de incintă în anul 1955, pe locul unei vechi chilii. Pe latura de vest, unde se consideră că ar fi fost chiliile, din punct de vedere arheologic nu au fost descoperite urme ale acestora. Probabil că au existat, dar ele au fost dărâmate când s-a construit zidul de incintă, urme ale acestora fiind sesizate doar când s-a ridicat noua clopotniță³³.

Biserica are forma în plan dreptunghiulară, absida altarului trilobată (element arhitectural aparte în contextul arhitecturii bisericesti vâlcene), fără turlă, având dimensiunile de 15,10 m x 6,20 m, înălțimea la streșină de 5,55 m și la coamă de 9,10 m. Pridvorul este sprijinit pe șase coloane de cărămidă rotunde și două adosate, unite în semicerc. Structura de rezistență este formată din ziduri groase de 0,70-0,90 m. La exterior, biserica are un brâu rotunjit încadrat de *dinți de fereastră*, ce include și icoana de hram de pe latura de vest. La cornișe se află trei rânduri de *dinți de fereastră* despărțiți de două rânduri de cărămizi puse pe lungime³⁴.

Cercetarea din 2010 a presupus trasarea la exterior a unui șanț de jur împrejurul bisericii cu lățimea și adâncimea de 1 m. Fundația și elevația sunt realizate din piatră de calcar, prinse cu mortar, la bază cu tiranți de lemn prinși în cuie de fier. Aceiași tiranți de lemn sunt prinși la partea superioară în zidărie.

În șanțul exterior au fost descoperite lângă fundație mai multe morminte (M) dispuse pe latura de sud (trei morminte principale și un mormânt secundar) iar pe latura de est patru morminte, protejate pentru a nu fi distruse în timpul lucrărilor de consolidare, fiind în schimb dezvelite parțial și acoperite cu grijă. Adâncimea mormintelor variază între 0,40 și 0,85 m.

În M.5, dispus chiar în dreptul ferestrei altarului, la 0,60 m de fundație și 0,70 m adâncime, a fost înmormântat eromonahul Amfilofie, după cum menționează inscripția aflată pe cărămida fragmentară descoperită sub cap, *Amfilofie eromonah(...)* 28, *leat* 7253. (1744-1745). În pomelnic este ortografiat *Anfilofie monah*. Pe latura de nord au fost dezvelite tot patru morminte. În anul 2008, când a fost făcută o casetă pentru stabilirea rezistenței bisericii, s-a descoperit o cărămidă (acum dispărută) pe care preotul Mladin a putut descifra numele unui alt ieromonah - *Dometie eromonah*, pe care a lăsat-o la Mănăstirea Bistrița. Mormântul se afla după spusele preotului Mladin la 4,10 m vest de colțul de pe latura de nord a naosului, la adâncimea de cca -0,70 m.

În pridvor, pe latura de nord a intrării, la 0,35 m de aceasta, după ce s-a scos scândura de brad, pusă pe grinzi, a fost îndepărtată șapa de ciment groasă de

³³ Bondoc 2011, p. 126.

³⁴ Iosifaru 2010, p. 122-134.

0,10-0,12 m și stratul de nisip fin gălbui-lutos, gros de 0,17-0,20 m, a fost descoperită cripta unui mormânt cu dimensiunile de 0,85 x 2,20 m. Cripta se află lipită de fundație pe latura de vest, este făcută din cărămidă și prinsă cu mortar. Dimensiunile cărămidilor: 0,25 x 0,14 m și grosimea de 0,05 m. Scheletul a fost descoperit la adâncimea de 0,50 m, având lungimea de 1,75 m, fără inventar. Sub cap a fost descoperită o cărămidă cu inscripția: *Pehomie eromonah*. Cinstea ce i s-a făcut de a fi îngropat în pridvorul bisericii ne îndreptățește să afirmăm că a fost unul dintre ctitorii menționați în pomelnicul început odată cu ridicarea bisericii și a slujit la această biserică. E vorba de Pahomie monahul, unul dintre ctitori, menționat în pomelnic și devenit probabil ieromonah³⁵.

În interiorul bisericii au fost trasate patru șanțuri, notate S.I-S.IV, cu lățimea de 0,50 m. S-a procedat la scoaterea pardoselii din scândură de brad, lată de cca. 15-19 cm și groasă de 3 cm, pusă pe grinzi groase de 8 x 6,5 cm, vopsită cu maro-roșcat, având plinta de pe margine cu lățimea de 5 cm și cu grosimea de 2,5 cm. Pardoseala a fost pusă pe o șapă de ciment de 0,10-0,15 m (aceasta a fost pusă direct pe cărămida care a constituit pardoseala inițială a bisericii). Cărămizile au formă pătrată, bine arse și finisate cu multă grijă, având dimensiunile de 20 x 20 cm, groase de 6 cm și au fost puse pe o șapă de mortar în amestec cu praf de cărămidă, groasă de 5-7 cm, având o culoare ușor roșcată. În naos a fost descoperită o lespede dintr-o rocă cu mult nisip în compoziție, având dimensiunile de 0,95 x 0,80 m și o grosime ce variază între 10 și 15 cm, în jurul ei fiind pusă pardoseala de cărămidă. Se afla așezată la 1,75 m de peretele de sud al naosului și la 1,67 m de intrarea în altar. S-a considerat că lespeda a avut rolul de a marca locul mesei sfinte de la vechea biserică existentă aici, cu atât mai mult cu cât a fost descoperită și o bârnă din lemn la -0,40 m de la nivelul de călcare, lungă de 2,50 m, lată de 0,30 m, sfărâmicioasă, cu urme de arsură puternică. Urme de cărbuni și cenușă, amestecate cu pământ, cărămizi sparte, mortar și piatră de calcar sfărâmată au mai fost descoperite în interior pe latura de nord a pronaosului, tot la adâncimea de -0,40 m³⁶.

La sfârșitul anului 2010 biserica era restaurată și consolidată, urmând ca în perioada următoare să fie restaurată și pictura murală.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 26.06.2010-30.07.2010.

13. Rm. Vâlcea

Punct: strada Drumul Gării, nr. 152

Proprietar: Mihalcea Viorica

Cod RAN: 167482.04

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 10.

Suprafața afectată de proiect este de 55 mp.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

A fost trasat un șanț de jur-împrejurul locuinței existente, având lățimea de 0,60 m, pentru consolidare fundații. Cercetarea s-a făcut manual.

Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice. Zona cercetată se află în zona inundabilă în vechime a râului Olt, așa cum s-a constatat încă din 2002, la limita de sud-vest a sitului.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 03.08.2010.

14. Dăești

Punct: sat Sâmbotin

Proprietar: Ardeleanu Nicolae

Cod RAN: 169397.02

Scurt istoric. Au fost făcute cercetări arheologice sistematice între anii 1981-1982, 1990-1992, 1998. Situat la sud de satul Sâmbotin, după *Tabula Peutingeriană* la 12.000 de pași romani (17,820 km) la nord de Buridava și la 9.000 de pași (13,365 km) sud de Arutela, castrul a fost construit pe un platou de natură aluvionară. Din el nu s-a mai păstrat azi decât o parte din latura estică cu un sfert din interiorul său, restul fiind distrus de apele pârâului Trant, care curge la sud de castru și de apele Oltului, la confluența cărora se află.

Murus-ul (zidul) propriu-zis se păstrează pe o lungime de 74,45 m și pe o înălțime maximă de 1,90 m.

La exterior, elementele de fortificație se completează cu două șanțuri de apărare, primul lat de 8 m și adânc de 4,20 m iar cel de-al doilea lat de 5,50 m și adânc de 2,80 m.

În urma observațiilor stratigrafice, o primă fază este cea a fortificației de pământ, construită, poate, încă din perioada războaielor lui Traian cu dacii, urmată de faza fortificației de piatră, din vremea împăratului Hadrian³⁷.

Castrul a fost refăcut în vremea împăratului Antoninus Pius, când se ridică ziduri perpendiculare pe al doilea zid interior și un turn interior pe curtină³⁸.

A fost decopertată întreaga suprafață unde urma să fie amplasată locuința. S-a constatat faptul că nivelul roman a fost distrus de aluviuni, putinele fragmente ceramice și cărămidă fragmentară (atipice) au fost descoperite în stratul vegetal gros de 0,20 m. Au fost urmărite fundațiile până la adâncimea stabilită de proiect, după stratul vegetal fiind sesizat un nivel masiv de pietriș până la adâncimea de -1,20 m.

Suprafața afectată de proiect: 206,55 mp.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 31.08.2010.

15. Rm. Vâlcea

Punct: strada Toporașilor, nr. 19A, „Dealul Viilor”

³⁷ Tudor 1978.

³⁸ Vlădescu 1981.

Proprietar: Rusănescu Georgian Cristian

Cod RAN: 167482.23

Scurt istoric: În acest sit au fost descoperite întâmplător în vara anului 1978 mai multe fragmente ceramice, vase întregi și întregibile, achiziționate de Muzeul Județean Vâlcea. În toamna aceluiași an, a fost făcut un sondaj ce a confirmat existența unei așezări dacice din sec II-I a. Chr³⁹.

Suprafața afectată de proiect este de 150 mp.

A fost trasată o casetă cu dimensiunile de 5,00 x 5,00 m având orientare nord – sud, pe locul unde va fi amplasată locuința, și o alta de 3,5 x 4,00 m, pe locul unde va fi amplasat tancul bioseptic. Cercetarea s-a făcut mecanic și manual.

Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice. S-a constatat că imediat sub solul vegetal, gros de 0,40 m, până la adâncimea de -2,00 m este un strat masiv de pământ aluvionar având în compoziție mult nisip, urmat de un strat de pământ galben-lutos în amestec cu grohotiș, săpat 0,20 m.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 20.10.2010.

16. Rm. Vâlcea

Punct: strada Toporașilor, nr. 25, „Dealul Viilor”

Proprietar: Pavel Gheorghe Ion

Cod RAN: 168176.13

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 10, dar și cercetările din anul 1982⁴⁰.

Suprafața afectată de proiect este de 18,20 mp.

Au fost urmărite șanțurile de fundație, nu au fost descoperite urme și materiale arheologice, datorită faptului că extinderea s-a făcut într-o zonă construită și demolată în timp.

Tipul cercetării: supraveghere arheologică.

Durata cercetării: 24.11. 20010.

17. Rm. Vâlcea

Punct: strada Drumul Gării, nr. 148

Proprietar: S.C. BOROMIR IND S.R.L.

Cod RAN: 167482.04

Scurt istoric: vezi informațiile de la nr. 10.

Suprafața afectată de proiect este de 7363,40 mp.

Cercetarea s-a făcut mecanic și manual.

Au fost trasate 84 casete (urmărindu-se planul fundațiilor) cu dimensiunile de 2,40 m x 2,00 m și 20 casete de 1,20 m x 1,20 m, adâncimea de 2,15 m pe locul unde va fi amplasată hala de producție produse panificație și patiserie. Terenul pe care va fi amplasată hala de producție produse panificație și

³⁹ Iosifaru 1982.

⁴⁰ *Ibidem*.

patiserie se află în zona de protecție a sitului, la limita de S/V a acestuia, în zona inundabilă în vechime a râului Olt. Pe parcursul săpăturilor s-a putut observa că, la limita de sud-est a construcției, pânza de apă freatică a apărut la -1,50m, toate cele 22 case săpate pe această latură fiind parțial inundate.

Nu au fost descoperite urme sau materiale arheologice. S-a constatat că imediat sub solul vegetal, gros de 0,40 m, până la adâncimea de -2,15 m, este un strat masiv de pământ galben lutos având în compoziție mult nisip.

Pe locul în care a fost amplasată hala au existat alte construcții demolate înainte de începerea lucrărilor de cercetare. Acolo unde au existat construcțiile, solul vegetal e înlocuit de un strat de umplutură.

Tipul cercetării: cercetare arheologică preventivă.

Durata cercetării: 25-27.11.2010.

Abrevieri și bibliografie

Arhiva Episcopiei	1896	Arhiva Episcopiei, 1896, fila 10.
Arhiva Episcopiei	1908	Arhiva Episcopiei, 1908, fila 76.
Arhiva Episcopiei	1939	Arhiva Episcopiei, 1939, fila 3.
Bălășel	1936	Bălășel Tudor, <i>Un manuscris din 1800 al lui Dionisie Eclesiarhul</i> , în Arhivele Olteniei, XV, 1936.
Bănică-Ologu	2000	Nicolae Bănică-Ologu, <i>Veacul de aur al Râmnicului</i> , Rm. Vâlcea, 2000.
Berciu	1966	Dumitru Berciu, <i>Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre</i> , București, 1966.
Berciu	1981	Dumitru Berciu, <i>Buridava dacică</i> , București, 1981.
Bichir	1982	Gheorghe Bichir, <i>Cercetările arheologice de la Stolniceni, Râmnicu Vâlcea</i> , în Buridava, IV, 1982, p. 43-54.
Bichir et alii	1992	Gheorghe Bichir, Sion Anișoara, Bardașu Petre, <i>Așezarea de la Stolniceni-Buridava, județul Vâlcea</i> , în Materiale, 1992, p. 255-268.
Bondoc	2002	Bondoc Dumitru, <i>Costești-Vâlcea. 45 secole de istorie</i> , Rm. Vâlcea, 2002.
Bondoc	2011	Bondoc Dumitru, <i>Biserica 44 de izvoare din Pietrenii de Vâlcea</i> , Rm. Vâlcea, 2011.
Ghika-Budești	1936	Nicolae Ghika-Budești, <i>Evoluția arhitecturii în Oltenia și Muntenia (veacul al XVIII-lea)</i> , în BCMI, 1936, p.15.
Iorga	1905	Nicolae Iorga, <i>Inscripții din bisericile României, II</i> , în Studii și documente, XV, XV, 1905, p.82.
Iosifaru	1982	Mariana Iosifaru, <i>Descoperiri arheologice geto-dacice pe raza mun. Rm. Vâlcea</i> , în Buridava, IV, 1982, p. 30-

- 32, pl. 2/2-5.
- Iosifaru 2009 Mariana Iosifaru, *Biserica de lemn din Grușetu, comuna Costești, județul Vâlcea*, în Buridava, VII, 2009, p. 93-101.
- Iosifaru 2010 Mariana Iosifaru, *Biserica Sfântului Nicolae din Pietreni, com. Costești, jud. Vâlcea. (Scurt istoric și cercetări arheologice preventive 2010)*, în Buridava, VIII, 2010, p. 122-134.
- Iosifaru 2011 Mariana Iosifaru, *Situri arheologice din orașul Ocnele Mari, județul Vâlcea*, în Buridava, IX, 2011, p. 82-94.
- Odobescu 1908 Alexandru Odobescu, *Schiturile și metoașele mănăstirii Bistrița din Vâlcea*, în BCMI, I, 1908, nr. 3, p. 104 -106.
- Petre-Govora 1995 Gheorghe Petre-Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm. Vâlcea, 1995.
- Roman 1996 Petre Roman, *Ostrovul Corbului*, București, 1996.
- Sacerdoțeanu 1933 Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul Bisericii Grușetu din Costeștii Vâlcei*, în Arhivele Olteniei, 1933, p. 44-46 și 92-105.
- Sacerdoțeanu 1964 Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul din satul Costești Horezu*, în Mitropolia Olteniei, 1964, nr. 3-4, p.238-256.
- Sacerdoțeanu 1965 Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul schitului Pietreni*, în Mitropolia Olteniei, 1965, p.105.
- Sacerdoțeanu 1972 Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul schitului Pietreni*, în Mitropolia Olteniei, XXIV,1-2, 1972, p.105-113.
- Tamaș 2006 Corneliu Tamaș, *Istoria municipiului Râmnicu Vâlcea*, Rm. Vâlcea, 2006.
- Terteci, Tuțulescu 2011 Carol Terteci, Ion Tuțulescu, *Un fragment ceramic antropomorf descoperit la Stolniceni-Buridava romană, jud. Vâlcea*, în Litua, XIII, 2011, p. 69-76.
- Tudor 1978 Dumitru Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978.
- Vlădescu 1981 Cristian Vlădescu, *Fortificații romane în Dacia inferioară*, București, 1981.

OFENSIVA BULGARĂ DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL X-LEA ȘI SITUAȚIA STĂPÂNIRILOR BIZANTINE DE LA DUNĂREA DE JOS

Vasile Mărculeț¹

vasmarculet@yahoo.com
vasilemarculet@gmail.com

Keywords: *Byzantine Empire, Bulgaria, Lower Danube, Klimata, Anonym of Hase, Comitopouls, toparch.*

Abstract: *The Bulgarian offensive at the end of the 10th century and the situation of the Byzantine possessions at the Lower Danube. The Bulgarian offensive launched after 976 against the Byzantine possessions in Eastern Bulgaria led to their almost complete extinction. The Byzantine Empire will keep under its domination only the regions from the Northern half of the modern Dobruja. These regions will be organized into a distinct province, a Klimata, governed by a toparch. This will last till somewhere around the year 1000.*

Izbucnirea răscoalei antibizantine a Comitopouilor (976) repunea brutal în fața autorităților imperiale de la Constantinopol, spre rezolvare definitivă, grava problemă bulgară. Succesul mișcării în faza sa inițială a avut ca rezultat reconstituirea parțială a Țaratului Bulgar – în vestul Bulgariei și în Macedonia – cu centrul la Ochrida.

Ofensiva Comitopouilor în Bulgaria răsăriteană. Refacerea Țaratului Bulgar în tradițiile imperiale din timpul lui Symeon și Petăr a însemnat, în primul rând, redeschiderea luptei pentru hegemonie în Peninsula Balcanică, între statul bulgar, ale cărui veleități imperiale și vigoare militară renăscute erau în afara oricărei discuții, și Imperiul Bizantin. Confruntarea dintre cele două puteri se va prelungi pe durata a peste patru decenii.

Criza politică de la Constantinopol de la începutul domniei împăratului Basileios II–răscoalele generalilor Bardas Skleros (976-979, 987, 989) și Bardas Phokas (987-989)–, precum și o serie de dificultăți externe ale imperiului în Orient au favorizat puternica ofensivă bulgară condusă de Samuel Comitopoulul, țar între 991/997-1014, împotriva stăpânirilor bizantine din Balcani. Succesele militare bulgare, amplificate de eșecurile contraofensivei bizantine din prima parte a domniei noului basileu (976-997) au condus la extinderea teritorială a statului bulgar, în vestul și centrul Peninsulei Balcanice, în detrimentul Bizanțului. Totodată, acțiunea bulgară a creat o situație extrem de dificilă pentru posesiunile bizantine din Bulgaria răsăriteană și din spațiul ponto-danubian, supuse unor puternice presiuni militare. Ca urmare, într-o primă fază a conflictului bizantino-bulgar, care se va prelungi până în jurul

¹ Vasile Mărculeț, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș.

anului 1000, Comitopoului vor restabili aproape integral stăpânirea bulgară asupra teritoriilor pierdute în 971.

Situația stăpânirilor bizantine din Bulgaria răsăriteană și de la Dunărea de Jos după anul 976, dată fiind penuria de surse, pe de-o parte, și inconsistența informațiilor pe care le deținem, pe de altă parte, a generat puternice controverse în rândul specialiștilor, concretizate în ipotezele formulate și în răspunsurile oferite la întrebările ridicate de această problemă. Trei puncte de vedere principale, fără îndoială cu nuanțări specifice, s-au conturat în istoriografie: **a)** menținerea integrală a stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos, după 976; **b)** restrângerea stăpânirilor bizantine la regiunile nordice ale spațiului ponto-dunărean, între valea Carasu și Dunărea maritimă, precum și la unele puncte fortificate de pe linia fluviului, la sud de Cernavodă; **c)** lichidarea stăpânirilor bizantine de către bulgari, după 976, și reunificarea regiunii cu teritoriile statului bulgar independent din vest, până în jurul anului 1000, când au fost recucerite de Bizanț. Numeroși istorici, precum Nicolae Bănescu, Vasil N. Zlatarsky, Maciej Salomon, Ihor Ševčenko, Petre Diaconu, Nicolas Oikonomides și alții, s-au exprimat în favoarea uneia sau a alteia din aceste teorii².

Ofensiva bulgară împotriva stăpânirilor bizantine din nord-estul Peninsulei Balcanice – din Bulgaria răsăriteană și spațiul ponto-dunărean – este extrem de puțin cunoscută din cauza absenței informațiilor. Din punctul nostru de vedere, există totuși o sursă, care deși controversată, transmite unele știri referitoare la aceste aspecte. Avem în vedere așa-numitul *Anonym al lui Hase*³, numit și *Toparcha Gothicus*, *Toparhul Grec* sau *Toparhul Bizantin*, publicat de Karl Benedikt (Charles-Benoît) Hase în 1819, al cărui text original a dispărut la scurt timp după publicare⁴. Izvorul în discuție, datat de editorul său la sfârșitul secolului al X-lea, respectiv prin 991-995/1000 de alți specialiști, este format din trei fragmente. Autenticitatea lui este acceptată de unii istorici⁵ și contestată de alții, într-un număr substanțial mai redus, care îl consideră un fals al editorului său⁶. Controversa generată de acest subiect continuă să persiste.

Luând în discuție tocmai autenticitatea acestei surse, unii istorici, care au studiat respectivul text, conchid că „textul însemnărilor nu este dubios și concluziile celui care le-a publicat, de asemenea, nu duc la suspiciunea de a fi vrut să susțină anumite interese politice ale vremii, deci este greu fără

² Bănescu 1923, p. 63; Bănescu 1927, p. 17; Bănescu 1946, p. 46-48; Златарский 1929, p. 3; Salomon 1971, p. 495-496; Ševčenko 1969, p. 592; Diaconu 1962, p. 1221-1222; Oikonomides 1965, p. 63.

³ Hase 1819, p. 254-259.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Cazacu 1944, p. 33-53; Nystazopoulou 1962, p. 319-326; Diaconu 1962, p. 1215-1235; Diaconu 1965a, p. 189-199; Diaconu 1965b, p. 383-394; Diaconu 1968, p. 357-369; Cihodaru 1961, p. 259-272; Cihodaru 1965, p. 261-280; Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 104-116.

⁶ Ševčenko 1971, p. 117-188; Madgearu 2007, p. 39-41.

însemnările originale să se poată contesta autenticitatea”⁷. Asemenea concluzii ne-au determinat să ne alăturăm celor care admit, chiar și numai parțial, autenticitatea documentului.

Parcureșarea conținutului *Anonymului lui Hase* ne relevă câteva aspecte importante ale istoriei themei bizantine de la gurile Dunării de la sfârșitul secolului al X-lea. Aceștea se referă la luptele pentru apărarea stăpânirilor imperiale din zonă, la măsurile defensive întreprinse de comandant, la efectivele și componența forțelor militare ale themei, la statutul acesteia, la atribuțiile guvernatorului, la raporturile populației autohtone cu administrația bizantină, dar și cu populația turanică, respectiv pecenegii, care controlau regiunile nord-dunărene etc.

Referindu-se la luptele pentru apărarea stăpânirilor bizantine, autorul însemnărilor *Anonymului lui Hase*, relatează în fragmentul II că „barbarii, pregătiți cu o oaste însemnată, au năvălit pe pământul nostru cu călărime și pedestrime, socotind că odată cu strigătul lor [de război] au să pună mâna pe noi”⁸. Totodată, consecințele acestor atacuri sunt de asemenea relatate succint în documentul amintit. Conform acestuia, „mai mult de zece orașe și-au pierdut locuitorii, iar sate nu mai puțin de cinci sute s-au golit de tot”⁹.

Cine sunt acei barbari care au atacat stăpânirile bizantine nu este dificil de stabilit, mai ales că în fragmentul II, autorul îi desemnează cu numele de *mysieni (moesieni)*¹⁰. Având în vedere faptul că în sursele literare bizantine, contemporane sau tardive, sub denumirea de *mysieni (moesieni)* sunt menționați de obicei bulgarii, și că în epoca menționată Imperiul Bizantin nu se confrunța în Europa decât cu ei, considerăm că, aproape sigur la aceștia se referă *Anonymul lui Hase*.

Identificarea teritoriilor bizantine atacate de bulgari este mai dificil de identificat. De altfel, istoricii care s-au exprimat asupra acestei probleme au propus, fie localizarea respectivelor stăpâniri bizantine în Crimeea, în regiunea Vidinului, la limanul Nistrului, pe râul Nestos (Mesta), fie în sudul Bulgariei, în nordul Dobrogei actuale, respectiv a gurilor Dunării¹¹.

Coroborând informațiile transmise de *Anonymul lui Hase*, referitoare la numărul însemnat de localități urbane din teritoriile atacate de bulgari, cu cele provenite din *Cronica lui Nestor*, cu privire la numărul mare de orașe ocupate de marele cneaz de Kiev, Sveatoslav, în spațiul ponto-dunărean și în Bulgaria răsăriteană, considerăm că stăpânirile bizantine atacate de bulgari pot fi localizate în aceste regiuni. Mai probabil, credem că ele au în vedere regiunile meridionale ale spațiului ponto-dunărean.

Informațiile cuprinse în *Anonymul lui Hase* ne permit concluzia că ofensiva bulgară din ultimul sfert al secolului al X-lea a afectat într-o măsură serioasă

⁷ Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 105.

⁸ Hase 1819, p. 256-257, apud Cazacu 1944, p. 51.

⁹ Hase 1819, p. 257, apud Cazacu 1944, p. 51.

¹⁰ Hase 1819, p. 257, apud Cazacu 1944, p. 50.

¹¹ Nystazopoulou, 324-325, nota 7; Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 105-106.

pozițiile imperiului din Bulgaria răsăriteană și din istmul ponto-dunărean. Chiar și într-o asemenea situație, teza unor reprezentanți ai istoriografiei bulgare a zilelor noastre, care susțin lichidarea tuturor stăpânilor bizantine de la Dunărea de Jos de către Samuel Comitopoulul, repusă recent în circulație, conform cărora „folosindu-se de conflictele apărute între Imperiul Bizantin, Samuil eliberează teritoriile bulgare de la nord-est (Preslav, Plisca, Dristra, o parte a teritoriilor de la nord de Dunăre, probabil până la Nistru)”, apare nu numai ca fiind lipsită de orice fundament științific, ci chiar nereserioasă, infantilă și ridicolă¹².

Din punctul nostru de vedere, ofensiva bulgară, declanșată în anul 976, avea să conducă în deceniul următor la cucerirea celei mai mari părți a stăpânilor bizantine din Bulgaria răsăriteană. Teritoriul Strategiei de Ioannoupolis intra în întregime sub stăpânirea bulgară. Aceeași soartă o avea, anterior anului 1000, și teritoriul Strategiei de Dristra. Se sustrăgeau stăpânirii bulgare Dristra și, foarte probabil, o serie de alte puncte fortificate de pe malul Dunării, dintre aceasta și Cernavodă, pe care Bizanțul le putea apăra și aproviziona cu ajutorul flotei.

Klimata bizantină din spațiul ponto-dunărean și funcționarea sa. Stăpânirile bizantine de la Dunărea de Jos erau reduse la jumătatea meridională a spațiului ponto-dunărean și punctele fortificate de pe malul Dunării. Acestea corespundeau într-o anumită măsură teritoriilor Strategiei Mesopotamia Occidentală¹³.

Conjunctura de o gravitate extremă, generată de ofensiva bulgară, a impus curții bizantine să dea o altă organizare militar-administrativă reduselor teritorii rămase sub stăpânirea sa pentru a le eficientiza apărarea și a le asigura supraviețuirea. Organizarea militar-administrativă a stăpânilor bizantine din nordul spațiului ponto-dunărean poate fi ușor reconstituită pe baza informațiilor transmise de același *Anonym al lui Hase*.

Conform sursei menționate, stăpânirile bizantine din nordul istmului ponto-dunărean au fost organizate într-o provincie distinctă, o *Klimata (Κλίματα)*¹⁴. În fruntea sa se afla un guvernator, desemnat de sursa amintită cu titlul de *toparh*. În opinia noastră, această *Klimata* reprezenta continuatoarea Strategiei Mesopotamia Occidentală, reorganizată, în noile condiții politice și militare de la Dunărea de Jos, ca o temă distinctă.

Deschidem aici o paranteză pentru a face precizarea că în ierarhia militară și administrativă bizantină demnitatea de *toparh* nu există. Așa cum preciza Marie G. Nystazopoulou, „în sens etimologic larg și fără precizie tehnică”, termenul de *toparh* „desemnează guvernatorul unei regiuni, șeful unui τόπος”, în epoca în discuție el având „un sens special”¹⁵. În opinia lui Paul Lemerle, termenul de

¹² Pavlov 2002, p. 41.

¹³ Barnea 1971, p. 99-120; Mărculeț 2005, p. 119-120; Mărculeț 2006, p. 309; Mărculeț 2005-2006, p. 309-310; Mărculeț 2011, p. 59-60.

¹⁴ Hase 1819, p. 258-259, apud Cazacu 1944, p. 52-53.

¹⁵ Nystazopoulou 1962, p. 322.

toparh desemna „șeful unui teritoriu străin, dar limitrof imperiului”, care întreținea „raporturi diplomatice cu împăratul” și era într-o anumită măsură „în zona de influență a imperiului”¹⁶.

Atribuțiile acestui guvernator trebuie să fi fost aceleași cu cele identificate de Jean-Claude Cheynet ca fiind ale „toparhilor de provincii”, menționați sub Ioannes I Tzimiskes, care, așa cum preciza istoricul amintit, „nu desemnau nimic altceva decât guvernatori de theme”¹⁷. Teritoriile acestei Klimata se întindeau de la gurile Dunării, în nord, până în valea Carasu, în sud, respectiv până la valurile de pământ și piatră care se întind de la sud de Axiopolis (Cernavodă) până la Tomis (Constanța), în punctul cel mai îngust al spațiului ponto-dunărean.

Reședința acestei Klimata este prezentată în fragmentul II al *Anonymului lui Hase* ca fiind inițial un „oraș distrus”, pe teritoriul căruia, în pragul războiului, toparhul a construit „un castel [o cetățuie] din ce era de față, astfel că era ușor să se construiască restul cetății”¹⁸. În continuare, în fragmentul III, autorul însemnărilor relatează că respectivul castel „a fost construit în mare grabă și înconjurat cu șanț” și că „cetățuia era împărțită între neamuri și într-însa au așezat tot ce era mai de preț”, în timp ce restul, „tot ce era de prisos a fost pus undeva în alt ocol al orașului. Pentru că și orașul întreg se popula, cetățuia era pregătită să ne salveze în mare pericol”¹⁹.

Identificarea reședinței toparhului este dificil de realizat. Referindu-se la acest aspect, istoricul Petre Diaconu propune localizarea sa ipotetică la Capidava²⁰. În ceea ce-l privește pe Ion Barnea, acesta precizează că „o situație oarecum asemănătoare cu aceea descrisă de toparh a fost observată la Capidava”²¹. Totuși, plecând de la constatarea că „mica fortăreață de la Capidava nu este situată lângă cetatea mare, după cum era cazul cu orașul de reședință al toparhului, ci chiar în interiorul acesteia”, și de la descrierea făcută de autorul însemnărilor în fragmentul III, istoricul român conchide că „reședința toparhului se afla undeva mai aproape de gurile Dunării”²². La rândul său, Alexandru A. Bolșacov-Ghimpu, luând în discuție acest aspect se pronunță pentru localizarea reședinței toparhului la Vicina²³.

O serie de informații din *Anonymul lui Hase* se referă la capacitatea militară a Klimatei de la gurile Dunării. Conform relatării toparhului, trupele sale erau formate din arcași și prăștiași pedestri și unitați de călărime. Efectivele erau însă extrem de reduse. Toparhul afirmă că în timpul luptelor cu bulgarii „aveam atunci cu puțin mai mult de o sută de călăreți, iar prăștiași și arcași mai mult de

¹⁶ Lemerle 1960, p. 80-81.

¹⁷ Cheynet 1984, p. 219.

¹⁸ Hase 1819, p. 258, apud Cazacu 1944, p. 52.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Diaconu 1962, p. 1228.

²¹ Barnea 1971, p. 91.

²² *Ibidem*, p. 91-92.

²³ Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 111.

trei sute”²⁴. Putem conchide pe baza acestor informații că efectivele militare ale Klimatei din nordul spațiului ponto-dunărean se ridicau la circa 500 de luptători.

Condițiile complexe în care a funcționat la sfârșitul secolului al X-lea Klimata bizantină de la gurile Dunării, complet izolată de restul imperiului, au impus autorităților centrale să-i acorde o largă autonomie administrativă. Statutul unității militar-administrative de la gurile Dunării este confirmat de faptul că în cadrul său funcționa „adunarea celor mai buni [oameni]”, respectiv a fruntașilor populației locale, cu care guvernatorul provinciei se consulta în luarea celor mai importante decizii²⁵.

La rândul său, toparhul era investit cu largi prerogative, asemănătoare celor ale omologilor săi străini, care conduceau formațiuni politice vasale imperiului, situate la frontierele acestuia, dar în afara hotarelor statului bizantin²⁶. Cunoaștem acest lucru din faptul că demnitarul bizantin a avut libertatea deplină de a negocia cu adversarii imperiului un tratat. Referindu-se la aceste demersuri, comandantul bizantin afirmă că pentru a evita un război cu aceștia „eu de mii de ori le-am propus un tratat”, dar fără succes²⁷. Același demnitar negocia, la cererea reprezentanților populației de sub jurisdicția sa, un tratat cu un potentat care „stăpâna la nord de Istros”, care avea „o oaste numeroasă și putere de luptă”, foarte probabil un șef peceneg, acceptându-i protecția²⁸. În schimbul acestui act de supunere, șeful nord-dunărean relatează că toparhul „mi-a dat din nou toată puterea asupra Klimatei, a mai adăugat o satrapie, și în pământul lui a dăruit venituri anuale importante”²⁹.

Alte informații se referă la raporturile populației locale cu Imperiul Bizantin. Din însemnările toparhului aflăm că populația locală și conducătorii acesteia erau puțin atașați de imperiu, „fie pentru că niciodată nu s-au bucurat de bunăvoința împărătească, îngrijindu-se mai puțin de rânduielile grecești și străduindu-se cel mai mult pentru autonomie”³⁰.

Însemnările *Toparhului Bizantin* fac de asemenea o însemnată referire la simbioza etnică autohtono-turanică, aflată în plin proces de desfășurare. Referitor la acest aspect, sursa în discuție menționează că locuitorii Klimatei „nu se deosebeau prin modul lor de viață de obiceiurile celor de acolo”, respectiv ale barbarilor care controlau regiunile nord-dunărene riverane Dunării³¹.

În sfârșit, o serie de informații fac referiri la luptele de apărare ale Klimatei bizantine din nordul spațiului ponto-dunărean. Conform însemnărilor toparhului, confruntările militare au debutat din inițiativa bulgarilor în pragul

²⁴ Hase 1819, p. 258, apud Cazacu 1944, p. 52.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Nystazopoulou 1962, p. 321-325; Cheynet 1984, p. 216-220.

²⁷ Hase 1819, p. 257, apud Cazacu 1944, p. 51.

²⁸ Hase 1819, p. 259, apud Cazacu 1944, p. 55.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Hase 1819, p. 258, apud Columbeanu 1973, p. 78.

³¹ Hase 1819, p. 258.

iernii unui an neprecizat, „fără declarație” de război între forțele bizantine și barbari, respectiv bulgari, printr-o serie de „ciocniri între unii și alții”³². Continuând relatarea, autorul însemnărilor precizează că „barbarii, pregătind o oaste numeroasă, au năvălit pe pământul nostru cu călărime și pedestrime”, sperând într-o victorie facilă deoarece apărătorii erau „lipsiți de soliditatea zidurilor”, iar reședința Klimatei era un „oraș distrus”³³.

În pofida inferiorității numerice, apărătorii Klimatei, conduși cu competență de toparh, au dat dovadă de o tenacitate extremă. Din spatele slabelor ziduri de apărare, ei au „întreprins atacuri” împotriva adversarilor, care „pierzând pe mulți dintre ai lor și făcându-se de răs, spre seară s-au retras”, iar noaptea au părăsit complet teritoriile stăpânite de Bizanț³⁴.

Fără îndoială, asemenea confruntări bizantino-bulgare pentru teritoriile de la gurile Dunării au continuat. Succesele obținute au permis Imperiului Bizantin să-și conserve redusele stăpâniri din nordul spațiului ponto-dunărean până la începutul secolului al XI-lea, când ofensiva bizantină va duce la recucerirea teritoriilor Bulgariei răsăritene și din jumătatea meridională a teritoriilor dintre Dunăre și mare.

Bibliografie

Barnea	1971	<i>Stăpânirea bizantină asupra Dobrogei între anii 971-1185: Thema Paristrion (Paradunavon)</i> , în I. Barnea, Ș. Ștefănescu, <i>Din istoria Dobrogei</i> , vol. III. <i>Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos</i> , București, 1971, p. 71-167.
Bănescu	1923	N. Bănescu, <i>Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire Bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion</i> , în Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, X, 1923, p. 49-72.
Bănescu	1927	N. Bănescu, <i>La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube</i> , în Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, XIII, 1927, p. 10-22.
Bănescu	1946	N. Bănescu, <i>Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie</i> , Bucarest, 1946.
Bolșacov-Ghimpu	1972	A.A. Bolșacov-Ghimpu, <i>O știre bizantină din Dobrogea despre un voievodat creștin de la nordul Dunării, la sfârșitul secolului al X-lea</i> , în Glasul Bisericii, XXXI, 1-2, 1972, p. 104-116.
Cazacu	1944	A. Cazacu, <i>Câteva considerațiuni asupra fragmentelor așa-zisului Toparcha Gotticus</i> , în

³² Hase 1819, p. 257.

³³ *Ibidem*, p. 258.

³⁴ *Ibidem*.

- Revista Istorică, XXX, 1-12, 1944, p. 33-53.
- Cheynet 1984 J.-C. Cheynet, *Toparque et topotèrètès à la fin du 11e siècle*, în *Revue des Études Byzantines*, XLII, 1984, p. 215-224.
- Cihodaru 1961 C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor „Toparhului Bizantin”* în *Studii și Cercetări Istorice*. *Istorie*, XII, 2, 1961, p. 259-272.
- Cihodaru 1965 C. Cihodaru, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași*, II, 1965, p. 261-280.
- Columbeanu 1973 S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973.
- Diaconu 1962 P. Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota Toparhului Grec*, în *Studii. Revistă de Istorie*, XV, 5, 1962, p. 1215-1235.
- Diaconu 1965a P. Diaconu, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec (partea I)*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16, 1, 1965, p. 189-199.
- Diaconu 1965b P. Diaconu, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec (partea a II-a)*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16, 2, 1965, p. 383-394.
- Diaconu 1968 P. Diaconu, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 19, 2, 1968, p. 357-369.
- Hase 1819 Caroli Bernad. Hase, *Notae philologicae et historicae in Leonis Diaconi lib. X*, în *Leonis Diaconi Caloënsis Historia, scriptoresque alii a dres Byzantinas pertinentes, quorum Catalogum proximum folium indicabit*. E Bibliotheca Regia nunc primum in lucem edidit, versione Latina et notis illustravit Carolus Benedictus Hase, Parisiis, MDCCCXIX, p. 254-259.
- Lemerle 1960 P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos*, Bruxelles, 1960.
- Madgearu 2007 Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007.
- Mărculeț 2005 V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XI*, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, II, 2005, p. 113-127.

- Mărculeț 2005-2006 V. Mărculeț, *Din nou despre organizarea teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos: Strategatul de Dristra-Dorostolon*, în Peuce, serie nouă, III-IV, 2005-2006, p. 295-317.
- Mărculeț 2006 V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării, funcționării și rolului themei Mesopotamia Apusului. 971-c.1000*, în Pontica, XXXIX, 2006, p. 295-317.
- Mărculeț 2011 V. Mărculeț, *Nouvelles considérations sur le fonctionnement du Stratégat de Dristra (env. 971-env. 1018/1020)*, în Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei, XXXVIII, 2011, p. 55-66.
- Nystazopoulou 1962 Marie G. Nystazopoulou, *Note sur l'Anonyme de Hase improprement appelé Toparque de Gothie*, în Bulletin de Corespondanse Hellénistique, 86, 1, 1962, p. 319-326.
- Oikonomidès 1965 N. Oikonomidès, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: la Mésopotamie de l'Occident*, în Revue des Études Sud-Est Européennes, III, 1-2, 1965, p. 57-79.
- Pavlov 2002 P. Pavlov, *Antichitate și Evul Mediu*, în P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, p. 9-70.
- Salamon 1971 M. Salamon, *Some Notes on an Inscription from Medieval Silistra (c.976)*, în Revue des Études Sud-Est Européennes, IX, 3, 1971, p. 487-496.
- Ševčenko 1969 I. Ševčenko, *A Byzantine Inscription from Silistra Reinterpreted*, în Revue des Études Sud-Est Européennes, VII, 4, 1969, p. 591-598.
- Ševčenko 1971 I. Ševčenko, *The Date and Author of the So-Called Fragments of Toparcha Gothicus*, în Dumbarton Oaks Papers, 25, 1971, p. 117-188.
- Златарский 1929 Васил Н. Златарский, *Политическото положение в Северна България през XI и XII век*, în Известия на Българското историческо дружество, 9, 1929, p. 1-50.

IMPORTANȚA SPAȚIULUI MARITIM ÎN CONFLICTELE RUSO-BIZANTINE (SEC. IX-XI)

Mihai Dragnea¹

terra_mater_2007@yahoo.com

Keywords: *Kievan Rus, Byzantine Empire, Varangians, Greek fire.*

Abstract: *This article presents a study about the military campaigns between Kievan Rus and Byzantine Empire. The majority of all conflicts were on the sea. With the help of the Byzantine innovation called the Greek fire, the Byzantine armies smashed almost every time the Russian attacks on the sea. The historic sources for the study are from both sides: for the Russian side we have The Primary Chronicle, also known as Nestor's Chronicle (Old Church Slavonic: Повѣсть времяныхъ лѣтъ; Belarusian: Аповесць мінулых часоў; Russian: Повесть временных лет; Ukrainian: Півість врем'яних літ, often translated into English as Tale of Bygone Years), Ruthenian Primary Chronicle or Russian Primary Chronicle, which is a history of Kievan Rus' from about 850 to 1110, originally compiled in Kiev about 1113 by a monk called Nestor. The book contains two manuscripts: Laurentian codex and Hypatian codex. For Byzantines we have chronicles written by John the Deacon (Iohannes Diaconus), Leo Grammaticus or Symeon Logothetes.*

Relațiile dintre Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin nu au fost întotdeauna prietenoase. În 833, împăratul Theophilus² a transformat regiunea Chersonului din Crimeea, într-o *thema*. Scopul era acela de a menține controlul cuceririlor Rusei Kieveane de la Marea Neagră, precum și protejarea orașului Cherson (un port important de transbordare a cerealelor pentru capitala bizantină). Un alt scop mai era și acela de a menține o relație pașnică între bizantini și Rusia Kieveană, cel mai probabil un acord comercial. Trimișii varegi au apărut în Constantinopol între anii 838-839. Oricare ar fi motivul misiunii lor, ei nu s-au putut întoarce acasă pe drumul pe care au venit³ urmând să se întoarcă prin Imperiul Carolingian.

Primele informații despre contactele militare dintre rușii kieveni⁴ și Imperiul Bizantin le găsim în *Viața Sfântului George de Amastris*⁵, ce reprezintă o lucrare hagiografică din secolul al IX-lea. Acolo, rușii kieveni sunt descriși de o ferocitate inedită, încercând să ocupe Constantinopolul. Această primă expediție

¹ Mihai Dragnea, masterand „Studii Medievale”, Universitatea din București.

² Împărat al Imperiului Bizantin (829-842). A fost ultimul împărat al Bizanțului care a susținut Iconoclasmul.

³ Prin Marea Neagră, s-ar părea, și prin stepa în care nu exista activitate nomadă militară.

⁴ Prin rușii kieveni se înțelege varegii scandinavi.

⁵ Episcop de Amasra care a trăit în Imperiul Bizantin la Paphlagonia în cel de-al IX-lea secol.

a rușilor asupra Imperiului Bizantin avea loc cu jumătate de secol înainte de fondarea oficială a Rusiei Kievene de către dinastia varegă a lui Rurik din anul 882. Atunci, varegii au eliberat triburile slave de sub dominația chazară și au mutat noua capitală a Rusiei Kievene la Kiev, după ce Novgorodul ocupase acest loc în Khaganatul Rus. Despre expediția militară a rușilor în Paphlagonia aflăm că aceștia au trimis o flotă numeroasă în Propontis (Marea Marmara), încercând să ocupe întâi Constantinopolul. Această expediție avea loc cu puțin timp după moartea Sfântului George de Amastris (806). În *Viața Sfântului George de Amastris* aflăm că după ce rușii au ajuns în Amasra (oraș în regiunea Paphlagonia), au provocat distrugerii și pagube însemnate. Se spune că însuși Sfântul George, care era episcop de Amasra, a ajutat populația locală să supraviețuiască raidului. În lucrarea de secol XV în slavona veche, numită *Viața Sfântului Ștefan de Sugdaea*, aflăm că un anume Bravlin al rușilor a condus expediția. Despre acesta se spune că ar fi devastat Crimeea în 790 și că ar fi paralizat când a intrat în biserica Sfântului Ștefan din Sugdaea⁶. Istoricul rus Vasili Grigorievici Vasilievski, care a publicat în 1893 pentru prima oară traducerea textului din *Viața Sfântului George de Amastris* este de părere că acest text a fost scris de către diaconul Ignatius (775-848) și că expediția rușilor împotriva bizantinilor ar fi avut loc într-o perioadă cuprinsă între anii 825-830.

În 860, după un atac rus asupra Bizanțului, Constantinopolul a primit un ambasador al rușilor care cerea botezarea cneazului și a supușilor săi. Tot în același an, la data de 18 iunie 860, la apusul Soarelui, varegii au atacat Constantinopolul navigând prin strâmtoarea Bosfor cu o flotă ce consta într-un număr de 200 de nave⁷. Efectivul trupelor invadatoare este estimat la 5.000 de oameni. În momentul atacului, împăratul era cu armata sa la frontiera de est a Imperiului iar marina a fost de asemenea ocupată cu lupta împotriva arabilor și normanzilor în Mările Egee și Mediterană. În mod normal, armata imperială, a cărei garnizoană se afla lângă Constantinopol, lupta pe frontul răsăritean cu arabii. Numai zidurile solide ale capitalei bizantine au ținut invadatorii ruși în afara orașului. Potrivit lui Fotie, Patriarhul Constantinopolului, responsabil de orașul asediat în absența împăratului, atacatorii ruși au jefuit suburbiile fără milă, înainte de retragerea lor bruscă, provocând pagube uriașe. Despre Patriarhul Fotie se spune că ar fi implorat-o pe Maica Domnului pentru a salva orașul⁸. Despre acest atac aflăm că a produs multe victime, incluzând chiar și femei și copii. Surse de mai târziu au atribuit retragerea varegilor ca fiind un miracol înfăptuit de Fecioara Maria pentru a salva creștinii de păgânii ruși. După ce au distrus o bună parte din Constantinopol, rușii au navigat pe Marea Marmara, oprindu-se pe Insulele Prințesei⁹, unde, în acel timp, se afla în exil Patriarhul Ignatius al Constantinopolului. Acolo, rușii au distrus satele și mănăstirile, ucigând o bună parte din populație, inclusive 22 de servitori ai

⁶ Actualul oraș Sudak, situat în vestul Peninsulei Crimeea.

⁷ Obolensky 1971a, p. II, 494.

⁸ *Cronica lui Nestor*, p. 45.

⁹ Actualele insule din arhipelagul Adalar.

Patriarhului, care au fost măcelăriți cu topoarele. Atacul rușilor trebuie să fi fost foarte puternic din moment ce l-a forțat pe împărat să părăsească frontiera de est. Însuși Patriarhul Fotie spunea că *atacul a fost ca un fulger din cer*. Această invazie a durat până la data de 4 august. Conform *Cronicii lui Nestor*, atacul rușilor ar fi fost condus de celebrii dinaști varegi ai Kievului, Askold și Dir¹⁰. Nu se știe din ce parte au lovit armatele rușilor. Este posibil să fi pornit din partea de nord, unde se aflau alte stabilimente varege. Este de asemenea posibil ca atacul să fi fost lansat de o colonie de comerț varegă, din apropierea gurilor de vărsare a fluviului Don, punctul cel mai probabil de origine pentru o flotilă de 200 de nave. Rusia Kieveană nu exista încă. Răspunsul bizantin la această nouă amenințare a fost dublu. În primul rând, bizantinii au confirmat alianța lor cu hazarii¹¹, care au dominat stepa rusă prin care rușii au trebuit să meargă în drumul lor spre Constantinopol. În al doilea rând, Patriarhul Fotie a trimis misionari pentru a converti rușii la creștinismul bizantin, o convertire care se presupunea că i-ar face mult mai prietenoși cu Imperiul. În 867, același Patriarh Fotie a anunțat clericii bizantini că rușii care au atacat Constantinopolul au acceptat un episcop, nu cu mult timp în urmă. Șapte ani mai târziu, auzim de un Arhiepiscop al Rușilor, deși nu știm unde a fost localizat scaunul episcopal. Primul stat recunoscut al rușilor kieveni a fost format pentru a proteja comerțul rușilor cu Bizanțul. Comercianții varegi au unificat și fortificat căile navigabile pe Niprul superior și mijlociu în secolul al IX-lea, înlocuind turcii hazari care garantau siguranța drumurilor de comerț peste stepă. Bunurile de preț ale terenurilor forestiere din nord (blănuri, sclavi, miere) au fost aduse în cetatea de la Kiev pe râul Nipru mijlociu și apoi transportate pe apă în fiecare primăvară în josul râului, și cu barca de-a lungul coastei Mării Negre la Constantinopol, capitala Imperiului Bizantin. Acolo, acestea au fost tranzacționate pentru articole de lux mediteraneene (vin, bijuterii, materiale fine), care au fost aduse înapoi la ruși, în Scandinavia, și uneori spre Est. Constantin al VII-lea Porfirogenetul, împăratul bizantin din secolul al X-lea, descrie expedițiile de comerț ale rușilor timpurii, în detaliu, în lucrarea sa *De administrando Imperio*.

Un nou atac al rușilor kieveni a survenit în anul 907, când aceștia au ajuns până în suburbiile Constantinopolului¹². Descrierea din cronicile rusești a campaniei este înțesată cu detalii legendare (bărci cu vele și terenuri cu roți, încercări de otrăviri descoperite etc.) dar izvoarele bizantine nu fac nicio referire la acest atac. Atacul însă se produsese. Textul tratatului cu bizantinii, semnat în 911 (anterior fiind acordul ruso-bizantin din 907), conservat în traducerea slavă din *Cronica lui Nestor*, are toate semnele distinctive ale unui document diplomatic autentic bizantin, semnat sub presiunea militară a armatei rușilor conduși de Oleg. Tratatul prevede drepturile comercianților din Rusia Kieveană

¹⁰ *Cronica lui Nestor*, p. 44.

¹¹ Khaganatul Hazar a fost un imperiu euro-asiatic care a existat în perioada 448-1048. Capitala acestui stat se afla la Balanjar, în regiunea Caucazului de Nord din Federația Rusă.

¹² Obolensky 1971a, p. II, 505.

de a face negoț în Constantinopol fără a plăti taxe și dreptul de a se bucura de avantajele unui sediu comercial în cartierul Sfântului Mamas de pe Bosfor, în apropierea Constantinopolului. Tratatul prevede, de asemenea, și detalii cu privire la modul de a soluționa disputele dintre Rusia Kieveană și Bizanț. Acest tratat mai garantează și drepturile rușilor care doresc să lupte contra cost în armata bizantină. O sursă istorică din Bizanț înregistrează un număr de 700 de ruși care luptă în marina bizantină la anul 911.

Un alt conflict dintre ruși și bizantini a avut loc în 941. Motivul acestui conflict se pare că ar fi reprezentat de ostilitatea hazarilor împotriva bizantinilor, după ce împăratul bizantin Romanos I Lekapanos¹³ a persecutat evreii din Bizanț. Rușii și aliații lor pecenegi au debarcat în luna mai 941 pe coasta nordică a Anatoliei, în Bitinia. La acel timp, flota bizantină era prinsă într-un conflict militar cu arabii în Mediterană, în timp ce armata imperială se afla poziționată la frontierele răsăritene ale Imperiului. Împăratul bizantin dispunea de o flotă formată din numai 15 vase de luptă ce puteau folosi focul grecesc. Rușii s-au apropiat de teritoriul imperial pe mare, au atacat și au jefuit de-a lungul coastei Mării Negre și a Asiei Mici și au avansat până la malul asiatic al Bosforului, jefuind Chrysopolis, așezare situată lângă Constantinopol. Generalii bizantini Ioan Kourkouas și Bardas Phokas, întorși de la frontiera de est a Imperiului, au condus un atac de succes asupra rușilor în afara Constantinopolului. În timp ce rușii se pregăteau să se retragă în apele din partea nordică a Mării Negre, marina bizantină condusă de Theophanes a atacat navele lor în Bosfor, folosind focul grecesc¹⁴, o formă medievală de incendiere, asemănătoare napalmului. O parte din soldații Rusiei Kievene au scăpat iar cei care nu au ars au fost uciși de către armata bizantină. Despre acest eveniment, Liudprand ne spune următoarele: „*Rușii, văzând flăcările, au sărit peste bord, preferând apa în locul focului. Unii s-au scufundat, fiind trași mai rapid spre fund datorită greutateii platoșelor și coifurilor; alții au prins focul.*” Acest eveniment este semnalat și în *Cronica lui Nestor*¹⁵. Pe lângă acest episod tragic din tabăra rușilor, s-au raportat și o serie de atrocități comise de către aceștia, cum ar fi crucificarea prizonierilor bizantini. Din sursele bizantine, mai aflăm că rușii au pierdut întreaga flotă, urmând a se întoarce la baza lor din Crimeea în câteva bărci. Prizonierii ruși au fost duși la Constantinopol și decapitați. Din sursele hazare, aflăm că însuși cneazul Igor a reușit să scape din mâinile bizantinilor prin Marea Caspică, urmând a fi ucis în războiul cu arabii. Evident, aceste informații nu sunt reale. Cu toate acestea, atracția rușilor față de Constantinopol și de comerțul de acolo a continuat să se manifeste printre negustorii ruși.

În 944, cneazul Igor a profitat de mutarea strategică a capitalei Rusiei Kievene de la Novgorod la Kiev și a strâns o armată puternică pentru a ataca

¹³ Împărat bizantin (920-944). Datorită persecuției împotriva evreilor a intrat în conflict cu Iosif ben Aaron, regele hazarilor care, la rândul său, i-a persecutat pe creștini.

¹⁴ Obolensky 1971a, p. II, 510.

¹⁵ *Cronica lui Nestor*, p. 58.

Constantinopolul. De data aceasta, bizantinii au oferit cadouri rușilor reînnoind termenii tratatului din 911 (negociat de către Oleg), urmând a sugera încă o dată că motivul suprem pentru campaniile rușilor a fost reprezentat de drepturile comerciale cerute de aceștia¹⁶. Aparent, la cererea drujinei¹⁷, Igor acceptă propunerile bizantine de pace, urmând a se întoarce de la Dunăre, părăsind astfel teritoriul bizantin. Datorită acestui nou tratat cu Bizanțul, oarecum mai puțin favorabil, odată cu comerțul mult dorit cu Bizanțul au venit și influențe culturale, mai ales începuturile creștinismului în Rusia Kieveană¹⁸. Despre efectivele militare ale rușilor aflăm din *Cronica lui Nestor* și sursele grecești. Acolo, ni se spune că numărul navelor militare kievene era de 10.000. Liudprand din Cremona (922-972)¹⁹ nota că numărul real al navelor militare rusești nu depășea cifra de 1.000. Scrierile acestuia se bazează pe mărturiile tatălui său vitreg care a fost prezent la acel atac. Despre efectivele militare navale ale bizantinilor aflăm că acestea nu depășeau 15 vase de luptă iar numărul soldaților era estimat undeva la 40.000²⁰.

Următorul conflict dintre Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin a început în 967/968 și s-a sfârșit în 971. Sviatoslav²¹, noul cneaz al Rusiei Kievene, a creat o forță militară pe care a folosit-o pentru a cuceri mai multe triburi vecine, inclusiv pe hazari, de la care au capturat orașul lor, Sarkel. Dovedindu-și priceperea militară, Sviatoslav a fost pus de împăratul Nicephorus Phocas să atace Bulgaria contra unei taxe foarte mari. Astfel, în august 968, Sviatoslav a pornit spre Dunăre, urmând să-i cucerească rapid pe bulgari în bătălia de la Silistra, ocupând aproape întreaga regiune Dobrogea. Bizantinii, însă, nu-și vor respecta promisiunea de a oferi tribut rușilor și vor strânge armată pentru a-i cuceri. Sviatoslav a fost chemat înapoi la Kiev, din cauza asediului periculos al pecenegilor asupra capitalei, de care bizantinii se temeau. Pecenegii au devenit putere dominantă în stepele din sudul Rusiei Kievene, în detrimentul hazarilor. După ce și-a revenit din asediul peceneg al orașului, Sviatoslav a anunțat că nu dorește să rămână în Kiev, ci ar prefera mai degrabă să se stabilească în orașul bulgar Pereslaveț²² de pe Dunăre, pe care el l-a descris ca fiind acum centrul imperiului său. Într-adevăr, după îngroparea mamei sale Olga, Sviatoslav s-a

¹⁶ Este vorba de un nou tratat semnat între Igor și Constantin al VII-lea Porfirogenetul în anul 944.

¹⁷ În Rusia Kieveană, puterea supremă a cneazului se baza pe drujină, care era împărțită în drujina mare, formată din boieri, și drujina mică, formată din garda personală a cneazului (varegi).

¹⁸ Obolensky 1971a, p. II, 511.

¹⁹ Istoric din Lombardia, Episcop de Cremona.

²⁰ *Cronica lui Nestor*, p. 58.

²¹ Fiul al cneazului Igor și al prințesei Olga, va domni în perioada 945-972. Fiind născut în 942 când tatăl său, cneazul Igor, a fost ucis în luptă, rolul de conducere va fi exercitat de către mama lui Sviatoslav, Olga, până în 963, când Sviatoslav ajunge la maturitate.

²² *Pereslaveț* în bulgară; *Pereyaslaveț* în slavona veche, a fost un oraș din Țaratul Bulgar, menționat în *Cronica lui Nestor*. Numele său derivă de la Preslav (capitala statului bulgar) și înseamnă Preslavul Mic.

reîntors la cuceririle balcanice, l-a prins și l-a detronat pe țarul bulgar Boris al II-lea²³. Aparent, Sviatoslav pretindea la acel moment toate cuceririle bizantine. În această campanie militară condusă de Sviatoslav, rușii sunt descriși de Ioannes Scylitzes²⁴ într-un mod pozitiv. Ei mășăluiesc veseli spre câmpul de bătălie, cântând și dansând. În *Cronica lui Nestor*, aflăm că efectivul trupelor lui Sviatoslav era de 10.000, în vreme ce trupele bizantine erau în număr de 100.000²⁵. Tot în *Cronica lui Nestor*, aflăm că, după o scurtă incursiune a rușilor în teritoriul bizantin, au reușit sa-i învingă pe cei din urmă într-o scurtă bătălie, urmând a se apropia de Constantinopol. Bizantinii, speriați, îi propun lui Sviatoslav un tribut pentru a nu ataca Constantinopolul. Sviatoslav acceptă, urmând a se întoarce la Pereslaveț. Acest gest consta într-un tratat încheiat între ruși și bizantini în iulie 971, ce obliga Rusia Kieveană să nu mai atace niciodată Bizanțul, Bulgaria sau orașul Cherson din Crimeea și să lupte împotriva inamicilor Imperiului Bizantin²⁶.

Despre armata ce organiza incursiunea în teritoriu bizantin aflăm din sursele bizantine că era compusă din ruși, pecenegi, maghiari și bulgari. Conform scrierilor lui Leon Diaconul, această armată invadatoare ar fi distrus orașul Philippopolis²⁷ din Balcani, trăgând în țepă 20.000 de localnici. Despre efectivele militare ale bizantinilor aflăm că ajungeau la aproximativ 12.000 de oameni și că erau conduse de un anume Skleros. Ciocnirea dintre cele două armate ar fi avut loc în Tracia, la Arcadiopolis²⁸, în primăvara anului 970. Bizantinii vor folosi o stratagemă pentru a-i îndepărta pe pecenegi din nucleul principal al armatei invadatoare, lucru ce s-a și întâmplat, urmând ca trupele conduse de Sviatoslav să se retragă la nord de Balcani. Acest lucru a ajutat Bizanțul să se reorganizeze pentru o nouă contraofensivă. Împăratul bizantin Ioan Tzimiskes va aduce contingentul militar din Asia în Tracia, lansând o ofensivă majoră asupra rușilor. Bizantinii vor trimite și o flotă maritimă cu personal militar, dorind să le taie rușilor orice cale de retragere la Dunăre. Tzimiskes va alege perioada Paștelui din 971 pentru a lansa această ofensivă, surprinzându-i pe ruși. Înaintarea cu ușurință a bizantinilor către partea de nord a Balcanilor a fost posibilă datorită faptului că rușii nu au lăsat garnizoane militare care să pazească trecătorile din Munții Balcani, fiind ocupați cu deseale răscoale ale bulgarilor. Tot atunci, Sviatoslav ar fi executat 300 de nobili bulgari, din cauza nesupunerii acestora față de el. Ofensiva bizantină ce număra 30.000-40.000 de oameni a ajuns rapid la Preslav, capitala bulgarilor, unde se retrăsese Sviatoslav²⁹, urmând a cuceri orașul și a lua mulți prizonieri, printre care și țarul bulgar Boris al II-lea și suita sa. Datorită acestui context

²³ Țarul Bulgariei din 969 până în 977. Din 971 se află în captivitate la bizantini.

²⁴ Istoric bizantin care a trăit în secolul al XI-lea.

²⁵ *Cronica lui Nestor*, p. 75.

²⁶ Obolensky 1971a, p. II, 514-515.

²⁷ Plovdivul de azi din Bulgaria.

²⁸ Lüleburgaz din Tracia turcească de azi.

²⁹ Obolensky 1971a, p. II, 514.

nefavorabil, Sviatoslav se va retrage pe Dunăre, la Durostorum. Asediul bizantinilor asupra orașului a durat trei luni, urmând ca bizantinii să obțină o strălucită victorie asupra rușilor. Cronicarii Imperiului Bizantin spuneau că, din 60.000 de oameni ce se aflau sub conducerea lui Sviatoslav, au rămas doar 22.000. Atunci, s-a semnat un tratat de pace între cele două părți. Despre acest tratat înregistrat către bizantini, aflăm următoarele³⁰:

„*Copia tratatului de prietenie care s-a încheiat între Sviatoslav, mare principe al Rusiei și Svenald, scris de Theophilos Syncellos*³¹ către Ioan, numit Tzimiskes, împăratul Grecilor la Durostorum, în luna lui Iulie, la a 14-a Indicațiune, în anul 6478”³².

În *Cronica lui Nestor*, aflăm că după acest episod Sviatoslav se va întoarce în Rusia Kieveană, urmând să fie prins într-o ambuscadă pe Nipru de către pecenegii conduși de Kuria și ucis. Aceștia i-au tăiat capul cneazului rus urmând a bea din țeasta sa³³.

Un alt conflict între Rusia Kieveană și Bizanț s-a produs pe fondul unei probleme interne a Imperiului Bizantin. În 987, generalii Bardas Sclerus și Bardas Phocas s-au revoltat împotriva împăratului Vasile al II-lea³⁴. Aceștia au mărșăluit spre Constantinopol, urmând ca Bardas Phocas să se proclame împărat. Dorind să rezolve această situație, Vasile al II-lea ceru ajutor cneazului Rusiei Kievenne, Vladimir, cu toate că erau considerați dușmani în acel timp. Vladimir a acceptat să-l sprijine pe împăratul bizantin în schimbul unei legături matrimoniale între cele două state și acceptarea creștinismului de către Vladimir. Astfel, acesta se căsători cu prințesa bizantină Ana, fiica împăratului Romanos al II-lea, sora a lui Vasile al II-lea. Când detaliile nunții dintre cei doi erau stabilite, Vladimir trimise deja un grup expediționar format din 6.000 de soldați ca să înăbușe revolta generalilor bizantini. În *Cronica lui Nestor*, aflăm o cu totul altă poveste. Mai exact, în anul 6496³⁵, Vladimir atacă Chersonul, situat în Peninsula Crimea, urmând a-l cuceri³⁶. Acest semn reprezenta o garanție pe care Vladimir o cerea lui Vasile al II-lea pentru a-l ajuta pe acesta cu sprijin militar împotriva generalilor rebeli. Tot în cronică, aflăm că Vasile al II-lea acceptă acest lucru, urmând să-i ofere lui Vladimir mâna surorii sale, prințesa Ana. După ce luă sfârșit toată această aventură, Vladimir se va boteza la Cherson sau Kiev, urmând a primi numele de botez al cumnatului său imperial, Vasile. Apoi, conform legii creștine, Vladimir putu să se cunune religios cu prințesa Ana, stabilind o politică de unitate puternică între Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin, care va dura până în 1024, când sursele

³⁰ *Cronica lui Nestor*, p. 76.

³¹ Secretar particular al împăratului bizantin.

³² Anul 971.

³³ *Cronica lui Nestor*, p. 77.

³⁴ Vasile al II-lea, împărat bizantin (976-1025), cunoscut și sub numele de „Vasile cel Tânăr” sau „Vasile Porfirogenetul”.

³⁵ Anul 988.

³⁶ *Cronica lui Nestor*, p. 98.

medievale bizantine menționează un conflict între ruși și Imperiu. Istoricul bizantin Ioannes Scylitzes ne informează că un contingent militar condus de un anume Hrisohir³⁷, ce era format din 800 de soldați și 20 de nave, a ajuns în Bosfor, urmând să învingă o unitate militară de coastă a Imperiului Bizantin, în timpul lui Vasile al II-lea. Apoi, rușii au navigat spre Marea Egee, ajungând în insula Lemnos³⁸ unde au fost decimați de o flotă considerabilă a bizantinilor. Foarte interesant este faptul că acest scurt conflict nu este menționat în nicio sursă a rușilor.

Ultimul conflict militar între Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin a avut loc în 1043. Atunci, cneazul Iaroslav³⁹ al Rusiei Kieve, a lansat un atac pe mare, condus de fiul său Vladimir al Novgorodului⁴⁰ și generalul Vyșata (Вышата)⁴¹. Istoricul bizantin Mihail Psellos, care a fost martor al evenimentului militar, ne relatează că rușii au fost învinși de o flotă bizantină superioară, folosind focul grecesc, aproape de țărmul Anatoliei. În *Cronica lui Nestor*, aflăm că Vladimir și Vyșata au pornit spre Constantinopol prin vestul Mării Negre. Din cauza unei furtuni, s-au scufundat navele ce se aflau sub comanda lui Vyșata, reușind să scape doar soldații acestuia, în număr de 6.000. În acel timp, împăratul Constantin al IX-lea⁴² trimise 14 nave bizantine pentru a-i ataca pe ruși. Atunci, navele de sub comanda lui Vladimir au reușit să distrugă toată flota bizantină, urmând a se întoarce în Rusia. Trupele generalului Vyșata ce au rămas pe uscat au fost capturate de către bizantini și duse la Constantinopol. Mai târziu, peste trei ani, generalul Vyșata a fost trimis la Kiev de către bizantini, pentru a semna un tratat de pace⁴³. Acest tratat de pace prevedea ca fiul lui Iaroslav, Vsevolod I al Kievului⁴⁴, să ia de soție pe prințesa Anastasia, fiica lui Constantin al IX-lea. Din căsătoria celor doi rezultă un copil, Vladimir al II-lea Monomah, viitorul Mare Cneaz al Rusiei Kieve (1113-1125).

Din alte cronicile europene, aflăm că acest conflict nu s-a încheiat încă. Istoricul polonez Maciej Strykowski⁴⁵ ne spune că rușii ar fi capturat orașul Cherson în 1044. Tradițiile Novgorodiene marchează înălțarea catedralei Sfânta Sofia din Novgorod la 1045, în cinstea victoriei asupra bizantinilor din Crimeea.

³⁷ Despre acest Hrisohir, istoricul bizantin ne spune că ar fi fost o rudă a cneazului Vladimir.

³⁸ Insulă grecească situată în partea de nord a Mării Egee.

³⁹ Mare Cneaz al Kievului și al Novgorodului (1019-1054), care a unit cele două principate pentru scurt timp. Este numit și Iaroslav cel Înțelept.

⁴⁰ Mare Cneaz al Novgorodului (1036-1052). A fost fiul lui Iaroslav și al prințesei Ingegerd, fiica regelui Suediei, Olof Skötkonung (995-1022).

⁴¹ Voievod și general de Novgorod. După înfrângerea rușilor în 1043, generalul a fost luat prizonier de către bizantini.

⁴² Constantin al IX-lea Monomahos, împărat bizantin (1042-1055).

⁴³ *Cronica lui Nestor*, p. 127.

⁴⁴ Mare Cneaz al Kievului (1078-1093).

⁴⁵ Istoric polonez care a trăit în Republica celor două națiuni (1547-1593). Va deveni cunoscut în Europa prin lucrarea sa intitulată *Istoria Poloniei, Lituaniei, Samogitiei și întregii Rutenii* din anul 1582.

Într-o vizită la Kiev în anul 1048, episcopul de Châlons, Roger al II-lea, ne relatează că ar fi văzut acolo moaștele Sfântului Clement din Roma⁴⁶, ce au fost aduse acolo de către Iaroslav odată cu asediul din Crimeea. Sursele slavone ne relatează însă că moaștele ar fi fost aduse la Kiev de către tatăl lui Iaroslav, Vladimir cel Mare, odată cu botezul acestuia.

În concluzie, putem observa că relațiile între cele două state nu au fost deloc prietenoase. Desele conflicte care au existat între Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin fie s-au soluționat pe cale politică, rezultând tratate de prietenie, unde fiecare parte își urmărea propriul interes, fie s-au terminat cu conflicte sângeroase pe viață și pe moarte. Superioritatea militară a bizantinilor și-a spus cuvântul. Datorită focului grecesc, bizantinii s-au putut impune în fața rușilor, evitând ocuparea Constantinopolului de către aceștia. Imperiul Bizantin deținea o legitimitate internațională moștenită de la Imperiul Roman iar rușii, după creștinare, râvneau la acest statut. Dorința în cauză o putem regăsi și la germanici, prin Sfântul Imperiu Roman, devenit mai târziu Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană. Această dorință a rușilor de a râvni la tradiția romană s-a păstrat până în ziua de astăzi, Moscova considerându-se a Treia Romă.

Bibliografie

Izvoare

- Cronica lui Nestor *Nestor (Cronica lui Nestor)*, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, București, 1935.
- Iohannes Diaconus Iohannes Diaconus, *Chronicon*, Rome: Monticolo, Cronache veneziane antichissime, 1890.
- Leo Grammaticus Leo Grammaticus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn, 1842.
- Symeon Logothetes Symeon Logothetes, *Chronicon*, Bonn, 1838.

Lucrări de specialitate

- Derjavin 1949 Derjavin N.S., *Slavii în vechime*, București, 1949.
- Obolensky 1971a Obolensky Dimitri, *Byzantium and the Slavs: collected studies*, Variorum Reprints, London, 1971.
- Obolensky 1971b Obolensky Dimitri, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453*, Praeger Publishers, New York, 1971.
- Runciman 1988 Runciman Steven, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge University Press, 1988.
- Sakharov 1980 Sakharov Andrey, *Diplomatiya drevnei Rusi: IX – pervaya polovina X vek*, Moskva, 1980.

⁴⁶ Papa Clement I a fost unul dintre Părinții Apostolici aflat pe scaunul episcopal al Romei.

- Stokes 1962 Stokes A.D., "The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Sviatoslav Igorevich", *Slavonic & East European Review*, 1962.
- Treadgold 1997 Treadgold Warren T., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1997.
- Vasiliev 1925 Vasiliev Alexander, *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge Mass., 1925.
- Whittow 1996 Whittow Mark, *The Making of Byzantium, 600–1025*, Berkeley: University of California Press, 1996.
- Internet http://historik.ru/books/item/f00/s00/z0000048/st02_6.shtml <accesat la data de 13.02.2012>

Bizantinii folosind focul grecesc. Ilustrație din manuscrisul iluminat al lui Ioannes Scylitzes (sec. XII), Biblioteca Nacional de España, Madrid

Întâlnire între împăratul bizantin Ioan Tzimiskes și Sviatoslav I. Ilustrație din manuscrisul iluminat al lui Ioannes Scylitzes (sec. XII), Biblioteca Nacional de España, Madrid

Oleg își conduce flota maritimă către Constantinopol. Ilustrație dintr-un manuscris medieval rusesc

DATE NOI PRIVIND BISERICA SF. DUMITRU DIN RM.VÂLCEA

Claudiu Aurel Tulugea¹

claudiutulugea@yahoo.com

Emilian Frâncu²

emilian.francu@senat.ro

Keywords: *Sf. Dumitru Church, city of Rm Valcea, new informations, archaeological researches.*

Abstract: *The church dedicated to "St. Great Martyr Dimitrie " is considered to be the oldest historical monument of Râmnicu Vâlcea and even though the present monument is orthodox, its construction is attributed to the catholic community in medieval Râmnic. The archaeological researches in 2012, began in July and they were made as a result of some extension works, more precisely, when a covered porch was built at the church entrance.*

Biserica cu hramul „Sfântul Mare Mucenic Dimitrie” (cod LMI VL-II-m-B-09605³), situată în vatra istorică a Râmnicului, pe str. C. Brâncoveanu, nr.1, se presupune că este cel mai vechi monument de arhitectură din Râmnicu Vâlcea și, chiar dacă în momentul actual este de rit ortodox, construcția sa este pusă pe seama comunității catolice din Râmnicul medieval.

Momentul exact al ridicării sale nu se cunoaște și din această cauză există și astăzi contradicții între istorici. Dacă Meletie Răuțu leagă acest moment de legenda și tradiția locală cum că „ar fi servit în adâncă vechime de capelă unei comunități franciscane, probabil în timpul invaziilor bulgarilor catolici”⁴, istorici ca N. Iorga pun vechimea ei pe seama arhitecturii diferite de a celorlalte biserici ortodoxe: „cu pridvorul său împărțit în trei, cu puternicul turn sprijinit pe acest pridvor unic, vorbește prin arhitectura sa de o vechime ce nu se poate desluși prin mărturiile scrise”⁵. Printre studiile apărute în ultimele decenii numărăm și monografia lui Corneliu Tamaș și I. Călin⁶ dar care nu ajută la elucidarea începuturilor acestei biserici, capitolul respectiv fiind doar o enumerare a inscripțiilor deja publicate. În schimb, un articol aprofundat, bazat pe un studiu arhitectural dar și pe documente, îl scrie Pavel Chihaia⁷. Autorul e de părere că ”monumentul original a constat dintr-o biserică-sală, tăvănită cu grinzi aparente, care avea la est o absidă pentagonală, și un turn, foarte probabil cu două niveluri, alipit fațadei de vest”⁸.

¹ **Claudiu Aurel Tulugea**, arheolog, doctor în istorie, directorul Muzeului Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² **Emilian Frâncu**, doctorand în istorie, Universitatea Valahia din Târgoviște.

³ Rizea, Ene 2007, p. 12.

⁴ Răuțu 1908, p. 77.

⁵ Iorga 1925, p. 281.

⁶ Tamaș, Călin 1999.

⁷ Chihaia 1967.

⁸ *Ibidem*, p. 179.

Deși interesant sub aspect arhitectural, studiul său complică și mai mult lucrurile, după opinia lui Nicolae Bănică-Ologu⁹, care respinge originea catolică a Bisericii Sf. Dumitru, bazându-se doar pe argumente logice și documentele studiate care nu o menționează dar admitând că nu este epuizat tot lotul documentar. Sigur rămâne, din punctul nostru de vedere, studiul arhitectonic și documentar întocmit de P. Chihaia, care elucidează în momentul de față istoria controversată a monumentului, în lipsa altor documente. Autorul afirmă că biserica „în forma sa originală, a preexistat anului 1530”, dar „nu avem suficiente elemente pentru a-i stabili un termen post quem”¹⁰.

Ce spun pisanile? Toate pisanile la care face referire literatura de specialitate s-au pierdut, pentru că au fost zugrăvite și, implicit, mai expuse deteriorării. Se cunoaște un număr de patru pisanii, pe care le vom enumera în ordinea în care au fost zugrăvite, deși doar primele trei prezintă interes.

Prima pisanie, alcătuită în jurul anului 1822, publicată în 1933 de E. Vârtosu¹¹, oferea următoarele informații: ”Sf(ân)ta biserică unde să prăznuește hramu Sf(ân)tului Dimitrie s-au făcut cu osteneala cuviosului Pahomiie monah i cu fiu său Cos(tan)din Boj(o)reanul, dă au făcut tâ(m)pla și au boltit-o și le-au zugrăvit până la un loc; iară la leat 7290, cu ajutoru lui Dum(ne)zău s-au milostivit, cu aj(utorul) dum(neal)ui Ioan Cornescu cu soția lui, Antimiia și au zidit b(iserica) jumătate și tâ(m)pla tinzii și patru bolte, cele dinprejur clopo(t)niții și au zugrăvit-o peste tot, în zilele marii sale Mihai Șuțu voivod, aflându-să episcop Râmnicului chirio chir Filaret. La leat 1804, văzându-să zugrăvirea b(isericii) fo(a)rte stricată dă oștirile otomanicești, bine au voit sf(in)ția sa, chir Dionisiie eclesiarhul dă au înnoit cele stricate și s-au zugrăvit, după cum să vede”¹². Respectiva pisanie conține câteva inadvertențe cronologice¹³ asupra cărora nu vom insista aici deoarece se referă la a doua fază de construcție și nu aduc informații noi privind data de început. Coroborând informațiile de mai sus cu documentele referitoare la Pahomie Monahul, nimeni altul decât vornicul Preda Bujoreanul, cercetătorii care s-au ocupat de această problematică plasează *refacerea bisericii Sf. Dumitru* în intervalul 1745-1751, cu precizarea că aportul celor doi boieri a constat în așezarea unei tâmple, boltirea bisericii și zugrăvirea ei parțială (deci biserica exista).

A doua pisanie, din 1838, publicată de N. Iorga¹⁴, în 1908, face referire la construirea unui pridvor, în anul 1838, când a fost zugrăvit și textul următor, deasupra pridvorului: „*Acestu advonu s-au făcutu dinu temelie cu chieltuiala dum[isale] Logofătului Ioan zugravu și soția sa Elena, spre pomenire dum[nialor] și a fiilor dum[nialor], anume: Alecsandru, Haralambie, Costandin,*

⁹ Bănică-Ologu 2000.

¹⁰ Chihaia 1967, p. 185.

¹¹ Vârtosu 1933, p. 187.

¹² Apud Bălan 2005, p. 828.

¹³ Chihaia 1967, p. 180.

¹⁴ Iorga 1908, p. 316.

Grigorie, Efrosina, Ioan, Nicolae, Efrosina și cu totu neamulu lor, la anul 1838, Sept[emvrie].”

A treia pisanie, scrisă pe zid la 1914, publicată în 1932 de C. Danielescu, se referă la a doua fază de construcție: „Acest sfânt lăcaș în care să prăznuește hramul...sf. Dimitrie..., zidit de la temelie în vremuri vechi, s-a meremetisit în anul de la zidirii lumii 7292 [1783/1784] de către Ioan, Constantin, Antimia...”¹⁵. La această dată soții Cornescu *au zidit biserica jumătate*, adică partea ei vestică, cu cele patru bolți ale pronaosului, încăperile din nordul și sudul turnului și pridvorul (tinda – n.n.) dispărut înainte de 1838, când se va zidi din temelie cel la care se referă a doua pisanie menționată¹⁶.

A patra pisanie se pictează în 1964 și este incompletă din cauză faptului că se referă doar la modificările aduse de soții Cornescu: „Acest Sfânt Locaș ce se prăznuiește Sfântul M. M. Dimitrie Izvorătorul de Mir, s-a zidit din temelie din vremuri vechi, s-a Meremetisit în anul de la zidirea lumii 7292 de către Ion Constantin Artenie și Maria pe vremea vlădicăi Filaret al Râmnicului, mai în urmă a mai fost reparată în mai multe rânduri, în timpul Prea Sfinției Sale Episcopului Sofronie și Vartolomeu al Râmnicului Noului Severin, iar acum făcându-i-se reparațiile interioare și cele exterioare, după spălarea și renovarea picturii a fost sfințită de Prea Sfințitul Episcop Iosif al Râmnicului și Argeșului, în ziua de 14 iunie, anul de la Hristos 1964”, preoți slujitori fiind Ioan Oprișescu și Aurel Popescu¹⁷.

Pe lângă cele patru pisanii, ar mai trebui menționată o cărămidă de la 7279 (1771), cu inscripția „Anastasei Monahia”¹⁸, dar și cel mai vechi document păstrat ce se referă la acest lăcaș, datat 4 mai 1773, prin care episcopul Râmnicului, Grigore Socoteanu, dădea o siliște „...spre Sfântul Dimitrie în jos...”¹⁹.

Din studiul pisaniiilor și al documentelor, precum și din studiul arhitectonic, se conturează următoarele faze de construcție:

Faza I – este plasată de P. Chihaia anterior anului 1530, pe considerente de arhitectură și în lipsa unei pisanii sau a unui document care să facă referire stric la această biserică.

Faza a II-a – este intervenția făcută de Preda Bujoreanu și fiul său, undeva în intervalul 1745-1751. Aportul celor doi boieri a constat doar în boltirea bisericii, construirea unei tâmpole și zugrăvirea parțială, așadar partea de est. Ceea ce înseamnă că biserica exista deja dar ruinată.

Faza a III-a –trei decenii mai târziu, în 1783-1784, când soții Cornescu construiesc partea de vest: tâmpla tinzii, pereții turnului clopotniță și ai încăperilor de la N și S acestuia. Se pune întrebarea dacă tot acum s-a construit și pridvorul dispărut înainte de anul 1838 sau este vorba doar de turnul

¹⁵ Danielescu 1932, apud Chihaia 1967, p. 180.

¹⁶ Iorga 1908, p. 316.

¹⁷ Tamaș, Călin 1999, p. 13-14.

¹⁸ Răuțu 1908, p. 77.

¹⁹ Iorga 1907, p. XXX.

clopotniță? Textul pisaniei face referire atât la o clopotniță cât și la o tindă, ceea ce ne-ar duce cu gândul și la un pridvor. Cert este că acum s-a făcut zugrăvirea bisericii în totalitate.

Faza a IV-a – este documentată ca având loc în septembrie 1838, conform pisaniei publicate de N. Iorga, când logofătul Ioan Zugravu, cu soția, suportă cheltuielile necesare construirii din temelie a unui „advonū”²⁰. Confuzia este dată de expresia „Acestū advonū” știut fiind că termenul se referă la locul supraetajat de unde preotul ține predica, situat în interior. Se punea întrebarea dacă, într-adevăr, a fost construit un pridvor la 1838. Probabil este o confuzie de termeni în limbajul vremii pentru că tot Iorga menționează că pisania se afla „De-asupra pridvorului, în foarte frumoase slove zugrăvite”²¹.

De la Paul Angelescu aflăm că la 10 noiembrie 1838 biserica este *preânoită* de Ioan Popovici, iar în 1839 erau preoți Constantin sin diaconu Zaharia, Cârstea sin Gheorghe, nevolnic, ce aveau în inventarul bisericii sfinte vase de cositor, cinci rânduri de odăjdii, șapte candelile de argint, două cruci de argint, două cădelnițe de aramă, o cârciumă care se dă cu chirie²². De-a lungul timpului, biserica a mai avut parte de reparații și de zugrăvire, impuse de distrugerile pe care le-a suferit din cauza evenimentelor militare ale sec. XVIII însă nu de așa amploare încât să apară modificări de plan. De exemplu, restaurările din anii 1914 și 1937 nu au mai adus schimbări în planul arhitectonic, ci au dus numai la consolidarea lăcașului²³ iar, în 1994, ultima intervenție semnificativă consta în împrejmuirea ei cu o centură de beton²⁴.

Însă, din 2012, odată cu adăugarea unui pridvor acoperit, planul arhitectonic, silueta construcției, intrarea în biserică vor suferi schimbări majore.

Până la începerea lucrărilor, accesul spre intrarea în biserică se făcea printr-un trotuar datat, cu bordură, ce începea de la intrare și continua spre punctul de acces în curtea bisericii. La intrarea în biserică, trotuarul se înalță printr-o treaptă de acces, mărginită pe laturile de N și de S de cele 2 ziduri de sprijin ale micului acoperiș de deasupra intrării. De asemenea, de fiecare parte a trotuarului de acces, fiecare porțiune perpendiculară pe latura de V a bisericii, până la colțurile bisericii, era acoperită cu dale de beton, având dimensiunile de 20x10x6 cm. Așadar, porțiunea pe care se va construi pridvorul acoperit va afecta o suprafață de 7,50x4,50 m, urmând să se înlăture prin decopertare treapta de acces în biserică, zidurile de susținere a acoperișului de la intrare, dalele din beton precum și porțiunea necesară din trotuarul de acces.

Raportul privind cercetarea arheologică din luna iunie 2012 va constitui obiectul unui studiu ce va fi încheiat după ce se vor construi și anexele, conform

²⁰ Iorga 1908, p. 316.

²¹ *Ibidem*.

²² Angelescu, p. 102.

²³ Sandu *et alii* 1967, p. 967.

²⁴ Tamaș, Călin 1999, p. 67.

proiectului de arhitectură²⁵. Principalele obiective care s-au avut în vedere odată cu începerea cercetării arheologice au fost: stabilirea caracteristicilor tehnice (analizarea fundației, structura zidăriei, etape de construcție), evoluția nivelului de călcare și găsirea vechii intrări în biserică (am arătat mai sus presupunerea pe care o face P. Chihaia în legătura cu existența unei biserici originare la care s-au făcut intervențiile menționate de pisanii).

În urma cercetării, se poate spune cu certitudine că biserica, pe latura de vest, a fost pusă pe un vechi cimitir. S-au descoperit morminte ce continuă sub zidul de fundație al bisericii. Multe morminte au fost afectate și de săparea șanțului destinat unei conducte de canalizare dezafectată (lat de cca. 0,90- 1,00 m), ce coboară de la Primăria municipiului și continuă dincolo de noile fundații. În porțiunea afectată de noul proiect au fost descoperite 44 morminte (atât principale cât și secundare).

Nivelul de călcare inițial a fost ridicat de-a lungul timpului cu cca. 20 cm. Fundația bisericii (-0,90 m) este din bolovani fasonați și pietre mari de râu prinse cu mortar.

Deoarece cercetarea a urmărit doar suprafața afectată de proiect, nu se poate preciza în acest moment cât se continuă cimitirul.

Din punct de vedere arhitectural, săpăturile au scos la iveală și prezența, pe latura de V a bisericii, a 2 contraforți din bolovani de râu, lespezi de piatră, cărămizi sfărâmate și mortar, sub care se găsesc morminte. Contraforții sunt amplasați de o parte și de alta a intrării și au 0,85 m în adâncime.

În fața bisericii (a pronaosului), după înlăturarea intrării acoperite, a fost descoperită o fundație din piatră fasonată (vechiul pridvor). Fundația are o grosime de 0,45 m și dimensiunile 1,50 m pe direcția E-V și 3,50 m pe direcția N-S. Adâncimea fundației este de -0,50 m. Fundația este construită din pietre fasonate, cu dimensiuni de 0,50x0,37x0,13 m. Pardoseala vechiului pridvor era din cărămidă, păstrată parțial. În partea de N-E a fundației apare o aglomerare de cărămizi, pe o suprafață de 0,90x0,50 m. După înlăturarea acestora, s-a convenit ca fundația nou-descoperită să fie conservată *in situ*, prin acoperirea cu o placă de sticlă, urmând să fie integrată în podeaua noului pridvor. Din păcate, lipsa fondurilor i-a determinat pe preoții bisericii să acopere această fundație, provizoriu, cu pardoseală.

În curtea bisericii, la momentul actual, se găsesc 8 cruci la care se adaugă 2 pietre funerare și 2 stâlpi de piatră. La majoritatea crucilor textul este ilizibil dar ele sunt publicate de C. Bălan²⁶ și C. Tamaș²⁷, la fel și stâlpii și pietrele funerare. Ele au fost datate între 1775 și 1929 dar cea mai recentă, deși nu este datată, este pusă în memoria preotului Gh. I. Ionescu (1910-1991).

²⁵ Informațiile privind cercetarea arheologică ne-au fost oferite de colectivul condus de Mariana Iosifaru, arheolog expert la Muzeul Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea, căreia îi mulțumim pe această cale, precum și arheologilor Ion Tuțulescu și Carol Terteci de la același muzeu.

²⁶ Bălan 2005, p. 830-832.

²⁷ Tamaș, Călin 1999, p. 88-89.

Suprafața redusă a cercetării arheologice (în mare parte distrusă de lucrări anterioare) precum și absența unor descoperiri monetare sau scrise nu rezolvă, momentan, disputa privind momentul exact al ridicării acestui monument. Cel mai probabil, cimitirul descoperit este mai întins dar nu avem elemente clare de datare a acestuia, precum monedele sau inscripțiile.

Pentru a putea elucida o parte din aceste controverse se impun cercetări arheologice atât în interiorul cât și în exteriorul bisericii, ceea ce este puțin probabil să se poată realiza în viitorul apropiat.

Bibliografie

Angelescu		Paul Angelescu, <i>Notițe istorice</i> , VII, manuscris.
Bălan	2005	Constantin Bălan, <i>Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)</i> , 2005.
Bănică-Ologu	2000	Nicolae Bănică-Ologu, <i>Veacul de aur al Râmnicului, Râmnicu Vâlcea</i> , 2000.
Chihaiia	1967	Pavel Chihaiia, <i>Un vechi monument de arhitectură în Râmnicul-Vâlcea: biserica Sf. Dumitru</i> , în <i>Studii și Cercetări de Istoria Artei</i> , tom 14, nr. 2, p. 137-252, 1967, p. 175-186.
Danielescu	1932	C. Danielescu, <i>Documente. Vechi inscripții bisericești</i> , în <i>Naționalul Vâlcii</i> , V, 1932, nr. 57.
Dinulescu	2012	Horia Dinulescu, <i>O biserică din Rîmnic sub domnia specialiștilor!</i> , în <i>Dilema Veche</i> , an IX, nr. 445, 23-29 august 2012, p. 13.
Iorga	1907	Nicolae Iorga, <i>Studii și documente</i> , XIV, 1907.
Iorga	1908	Nicolae Iorga, <i>Inscripții din bisericile României</i> , vol. II, București, 1908.
Iorga	1925	N. Iorga, <i>Orașele oltene</i> , în <i>Arhivele Olteniei</i> , 1925, nr. 20, p. 275-294.
Răuțu	1908	Meletie Răuțu, <i>Monografia ecleziastică a județului Vâlcea</i> , 1908.
Rizea, Ene	2007	Ligia Elena Rizea, Ioana Ene, <i>Monumente istorice din județul Vâlcea. Repertoriu și cronologie</i> , Rm. Vâlcea, 2007.
Sandu et alii	1976	Dumitru Sandu, I. Dumitrescu, I. Stănciulescu, David Glăvan, Gamaliel Vaida, <i>Eparhia Râmnicului și Argeșului. Monografie</i> , vol. II, Rm. Vâlcea, 1976.
Tamaș, Călin	1999	Corneliu Tamaș, Ioan Călin, <i>Istoria Bisericii "Sfântul Dumitru" din Râmnicu Vâlcea</i> , 1999.
Vârtosu	1933	Emil Vârtosu, <i>Biserici de lemn și cruci de piatră din județul Râmnicul-Vâlcii. Inscripții</i> , în <i>BCMI</i> , XXVI, fasc. 78, oct-dec 1933, p. 185-188.

Ilustrații

La începerea lucrărilor

După terminarea lucrărilor

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA PROPRIETĂȚILOR VITICOLE ȘI POMICOLE ALE MĂNĂSTIRILOR DIN VÂLCEA, ÎN TRECURT

Eugen Deca¹

eugen.deca@yahoo.com

Keywords: *monasteries, properties, Valcea county.*

Abstract: *The forming of the monastic domain was a process specific to the Middle Ages and its evolution ended in 1863, after the law of the secularization of the monastic estates. Therefore, the reforms of modernization during the reign of Alexandru Ioan Cuza led to the dissolution of the monastic domain, and only small areas with vineyards and orchards for the food of the monastic communities remained in its possession.*

În timpul evului mediu românesc, pe lângă proprietatea devălmașă, s-au creat în Țările Române marile domenii feudale, laic și ecleziastic. Domeniul mănăstiresc s-a format și extins după constituirea statelor feudale românești și așezarea Domniei în poziție centrală a puterii politice. În Țara Românească, primele documente emise de cancelaria domnească și păstrate până astăzi, pomenesc de primele danii făcute de domnitori mănăstirilor², iar ultima parte a secolului al XIV-lea a însemnat și începutul alcătuirii domeniului mănăstiresc în Oltenia pentru Tismana, Glavacioc, Cozia, etc.³

Din domeniul domnesc, prin donații și schimburi, mănăstirile din Țara Românească ajunseseră în secolele al XIV–XVI-lea să dețină în proprietatea lor 349 sate⁴. În perioada imediat următoare, după ce Severinul (Banatul de Severin) a revenit în administrarea Țării Românești, teritoriul din jurul lui, posedat cu caracter particular de banii de Severin, a fost donat de Vladislav Vlaicu și Mircea cel Bătrân mănăstirilor Vodița, Tismana și Cozia din Vâlcea. La începutul secolului al XVII-lea, deja era constituit domeniul mănăstiresc al Coziei, delimitat între Rm. Vâlcea și pădurea Cozia, cuprinzând satele Ulița, Bogdănești, Bujoreni, Olteni, Luciani (Lunca), Seaca, Brădățeni, Căciulata și Călimănești, precum și o parte din orașul Râmnic, 4 mori și 2 vii⁵. Documentele cancelariei domnești din timpul lui Mircea cel Bătrân atestă, pe lângă o serie de proprietăți viticole, și acordarea de către domnitor a *vinăriciului*⁶, ctitoriei sale – Mănăstirea Cozia.

Un alt așezământ monahal din Vâlcea care deținea mari proprietăți era cel al mănăstirii Govora, ctitorie a lui Vlad Dracul, refăcută de Vlad Călugărul și

¹ **Eugen Deca**, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² D.R.H., *passim*.

³ Donat *et alii* 1999, p. XXXIX.

⁴ Donat 1938, p. 208.

⁵ Tamaș 1982.

⁶ D.I.R., p. 87.

Radu cel Mare. Documentele vremii sub formă de hrisoave, porunci domnești, cărți de judecată, anaforale, zapise de vânzare și cumpărare, contracte de arendare, jalbe, sentințe judecătorești se referă în special la proprietățile acestei mănăstiri, care deținea la sfârșitul secolului al XV-lea: 10 sate, 2 bălți, un munte și 8 vii⁷. Dintre aceste proprietăți viticole, la 1495, domnitorul Radu cel Mare dăruiește Mănăstirii Govora, *o vie la Drăgășani și alta în Dealul Ocnei* (n. n. Ocnele Mari) numit „Licura”⁸. Peste câțiva ani, la 10 noiembrie 1497, egumenul Dorotei primește un mertic anual de 200 vedre de vin din vinăriciul domnesc de la Râmnic și cumpără o vie de la popa Buncea, iar domnitorul Radu cel Mare, îi dăruiește, la 5 aprilie 1498, *o livadă de pomi* cumpărată cu 1500 aspri⁹. Peste câțiva ani, la 3 mai 1502, tot Radu cel Mare întărește Mănăstirii Govora, pe lângă o moară în Râmnic, și *o vie la Copăcel*, vinăriciul din Titireciu și Râmnic. De altfel, efortul financiar al voievodului Radu cel Mare de a înzestra mănăstirea cu noi proprietăți se cifra în jurul sumei de 37.200 aspri, o sumă foarte mare pentru vremea aceea.

Preocupat pentru sporirea averii Mănăstirii Govora, egumenul Paisie (1683-1715) s-a străduit să cumpere noi ocine, sate, vii și pometuri. Astfel, la 27 mai 1705, el cumpără de la Mihail Fălcoianu via acestuia din dealul Drăgășanilor, aflată pe moșia Episcopiei Râmnicului, la prețul de 45 de taleri¹⁰.

La 2 aprilie 1728, Mănăstirea Govora cumpăra o nouă vie în Dealul Drăgășanilor cu 80 de taleri¹¹.

Mănăstirea Bistrița, ctitorie boierească a Craioveștilor, a fost înzestrată de-a lungul secolelor cu numeroase sate, munți, livezi și vii, apoi i s-au dăruit mori, heleșteie, vămi și obiecte cultice de mare valoare. De-a lungul timpului, mănăstirea a fost înzestrată cu numeroase vii și livezi, având suprafețe mai mari sau mai mici, răspândite în județele Vâlcea, Gorj, Olt, Dolj.

Din Vâlcea, documentele de la finele secolului al XV-lea și începutul celui următor, pomenesc de viile de la Plăviceni pe Soaș, donate de frații Craiovești mănăstirii Govora și menționate în Cartea banului Barbu¹², ele fiind confirmate ulterior de domnitorii Vlad Călugărul, Mihnea cel Rău și Mircea Ciobanu.

Din secolul al XVI-lea sunt pomenite viile și livezile de la Râmnic, care au fost cumpărate de la Sasca pârçalabul pentru suma de 4000 aspri de boierii Craiovești și donate mănăstirii, așa cum reiese dintr-un zapis, emis la 16 august 1506 chiar la Bistrița de *mult prea păcătosul numit Ștefan*¹³.

Din apropierea Râmnicului, orașul de reședință al județului, sunt menționate la sfârșitul secolului al XVIII-lea viile de la Căzânești, Bârzești, Băbeni, cele de

⁷ *Ibidem*, p. 92-93.

⁸ Dobrescu 1924, p. 251-252.

⁹ D.R.H., nr. 283, p. 461.

¹⁰ Arhivele Statului București, *Fond Mănăstirea Govora*, XV.

¹¹ *Ibidem*, mss, 234/f. 207.

¹² Arhivele Statului București, *Condica Mănăstirii Bistrița* nr. 713, f. 560-561.

¹³ Arhivele Eparhiei Râmnicului, *Mănăstirea Bistrița*, dis. 42 din 1864, f. 39.

la Troianu, având o suprafață de 9 răzoare și o pivniță de piatră¹⁴, viile de la Titireciu, Ocnele Mari, precum și viile din *Dealul Oltenilor* sau *Dealul Bujorănilor*¹⁵.

În partea de sud a județului Vâlcea, Mănăstirea Bistrița stăpânea în secolele al XVII – XVIII-lea, viile de la Râmești, cu o suprafață de 9 răzoare, pe care le cumpără egumenul Gherasim la data de 29 martie 1671 de la țărani din sat¹⁶. Tot în aceeași arie geografică sunt amintite de documentele vremii, *viile de la Zătreni* și *viile de la Drăgășani*, care ocupă suprafețe de zeci de răzoare cu viță de vie (amintim că un răzor de vie = 30 x 6 stânjeni; 1 stângen = 2,08 m).

Pe lângă proprietățile viticole, Mănăstirea Bistrița deținea terenuri întinse (livezi) cultivate cu pomi fructiferi în toată Oltenia și în mod deosebit în județele Vâlcea și Gorj.

În județul Vâlcea, sunt menționate câteva mari livezi de la *Râmnic*, cumpărate de frații Craiovești de la Sasca pârçălabul și donate mănăstirii la 16 august 1506¹⁷, *apoi livada de la Soaș*, din apropiere de Ocnele Mari, amintită în documentele din timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, *livezile* de la Cacova, Titireciu și Băbeni, ocupate în mod deosebit cu mari suprafețe de pruni.

Marile domnii din secolul al XVII-lea ale lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu au însemnat nu numai ctitorirea unui mare număr de mănăstiri, schituri, dar și realizarea unor domenii importante pentru acestea, în special pentru mănăstirile Arnota și Hurez.

Mănăstirea Hurez a fost înzestrată de domnitorul Constantin Brâncoveanu cu numeroase moșii, dar și cu vii, acoperindu-i și dreptul de vinăriciu asupra mai multor sate, dare pe care o sporește mereu ajungând pe la anul 1700 la 40 bani/vadră, creând o serie de nemulțumiri în rândurile țăranimii. Aceiași mănăstire deținea în proprietatea sa o mare suprafață viticolă în satul Sutești (vecin cu Drăgășaniul) din moment ce plătea în anul 1796, pentru lucrările viticole și întreținerea ei, 525 de taleri, o sumă foarte mare pentru vremea aceea. Tot din zona viticolă Drăgășani, documentele secolului al XVIII-lea pomenesc că Mănăstirea Hurez, stăpânea *o mare vie* dăruită de monahul Gherasim din Măgureni, localitate unde erau amenajate linuri și teascuri pentru preluarea strugurilor, precum și crame pentru depozitarea și păstrarea vinului.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, cel mai valoros document în conturarea proprietăților mănăstirești rămâne Catagrafia Obștească din 1831, acest izvor statistic fiind singurul până la acea dată care păstrează o informație la nivelul întregii Țări Românești. Această catagrafie ne permite să reconstituim, pe o largă bază documentară, structura domeniului mănăstiresc în ultima lui fază de existență în contextul marilor prefaceri economico-sociale din epoca modernă.

¹⁴ Tamaș *et alii* 1983, nr. 683, p. 228;

¹⁵ D. I. R., vol. I, p. 9.

¹⁶ Tamaș *et alii* 1983, nr. 683, p. 228.

¹⁷ D. I. R., vol. I, p. 38.

Dintr-o următoare catagrafie obștească realizată în anul 1838, reiese clar că mănăstirile excelau din averea lor prin plantațiile de vii¹⁸, (ajungând la acea dată la aproximativ 72 de pogoane), livezi de pruni (între 1000 – 4000), cirezi de boi, vaci, turme de oi și prisăci.

Similar rolului politic, administrativ, militar și cultural al mării bănii a Olteniei, pe plan religios a fost cel al Mitropoliei de la Craiova și al Episcopiei Râmnicului și Noului Severin de la Rm. Vâlcea, care și-au constituit mari domenii din sate, părți de sate, mori, case, prăvălii, vii și livezi¹⁹. Din consemnările memorialistice ale unor călători străini (France Sivori, Botero, Evlia Celebi, Paul de Alep), în trecere în secolele XVI – XVII prin Valahia și Vâlcea, avem informații complete nu numai despre o serie de localități și mănăstiri, dar și despre viile și livezile lor, aprecieri despre calitatea vinurilor din acest colț de țară.

Pe baza informațiilor de arhivă și a unor consemnări memorialistice ale unor personalități istorice ale vremii, putem afirma că Episcopia Râmnicului avea în stăpânirea sa numeroase vii și livezi, localizate atât în satele din preajma reședinței sale, dar mai ales în zona podgoriei Drăgășani, proprietăți care îi aduceau mari venituri.

Pe lângă marile mănăstiri vâlcene, ctitorite de domnitori sau de marile familii boierești, au existat și mănăstiri mici și biserici, care au fost și ele înzestrate cu delnițe, vii și livezi de către boierii ctitori ai acestora.

În urma cercetării și investigării documentelor de arhivă, referitoare la problema pusă în dezbatere se pot trage o serie de concluzii. Astfel, de-a lungul secolelor, proprietățile viticole și pomicole ale mănăstirilor vâlcene s-au bucurat de privilegii speciale acordate de ctitori și voievozi prin hrisoave și zapise de întărire. În general, proprietățile erau confirmate (*întărite*) de voievozi, în moștenire deplină și neatînse de nimeni.

Totodată putem considera că, în secolul al XVI-lea, marile proprietăți ale mănăstirilor erau pe deplin formate cu drepturi și privilegii precise asupra bunurilor, totuși ele au continuat să crească în întindere și să-și sporească influența în viața economică și politică.

Prin structura sa divizată și disparată pe tot teritoriul Olteniei, domeniul mănăstiresc din Vâlcea se integrează specificului românesc. Remarcabilă este asemănarea domeniului mănăstiresc cu cel boieresc; acestea se întrepătrund atât în întinderea lor, cât și în timp. Numeroase au fost cazurile când sate (moșii) treceau de la boieri la mănăstiri și invers, de la mănăstiri către ctitorii-donatori.

Domeniul mănăstiresc, cu o organizație internă proprie, nu s-a adaptat schimbărilor de structură din societatea românească, intrând astfel într-o permanentă contradicție cu ideea de progres.

Formarea domeniului mănăstiresc a fost un proces specific evului mediu iar evoluția lui s-a încheiat în anul 1863, în urma legii secularizării averilor

¹⁸ Giurescu 1957, p. 175-185.

¹⁹ Ionescu 1990, p. 228.

mânăstirești. De aceea, reformele de modernizare ale domniei lui Alexandru Ioan Cuza au dus la dizolvarea domeniului mânăstiresc, rămânând în proprietatea lui doar mici suprafețe de vii și livezi pentru hrana comunităților monahale.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea marchează, pentru plantațiile viticole ale mânăstirilor, un puternic moment de criză, datorită invaziei filoxerei care a dus la distrugerea viilor, urmând apoi o perioadă dificilă de plantare și adaptare de noi soiuri, aduse din import.

Abrevieri și bibliografie

- D. I. R. Colecția DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI, veacul al XIII – XV-lea, seria B, T, R, București, 1954.
- D. R. H. Colecția DOCUMENTA ROMANIAE HISTORIA, B, vol. I, București, 1966.
- Dobrescu 1924 N. Dobrescu, *Istoria bisericii din Oltenia*, București, 1924.
- Donat 1938 Ion Donat, *Le domaine princier rural en Valachie*, București, 1938.
- Donat et alii 1999 Ion Donat, Ion Pătroi, Dinică Ciobotea, *Catagrafia obștească a Țării Românești din 1831*, Craiova, 1999.
- Giurescu 1957 Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957.
- Ionescu 1990 G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei*, vol. II, București, 1990.
- Tamaș 1982 Corneliu Tamaș, *Falsificarea unor documente privind robii mânăstirii Cozia*, în Buridava, 1982, Rm. Vâlcea, p. 95-100.
- Tamaș et alii 1983 C. Tamaș, I. Soare, C. Manea-Andreescu, *Tezaur medieval vâlcean. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Râmnicu-Vâlcea (1388-1715)*, București, 1983.

ACTIVITATEA DE ARHIVĂ LA PRINCIPALII CREATORI DE DOCUMENTE DIN ADMINISTRAȚIA JUDEȚULUI VÂLCEA ÎN PERIOADA REGULAMENTARĂ (1831-1858)

Dumitru Garoafă¹
valcea.an@mai.gov.ro

Cuvinte-cheie: *Vâlcea County administrative-territorial organization (post and lands), places and furniture, archival storage, clergy staff.*

Abstract: *The modernization of the old institutions and the creation of new ones, according to the stipulations of the Organic Regulation from Romanian Country, determined not only the reorganization and modernization of the work in their chancelleries (see the study published in the previous issue), but also the organization of the archival deposits from the main creators of documents central and regional. However, the implementation of the new work system in their chancelleries and, related to this, the organization of the archival deposits, implies the reporting to the territorial-administrative structures and to the field of competency of the rulers that they manage, the necessary places and furniture to equip them, including the keeping and protection of archival material created and the designated staff to run such activity.*

Modernizarea vechilor instituții și crearea altora noi - conform stipulațiilor Regulamentului Organic din Țara Românească -, au determinat nu numai reorganizarea și modernizarea sistemului de lucru din cancelariile acestora², dar și organizarea depozitelor de arhivă de la principalii creatori de documente, centrali și din teritoriu.

Or, implementarea noului sistem de lucru în cancelariile acestora și, legat de aceasta, organizarea depozitelor de arhivă, presupune raportarea la structurile administrativ-teritoriale și aria de competențe ale dregătorilor ce le gestionează, locațiile și mobilierul necesar dotării corespunzătoare ale acestora, inclusiv pentru păstrarea și protejarea materialului arhivistic creat, precum și personalul desemnat să desfășoare o atare activitate.

I. Organizarea administrativ-teritorială a județului Vâlcea. Atestat documentar pentru prima dată la 8 ianuarie 1392³, teritoriul județului în această perioadă a înregistrat unele rectificări reclamate de înseși dispozițiile art. 151 al Regulamentului Organic⁴.

¹ Dumitru Garoafă, arhivist, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea.

² Pentru prima parte a studiului, vezi Garoafă 2011, p. 217-228.

³ D.R.H. B I- 1966, doc. 17, p. 43/44.

⁴ Potrivit alineatului 5 al articolului respectiv, printre atribuțiile ce reveneau Secției a 3-a a Departamentului Trebilor din Lăuntru, era și aceea "de o noadă împărțire de hotarale judeților, spre a le îndrepta și a le da o întindere potrivită pe cât să va putea" (Cf. R.O. 1832, p. 99).

Astfel, în anul 1838, i se atribuie, de la județul Argeș, munții din nordul bazinului hidrografic al râului Lotru și valea acestui râu, zonă ce avea în componența sa 7 localități și 345 familii, inclusiv punctul vamal de la Căineni⁵.

Ca atare, limitele teritoriale ale județului se încadrau - *pentru mai bine de un secol* -, *între râul Olt, care îl va separa de județul Argeș, la est, iar hotarele sale vestice, sudice și sud-estice, corespundeau - în linii mari* -, *cu cele existente astăzi*⁶.

Atât instituțiile din fruntea județului, cât și subunitățile administrative din teritoriu - plăși și plaiuri (pentru județele de munte), vor suferi *modificări succesive* în denumirea lor. Prin aplicarea Regulamentului Organic în Țara Românească (1 iulie 1831), se renunță la instituția *Isprăvnicatului* (înființată de Constantin Mavrocordat la 1746), fiind înlocuită cu cea de *Cârmuire*⁷, și, apoi, pentru scurt timp, *Administrație* (la 1848 și din 1857) și, în final, *Prefectură* (1864)⁸, atrăgând schimbări similare și pentru subdiviziunile administrative din teritoriu⁹.

Cârmuitorii județelor erau desemnați, pe o perioadă de 3 ani, de către domnitor, la propunerea Sfatului Administrativ (Guvern), fiind sub directa conducere a Departamentului Treburilor din Lăuntru¹⁰ și exercitau numai competențe administrative, deoarece județele continuau să nu aibă personalitate juridică¹¹.

*Subcârmuitorii*¹² erau direct subordonați cârmuitorului de județ, dar aria de competență a acestora era ceva mai extinsă: menținerea ordinii publice, întreținerea căilor de comunicații, atribuții fiscale, judecătorești de primă instanță¹³ etc. *Pentru celelalte unități administrative - orașele, târgurile și satele* -, Regulamentul Organic prevedea conduceri ale unor sfaturi de 4 membri, denumite *magistraturi, municipalități și a unui pârcălab* ce era "ca o poliție în sat"¹⁴.

⁵ Conform datelor furnizate de către Cârmuirea județului Argeș, repartizarea familiilor pe localități era următoarea: Brezoi=77, Călinești=50, Căineni=104, Mălaia=59, Proieni=36, Robești=55 și Voineasa=63 (P.J.V., dos. 18/1838-1842, f. 6v.-7, 32).

⁶ Vezi nota 15.

⁷ Cf. Filitti 1929, p. 37.

⁸ Este de menționat că noua nomenclatură a unităților administrativ-teritoriale prevăzută prin *Legea pentru organizarea comunală* (1864): *prefectura, subprefectura și primăria, precum și titularii corespunzători acesteia*, este deja utilizată în corespondența oficială încă din primăvara 1860. (Vezi. P.J.V., dos. 47/1860, f. 36).

⁹ Pentru aceste succinte informații, vezi Tamaș, Bardășu, Purece 1972, p. 9, 16.

¹⁰ Conform stipulațiilor art. 147 din Regulamentul Organic, "ocârmuitorii de județe să vor așeza d<e>-a dreptul supt poruncile sale <subl. ns.: D.G.> <și> vor priimi însă porunci la cele ce vor trimite ceilalți miniștri<i> pentru toate câte privesc la departamentul fieșicăruia" (Cf. R.O. 1832, p. 95).

¹¹ Filitti 1929, p. 38; Tamaș, Țană 2004, p. 81; Băbălău, Ciobotea, Zarzără 2004, p. 11.

¹² Vezi modul de alegere al acestora- Cf. Filitti 1929, p. 38.

¹³ Cf. Tamaș, Bardășu, Purece 1972, p. 16.

¹⁴ Cf. Filitti 1929, p. 40.

Necesitățile fiscale crescânde, cât și administrarea mai eficientă a plășilor și plaiurilor, au determinat *schimbări succesive*, în special în componența acestora. Pe întreaga perioadă regulamentară, județul Vâlcea este împărțit în 5 plăși (Cerna, Oltul, Oltețul, Otăsău și Râmnic) și 2 plaiuri (Cozia și Horezu), cu mici modificări terminologice (din 1845): Cerna devine *Oltețul de Sus*, Oltețul - *Oltețul de Jos* și Râmnicul - *Ocolul*, la care sunt arondate 213 localități rurale¹⁵, iar Ocna Mare (“Vel Ocna”) își pierde, pentru scurt timp (1846-1864), statutul de așezare urbană, fiind încadrat în aceeași categorie cu celelalte 2 târguri existente: Drăgășani și Horezu¹⁶.

II. Locații și mobilier. Una dintre dificultățile întâmpinate de către autoritățile din județ a constituit-o cea a *locațiilor*, destinate instalării și funcționării acestor dregătorii. Aceasta, în condițiile când, inițial, nu au fost asigurate fonduri speciale *necesare închirierii, amenajării și mobilării lor*, urmând ca din economiile realizate din fondul de salarii al funcționarilor să fie achitate astfel de cheltuieli neprevăzute¹⁷.

Din păcate, locațiile închiriate pentru cârmuire și subcârmuiri nu corespondeau întotdeauna cu necesarul de spațiu și ambient pentru buna desfășurare a activităților specifice acestora, deoarece contractele erau încheiate, de regulă, pe durata unui an și nu erau stipulate obligații ferme pentru proprietarii acestora de a efectua reparațiile curente la imobilele închiriate, având implicații, uneori dezastruoase, asupra conservării și protejării materialului arhivistic creat.

Totodată, insuficiența spațiului închiriat, determină ca “presudstvia” Cârmuirii (=salonul cel mare) să funcționeze *separat de cancelarie*. Astfel, la 31 aprilie 1833, Cârmuirea informa Departamentul Vistieriei că a fost constrânsă să încheie un contract pentru cancelaria Cârmuirii “cu un alt stăpân de casă, căci *unde au fost cancelariia până acum* <subl. ns.: D.G.>, fiind odăile friguroase și pătîmind lucrători<i>”¹⁸. Cu toate că proprietarul locației - Barbu Pleșoianu din Râmnic, se angajase să o pună la dispoziția Cârmuirii începând cu

¹⁵ Deși catagrafia efectuată de către *Comisia rătușirii județelor din Mica Valahie* (1844-1845) a consemnat, pentru județul Vâlcea, existența a 218 localități rurale (mai puțin târgurile Drăgășani și Horezu), cifra de 213 este rezultatul operațiunilor de cedare a 11 localități județelor Gorj (Corșoru, Berești, Sârbești și Alimpești) și Romanai (Cârlogani, Colibași, Dobriceni, Mamura, Runcu, Scorbura și Străjești), în schimbul primirii a 6 localități de la județele Dolj (Bulzăști) și Gorj (Alunu, Pârâienii de Sus, Pârâienii de Jos, Tina și Veaca), iar repartitia numerică a satelor, la cele 2 plaiuri și 5 plăși, era următoarea: Cozia=32, Horezu=33, Ocolul=25, Oltețul de Jos=32, Oltețul de Sus=32, Oltul=29 și Otăsău=30 (P.J.V., dos. 28/1844-1845, f. 15, 17).

¹⁶ La 23 ianuarie 1846, în raportul trimis de către “Desființatu<l> Maghiștratu <al> orașului Vel Ocnă” pentru “Ci<nstita> Comisie orășene<ască> întocmită”, se consemnează predarea-primirea între cele două părți a bilanțului cu veniturile și cheltuielile urbei pe anul anterior și opisul “de delile (=dosarele) cancelarii și predarea ei cu toate acturile atinse” (P.O.O.M., dos. 1/1846, f. 2-2v.).

¹⁷ Cf. Regleanu 1968, p. 55.

¹⁸ P.J.V., dos. 111/1831-1833, f. 109.

data de 1 aprilie 1833, mutarea este amânată cu o lună întârziere “din pricină că mai este trebuință de zidărit”¹⁹.

Ulterior, se revine la normalitate, Cârmuirea reușind să concentreze în aceeași locație toate activitățile instituției și nu numai atât. Astfel, la 16 aprilie 1846, se solicită Vistieriei “slobozirea” sumei de 1000 lei pentru “încăperile canțelariilor și presudstviu Cârmuirii”, închiriate de la serdăreasa Uțica Olănescu din Râmnic²⁰.

În anul 1857, Cârmuirii i se face oferta din partea praporcicului Vasile Giulescu de a i se închiria și pe anul viitor “atât odăile din catul de sus, unde să și află acum <sic!> presuzvia <subl. ns.: D.G.>, cât și cele trei odăi din catu<l> de jos, despre răsărit, cu preți de galbeni optzeci”²¹. Oferta fiind acceptată, la 31 octombrie 1857, Cârmuirea solicită Vistieriei “cuenita deslegare” pentru încheierea contractului, menționând că “într-acele trei odăi care se mai dă de d<umnea>lui <proprietar: n. ns.: D.G.> Administrației, a chipzuit a băga canțelaria poliția, spre a putea scădea lei 500 din prețul de 80 (=galbeni), care se slobod din Casa municipală pentru canțelaria poliției și Comanda de foc, rămâind a se răspunde din casa onor<abilei> Vistierii numai lei 2020”²².

Și de această dată, parcă se repetă “istoria” din anul 1833: deși i s-au făcut “mai multe verbale invitații”, proprietarul încă nu executase “reparațiile trebuincioase la încăperile înclinate de canțelaria ei, adică prefacerea sobii din salon, punerea geamurilor la mai multe ferestrii, dregerea ușilor și puneria a câteva șindrili pă <a>coperiș, pă unde pică <apa>”²³. În atare situație, Cârmuirea “văzând că timpul înaintează spre frig și ca să nu să <îm>bolnăvească amploiați<i> ei”, îl atenționează că le va efectua pe cont propriu, urmând ca proprietarul să suporte contravaloarea lucrărilor executate²⁴.

Prevăzându-se o amenajare uniformă a locației cârmuirilor de județe, în art. 12 din Instrucțiunile Departamentului Vistieriei (3 octombrie 1831), se stipula: “în mijlocul săli<i> dă presudstviie, masa orânduită cu scaunele ei, la care are să să îndeletnicească cârmuitorul cu căutarea trebilor și <în> canțelariie, dooă mese, una în <fața> ce <le>ilalte, iar<ăși> <cu> scaunele lor, unde vor lucra sameșul și scriitorii; tot aici, să va afla dulapul pentru păstrarea arhivi<i> și a corespondenței <subl. ns.: D.G.>, precum și masa cu pervazuri pentru numărătoarea banilor, orânduită. Și, acolo, înlăuntru, va păzi și caraula”²⁵.

Ulterior, același departament, prin circulara nr. 3798 din 11 noiembrie 1832 trimisă cârmuirii județene, solicita acesteia să i se înainteze, “cât mai fără zăbavă”, o adeverință cu “felurimea mobililor ce s-au trimis la acest județ pentru trebuința canțelarii”, ceea ce ne oferă posibilitatea să reconstituim

¹⁹ *Ibidem*, f. 110.

²⁰ *Idem*, dos. 7/1846, f. 35.

²¹ *Idem*, dos. 42/1857, f. 228.

²² *Ibidem*, f. 229.

²³ *Idem*, dos. 82/1858, f. 5.

²⁴ *Ibidem*, f. 5-5v.

²⁵ *Idem*, dos. 111/1831-1833, f. 22v.-23.

aspectul interior și exterior al unei asemenea instituții. Astfel, *presudstvia cârmuitorului* era dotată cu o masă cu postav, trei scaune, o pereche de călimări și o pereche de sfeșnice cu “mucările” lor (=ustensile în formă de foarfece folosite pentru curățirea și stingerea opaițelor). În *cancelarie* se aflau două mese cu postav - una pentru sameș (=secretar), iar cealaltă pentru scriitori, patru scaune, un dulap pentru arhivă și trei perechi de sfeșnice cu mucările respective. Pentru *aspectul exterior*, se precizează că deasupra porții instituției să fie atașată o “tablă de lemn ovală”, pe care să fie zugrăvite stema țării (“vulturul cu crucea în bot” - recte: *cioc*) și, dedesubtul acesteia, cea a județului, iar, la baza ei, inscripționată cu majusculă, cârmuirea județului respectiv²⁶.

Deși dulapurile din cancelarii - ca depozite de arhivă - erau prevăzute cu despărțituri (“ochiuri”) pentru fiecare poliță, de mărimea unui pachet obișnuit de dosar, totuși, acestea se dovedesc, încă de la început, neîncăpătoare pentru a depozita atât dosarele “nesăvârșite”, cât și pe cele “săvârșite”, cu toate că ultimele trebuiau să facă, anual, obiectul preluărilor la Arhiva Statului.

De aceea, la 30 martie 1832, Cârmuirea solicită Vistieriei dotarea cancelariei cu încă un dulap, deoarece cel existent “înbrăcându-să prin toate ochiurile cu delele hârtiilor ce urmează (a cărora lucrare nefiind săvârșită, nu este <cu> puțință a să trimitte la cinstita Mare Dvornicie <din Lăuntru: n. ns.: D.G.> spre a să depune la Arhiva Țări<i>), iar hârtiile ce să vor lucra de acum <î>nainte nu au încăpere a să pune”²⁷.

Pe măsură ce cantitatea de arhivă creată sporește neconținut și ca urmare a imposibilității Arhivei Statului de a prelua și depozita pe cea “săvârșită”, se intensifică și solicitările Cârmuirii la Departamentul Vistieriei pentru dotarea cancelariei cu astfel de piese de mobilier. Ca atare, la 27 noiembrie 1858, semnalând Vistieriei că din cauza numărului “foarte mare” de dosare, “nefiind îndestule dulapuri ca să le poată lua pe toate”, acestea au fost depozitate “într-o casă, pă jos..., din care li se amerință stricăciune”²⁸, solicită acesteia aprobarea pentru confecționarea pe plan local a unui asemenea mobilier. La licitația publică din 19 decembrie 1858, organizată în “pretoriul” (=termen sinonim *presudstviei*) Cârmuirii, confecționarea celor 2 dulapuri este adjudecată de către tâmplarul Iulius Leopold din Râmnic, la prețul de 630 lei²⁹.

O situație *aproape insurmontabilă privind locațiile se înregistrează la subcârmuiri*, unde, potrivit prevederilor art. 1 și 2 din *Proiectul pentru întemeierea suptocârmuitorilor și a bunii orându<i>eli du prin sate* al Departamentului Dvornicie din Lăuntru (10 noiembrie 1833), locația unei subcârmuiri se va desemna într-un “loc central”, îndeosebi în acea localitate în care proprietarul “va priimi a face de la sineși, odată pentru totdeauna, clădirile

²⁶ *Ibidem*, f. 71, 73. Vezi și Regleanu 1968, p. 57, nota 7.

²⁷ P.J.V., dos. 111/1831-1833, f. 59.

²⁸ *Idem*, dos. 82/1858, f. 8.

²⁹ *Ibidem*, f. 11.

trebuincioase spre lăcuința suptocârmuitorului și așezarea canțelarii sale, după un plan ce să va hotărî de către Sfatul Administrativ³⁰.

Deși în această perioadă numărul plășilor și plaiurilor a fost relativ mic, totuși *s-a reușit cu greu să se stabilizeze reședințele subcârmuirilor*. Dacă pentru subcârmuirile plaiului Cozia și plășilor Ocolul, Oltul și Oltețul de jos, reședințele acestora *se permanentizează* la Olănești, Râmnic, Drăgășani (pe proprietățile Episcopiei Râmnicului-Noul Severin) și Oteteliș³¹, nu același lucru este valabil pentru celelalte, putînd vorbi despre *veritabile "reședințe itinerante"* în cazul acestora din urmă. Exemplul tipic îl constituie Subcârmuirea plășii Oltețului de Sus (Cerna, până în 1845), pentru care au fost identificate documentar trei locații: Pleșoiu, Zătreni³² și Copăceni³³. Abia în anul 1845, ca urmare a propunerilor înaintate de către *Comisia rătușirii județelor din Mica Valahie* Departamentului din Lăuntru, sunt desemnate localitățile "ce s-au părut cu poziție centrală, pentru așezarea tahturilor (=reședințe) subocârmuitorilor"³⁴.

✓ plaiul Coziei	= Cacova și Olănești
✓ plaiul Horezului	=Târgul Horezului și Măldăreștii de Sus
✓ plasa Ocolului (fostă Râmnic)	= Râmnicul și Ocna Mare
✓ plasa Oltețului de Jos	= Otetelișu și Băbeni
✓ plasa Oltețului de Sus	= Băești și Pleșoiu
✓ plasa Oltului	= Dobrușa ³⁵ și Drăgășani ³⁶

³⁰ *Idem*, dos. 111/1831-1833, f. 199.

³¹ Deși, la 1859, reședința acesteia se situa la Tetoiu, "unde s-au putut găsi încăperi și unde fiind foarte cu apropiere de centru<l> plăși<i>, poate să și rămâie" (*Idem*, dos. 76/1859, f. 29v.), totuși, din vara 1862, *se revine la cea din Oteteliș*, fiind încheiate anual contracte cu arendașul moșiei omonime-Ștefan P. Cremenschi (proprietarul moșiei fiind vornicul Iancu/Ioan Oteteleșanu, domiciliat în București) pentru închirierea localului de han din zonă, atât pentru reședința subprefecturii, cât și pentru Arestul Preventiv, pentru sumele de 13 galbeni (1862), respectiv 315 lei (1863 și 1864). Vezi P.P.B., dos. 4/1862 (I-II), f. 222v., 158; dos. 42/1864, f. 228-229.

³² În raportul subcârmuitorului plășii-pitarul Nicolae Giulescu înaintat Cârmuirii, la 12 aprilie 1845, se menționa că fostul subcârmuitor-pitarul Ioan Pleșoiianu, își stabilise, inițial, reședința în satul Pleșoiu, dar "neavînd aceeași lărgime spre hrana cailor, fiind loc strîmt și rîpos, *s-au și strămutat la satul Zătreni*" <subl. ns.: D.G.> (P.J.V., dos. 28/1844-1845, f. 102).

³³ La 13 mai 1855, subcârmuitorul plășii-pitarul Ioan Pleșoiianu raporta Cârmuirii despre situația preluării arhivei instituției din satul Copăceni, "*unde s-au aflat tahtul Suptcârmuiri<i>*" <subl. ns.: D.G.> (*Idem*, dos. 95/1855, f. 44).

³⁴ *Idem*, dos. 28/1844-1845, f. 23.

³⁵ Într-un raport al subcârmuitorului plășii înaintat Cârmuirii, la 2 iunie 1845, se consemna că arendașul moșiei Drăgășani-slugerul Gheorghe Gh. Sachelaropulu, primise ordin de la superiorii săi de "a meremetisi (= a repara, a reabilita) încăperile de aici, *unde au fost și până acum tahtul subcârmuiri<i>*" <subl. ns.: D.G.> (*Ibidem*, f. 104).

³⁶ În 1850, din cauza degradării avansate a imobilului din Dobrușa, unde funcționa subcârmuirea plășii, și a comunicației, uneori impracticabile, în anotimpurile nefavorabile, reședința este transferată în Târgul Drăgășanilor, tot într-o locație a

✓ plasa Otăsăului = Roești și Ciocâltei³⁷

Dincolo de interesele urmărite de anumiți mari proprietari de a se stabili aceste locații pe proprietățile lor, trebuie avute în vedere nu numai suprafețele alocate, atât pentru construirea locațiilor respective, cât și pentru întreținerea cailor dregătoriei, dar *mai ales eforturile financiare la care se expuneau potențialii întreprinzători particulari sau instituționali*, exemplul concludent fiind al Subcârmuirii plaiului Horezu. Astfel, la 19 aprilie 1845, egumenul Mânăstirii Hurezi, arhimandritul Hrisant Penetis Hurezanul³⁸, printr-un raport detaliat și riguros argumentat înaintat subcârmuitorului, demonstra că pentru înzestrarea reședinței “cu încăperile cuvenite la o dregătorie publică și potrivit cu titlul ce poartă mânăstirea, ca și plaiul”, costurile totale ale investiției s-ar ridica la peste 1500 galbeni austrieci³⁹.

Raportat la aceste multiple cerințe, răspunsurile din partea marilor proprietari sau a comunităților locale vizate de a deveni reședințe ale subcârmuirilor *au fost inegale*.

Dacă, pentru *locația Subcârmuirii plășii Oltețului de Sus*, locuitorii satului Băești “nici loc, nici stare nu au a face asemenea încăperi”, pentru influentul “clan” al Pleșoienilor, originari din Pleșoiu: Nicolae, Udrea, Ioan și Costandin (ultimii doi fiind, în câteva rânduri, subcârmuitori!), aceasta intra în sfera lui de interese. De aceea, subcârmuitorul plășii - pitarul Nicolae Giulescu, își avertizează superiorul său că aceștia o fac “*numai pentru a-și dobândi folos în parte-le, iar de a avea și cele trebuincioase întru aceasta nu* <subl. ns.: D.G.>, adică loc de ceair pentru 35 de cai, cu ai dorobanților și, deosăbit de aceasta, și livezi de fân, iarăși pentru hrana acestor cai pă iarnă”, propunând, în contrapartidă, ca locație, satul Roșiile⁴⁰. În primăvara 1859, ca urmare a unei mai vechi aprobări obținută de către pitarul Costache/Costandin Pârâianu de la Departamentul din Lăuntru (1855), reședința plășii este transferată în propriul imobil din satul Grădiștea⁴¹, dar aceasta fiind “în adevăr tocmai în capul” plășii, se propune efectuarea *unei rocade* între titularii celor două subdiviziuni administrative de pe valea Oltețului: Vasile Pleșoianu, care “are proprietate și

Episcopiei Râmnicului, “unde asemenea fiind și târg, și <în> centru<|> plăși<|>, urmează a rămânea” (*Idem*, dos. 76/1859, f. 29).

³⁷ Prin ordinul nr. 511 din 29 ianuarie 1845 al Departamentului din Lăuntru trimis Cârmuirii, a fost omisă plasa Oltețului de Sus, iar locațiile acesteia trecute greșit la plasa Otăsăului, fapt ce a determinat, la sesizarea instituției județene, rectificările de rigoare (*Idem*, dos. 28/1844-1845, f. 23-24, 28).

³⁸ Despre această controversată personalitate ecleziastică a vremii, vezi interesanta comunicare publicată în volumul omagial Bardașu 2002, p. 61-64.

³⁹ P.J.V., dos. 28/1844-1845, f. 89-90. Vezi, pe larg, în ANEXĂ.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 102. Vezi și notele 32-33.

⁴¹ *Idem*, dos. 76/1859, f. 10-15.

case în centrul” plășii <la Pleșoiu: n. ns.- D.G.>, să fie numit la cea din amonte, iar Iancu Olănescu, la cea din aval⁴².

Cât privește *locația pentru Subcârmuirea plășii Otăsăului*, ambele sate-Roești și Ciocâltei, fiind comunități moșnenești “au răspuns *căci nu sunt destoinici* <subl. ns.: D.G.> a să însărcina pentru facerea tahtului aceștii suptocârmuirii”⁴³. Deși autoritățile optează pentru satul Ciocâltei, spre finalul perioadei analizate, reședința este transferată la satul Ionești, dar nici aceasta nu întrunea, atât condițiile de plasament - în centrul plășii, cât și de spațiu corespunzător, deoarece “până acum canțelarii au avut-o așezată în școala satului și acea școală acum urmează a să deșchide pentru învățătura copiilor”⁴⁴.

Pentru *locația Subcârmuirii plaiului Cozia*, deși ambele părți acceptă propunerea, moșnenii din Cacova sunt nevoiți să renunțe din cauza instabilității terenului⁴⁵, iar serdarul Thoma Olănescu “priimește cu toată dumisale mulțămire dă a da cel mai bun loc <tre>buincios, în mijlocul satului Olănești, unde este cu poziție pentru clădirea și statornicirea tahtului pă proprietatea d<umnea>lui”⁴⁶. Din luna mai 1859, ca urmare a faptului că reședința plaiului era plasată la “marginea” acestuia, cârmuirea județeană a hotărât transferarea ei în satul Călimănești, unde “este în linia drumului Căineni și cu apropiere și de rezidența districtului numai do<u>ă ceasuri”⁴⁷.

O situație inedită se înregistrează la *stabilirea reședinței Subcârmuirii plășii Ocolului*: titularul instituției - Costandin Pleșoianu, pare depășit de situație, din moment ce afirmă că cele două așezări - Râmnicul și Ocna Mare “fiind clădite pă loc slobod..., nu cunoaște cu cine ar putea să se înțeleagă”, lăsând la latitudinea autorităților ierarhice să decidă în acest caz⁴⁸. Și aici, motivele financiare au fost mai puternice decât alte argumente care au determinat autoritățile locale în a accepta varianta pentru Râmnic⁴⁹, cu toate că - sub multe

⁴² A se vedea Raportul nr. 288, din 2 august 1859, înaintat de către inspectorul Corpului de Jandarmi- Despărțirea a II-a- lt. Cernovodeanu, către ministerul de resort. (*Ibidem*, f. 29v.)

⁴³ *Idem*, dos. 28/1844-1845, f. 106.

⁴⁴ *Idem*, dos. 76/1859, f. 29v.

⁴⁵ În raportul din 17 aprilie 1845 al Subcârmuirii înaintat Cărmuirii județene, se consemna că moșnenii satului “deși ar priimi iei așăzarea ta<htului> pe proprietatea lor, dar la dâșnii să află <nu?>mai surupături, din care pricină ch<iar> pă unde sunt așezate casele lor, s-au sodomit <sic!> pământu<ld>, de s<u>r<upări?> și ploile ce s-au urmat” (*Idem*, dos. 28/1844-1845, f. 113).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Idem*, dos. 76/1859, f. 29.

⁴⁸ *Idem*, dos. 28/1844-1845, f. 72.

⁴⁹ În acest context, la 31 mai 1847, subcârmuitorul plășii - Luca Pleșoianu - raporta Comisiei Târgului Ocna că “*astfel am șezut aici în Râmnic, în casele mele, ca să nu mai plătesc și chirie* <subl. ns.: D.G.>, căci leafa de lei do<u>ă sute d<abia> <îmi> este de ajuns pentru adăogire de scriitor, lemne pentru canțelarie și alte cheltuieli ale ei”. (P.O.O.M., dos. 1/1847, f. 2v.-3).

aspecte -, era mai indicată cea pentru Ocnele Mari, așa cum o vor reclama derularea evenimentelor viitoare.

Astfel, în vara 1850, ca urmare a petiției (=jalbă) adresate de către locuitorii Ocnelor Mari domnitorului Barbu Știrbey⁵⁰, prin care solicitau transferarea “tahtului” acestei plăși în orașul lor, acesta o găsește “cu totul dreaptă”⁵¹, iar Departamentul din Lăuntru “recunoaște că acest târg să aibă întrânsul un dregător și *socotește că aceasta s-ar îndeplini cu statornicirea acolo a tahtului suptcârmuirii<i> ace<le>i plăși*”⁵² <subl. ns.: D.G.>.

De asemenea, la sfârșitul lunii decembrie 1859, localitatea face obiectul unei acțiuni de control din partea revizorului general Marin Serghiescu, care, prin raportul înaintat ministerului de resort (23 decembrie 1859), arăta că a găsit-o “în cea mai tristă pozițiune”, propunând - printre alte măsuri pentru remedierea situației -, și transferarea “îndată” a “tahtului” subadministrației plășii în localitate, care “prin puterea sa executivă să înființeze regulile necesarii, făcându a să respecta contractările ad-lit<t>eram”⁵³.

Cu toate acestea, ambele demersuri au fost sortite eșecului, deoarece nu au putut să fie însoțite și de măsuri efective - se înțelege, de natură financiară, care să le transpună în practică -⁵⁴, și, abia în vara 1869, se realizează această doleanță a comunității locale⁵⁵.

Ca atare, *locațiile subcârmuirilor - cu rare excepții -, sunt asigurate, în mare măsură, chiar de către titularii acestor dregătorii, prin achitarea chiriei lor din propriile salarii*⁵⁶ sau punând la dispoziția dregătoriei propriile imobile⁵⁷.

⁵⁰ În perioada 5-12 august 1850, domnitorul va efectua, cu suita sa, o vizită în județele Olteniei, pe următorul itinerariu: Pitești (5 august)- Râmnicu Vâlcea și Ocnele Mari (6-8 august) - Târgu Jiu (9 august) – Ciovârnoșani - Turnu Severin (11 august) - Craiova (12 august). Pentru măsurile adoptate de către autoritățile județului Vâlcea privind executarea unor lucrări de întreținere pe traseele ce vor fi parcurse de înalții oaspeți, asigurarea echipajelor de transport, pavoazarea celor două așezări, vizitarea unor lăcașuri de cult (Mănăstirile dintr-un Lemn, Bistrița și Hurezi), precum și organizarea ceremoniilor de primire și vizitare a acestora, vezi P.J.V., dos. 37/1850-1851, f. 15-82.

⁵¹ *Idem*, dos. 25/1850-1851 (II), f. 250.

⁵² *Ibidem*, f. 251.

⁵³ *Idem*, dos. 76/1859, f. 44-45.

⁵⁴ În primăvara 1864, Municipality orașului înaintează Ministerului Afacerilor Interne un raport prin care, deși arată imposibilitatea transferării “tahtului” Subprefecturii în localitate, deoarece “*ar resulta o pagubă fiscalului cu chiria* <subl. ns.: D.G.> ce ar urma să plătească pentru localul” acesteia, ministerul de resort, dimpotrivă, lasă, în continuare, deschisă problema acestui transfer “până ce orășani<i>”, Municipality orașului ori Ocna <Direcția Salinelor: n. ns.- D.G.>, vor procura trebuinciosul local gratis” (P.O.O.M., dos. 39/1864, f. 74).

⁵⁵ Vezi cererea celor 14 chirigii din localitate adresată Primăriei locale (2 iunie 1869) prin care solicită legalizarea dovezii că au primit contracostul efectuării transportului “arhivi<i> și mobilierul onor<abilei> subprefecturi locale *din orașul Râmnicul, aici în comună*” <subl. ns.: D.G.> (*Idem*, dos. 5/1869, f. 55-55v., 85).

⁵⁶ Vezi nota 49.

III. Personalul deservent. Pentru bunul mers al activității privind implementarea în teritoriu a noului sistem de registratură și, legat de acesta, cea de arhivă, s-a prevăzut, încă de la primele instrucțiuni ale celor două departamente, încadrarea cu un personal care să facă față noilor cerințe, precum și responsabilitățile ce reveneau fiecăruia în parte.

Astfel, dacă în Instrucțiunile Departamentului Vistieriei, articolele 8-10 cuprind îndatoririle sameșului (secretarului cancelariei) privind *modul de constituire a dosarelor și ținerea unei evidențe a arhivei*, prin introducerea primelor instrumente de evidență a acesteia, cele ale Departamentului Vorniciei din Lăuntru (iunie 1832), *detaliază modul de organizare a cancelariilor*, atât în ceea ce privește personalul și atribuțiile lui, cât și evidența, circulația și păstrarea documentelor⁵⁸. Totodată, în art. 12 din Instrucțiunile aceleiași Vorniciei sunt reglementate atribuțiile lucrătorilor: șeful cancelariei, șefii de birou (“masă”), al căror ajutor (“pomojnic”) ține *Jurnalul (=registru) mesii* și -lucru important -, se ocupă și de constituirea și păstrarea dosarelor, registratorul și scriitorii, ultimii având, ca atribuții, printre altele, și cusutul dosarelor⁵⁹.

Iar, pentru subcârmuirile din județ, prin *Proiectul pentru întemeierea suptcârmuirilor...*(1833), se stipula încadrarea acestora cu un scriitor plătit cu 60 lei pe lună, “care va fi mai cu osebire însărcinat <subl. ns.: D.G.> cu păstrarea hârtiilor și ținerea reghistrului”⁶⁰.

Pentru a ne face o imagine privind schema de organizare și salarizarea funcționarilor încadrați la cancelaria Cărmuirii județului Vâlcea, redăm mai jos situația acestora raportată la anul 1855:

✓ **“cu salarii de la 100 lei în jos**

1. Costache Zugrăvescu	-reghistrator	= 100 lei.
2. Costache Orumolu	-scriitor	= 100 lei.
3. Ghiță Golescu	-idem	= 100 lei.
4. Andrei Pârâianu	-idem	= 100 lei.
5. Ion Pârâianu	-idem	= 100 lei.
6. Tache Gheorghescu	-idem	= 100 lei.
7. Fotache Pietraru	(a demisionat și pe locu-i s-a recomandat	

d<umnealui> Ion Iliescu, carele până acum nu s-a mai întărit).

8. Dimitriu Genuneanu	-odăiași	= 40 lei.

✓ **cu peste 100 lei**

1. pit<arul> Nicu Vlădescu	-secretar	= 600 lei.
2. pit<arul> Nae Protopopescu	-ajutor I	= 200 lei.

⁵⁷ Vezi raportul nr. 11436 din 1 octombrie 1859 înaintat de către administratorul județului Vâlcea, Ghiță Golescu, Ministerului Afacerilor Interne, în care se consemnează că “până acum nu s-au plătit asemenea chirii, fiindcă subadministratorii, uni<i> plătesc din lefile ce primesc și alți<i> șed în casăle d<umnea>lor” (P.J.V., dos. 76/1859, f. 34).

⁵⁸ Vezi Garoafă 2011, p. 219-221.

⁵⁹ Cf. Regleanu 1968, p. 61.

⁶⁰ P.J.V., dos. 111/1831-1833, f. 199.

3. conțopist Nae Orumolu -ajutor II = 150 lei.

4. Idem Sava Stan Bădescu = 150 lei (scriitorul paș<a>poartelor priimind leafa din fondul onor<abilului> Maghiștratu)⁶¹.

O situație îngrijorătoare se înregistrează la subcârmuiri, unde titularii acestora se confruntă cu insuficiența și, uneori, fluctuația în posturi a personalului încadrat - un "pomojnic" fiind plătit cu modicul salariu de 60 lei pe lună, și acesta achitat din cel al subcârmuitorului!-, precum și lipsa fondurilor destinate achiziționării materialelor pentru buna desfășurare a activității de cancelarie și de arhivă⁶².

Astfel, la 31 august 1833, subcârmuitorul plășii Oltețului de Sus, pitarul Ioan Tetoianu, solicita Cârmuirii să-i trimită "vreun logofăt ajutori și eu îl voi plăti măcar și toată leafa mea, numai și numai ca să nu rămâi de a mi să întâmpla zăticnire (=a tăragăna, a împiedica, a stânjeni) la săvârșirea poruncilor"⁶³. În aceeași situație se afla și subcârmuitorul plaiului Horezu, Gheorghe Străchinescu⁶⁴.

La toate acestea, se adaugă, uneori, și condițiile improprii de ambient și disconfort în care își desfășoară activitatea cotidiană funcționarii acestor instituții⁶⁵.

Se poate conchide că, pentru perioada analizată, organizarea depozitelor de arhivă, - amenajate în dulapurile cancelariilor fiecărei dregătorii, și nu, ca mai târziu, într-un spațiu destinat special acestui scop -, nu se poate concepe fără localuri corespunzătoare și mobilierul necesar păstrării și protejării materialului arhivistic creat.

De aceea, au existat preocupări constante din partea factorilor responsabili centrali și locali de a rezolva chestiunea dificilă a depozitării și protejării arhivelor⁶⁶, în condițiile în care instituțiile statului nu beneficiau de localuri proprii iar, la nivel zonal sau județean, încă nu se înființaseră acele instituții specializate care să coordoneze și monitorizeze activitatea arhivistică a creatorilor de documente și să preia acel material arhivistic⁶⁷, care va constitui, pentru cercetarea științifică, aproape singura sursă de informare pentru istoria Principatelor Române.

⁶¹ *Idem*, dos. 42/1855, f. 231v.-232.

⁶² Vezi notele 49, 63 și 64.

⁶³ P.J.V., dos. 111/1831-1833, f. 171.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 142 bis.

⁶⁵ A se vedea notele 18, 23 și 28.

⁶⁶ Cf. Garoafă 2011, p. 225-226.

⁶⁷ Pentru tentativele de înființare a arhivelor zonale (Olteniei) și județene, precum și succesiunea locațiilor Arhivelor Vâlcene, până la construirea propriului local al acestora, vezi Andronie *et alii* 2006, p. 85-86, 308-311.

aceștii suptcârmuiri în <<Drumul Mare>>, fiind încă și lângă Poșta și verice călători conăcescu (=găzduire, cazare) aici, la dânsa, după cum din vechime s-au obișnuit, bezi...⁷⁰ cu tr<eb>uință vin la Suptcârmuire din...⁷¹ numite mai sus, urmează ca proprietatea să sloboază *cel puțin la opt pogoane loc* <subl. ns.: D.G.> înprejurul tahtului d<e->a fi vara pentru pășciunea cailor suptocârmuitorului, ai pomojnicului cu anploiați<i> suptcârmuiri<i>, ai dorobanșilor, ai mosafirilor și ai cetă<te>nilor, care vin la suptocârmuire în toate zilele, chemați și nechiemați, pentru ale lor trebuințe.

Acum, după toate aceste deslușiri câte aici se arată, Egumeniia va putea să jer<t>fească o asemenea cheltueală, dar mai întâi roagă pă înalta stăpânire ca să binevoiască a priimi condițiile coprinse mai jos, care privesc la alt decât pentru un bun sfârșit:

I-ii să chibzuiască a slobozi câte lei una mie pentru chirie, care acești bani vor sta în păstrarea mănăstiri<i> spre a-i întrebuița la meremetul ce binaoa (=binal, clădire) pă fiiecare an cere, precum geamurile, care se sparg, meremetul sobelor și altele multe atât la case, cât și la înprejurări, bezi prefacerea acoperișului la vremea când va putrezi și pentru care să va păstra prisosul ce din cheltuielile fiecăruia an va rămânea și alte meremerturi, mari și mici, ce Egumeniia după vreme va face<?> ca să poată ținea în toată vremea această bina (=clădire, construcție de mari dimensiuni) în cea mai bună și plăcută stare, ca și întâi cât va fi no<u>ă.

al 2-lea, la întâmplare de pericol (ferească Dumnezeu!), când va lua foc, stăpânirea să chibzuiască și să hotărăască cine va fi supus a face această <bi>na la loc, potrivit cu planu<l> după care se va zidi ca să nu se piarză această bina, în vreme ce clădindu-se odată, să va înscrie în condica mănăstiri<i> în care este trecută toată zestrea ei.

Acestea fiind condițiile și părerea suptiscălitului...⁷² la întrebarea cinstitei suptcârmuiri prin numerarisita oțnoșeniie, i să dă în cunoștiință ca spre...⁷³ <cu>viinci<oasa?> și, totdeodată, este rugată ca...⁷⁴ locul însă unde să va clădi acest tahtu, va fi în <<Capul Malului>>, în poiana cea frumoasă din dreptul Poștii, unde este cea mai plăcută poziție din tot plaiul pentru calitățile sale, având, adică, aer frumos, cea mai bună vedere supt care trece și râul Luncavețu<l>, are închidere pentru pogoanele numite mai sus, este lângă <<Drumul Olacului>> și lângă Târgu<l> Horez, unde se adună toți lăcuitori<i> din plai, carii pentru îndeplinirea trebuinți<i> lor în acest târg, își caută și pricinile ce se ating de administrație și partea judecătorească.

S.J.A.N.V., P.J.V., dos. 28/1844-1845, f. 89-90. Copie, restaurat.

⁷⁰ *Idem.*

⁷¹ Rând complet ilizibil.

⁷² Cuvânt ilizibil.

⁷³ Cuvânt ilizibil.

⁷⁴ Documentul este deteriorat în partea de jos și greu de reconstituit ultimele două rânduri.

Abrevieri și bibliografie

- D.R.H. B I 1966 *Documenta Romaniae Historica*. B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), București, 1966, doc. 17, p. 43/44.
- P.J.V. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond *Prefectura județului Vâlcea*.
- P.O.O.M. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond *Primăria orașului Ocnele Mari*.
- P.P.B. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond *Pretura plășii Bălcești*.
- P.P.O. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond *Pretura plășii Oltului*.
- R.O.1832 Regulamentul Organic, <București>, 1832.
- S.J.A.N.V. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea.
- Andronie *et alii* 2006 D. Andronie, B. Bădițoiu, D. Neguleasa, T. Neguleasa, Rățoi, I. Zarzără, *Instituția Arhivelor în județele Argeș, Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt și Vâlcea. Repere istorice.*, Rm. Vâlcea, 2006.
- Bardașu 2002 P. Bardașu, *Studii de istorie*, Rm. Vâlcea, 2002.
- Băbălău, 2004 Băbălău, D. Ciobotea, I. Zarzără, *Din istoria instituțiilor administrative ale județului Dolj*, Craiova, 2004.
- Ciobotea, Zarzără
- Filitti 1929 Ioan C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, Fundația Culturală *Regele Mihai I*, București, 1929.
- Garoafă 2011 D. Garoafă, *Activitatea de arhivă la principalii creatori de documente din administrația județului Vâlcea în perioada regulamentară (1831-1858)*, în Buridava. Studii și materiale, IX, Rm. Vâlcea, 2011, p. 217-228.
- Regleanu 1968 M. Regleanu, *Introducerea sistemului de registratură în instituțiile din Țara Românească*, în Revista Arhivelor, XI, 1968, nr. 1, p. 53-72.
- Tamaș, Bardașu, 1972 C. Tamaș, P. Bardașu, S. Purece, *Îndrumător în Arhivele Statului județul Vâlcea*, București, 1972.
- Purece
- Tamaș, Țană 2004 C. Tamaș, S. Țană, *Județul Vâlcea și Prefecții lui*, Rm. Vâlcea, 2004.

EPISCOPII RÂMNICULUI ȘI VIAȚA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA 1859-1918

Ciprian-Marius Sîrbu¹
cipriansirbu@yahoo.com

Keywords: *the bishops of Râmnic, political parties, political and religious standards.*

Abstract: *After 1859, due to the major transformations suffered by the romanian society, the bishops of Râmnic became senators of the Romanian Parliament. Their activity as statemen and in the meantime high priests, could not be performed at the level required by the political and religious standards. Their involvement in the political life deeply affected their spiritual position and image.*

The study, based on archive documents, reveals the fact that, instead of using their senatorial authority in the benefit of the church, the Romanian bishops were used by political parties for their own interests. The Romanian Orthodox Church lost, in the 19-th century, almost all of its possessions. By involving the hierarchy in the political game, the danger of losing the moral authority became very real. Here are the facts, as seen by men of those decades.

Episcopi titulari și locotenenți. Scurtă cronologie. În anii începutului de veac XIX, activitatea și prezența în scaun a episcopilor de la Râmnic a fost mai degrabă influențată de evoluția politică a țării, și mai puțin de nevoile religioase reale ale regiunii. Retragerea din scaun la 18 aprilie 1829 a episcopului Galaction, ultimul reprezentant de la Râmnic al epocii fanariote, a făcut ca mitropolitul Grigorie Dascălușul și alți câțiva ierarhi, să aleagă și să hirotonească pentru Râmnic pe arhimandritul Neofit. În ultimele luni ale lui 1829, acesta va fi prezent la reședința episcopală, dar din acel an va deveni locțiitor de mitropolit al Ungrovlahiei, întrucât Grigorie Dascălușul fusese exilat. Până în 1840, Episcopia Râmnicului va avea episcop doar cu numele. După acest an și până în 1850, scaunul ierarhului de la Râmnic va fi vacant, întrucât Neofit va deveni mitropolit la București. Cel care va suplini activitatea de episcop va fi, din 1848, arhiepiscopul Nifon Sevastias. La 15 septembrie 1850, titular la Râmnic va deveni Calinic, fostul stareț al Cernicăi. Păstorirea lui Calinic, începută în 1850 și sfârșită la 11 aprilie 1868, a fost contemporană cu evenimente majore ale epocii moderne a românilor. Ea a rămas un adevărat reper în conștiința colectivă a creștinilor olteni, căci urmașii episcopului Calinic nu se vor ridica la nivelul său spiritual și vor fi martorii impunerii definitive a autorității statale asupra Bisericii.

Din 11 aprilie 1868 și până la 18 ianuarie 1873, administrația Episcopiei Râmnicului a fost condusă de arhimandritul Inochentie Chițulescu, devenit

¹ Ciprian-Marius Sîrbu, preot, doctor în istorie.

arhieru abia în 1872. Episcop titular la Râmnic a fost ales însă Athanasie Stoenescu (1815-1880), fost episcop al Romanului, de unde se retrăsese în 1868. La moartea sa, în 9 februarie 1880, conducerea episcopiei a fost încredințată pentru câteva luni arhierului Teodorit Craioveanul (fost Sinadon), până la alegerea lui Iosif Bobulescu ca episcop titular. Fost luptător împotriva legiurilor lui Cuza privind Biserica și aliat cu frații Scriban, episcopul Iosif s-a retras din scaunul de la Râmnic în noiembrie 1886, pentru a-și petrece ultimii patru ani din viață la Botoșani, în zona natală.

În locul său, la 10 noiembrie 1886, a fost ales Ghenadie Enăceanu, care din 1885 era arhieru cu titlul de "Craioveanul". Cunoscut mai ales ca om de carte, episcopul Ghenadie se instruisese la Socola, în Grecia și apoi la Kiev, în Academia duhovnicească. Revenit în țară, din 1867 este profesor la Seminarul Central, apoi primul director al Seminarului Nifon. Din 1874 devine membru în comitetul de redacție al revistei "Biserica Ortodoxă Română", unde publică numeroase studii. Din 1881, este profesor la Facultatea de teologie din București, iar din 1882 directorul Tipografiei Cărților Bisericești.

Activitatea sa culturală și administrativă remarcabilă de la Râmnic se încheie la 14 ianuarie 1898, când moare la Neapole, unde plecase cu o lună mai devreme, pentru îngrijirea sănătății. Va fi adus la Râmnic și înmormântat în curtea Episcopiei, condusă de la plecarea sa, din decembrie 1897, de Athanasie Mironescu. Acesta va deveni episcop la Râmnic în martie 1898 și va rămâne în scaun până la 5 februarie 1909, când va fi ales mitropolit primat.

Între 22 martie 1909 și 23 noiembrie 1912, scaunul episcopal al Râmnicului va fi ocupat de Ghenadie Georgescu, fost profesor de religie în București, preot la capela românească din Paris și mai apoi arhieru cu titlul de "Băcăuanul".

La 5 mai 1913, episcop de Râmnic este ales Sofronie Vulpescu, care era din 1900 arhieru titular cu numele de "Craioveanul". Ca episcop de Râmnic, activează până la 19 mai 1917, când autoritățile de ocupație germane i-au stabilit domiciliu forțat la mănăstirile Cheia, Peștera Ialomicioarei și în cele din urmă la Căldărușani. Demisionează la 8 iunie 1918, în fața autorităților române de la Iași, apoi rămâne în București până la moartea sa, în 1923.

În cursul verii anului 1918, autoritățile germane au consimțit la numirea lui Meletie Dobrescu "Gălățeanul" ca episcop de Râmnic, însă la 3 iulie este ales la Iași, de către autoritățile române, Antim Petrescu "Botoșăneanul", originar din părțile Râmnicului Vâlciei. Acesta este înscăunat în septembrie dar, la 6 noiembrie 1918, hotărârile Parlamentului de la Iași sunt anulate în totalitate. Prin urmare, numirea lui Antim este și ea atinsă de nulitate și acesta demisionează de îndată, deși conducerea episcopiei i se încredințează și pe mai departe, ca suplinitor. Un an mai târziu însă, la 6 septembrie 1919, Antim se stingea din viață. În locul său, tot ca suplinitori, sunt numiți pe rând arhierii Alexie Șerban "Craioveanul", până la 1 aprilie 1920, apoi Vartolomeu Stănescu "Băcăuanul", până la 17 martie 1921.

Influența factorului politic în alegerea episcopilor. Alegerea tuturor episcopilor de Râmnic s-a încadrat în cutumele epocii, atunci când nu exista

lege în sensul strict, apoi a urmat prevederile legale în vigoare privind selectarea ierarhilor țării.

Înainte de Regulamentul Organic, episcop sau mitropolit putea deveni orice cleric ce întrunea condițiile canonice. Desigur, voința domnitorului și opinia boierilor mari putea influența decisiv alegerea, dar măcar teoretic era permis accesul oricărui cleric la un asemenea rang. Regulamentul Organic pune capăt vechiului sistem electiv pentru clerul înalt, legiferând alegerea mitropoliților doar dintre episcopi, iar a episcopilor doar dintre egumenii mănăstirilor sau dintre călugării cu rang de arhimandrit. Prevederea era în concordanță cu legile vremii, alcătuite în folosul boierimii, care urmărea conservarea privilegiilor sale. Prevederea regulamentară deschidea drum către scaunele de episcop cu precădere călugărilor proveniți din familiile boierești și era valabilă chiar și în anii divanurilor Ad-hoc. Împotriva ei se ridica un curent de opinie din ce în ce mai puternic, pe care în 1857 îl sintetizează Mihail Kogălniceanu, în divanul ad-hoc al Moldovei: „Cer ca mitropoliții și episcopii – *spunea marele om de stat* – să se aleagă în viitor dintre toți membrii clerului monahic. După regulament și legile din urmă, mitropolitul nu poate fi ales decât dintre doi episcopi eparhioți, iar episcopii numai dintre egumenii mănăstirilor și arhimandriți. O asemenea restricție nu este nicidecum cerută de legile canonice ale Bisericii noastre. Experiența ne dovedește că ea este chiar funestă statului și religiei.(...) Putem să greșim în alegerea unuia sau doi din episcopi. Dar, după ce am avut nenorocirea de a alege răi episcopi, de ce să fim siliți a alege din ei pe mitropolit (...). Când unul dintre ei primește darul, i se cântă „axios”. Să alegem dar pururi pe cel mai demn. Vă rog, domnilor, să vă uniți cu propunerea mea, chiar în interesul natârării mitropolitului despre orice presiune din afară”².

Anii domniei lui Cuza au dus practica alegerii episcopilor și mitropoliților într-o altă extremă, aceea a numirii prin decret a capilor Bisericii Române³, ceea ce a provocat lupta pentru canonicitate și serioase tulburări în epocă.

În ceea ce privește Râmnicul, alegerea lui Calinic s-a făcut de către Adunarea electivă special convocată prin ofis domnesc, după prevederile Regulamentului⁴. Datorită în principal prestigiului personal, episcopul Calinic a fost ultimul ierarh al Râmnicului cu ascendent moral clar asupra tentativelor de subordonare a autorității bisericești față de puterea politică⁵. Cu totul formal, în

² *Buletinul Adunării ad-hoc*, nr. 23/1857, apud Dobrescu 1909a, p. 9-10.

³ Giurescu 1966, p. 330. Presa franceză aprecia legile bisericești ale lui Cuza și susținea că prin independența Bisericii Române propaganda religioasă și politică țaristă este slăbită.

⁴ A.P., 1850-1851, tomul XVI, partea a II-a, p. 1268.

⁵ Mironescu 1906, p. 162. În 1850, plenipotențiarul rus Duhamel ar fi insistat ca mitropolit să fie ales Calinic, starețul Cernicăi, nu Nifon, pe atunci arhiereu vicar la Râmnic. La rândul său, Cuza va respecta religiozitatea și pietatea lui Calinic, la rugămintea căruia va excepta Schitul Frăsinei de la secularizare. N. Iorga aprecia totuși că guvernul lui Cuza „putea oricând zdrobi sau câștiga sufletul șovăielnic al lui Nifon,

6 decembrie 1864, rostește și el formula prin care mitropolitul Nifon era investit cu funcția de președinte al Senatului și pe care fiecare membru al Legislativului o folosea: „Jur supunere Constituțiunii și legilor țării. Jur credință Domnului (*domnitorului, n.n*); așa să-mi ajute Dumnezeu !”⁶.

La scurtă vreme, dezbaterea legii Cuza privind alegerea mitropoliților și episcopilor, prezidată de mitropolitul Nifon, va scoate în evidență o condamnabilă placiditate a episcopilor români în fața iminenței legiferării poziției de simplă instituție a Statului pentru Biserica Română și a transformării ierarhilor în înalți funcționari de stat. După cum aprecia N. Iorga, acest scop fusese urmărit cu perseverență încă de la 1859⁷. Paradoxal, interesele bisericești vor fi mai bine apărate de laici, unui buni cunoscători ai cutumelor eclesiastice și legilor canonice. În 5 februarie 1865, I. Lenșu, raportor în Senat, aprecia despre articolul I al legii care preciza că „înaltul cler se alege de domnitor, după o prezentare a ministrului cultelor și în urma deliberațiunii Consiliului de miniștri”, că acesta este „contra obiceiurilor noastre strămoșești; oriunde s-a luat acest drept de la Ecclesie și a trecut în mâinile guvernului, a produs cele mai nenorocite și pentru ecclesie pot zice cele mai scandaloase rezultate”. La rândul său, Scarlat Rosetti, opozant, analizează alte câteva implicații: „funcțiile bisericești vor începe să fie vândute, degenerând într-o mârșavă speculă, ajungând din alegere, vânzare la licitațiune” și oferă exemplele Greciei și Austriei, unde corpul episcopilor era cel care decidea noul ales și nu puterea de stat, pentru a conchide ironic „trăiască autonomia ecclesiei noastre Române!”.

De cealaltă parte, generalul Florescu aprecia că numirile vor fi chestiuni pur administrative, nu religioase, întrucât „domnul are să consulte pe consilierii săi intimi, pe agenții săi principali, când are de făcut o alegere”, iar colonelul Cașmir descoperă latura benefică a legii, atunci când apreciază că „alegerea mitropoliților și episcopilor de până acum, s-a făcut în mare parte prin corupțiune și puținul respect către lege” și ar trebui, prin urmare, „să lăsăm puterii civile răspunderea, căci e deplin răspunzătoare înaintea națiunii și a puterii spirituale”.

Era evidentă intenția perfectării „cu acte” a unei mutații care se voia a transforma din temelii raportul Biserică–Stat și poziția episcopilor români în societate. Pentru aceștia din urmă, deveniți funcționari de stat, D.A.Văsescu propune în aceeași ședință a Senatului acordarea inamovibilității din post, dar amendamentul se respinge. Prin urmare, ierarhii români nu numai că vor fi aleși prin exercițiul puterii politice, dar vor putea fi și scoși din scaunele lor atunci când vor deveni incomozi stăpânirii. Frapant este faptul că ședințele, derulate pe parcursul a două zile, au fost prezidate de mitropolitul Nifon și că nu a fost auzită vocea niciunui episcop! Mitropolitul a votat pentru adoptarea legii, alături de alți 40 de senatori iar opozanți au fost doar 7. Episcopul Calinic al

și nu putea să întâmpine niciodată împotrivirea unui schivnic depărtat de lume ca episcopul de Râmnic Calinic” (conf. Iorga 1909, p. 109).

⁶ D.S., 1864 -1865, ședința din 6 dec.1864, p. 7.

⁷ Iorga 1932, p. 289.

Râmnicului, bătrân și probabil bolnav, nu a fost prezent la București în acea zi de 5 februarie 1865⁸.

După înlăturarea lui Cuza și venirea la tron a lui Carol I, discuțiile în Legislativ privitoare la o nouă lege a Bisericii s-au reluat, în condițiile în care cei mai mulți episcopi erau contestați ca necanonici după ce fuseseră numiți de Cuza. Așa se face că absența lor din Senat era aproape totală și permanentă (!). În prim-plan era dorința reafirmării prin lege a autonomiei Bisericii Ortodoxe Române față de Constantinopol și dezbaterile au readus în atenție dorința tuturor de a avea o Biserică autocefală. În același timp, s-a discutat aprins și pe tema alegerii înalților prelați, pe care unii o doreau accesibilă întregului cler monahal, cu respectarea unor condiții de vârstă, moralitate, erudiție și „patriotism”. Revenirea la alegerea ierarhilor exclusiv prin voința clerului înalt, așa cum se făcuse înainte de Regulament, a fost și ea susținută, dar mai mulți au fost cei care considerau că „biserica ar trebui să se acomodeze cu puterea laică, după ce a stăpânit odinioară și justiția, și instrucțiunea, și administrațiunea”, iar la alegerea ierarhilor „societatea civilă trebuie să ia parte, căci așa se cuvine, când Biserica dominantă este legată cu Statul”⁹.

O nouă lege privind alegerea mitropoliților și episcopilor era adoptată la 19 decembrie 1872. Redactată în urma tratatelor lui D.A. Sturdza cu Patriarhia din Constantinopol, ea o înlocuia pe cea din 1864, alcătuită „în pripă”¹⁰ de bătrânul A.T. Laurian după modelul organizării bisericești a lui Șaguna. Prevederile ei se întorceau la cele ale Regulamentului Organic, pe care le copiau în litera lor. Mitropolitul era ales dintre episcopii în exercițiu iar episcopii dintre arhieriei titulari, ignorându-se atât practica veche a ortodoxiei românești, cât și uzul de atunci al celorlalte biserici din răsăritul ortodox. Colegiul elector era format din mitropolit, episcopi, arhieriei titulari români sau naturalizați și de deputații și senatorii ortodocși. Poziția socială a celui ce ocupa un scaun episcopal era desigur dorită și aprig disputată de candidați. Detalii de culise ale unei asemenea alegeri nu se vor regăsi nici măcar în arhive, căci este lesne de presupus ce tratative, compromisuri sau interese intrau în ecuația electorală, până la ședința propriu-zisă, ce se desfășura după litera regulamentului.

Este cert că existau jocuri politice la astfel de alegeri. Instalarea unui favorit în scaunul episcopal echivala pentru partidul cel mai bine reprezentat în Cameră și Senat cu asigurarea devotamentului său nu numai ca votant în Senat, dar și ca lider religios zonal, ceea ce nu era puțin lucru. Rareori se întâmpla ca indicii ale acestei stări de fapt să răzbată către societatea laică. Unul dintre ele are loc în 1894 când, răspunzând unei replici în Senat, Take Ionescu afirma: „S-a întâmplat ca sub noi, să se facă mai multe alegeri pe banca prelaților, fiind mai

⁸ D.S., 1864-1865, ședința din 5 feb.1865, p. 35-57.

⁹ D.S., 1868-1869, ședința din 23 mai 1869, p.127-138. Christian Tell spunea : „Lăsați, domnilor biserica să se organizeze după canoanele sale, lăsați-o mai cu seamă astăzi, când corpurile legiuitoare nu sunt curat ortodoxe cum erau altă dată”. Părerii contrare aveau Kogălniceanu și D. G. Costa-Foru.

¹⁰ Dobrescu 1909b, p. 31.

multe vacanțe la scaunul de Mitropolie și episcopii, și nu puteați suferi ca sub noi să se facă alegerile(...). Cine e de vină că un mitropolit s-a retras și mai mulți episcopi au murit? Dar fericiți-vă de lucrul acesta, căci la toate alegerile...n-a fost candidat cu care să fi vorbit și să nu-i fi spus: nu doresc să fii nici conservator, nici liberal, și aș fi foarte trist să știu că sub ministerul meu s-a ales vreun episcop cu atitudine de nerespect față de stat, și cu politică militantă față de partide, căci aceasta nu este atitudine episcopală !(...)Unul dintre cei mai cuminți ai d-voastră mi-a spus curat: noi voim ca dacă mâine-poimâine vom avea nevoie să-i dăm afară din Sinod (*pe ierarhii recent aleși, n.n*), să avem un motiv !”¹¹.

Cât de dăunătoare a fost imixtiunea intereselor partizane în alegerile episcopilor români, și implicit a celor de la Râmnic, rezultă clar din intervenția în Adunarea Deputaților a lui N. Iorga, cu prilejul discutării unui proiect de lege propus sub ministeriatul lui Spiru Haret, în 23 martie 1909. Prin modificarea unor articole ale legii din 1872, privind alegerea mitropoliților și episcopilor, se dorea reducerea pe viitor a efectelor subordonării capilor bisericești de către interesele politice. S-a propus ca eligibil la demnitățile episcopale să fie orice cleric ce întrunește condițiile canonice iar alegerea să se facă pe viață. Legea înființa de asemenea Consistoriul superior bisericesc, ale cărui atribuții vor provoca alte tulburări în epocă.

Marele istoric și om politic sintetiza în discursul său efectele transformării episcopilor în „funcționari eclesiastici”, începute după 1860: „Pe la 1860 începe decadența bisericii noastre”, - *aprecia Iorga* - „decadență foarte repede și care merge încontinuu(...). Necon condiționat, este rău ca Statul să se amestece în biserică oriunde, deci și aici la noi, unde suntem opriți de tradițiunile bisericii, care ne-a dat arhieriei vrednici, atâta vreme cât s-a călăuzit pe sine. (...) Fără îndoială, nu cu gând rău au plecat oamenii de la 1860 de au stricat întâi rostul bisericii. Erau însă oameni crescuți în Franța, în idei anticlericale. Bisericii trebuie să-i îngustăm rostul, biserica nu poate să meargă de sine, ci trebuia să intervie statul cu conștiința lui deplină, ca să-i fixeze rostul cum se cuvine(...) S-a procedat după ideile de la Paris, mirenește și fără scrupul”.

Trecerea în revistă a vieții bisericești din ultimele decenii este magistrală în intervenție iar previziunile efectelor schimbărilor propuse de-a dreptul profetice, în ceea ce privea înființarea Consistoriului superior. Referindu-se la acest fapt, Iorga declara: „D-voastră ați văzut că până acum, cauzele scăderii, cauzele decăderii Bisericii noastre au venit din neconținutul amestec al Statului, amestec fără rost în afacerile bisericești(...). Proiectul de față conține două părți” - *continua savantul deputat* - „este întâi o schimbare a condițiunilor de alegere a mitropoliților și episcopilor.(...) Mă rog, de aici înainte nu se mai aleg episcopi și mitropoliți din cercul vrăjit al arhieriei, atât de vrăjit, încât uneori n-ai pe cine alege”. Iorga atrăgea atenția deputaților că înființarea Consistoriului superior, care includea puțini clerici și mulți membri ai partidelor politice și ale

¹¹ D.S., ședința din 18 mart. 1894, în M.O. nr.50/30 mart. 1894.

căruia atribuțiunii în materie de organizare bisericească le depășeau pe ale Sinodului, nu este altceva decât o „ramificare a disciplinei de partid”, și că listele cu cei propuși pentru episcopat vor fi „supt bătaia de vânt a intereselor politice”. Concluzia, formulată nu datorită epuizării elocinței istoricului, ci răbdării ascultătorilor, suna astfel : „Această reformă Bisericii nu-i folosește, (...) dar reiese însă dreptul ministrului de a stăpâni cu mai multe puteri decât stăpânește până acum biserica, și de a face ca în biserică, să se miște totul după cum voiește ministrul (...), și o va stăpâni în așa fel încât se va duce pomina, cum s-a dus pe vremea lui Cuza de Sinodul schismei (...) Admiteți d-voastre aceasta, ca un arhiereu al bisericii române să vină să mulțumească cutărui sau cutărui partid, pentru că prin el și-a câștigat cârja și mitra? Dar bine, noi când alegem un vlădică, îl alegem sub inspirația Duhului Sfânt. (...) El să știe că are un singur stăpân, pe Dumnezeu din cer, care l-a ales (...)”¹².

Alegerea episcopilor de la Râmnic s-a desfășurat după aceste coordonate, valabile la scară națională. Tradiția Bisericii privitoare la selectarea prelaților s-a pierdut în 1860, nu a fost restaurată la 1872 și doar iluzoriu repusă în drepturi în 1909. Între intrarea și ieșirea din scaunul episcopal, ierarhii erau instrumente interne de exercitare a autorității guvernului în Biserică.

La Râmnic, până în anul 1918, înlocuirile de episcop prin presiune politică nu au avut loc. Singura demisie de până atunci a fost cea din noiembrie 1886 a lui Iosif Bobulescu, dar este de presupus că motivul real a fost starea sănătății sale, după cum atestă demisia sa depusă Regelui. De altfel, Bobulescu a mai trăit doar încă patru ani, la Botoșani. Însăși urcarea sa pe scaunul episcopal de la Râmnic, în 1880, a fost în mare măsură o recompensă politică a luptei pentru canonicitate, alături de frații Scriban. Adversari ai reformelor bisericești ale lui Cuza, Scribanii și Iosif Bobulescu au avut câștig de cauză doar teoretic. Episcopii numiți necanonic de Cuza vor fi în cele din urmă recunoscuți prin legea din 1872, pentru a încheia nesfârșitele tulburări bisericești, deși se recunoscuse că urcarea lor în scaune a fost necanonică. Atanasie Stoenescu fusese și el în această situație, în mai 1865, când a fost numit la Roman, dar demisionase în 6 noiembrie 1868, conștient de temeinicia obiecțiunilor partizanilor canonicității. Și în cazul său, actul de demnitate al demisiei din 1868 va cântări greu în alegerea ulterioară la Râmnic, în 18 ianuarie 1873.

În 8 iunie 1918, după Pacea de la București (7 mai 1918), episcopul Sofronie Vulpescu își prezenta și el demisia din scaunul episcopal al Râmnicului, în fața autorităților române refugiate la Iași. Sofronie nu se retrăsese în capitala Moldovei, dar nici nu a rămas la Episcopie atunci când germanii ocupaseră Oltenia, sperând că își va putea păstra funcția atunci când lucrurile se vor fi liniștit, sub noua autoritate de ocupație. Gestul său a fost sancționat atât de germani, care l-au arestat și i-au impus domiciliu forțat la Cheia, Peștera Ialomicioarei și Căldărușani, dar și de mitropolitul Conon. Acesta scria la 18 septembrie 1917 despre Sofronie că „încă din toamna trecută, fără permisiunea

¹² D.A.D., ședința din 23 mart. 1909, M.O. nr.70/25 mart. 1909, p. 1178-1184, passim.

noastră canonică, sau vreun concediu în regulă, după mai multe luni de zile lipsind din scaunul său,(...), acum a fost luat ca ostatic(...). Lipsește și vicarul, P.S. Alexie Craioveanul, respins de însuși P.S. Sofronie a locui împreună acolo, însă acesta s-a strămutat la Iași (...) ¹³. În dizgrația autorităților germane și acuzat de mitropolit și fruntașii politici români, demisia era pentru Sofronie singura opțiune.

În locul său, guvernatorul militar Tulff von Tschlepppe își dăduse încă din 23 februarie 1918 acordul pentru numirea la Râmnic a lui Meletie Dobrescu, dar românii vor alege la Iași pe Antim Petrescu, la 3 iulie 1918. Acesta din urmă va fi instalat în scaun în septembrie, dar la 6 noiembrie vor fi anulate toate hotărârile Parlamentului de la Iași, deci și numirea sa. În aceste condiții, demisionează și el, deși conducerea Episcopiei i se va încredința și în continuare, ca locțiitor. Moare un an mai târziu, la 6 septembrie 1919, la Vâlcea.

Cele trei cazuri amintite mai sus sunt singurele demisii de episcop de la Râmnic. Dintre ele, doar cele ale anului 1918 sunt provocate cu certitudine de factorul politic, devenit din 1865 gestionarul suprem al numirilor în clerul înalt.

Ca înalți funcționari ai statului, episcopii Râmnicului vor activa sub o dublă autoritate: cea a Sfântului Sinod, și cea a Ministerului. Dintre acestea, corespondența păstrată în arhive o indică pe cea de-a doua ca fiind mai bine reprezentată. Chiar atunci când chestiunile sunt bisericești prin excelență, convocarea la București se face din biroul ministerial, nu mitropolitan ¹⁴. În ceea ce privește corespondența referitoare la activitatea Adunării electivă, aceasta este în totalitate purtată cu ministerul. Invitațiile pentru alegerile de mitropoliți și episcopi veneau fie la Episcopie, fie la adresa casei din București a Episcopiei, de pe strada Sapienței.

Cea mai evidentă imixtiune a politicii și administrației statale în activitatea și spațiul privat al episcopilor este cea desfășurată cu ocazia decesului acestora. În asemenea situații, se pune în mișcare un mecanism administrativ laic, care organiza atât procedura funerară în sine, cât mai ales inventarierea și distribuirea posesiunilor defunctului. Testamentul spiritual al episcopului Calinic din 16 mai 1867 nu a fost nicidecum respectat ¹⁵, căci palatul episcopal a fost sigilat de tribunal și inventariat, fără ca cei din Episcopie să știe că episcopul este mort! O telegramă ulterioară a mitropolitului Nifon îi îndemna pe aceștia „să-și vadă fiecare de lucru”. Scenariul se va repeta și cu ocazia decesului episcopului Atanasie Stoenuș, la 9 februarie 1880, la București.

¹³ A.E.R.N.S., d. 11/1918, f. 1-2.

¹⁴ A.E.R.N.S., d.125/1886, f. 2-7. La sfințirea catedralei de la Curtea de Argeș, programată pentru 5 oct. 1886, apoi amânată pentru 12 oct. din cauza vremii, înștiințările telegrafice sunt trimise de ministrul Haret. Participa și familia regală.

¹⁵ A.E.R.N.S. d. 36/1868, f.8 f-v. Calinic scria:”să nu se ostenească după moartea mea cercetând sau iscodind ce fel de avuție a chiliei mele(...), că mai primit ar fi Fiului lui Dumnezeu de n-ar rămânea după moartea mea nici un ban, decât dacă s-ar împărți multă strănsoare după moartea mea”. Ruga, de asemenea, să fie înmormântat în cimitirul săracilor, fără onoruri, sau „dacă va fi cu puțință, la Cernica, lângă altar”.

Sigilarea palatului din Râmnic s-a făcut prin ordinul ministrului cultelor iar inventarierea sub supravegherea Prefecturii Vâlcea și a tribunalelor Dolj și Ilfov, unde erau case ale Episcopiei¹⁶.

În schimb, cheltuielile prilejuite de asemenea evenimente erau suportate integral de stat, indiferent cât de mari erau. Ghenadie Enăceanu, spre exemplu, moare la Neapole în noaptea de 14 spre 15 ianuarie 1898 și arhiepiscopul Athanasie Mironescu-Craioveanul, cerând precizări legației române privitoare la cele ce vor urma, primește următorul răspuns de la oficialul Popescu Gisepe: „am primit telegrama dumneavoastră, așteptați până ce Guvernul va decide asupra instrucțiunilor ce le solicitați”¹⁷. Biserica Râmnicului era prin urmare înlăturată de la organizarea funeraliilor propriului ei conducător.

La moartea lui Ghenadie Georgescu, în seara zilei de 21 noiembrie 1912, administrația bisericească va fi de asemenea ignorată când va veni vorba despre distribuirea posesiunilor defunctului. Nu se va ține cont de rangul bisericesc, ci mai degrabă de legislația civilă. Averea episcopului, incluzând obiecte de cult specifice, care se cuveneau a rămâne în uzul bisericesc, sunt încredințate „legatarii universale a defunctului, d-ra Olga Georgescu”¹⁸.

Am trecut, pe scurt, în revistă momentele de referință din viața și activitatea unui episcop al Râmnicului din perioada istorică asupra căreia ne concentrăm interesul, în care imixtiunea autorității politice este mai mult decât evidentă. După cum vom vedea, fenomenul va fi constant, cu implicații ample asupra autonomiei vieții bisericești, dar bine tolerat de ierarhii vâlceni. Calitatea lor de oameni politici doar aparent independenți de structurile și interesele partizane va afecta serios dimensiunea și calitatea actului spiritual, presupus a fi principala lor obligație.

Activitatea în Senat. Relația cu membrii Legislativului. Statutul de înalt funcționar de stat, perfectat prin jurământul din decembrie 1864, obliga episcopii români la participare activă în Legislativ. Opțiuni politice avuseseră mulți dintre ei, în veacurile trecute. De pe urma lor, unii obținuseră avantaje, alții au putut să-și piardă viața, căci de bunăvoința stăpânirii ținea prezența sau scoaterea lor din scaunul episcopal. Toate acestea aveau loc însă în context medieval, când legea, dreptul și delimitarea atribuțiilor unui dregător de orice fel erau relative.

¹⁶ A.E.R.N.S., d. 41/1880, f. 2-13. Acte privind alcătuirea comisiilor de sigilare-desigilare, inventariere și disputele cu familia pentru obiectele personale vor dura până în iunie 1890!

¹⁷ A.E.R.N.S., d. 260/1898, f. 1, 7, 15, 37. Trupul episcopului a fost îmbarcat la 19 ianuarie iar la Constanța ajunge peste 10 zile. Pentru funeralii, la 10 febr. 1898, ministerul alocă 4000 de lei, pentru care Athanasie urma să prezinte documente justificative, ulterior.

¹⁸ A.E.R.N.S., d. 75/1909, f. 44. Nepoata Olga Georgescu donează însă biblioteca Seminarului “Sf. Nicolae” din Râmnic. Procedura are loc cu aprobarea ministerului, care dispune preluarea cărților.

Principiile modernității privind drepturile cetățenești, legalitatea și instituțiile statului au adus pentru episcopi calitatea de componente active și permanente ale vieții politice. Treptat, ei nu vor mai fi acei exponenți ai ortodoxiei și interesului național din evenimentele majore ale istoriei, ci obișnuiți ai scenei politice. Începutul îl fac anii aplicării Regulamentelor Organice, când episcopii Principatelor Române devin membri de drept ai Adunărilor Obștești iar mitropolitiți președinți ai acestora. În cazul Țării Românești, unde scaunul mitropolitan era vacant după moartea lui Grigorie Dascălul, de la 22 iunie 1834, președinția era asigurată de Neofit al Râmnicului. Tot el asigura și locotenența scaunului mitropolitan și de aceea prezența sa la Râmnic era extrem de rară.

Neofit și-a exercitat cu perseverență calitatea politică. Vârsta (născut în 1787, la București) și starea sănătății i-au permis acest lucru. Ședințele în care nu a fost președinte al Adunării sunt rare și era de obicei înlocuit de episcopul Ilarion al Argeșului sau de Chesarie al Buzăului¹⁹. Atunci când lipsea, motivele, personale sau de stat, erau foarte întemeiate²⁰ iar președintele-loctiitor era nominalizat de domn printr-un ofis special. Până la 29 iunie 1840, când „Adunarea obștească extraordinară” îl alege mitropolit, Neofit va conduce forul legiuitor al țării ca episcop al Râmnicului. A făcut-o conștiincios, lăsând însă chestiunile administrative de la Vâlcea în seama arhimandritului Nifon, viitorul mitropolit din 1850. Sarcinile politice îi erau extinse, mai mult decât simpla prezidare a ședințelor ordinare. În 1836, formează, alături de logofătul Ștefan Bălăceanu și Aga Iancu Filipescu, „comisia alegătoare” a boierilor de rang I din București, pentru alegerea deputaților acelui colegiu pentru cinci ani, iar confirmările aleșilor tot el le va semna. În plus, o serie de alte atribuții²¹ indică rolul său crescut în viața politică românească, așezată de curând pe baze conforme spiritului modern.

Între 1840 și 15 septembrie 1850, scaunul episcopal al Râmnicului a fost vacant în mod oficial. De la această dată însă, la cârma Episcopiei Râmnicului este ales Calinic, starețul de la Cernica. Conștiința creștinilor olteni păstrează până în prezent pentru Calinic imaginea unui ascet, dar nu a unui om conștient de valorile materiale sau preocupat de politică. Contextul politic al timpului

¹⁹ A.P., tom VII/1837, tom IX/1839-1840. De exemplu, perioadele cumulate în care Neofit nu a ocupat scaunul de președinte al Adunării au totalizat în sesiunea martie-iulie 1837 doar două săptămâni iar în perioada decembrie 1839-iulie 1840 șapte săptămâni.

²⁰ A.P., tom VII/1837, p. 87-88. La sfârșit de iunie și până la 9 iulie 1837 se afla la „băile de la Arpatac-Brașov”, pentru îngrijirea sănătății. La 17 aprilie 1837 era la Siliștra, cu domnitorul Al. Dimitrie Ghica, pentru primirea sultanului.

²¹ A.P., tom VII/1837, p. 70, 533. Alegea personalul auxiliar plătit al Adunării: secretari, scriitori, dorobanți, dar tot el cere poliției conduse de col. Ion Solomon referințe despre boierii de rang mic din provincie. Face acest lucru și în sesiunea 1839-1840. Fusese desemnat de domn, prin ofisul 472/3 nov. 1839, să conducă „Comisia alegătoare” care selecta cei 44 de boieri de rang I. Președinte înaintea lui Neofit fusese Ioan Câmpineanu; acum el era în surghiun la Constantinopol. (conf. A.P., sesiunea III, 1839-1840, tom IX, p. 79-81).

păstoririi sale a fost însă marcat de evenimente majore, față de care episcopul a trebuit să se pronunțe în vreun fel.

Deși Revoluția trecuse fără a produce mari tulburări bisericești la Râmnic²², la scară națională efectele ei se resimțeau pe deplin. În Principatele Divanurilor Ad-hoc curentul unionist era din ce în ce mai puternic și câștigase adepți și contestatari și din rândurile clerului înalt²³. Astfel, dacă mitropolitul Nifon a avut la început o atitudine echivocă, pentru ca în cele din urmă să fie favorabil ideii unirii²⁴, Calinic al Râmnicului a fost convins de beneficiile unității statale a românilor. La 15/27 aprilie 1857, el scria protopopilor și egumenilor: „românii sunt chemați să-și ceară pe cale legiuită, coroana luptelor și a sângelui vărsat pentru cruce pentru apărarea patriei. Poporul român n-are decât să ceară a se uni într-un cuget și voință. Drept aceea, una din datoriile ce reclamă a noastră poziție(...) este de a înălța rugăciuni (...) pentru unirea românilor”²⁵. Răspunsul Comitetului Central al Unirii din 11/23 iunie aprecia poziția politic-națională a episcopului de la Râmnic și o asocia cu misiunea sacerdotală: „Rugăciunile ce ați poruncit a se face - scriau frunțașii unioniști - este dovada că știți a prețui sfințenia misiunii(...). Comitetul Central al Unirii se socotește fericit de a-și arăta via sa mulțumire către P.S. Voastră, pentru frumoasa faptă ce ați săvârșit, îmbrățișând cu căldură cauza națională”²⁶.

Unirea Principatelor, cu toate preparativele evenimentului în sine, a fost prilejul manifestării sincere a voinței capilor Bisericii. Până la acea dată, influența lor socială era determinantă în societate și politică dar anii finali ai domniei lui Cuza schimbă acest raport. Din 1864-1865, ierarhii vor avea poziții oficiale conforme cu politica domnitorului și a guvernului în exercițiu, chiar dacă este de presupus că nu le aprobau sincer. Mai mult decât atât, de la București seseau solicitări guvernamentale privind sprijinirea unor astfel de acțiuni iar episcopii s-au conformat întotdeauna! O astfel de situație are loc la 5 mai 1864, când prefectul de Vâlcea solicită de la episcopul Calinic semnarea unui act de adeziune la lovitura de stat a lui Cuza din 2 mai și la „Statutul dezvoltător”. Acesta nu numai că semnează, la 7 mai, dar își dă „deplina adesiune Decretului Înălțimii sale Domnitorul României Alexandru Ioan I-ul din

²² Vornicescu 1978, p. 36. Râmnicul și Episcopia sa era ars de incendiul din 1847 și nu avea episcop titular. Câțiva preoți și călugări au avut activități revoluționare dar au fost canonisiți pe la mănăstiri, drept pedeapsă. Călugărul Atanasie Stoenescu însă, recent întors de la studii din Pesta, a avut o remarcabilă activitate revoluționară, pentru care a fost ulterior închis la Văcărești.

²³ Păcurariu 1981, p. 328. În Divanul Ad hoc al Țării Românești erau membri de drept mitropolitul și episcopii. Este ales și Atanasie Stoenescu, pe atunci stareț la Sadova și Ieronim de la Bistrița, din partea mănăstirilor neânchinete.

²⁴ Păcurariu 1981, p. 32, 59, 63. Nifon era președintele Divanului, era firesc să fie precaut în cele ce afirmă. Climent al Argeșului și Filotei al Buzăului au fost însă unioniști declarați, ca și mitropolitul Sofronie Miclescu al Moldovei. Mitropolitul și episcopii au fost membri și în Adunarea electivă care l-a ales pe Cuza.

²⁵ Petrescu *et alii*, 1900-1909, p. 445 și *Concordia*, nr. 26 din 7/19 mai 1857.

²⁶ Petrescu *et alii*, 1900-1909, p. 930-931.

2 mai numărul 517” și făgăduiește „lealul său concurs Guvernului, spre realizarea noii reforme, în scopul propus pentru fericirea nației”. În ziua imediat următoare, la mitropolit și episcopi ajunge o circulară a ministrului D. Bolintineanu, care le cerea să sprijine demersurile „Alesului Națiunii” și să prevină „pe toți protoierii (ce depind de P.S.Voastră), împotriva intrigilor meșteșugite și cuvintelor gingașe ce pot să uneltească adversarii principiilor mărinimoase ale Înălțimii Sale. Veți stăruia să se cite”- continua circulara - „în toate bisericile eparhiei, proclamațiunea Domnitorului către Țară, și noul Statut dezvoltător al Convențiunii. Vă veți uni cu ceilalți demnitari ai Guvernului și veți primi adesiunile clerului la noua stare de lucruri, pe care le veți înainta Ministerului Cultelor în București, și prefectilor în districte”²⁷.

Fără menajamente, ierarhilor români li se cerea îndeplinirea obligațiilor de demnitar guvernamental și girarea morală a unei lovituri de stat. Nu vor mai fi situații de gravitate similară, dar amestecarea prestigiului rangului bisericesc în creuzetul de interese, lupte și imoralități politice va dăuna serios imaginii moștenite de arbitru moral al societății, cu care scaunele episcopale intrau în epoca modernă. În cazul relevat mai sus, trebuie să amintim că peste un an și zece luni, în februarie 1866, episcopul Calinic va primi tot de la guvernul român instrucțiuni de scoatere de la pomenirea ceremonială a lui Cuza, de curând abdicat. În locul său, se indica pomenirea lui Filip I de Flandra către care se îndreptau la acea dată privirile fruntașilor politici. La 14 februarie, erau de pomenit la slujbe membrii locotenentei domnești formată din g-ral. Golescu Nicolae, Lascăr Catargiu și col. Haralambie, după ce cu două zile mai devreme o altă adresă indica, în același scop, numele membrilor marcanți ai cabinetului²⁸.

Fenomenul diminuării prestigiului moral al episcopilor prin integrarea în scena politică a fost imediat perceput ca atare. Folosirea lor ca instrumente de promovare a acțiunilor guvernului era o nedorită realitate, condamnată de membrii partidelor politice după ieșirea de la guvernare și negată de partidul aflat la putere. La 12 noiembrie 1866, avem prima reacție de acest fel, când se ia în discuție calitatea de senator a g-ralului I. Ghica, care nu avea vârsta cerută de 40 de ani și care va demisiona după această ședință. În luările de cuvânt, senatorii Turnavitu, Scarlat Rosetti, N. Rosetti, Lăcusteanu, I. Haggiade și Gr. Sâmboteanu ridică problema legalității statutului de senator a mitropolitului și episcopilor. Aceștia erau de drept în Senat, conform art. 76 alin. 2 din Constituție, dar tot Constituția, prin art. 21 alin. 6, arăta că prezența lor în scaunul episcopal ar fi trebuit făcută „după modul determinat printr-o lege specială”, nu prin numirea „necanonică și împotriva datinilor țării”, făcută de domnitor și guvern. S-a spus atunci pentru prima dată că ierarhii țării „sunt numiți și revocabili după bunul plac al Guvernului și nu garantează destulă independență”²⁹. Deși identificată la reala ei gravitate, situația va continua să

²⁷ A.E.R.N.S., d. 51/1864, f. 7, 15.

²⁸ A.E.R.N.S., d. 18/1866, f. 1-12.

²⁹ D.S., 1866-1867, p. 63.

evolueze dezinvolt. Momentul de apogeu va fi criza generată de înlăturarea mitropolitului Ghenadie Petrescu, din 1896³⁰, și continuată apoi de scandalurile arestării episcopului Gherasim Saffirin al Buzăului și demisia mitropolitului Athanasie Mironescu. Până după 1923, când prin Constituția nou adoptată Biserica va fi legal separată de Stat, efectele calității de om politic a episcopilor români vor produce deservicii serioase Bisericii.

Prezența la București a episcopilor de la Râmnic viza participarea la ședințele Senatului și ale Sfântului Sinod, deși până la 1885, când Biserica Ortodoxă Română devine autocefală, nu se putea vorbi de un sinod recunoscut oficial de Patriarhie. Senatul lucra în două sesiuni, cea de toamnă și cea de primăvară. Pentru deschiderea ambelor sesiuni, episcopii primeau la reședința episcopală din Râmnic sau la locuința din București invitații ale secretariatului Senatului, cărora le răspundeau de obicei prin formule reverențioase³¹. Ședințele sinodale erau suprapuse ca timp de desfășurare cu acelea ale Senatului și erau convocate prin decret regal. În plus, prezența ierarhilor la București era prilejuită și de alegeri sau instalări de noi episcopi, distribuite pe întregul parcurs al unui an, dar și de alte activități administrative³².

În aceste condiții, era aproape imposibil ca misiunea clericală și cea politică să fie îndeplinite satisfăcător. Punând la socoteală și starea sănătății episcopilor, ajunși la vârste înaintate, este lesne de înțeles că aceștia absentau mult, fie din reședința de scaun, fie din fotoliul de senator. În afară de aceasta, dificultățile deplasărilor nu erau de neglijat. La 8 mai 1874, Atanasie Stoenescu anunța telegrafic că nu poate participa la lucrările „Sfântului Sinod al Bisericii Române Autocefale” din cauza drumului³³ deși motivul real putea fi precauția bisericească față de declarata independență față de Patriarhia din

³⁰ D.S., 22/ 28 apr. 1900, p. 1329, 1333, 1393. În ședința din 28 martie 1900, când se ia în discuție alocarea unei pensii de 1000 de lei pentru fostul mitropolit Ghenadie Petrescu, în afară de cei 600 de lei pe care îi primea lunar din ianuarie 1897, D. Brătășescu arăta: „Aceasta este o cumpărare, o astupare de gură, o ciontitură de condei, ca să nu se poată spune mai multe!”. Liberalii lui Sturdza pierduseră în 1896, Ghenadie (conservator) demisionase iar „drapeliiști” numiseră pe Iosif Gheorghian opozant al Legii conservatoare a clerului din 1893. Conservatorii i-au promis lui Ghenadie recăpătarea scaunului mitropolitan, după ce vor reveni la putere, dar nu o făcuseră. Pensia de 1000 de lei era o compensație pe care Ghenadie nu a vrut s-o primească. S-a apreciat în aceeași ședință de Senat că „guvernul conservator a viclenit, și ceea ce nu au putut face liberalii cu detronatul mitropolit, au făcut conservatorii: l-au ucis ca părintele pe fiu!”.

³¹ A.E.R.N.S., d. 79/1887, f. 5. La 15 noiembrie 1887, Ghenadie Enăceanu confirma: „voi fi următor datoriei ce țara a impus episcopatului roman”.

³² A.E.R.N.S. , d. 41/1890, Ghenadie Enăceanu era membru în Consiliul General al Ministerului Instrucțiunii, la ale cărui lucrări se deplasa din Râmnic, cu bilet la clasa I, achitat de Minister!

³³ A.E.R.N.S., d. 38/1874, f. 6-7. „Oltul și Topologul sunt crescute, imposibil de trecut momentan. Voi veni când se va putea”.

Constantinopol. Totuși, dificultăți ale drumului sunt invocate și de Ghenadie Enăceanu, într-un răspuns către Sinod, din 7 mai 1887³⁴.

Cheltuielile de transport erau suportate de Stat, indiferent dacă deplasarea era în scop bisericesc sau politic. Până pe la 1880, episcopilor le era decontată cheltuiala, imediat după ajungerea la București, și acest lucru le era comunicat prin Prefectură, în acord cu instrucțiunile Ministerului de Finanțe. După aceea dată, le era eliberat un bilet nominal de liber parcurs pe calea ferată, valabil pentru orice distanță³⁵.

Șederea la București a ridicat alte probleme de ordin administrativ care se reflectau în prezența parțială în Legislativ. În ianuarie 1881, Iosif Bobulescu este chemat telegrafic de trei ori să se prezinte în Senatul care nu putea lucra datorită numărului mare al absenților. Vremea ar fi putut fi un motiv dar, de fapt, episcopul nu avea o reședință convenabilă în Capitală. De aceea, el folosește prilejul pentru a cere ministrului cultelor să-i amenajeze camerele metocului Episcopiei Buzăului de la biserica Sf. Dimitrie, unde erau găzduiți arhierii veniți în București. Demersul nu are succes, din moment ce în noiembrie același an Bobulescu cerea din nou, de această dată mitropolitului Calinic Miclescu, să-i fie încredințate spre folosire casele făcute de fostul mitropolit Neofit la biserica Icoanei. Acestea erau destinate uzului unui arhieru, prin testamentul celui care le construise, dar la acea vreme erau ocupate de un mirean. Episcopul cerea intervenție la epitropia bisericii și la primărie, pentru a se instala acolo cel târziu la Sf. Gheorghe din anul următor, dar iarăși este refuzat³⁶. O nouă încercare va face în 1883 și tot fără succes, când cere spre folosire câteva camere de la Sinod. Către sfârșitul veacului însă, mare parte din corespondența cu episcopul Râmnicului se desfășura pe adresa casei din strada Sapienței, intrată în folosința sa permanentă.

Odată instalați în fotoliul senatorial, ne-am fi așteptat ca ierarhii ortodocși să aibă frecvente luări de poziție, cel puțin în chestiunile care priveau direct viața bisericească. Asemenea situații au fost foarte rare iar pentru episcopii de la Râmnic încă și mai rare. Una dintre regulile monahale obligă obștea de a lăsa pe cel mai mare în rang să vorbească în numele tuturor și, indiferent câte discuții s-ar purta, după audierea poziției celui mai mare în rang nimeni nu mai adaugă nimic. Formați astfel, episcopii au lăsat aproape întotdeauna pe mitropolit să expună punctul lor de vedere colectiv și de aceea luările lor de cuvânt sunt rare, și nu în chestiuni majore. Ierarhii de la Râmnic nu a făcut excepție și de aceea glasul lor nu s-a făcut auzit decât foarte rar în Senat. Au fost momente în care se

³⁴ A.E.R.N.S., d. 79/1887, f. 2-3: "De ieri plouă continuu"- scria episcopul -,după încetare plec Sf. Sinod".

³⁵ A.E.R.N.S., d. 38/1874, f. 1-2, respectiv d. 27/1888, f. 3-4. Pentru Calinic, Guvernul se îngrijea încă din 1860 să-i pună la dispoziție cai pentru deplasările la Senat și Sinod. Era însoțit de trei sau patru oameni de casă, fie la București, fie "la cura băilor, de care am mare trebuință", unde mergea frecvent, cerând învoire de la Președintele Adunării Legiuitoare, conf. A.E.R.N.S., d. 46/1861, f. 8, 48.

³⁶ A.E.R.N.S., d. 11/1881, f. 3-4, 12.

dezbăteau chestiuni administrative de mare importanță pentru județul Vâlcea și în care tăcerea episcopilor Râmnicului este totală. La 12 februarie 1864 se dezbătea proiectul pentru înființarea unui drum între Pitești și Râul-Vadului (Sibiu), pentru care ar fi trebuit un credit de 13.500.000 lei. Deși importantă pentru regiune, inițiativa nu este sprijinită în nici un fel de episcopul Calinic³⁷. La 19 mai 1898, Senatul a dezbătut autorizarea județului Vâlcea pentru contractarea unui împrumut de 150.000 de lei, privind construirea unui palat al justiției. Suma urma să se contracta de la Casa de Economii și Consemnațiuni, cu o perioadă de rambursare de 20 de ani. Autorizarea se obține, căci Adunarea Deputaților o analizase și aprobase încă din 20 aprilie, dar Atanasie Mironescu nu a avut nici o intervenție, deși era președintele comitetului care a condus dezbaterile³⁸. Către episcopi se îndrepta de multe ori speranța unei intervenții în Senat, pentru cauze de interes obștesc. Nu pot fi identificate astfel de intervenții în lucrările Senatului, dar intenții bune au existat mereu³⁹.

Aceeași condamnabilă neimplicare a fost evidentă și în chestiuni vitale pentru Biserică. Am arătat cum, la 13 decembrie 1863, Legea secularizării averilor mănăstirești era apreciată de însuși mitropolitul Nifon și votată cu entuziasm de toți episcopii și oamenii politici ai Legislativului. Curând după aceea, mai exact după votarea Legii privind alegerea mitropoliților și episcopilor și numirile făcute de Cuza, tulburările produse în mediul bisericesc vor face ca în Senat mulți prelați să fie absenți perioade mari de timp. Prin 1865, se ajunsese ca doar mitropolitul să fie prezent iar Calinic al Râmnicului să nu vină aproape deloc, nici măcar la dezbaterile unor legi fundamentale⁴⁰.

În aceeași situație erau și ceilalți episcopi, aflați într-o totală „inapetență” politică pentru toată perioada până la 1872, când criza sinodală ia sfârșit. Pentru câțiva ani după aceea, este sesizabil un ușor reviriment al prezenței lor în Senat, care își pierde apoi intensitatea, pentru a reapărea după 1890, la dezbaterile Legii clerului mirean care a provocat și demisia mitropolitului Iosif Gheorghian, în 29 martie 1893. Apoi, ierarhii se mai fac auziți în momentele tensionate ale depunerii din scaun a lui Ghenadie, la 20 mai 1896, și la demisia lui Athanasie

³⁷ D.A.L.R., f. 841. Propunerea iese din discuție „până când se va determina traseul drumului de fier, și să nu se înființeze cea șosea decât dacă calea ferată nu s-ar fixa pe valea Oltului”.

³⁸ D.S., 1898, p. 833.

³⁹ A.E.R.N.S., d. 4/1887, f. 18. Primăria Râmnicului cerea lui Ghenadie Enăceanu, la 4 mai 1887, să intervină la corpurile legiuitoare pentru acordarea către urbe a unui împrumut de o sută de mii de franci, pentru despăgubirea unor exproprieri. Motivația era înființarea unor grădini, cișmele, îndreptarea unor străzi (utilitatea publică). Episcopul scrie pe petiție: „Se va face mijlocirea cuvenită la timp”. D.S. nu semnalează intervenția!

⁴⁰ D.S., 1864-1865, f. 65-71. Calinic este absent nemotivat la discutarea legii „alegerii” mitropoliților și episcopilor, lipsește la 12 feb. 1865, când se discută legea pentru împrumutul de 150 de milioane de lire turcești pentru rezolvarea definitivă despăgubirilor rezultate după secularizare iar la 22 feb. 1865, când dezbaterile legii amintite continuau, este menționat ca „bolnav”.

Mironescu din 28 iunie 1911, provocată de urmările Legii Consistoriului superior și a atacurilor lui Gherasim Saffirin al Buzăului.

Mai activ a fost, după 1898, episcopul Atanasie Mironescu al Râmnicului, ca membru sau președinte al comisiei de indigenate, din care făceau parte mitropolitul și alți câțiva oameni politici marcanți ca T. Maiorescu, G. Brătășeanu și alții. Activitatea comisiei nu era formală, căci naturalizarea aduce drepturi civile și politice pentru cei ce o cereau. De aceea se obținea greu, mai ales pentru evrei, și se acorda individual, în urma unor proceduri deloc simple. Articolul 9 din Constituție cuprindea cerințele pentru naturalizare (religie, conduită, informații despre părinți, situație materială, merite remarcabile sociale etc) și acestea erau dezbătute punct cu punct. Sub președinția sa, făcută cu responsabilitate și susținută de un nivel intelectual neegalat de nici unul din ierarhii vremii, se acordă cetățenia multor etnici români din Ardeal și Macedonia.

Din nefericire, nu aceeași responsabilitate îi motiva și pe ceilalți episcopi-senatori, care nu iau atitudine nici la mijloc, dar nici la final de secol, în probleme bisericești esențiale. Sub comandă politică liberală, episcopii români își vor da girul pentru ridicarea vicariatului apostolic romano-catolic din București la rang de episcopie, în 1879, apoi, în 1886, la cel de arhiepiscopie. Mai târziu, la 16 decembrie 1899, senatorul N. Pacu va incrimina votul de atunci al ierarhilor și va afirma: „ierarhii au părăsit interesele bisericii...și au aprobat îngenuncherea neamului român!” Printre votanții favorabili legii s-a numărat și episcopul Athanasie Stoenescu al Râmnicului⁴¹, care avea o relație excelentă cu liberalii⁴² iar relațiile politice și importanța lor pentru păstrarea scaunelor începeau să fie mărturisite de însăși membrii ierarhiei.

În ședința de Senat din 24 februarie 1889 s-a discutat un amendament pentru refacerea bisericii „Sărindar” pe un alt amplasament și edificarea catedralei din București. Amendamentul cerea Guvernului să găsească soluții dar nu este votat tocmai de către episcopi. Justificarea vine prin vocea mitropolitului primat: „Am crezut de datoria noastră a susține o cestiune când este vorba de Biserică, dar dacă am văzut că onor guvern se declară contra acestui amendament, ca să nu se creadă că noi facem ostilități guvernului, ne-am abținut”⁴³. Cu câțiva ani

⁴¹ D.S., 1900, M.O. 223/5 ian. 1900, p. 170. Au votat „pentru”: Mitropolitul primat, episcopii de Râmnic, Buzău, Dunării de Jos, Huși, nici unul împotriva, iar “abținut” a fost mitropolitul Moldovei și episcopul de Argeș. Cel de la Roman a fost absent.

⁴² A.E.R.N.S., d 91 / 1878, f.2. Athanasie fusese decorat în 1878 cu ordinul „Steaua României” în grad de comandor, probabil și pentru că binecuvântase armata română în 1877, la trecerea Dunării. Decorația o primește după depunerea unei „taxe pentru insignă” de 80 de lei, conf. Art. 23 din Regulamentul pentru primirea ordinului. Un alt episcop decorat, dar pentru meritele sale culturale, va fi Ghenadie Enăceanu, la 6 iunie 1895. Va primi „Coroana României” în grad de mare cruce, cf. A.E.R.N.S., d. 137/1895, f. 2.

⁴³ D.S., 1889, M.O./6 martie 1889, p.404. La rândul său, liberalul Mârzescu persiflează atitudinea episcopilor:” Se ia act de această acțiune simpatică guvernului”.

înainte, același lucru era mărturisit și de Melchisedec al Romanului, în ședința sinodală din 10 decembrie 1885. În discuție fiind noua prevedere regulamentară care interzicea episcopilor și mitropolitului participarea la orice fel de întruniri politice și bisericești din afara Senatului și Sinodului, acesta afirma: „Pe mine mă jenează (*restricția, n.n.*). N-am avut până acum această restricție, și cu toate acestea, n-am luat parte la nici o adunare politică, nu ne-am vârat în nici o opoziție, ne-am condus în cele politice de politica Guvernului, și așa vom face și de acum înainte”⁴⁴. Într-adevăr, cu excepția scandalului legat de episcopul Saffirin al Buzăului, după încheierea crizei canonicității prin adoptarea Legii organice din 1872, *informațiile de arhivă nu oferă nici un indiciu că vreunul dintre ierarhi ar fi luat public atitudine împotriva legilor sau guvernului*. De fapt, aceasta era și una din obligațiile lor, precizată în articolul 20 al amintitei legi. Episcopii aveau dreptul la publicarea de enciclice și scrisori pastorale, „fără să se atingă de legile civile și politice”.

În fața unei asemenea stări de lucruri, era firesc, chiar între senatori, să apară un curent ostil prezenței inutile a ierarhilor în fotoliile senatoriale. *Prestația lor în politică era în mare parte lipsită de personalitate, supusă direcției impuse de guvern și dăunătoare atât prestigiului Bisericii, cât mai ales administrării și cârmuirii spirituale a creștinilor pe care îi aveau în grijă, în eparhiile lor*. Una dintre luările de cuvânt cele mai edificatoare este cea din 16 decembrie 1899 a senatorului N. Pacu. „Unii dintre dâșii”- *spunea acesta, referindu-se la prelați* -, „sunt aproape mosafiri în eparhiile lor, slujesc foarte rar, din Paști în Crăciun. (...) Când legiuitorii au acordat dreptul de senatori(...), n-au înțeles să priveze eparhiile de conducătorii lor sufletești până și în Postul Mare, până și în Săptămâna Patimilor. Da, participarea la Senat a prelaților, e luminoasă și patriotică, însă numai în cestiunile mari, cum ar fi apărarea drepturilor bisericii.(...) Cârja stă într-un ungher din eparhie, iar ei stau concentrați la București, unde își încasează veniturile și cupoanele, își plasează capitalurile..., apoi preasfințitul se îmbolnăvește, nu poate veni în eparhie, stă la București, se caută la cei mai scumpi doctori(...)și cu toată dorința de a veni în eparhie, pleacă la băi, pune o redingotă, piaptănă barba „a la maximilian”, și coada o ascunde sub pălărie...”⁴⁵. Senatorul avea dreptate în cele ce afirma, iar realitatea era cunoscută de toți. Cu totul izolat, unii dintre episcopii Râmnicului au încercat atenuarea gravității ei, dar cu eforturi personale mari, care se vor repercuta asupra sănătății lor și le va grăbi chiar sfârșitul ⁴⁶.

⁴⁴ *** 1886, p. 64-65.

⁴⁵ D.S., 1900, M.O.223 / 5 ian.1900, p.169-170.

⁴⁶ A.E.R.N.S., d. 213/1909, f. 1-10. În iulie 1909, Ghenadie Georgescu cere și primește de la Ministerul lucrărilor publice hărțile căilor de comunicație a județelor din episcopia Râmnicului. La 15 august 1909, pornește în vizită pastorală, începând cu județul Gorj. În anii următori, în lunile de vară, va vizita tot teritoriul episcopiei. La dosar sunt itinerariile făcute de protopopi, procesele verbale ale vizitelor din parohii, schițe ale comunelor, etc. Ultima vizită se va încheia în septembrie 1912, înainte de deschiderea lucrărilor Senatului. Murea la 23 noiembrie 1912.

Nu ar fi lipsit de interes să știm care erau veniturile bănești oficiale ale episcopilor de la Râmnic, ca înalți funcționari de stat ai epocii moderne. Poziția lor era cea care dicta cuantumul salariilor și ale indemnizațiilor și nu eficiența reală a pastorației și a activității din Legislativ.

Veniturile salariale sunt singurele care pot fi identificate cu certitudine, pe baza documentelor de arhivă, dar nu erau singurele venituri. Nu se va putea ști niciodată la ce valori se ridicau câștigurile episcopilor provenite din activități specifice cultului sau dacă existau și alte filiere de obținere a unor foloase financiare suplimentare salariilor⁴⁷. Călătorii străini prin Principate notau în deceniile primei jumătăți de veac XIX că episcopii percepeau câte 15 piaștri anual, de la fiecare preot pe care îl aveau în subordine⁴⁸. Oricum, raportate la retribuțiile vremii, câștigurile clerului înalt erau frapant de mari.

Salariul episcopilor se acorda ca urmare a statutului de funcționar al Statului. În 1868, episcopul Calinic avea pe statul de plată un salariu de 1543 de lei lunar, în condițiile în care un preot la catedrala episcopală avea între 65 și 74 de lei iar un „copist” al administrației bisericești doar 35 de lei! Din această sumă, 10% se reținea pentru fondul de pensii și procentul s-a păstrat până la 1918. Salariile episcopilor vor rămâne constante până în primii ani ai secolului al XX-lea, când scad puțin, pentru ca în anii Primului Război Mondial să fie simțitor reduse⁴⁹. Modificări vor fi și la salarizarea preoților, diaconilor, paracliserilor și ale funcționarilor cancelariei episcopale, dar nu majore⁵⁰.

În ceea ce-i privea pe episcopi, aceștia mai puteau primi de la Stat, în anumite situații, sume de bani substanțiale. În 1848, un ofis domnesc al lui Bibescu acorda episcopilor și mitropoliților aleși o sumă de bani pentru instalare, de la fondul Casei Eparhiilor⁵¹. În anii domniei lui Cuza, deputații și senatorii primeau 2 galbeni pe zi ca diurnă, dar pierdeau plata pentru zilele de absență sau concediu⁵². Pentru ședințele Sinodului, diurna s-a stabilit la 20 de lei pe zi pentru fiecare sinodal⁵³, ceea ce rotunjea semnificativ veniturile

⁴⁷ S.J.A.N.D., d.3/1838, d. 7/1838, d.1/1843, d.4 /1844, d.21/1846 conțin corespondența cu protoierii privind strângerea „banilor bastonului” și a „banilor ploconului”, taxe anuale percepute de la preoți, care intrau în vistieriiile personale ale episcopilor. Cunoscut și sub numele de „ploconul cârjei” și generalizat atât în Moldova cât și în Țara Românească în veacul fanariot, este de presupus că obiceiul a continuat să existe și în perioada căreia îi acordăm atenție, dar sub o formă neoficială și nu de aceeași anvergură.

⁴⁸ Iorga 1981, p. 471.

⁴⁹ A.E.R.N.S., d. 71/1904, d. 5/1918. De la 1230 lei pe lună în 1904, scade la 1014 lei în 1918, când se adăuga însă un procent de 20% „spor pentru scumpirea traiului”.

⁵⁰ A.E.R.N.S., d. 22/1868 f. 2-3, d. 21/1884 f. 36, d. 13/1889, d. 214/1901 f. 4-16. Pe la 1900, salariul unui preot la catedrală creștuse de la 74 la 100 de lei, un diacon lua 90 de lei iar „arhimandritul de scaun (locotenent)” între 170 și 185 de lei.

⁵¹ A.P. /1850-1851, tom XVI, partea a II-a, p. 1684.

⁵² D.S./1865, ședința din 18 ian. 1865, p. 765.

⁵³ D.S./1872-1873, p. 462. Deputații votaseră cu 55 la 11 legea, la 15 martie 1871, când criza canonică încă nu se terminase. Abia după înființarea Sinodului „canonic” și

oficiale ale prelaților, ajunse în jurul sumei de două mii de lei lunar, de 20 de ori mai mare ca salariul unui preot de catedrală și chiar de 40 de ori ca cel al unui preot rural! Pensiile erau și ele pe măsură, deși prea puțini ajungeau în situația de a beneficia de ele. În afară de episcopii demisionați în 1918, ierarhii de Râmnic au murit în funcție, cu excepția lui Iosif Bobulescu. Pentru acesta, la 29 martie 1887, se adoptă în Senat o lege privind acordarea sumei de 500 de lei lunar, ca pensie viageră⁵⁴. Fostului mitropolit Iosif Gheorghian i se fixase inițial o pensie de 600 de lei iar, mai apoi, una suplimentară de încă 1000 de lei.

Aspectele activității politice a ierarhiei române în perioada 1860-1918 pun clar în lumină efectele nefaste pentru Biserică ale calității acestora de senatori și înalți funcționari guvernamentali. Începând din 1860, acțiunea concertată a forțelor partidelor politice, în special cel liberal, a fost în direcția folosirii creditului moral al Bisericii, în folos propriu. De mare ajutor în realizarea scopului propus a fost lipsa de coeziune a ierarhiei, divizată de interese personale și lipsită de simțul previziunii în cele ce priveau viața ecleziastică. Efectele loviturilor date de Cuza Bisericii se vor resimți cu putere în toată epoca modernă, vor crea precedente grave și vor duce la scăderea prestanței celei mai bine organizate și mai reprezentative instituții românești.

Relația episcopilor de la Râmnic cu ceilalți prelați ai țării. Rezultatul de maximă gravitate a măsurilor statale privind organizarea Bisericii și a implicării episcopilor ca factori activi ai scenei politice începând cu epoca lui Cuza a fost alterarea episodică a relațiilor dintre membrii înaltului cler român. Supuși propriilor slăbiciuni și tentați de rangul scaunelor episcopale oferite de guvern, episcopii numiți de Cuza se vor găsi în conflict cu partizanii canonicității conduși de frații Scriban și Iosif Bobulescu, încă din 1865.

„Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România”, cum era numită, a fost votată la 20 ianuarie 1865 de deputați, la 5 februarie de senatori și abia la 11 mai ratificată de domnitor. Ea instala cârmuitori în scaunele episcopale ale țării după cum urmează: Calinic Miclescu ca mitropolit al Moldovei (în locul unchiului său, Sofronie Miclescu, destituit în noiembrie 1860 de guvernul Kogălniceanu pentru reacția la reformele bisericesti din Moldova), Atanasie Stoenescu ca episcop al Romanului, Dionisie Romano la Buzău⁵⁵, Neofit Scriban la Argeș (ulterior Ghenadie Țeposu), Melchisedec

recunoașterea tuturor episcopilor în funcție, Senatul votează și el, cu 27 la 7, la 23 martie 1873.

⁵⁴ D.S./1886-1887, M.O./21 apr. 1887, p. 598. Hotărârea se adoptă cu majoritatea de 44 la 8. Pensia o plătea „Casa Statului”.

⁵⁵ Iorga 1909, p. 311-312. Calinic Miclescu, arhiereu locotenent în Moldova, susținuse în predici reformele guvernului de expropriere a mănăstirilor Neamț, Secu, Vorona, Agapia și Vărațic de pământuri și tipografii. Dionisie Traianupoleos-Romano, devotat guvernului, primise inițial Hușiul dar, „neplăcându-i această eparhie”, a fost mutat în câteva zile printr-un alt decret la Buzău. Melchisedec Ștefănescu făcuse și el guvernului „multe și însemnate servicii”.

Ștefănescu la Dunărea de Jos (episcopie nou înființată, la 17 noiembrie 1864) și Iosif Gheorghian la Huși. Dintre aceștia, Neofit Scriban a demisionat imediat, deși conducea episcopia Argeșului ca locotenent, încă din 1862, și s-a pus în fruntea opoziției la reformele bisericești ale lui Cuza.

Râmnicul nu a fost afectat pentru moment de tulburările bisericești din țară. La cârma episcopiei se afla Calinic Cernicanul care, alături de mitropolitul Nifon de la București, erau singurii ierarhi aleși „canonic”, după vechile rânduieli. În țară însă, lupta pentru canonicitate începuse, cu atacuri susținute la adresa episcopilor „necanonic”. Implicați erau și oameni politici ca Scarlat Rosetti și ziarul său „Eclesia”, Nicolae Roznovanu din Iași care spera la domnia Moldovei dar și interesele Patriarhiei conduse de Sofronie al III-lea, lezate grav de secularizare. La acestea se adăuga lipsa de funcționalitate a „Sinodului” înființat de Cuza prin decretul din decembrie 1864, care nu s-a putut întruni decât de trei ori, fiind contestat de frații arhieriei Neofit și Filaret Scriban, Iosif Bobulescu și chiar cei doi mitropoliți, ajunși în conflict nedorit cu Patriarhia.

Astfel stând lucrurile, este ușor de imaginat că între episcopii români s-au iscat fricțiuni serioase. Unii dintre ei, ca Neofit Scriban și mai târziu Atanasie Stoenescu, au demisionat din scaune, unul din convingere, altul sub presiunea „canoniștilor”. Cel de-al doilea prezidase chiar, între 1 iulie și 10 august 1867, cea de-a doua ședință a „sinodului” lui Cuza, în absența mitropoliților.

Atanasie va ajunge episcop la Râmnic, la 18 ianuarie 1873. Legea din 1872 pusese capăt luptei pentru canonicitate, prin recunoașterea tuturor episcopilor din țară, dar Atanasie va continua să aibă resentimente față de unii ierarhi, în special față de Calinic Miculescu, devenit mitropolit la București. Primele indicii de arhivă ale acestor animozități datează din 1878, când un incident aparent banal a prilejuit un schimb de replici tăioase între cei doi ierarhi.

În cauză era intenția unor preoți tineri din jurisdicția mitropoliei Bucureștiului de a promova și în Episcopia Râmnicului ideile lor privind modificarea costumului preoțesc. Atanasie este înștiințat de acest fapt și scrie Ministrului, aducând acuze directe lipsei de fermitate a mitropolitului. La rândul său, acesta este înștiințat de oficialii de stat și scrie astfel episcopului Calinic: „ar fi fost mai bine să va adresați către Noi (...), spre descoperirea acelora(...) care și-au permis a provoca dezordini în dioceza Frăției Voastre(...). Și, în general, orice dezordine bisericească se reglează canonic, prin adresarea către Mitropolit, ca președinte al Sfântului Sinod(...)”⁵⁶. La scurt timp, Atanasie scrie din nou mitropolitului că, dacă ar fi socotit să aprobe modificări costumului preoțesc, o făcea din poziția de conducător suprem al eparhiei sale și recomanda mitropolitului respectarea Canonului 34 apostolic, care interzicea amestecul unui episcop în eparhia altuia, sub orice formă. Atanasie fusese evident iritat de diplomația și precizia răspunsului lui Calinic, din care rezulta clar poziționarea onorific superioară a mitropolitului. Schimbul de scrisori era desigur un efect târziu al conflictelor legate de canonicitate, dar nu ultimul. În

⁵⁶ A.E.R.N.S., d.79/1879, f. 4, 8-12.

anii următori, multe din adresele primite la Râmnic de la București vor avea tăiat cuvântul „primat” din titulatura mitropolitului, indiciu clar că episcopul Atanasie nu trecuse nici peste vechile, nici peste noile fricțiuni cu mitropolitul⁵⁷.

În ceea ce privea raporturile dintre ceilalți episcopi ai țării, acestea erau dictate de simpatiile sau datoriile politice pe care aceștia le aveau față de una din cele două forțe politice principale ale țării. Contemporan al luptei pentru canonicitate, episcopul Melchisedec Ștefănescu al Romanului afirma: „Urile personale și discordiile politice îngreunează poziția episcopilor. Lupta este înverșunată, căci partidele politice, sfâșiindu-se între ele, nu voiau să știe nimic altceva, decât a-și atrage partizani cât mai mulți(...)”⁵⁸. În presă sau ședințele Senatului, divergențele între membrii episcopatului român le urmau pe cele ale partidelor în cauză, însă nu prindeau contur în alocuțiuni decât în momente de maximă importanță, când disciplina de castă își pierdea valabilitatea.

Fenomenul a fost mai evident începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, când demisia mitropolitului Iosif Gheorghian a declanșat seria scandalurilor bisericesti ce vor continua până aproape de Primul Război Mondial. Miza inițială o constituia proiectul Legii clerului mirean, de la care se aștepta o îmbunătățire reală a situației preoțimii române, dar care a reorganizat administrația bisericească în defavoarea acesteia. Mitropolitul în exercițiu de atunci, Iosif Gheorghian, fusese adus în scaun de liberali, în toamna lui 1886, de la episcopia Dunării de Jos. În martie 1893, proiectul legii alcătuit sub guvernarea conservatoare și ministeriatul lui Take Ionescu a intrat în dezbateri iar mitropolitul Iosif s-a retras din scaun, depunând demisia sa Regelui. Opoziția a interpretat gestul ca un act de respingere a proiectului în forma prezentată și se pare că avea dreptate⁵⁹. Amplele dezbateri au adus însă în discuție divergențele serioase dintre ierarhii țării, segregati în susținători și opozanți ai proiectatei legi, după afinitățile politice avute. D.G. Mârzescu avea să afirme în Senat: „Văzând pe unii episcopi în dezbinare cu mitropolitul lor, și văzând că nici Mitropolitul Primat nu e pe acea bancă, mă întreb ce se petrece în sânul bisericii naționale de răsărit ?(...) Văd pe episcopul de Huși, pe episcopul de Roman în dezbinare cu Mitropolitul lor respectiv, mai văd pe episcopul Râmnicului-Vâlcei, iarăși cutez a zice, în dezbinare cu mitropolitul primat”⁶⁰.

Raportul de forțe era așadar împărțit astfel: cei doi mitropoliți erau împotriva legii, fie din convingerea defectuoșității acesteia, fie datorită afinităților lor cu

⁵⁷ A.E.R.N.S., d.192/1878, f. 2.

⁵⁸ Ștefănescu 1875, p. 32.

⁵⁹ D.S./1893, ședința din 13 aprilie 1893, p. 758. Oricât a vrut Take Ionescu să susțină că demisia mitropolitului a fost cauzată de starea sănătății sale, cum era de altfel și motivația oficială, D.G. Mârzescu relatează următoarea sa convorbire cu Iosif Gheorghian, cu câteva săptămâni înainte: „-Domnule Mârzescu, ai să iei cuvântul în cesiunea clerului? – Da, despot, am să combat legea din toate puterile mele,- și atunci mitropolitul m-a sărutat pe amândoi obrazii. –Dar Înalt prea Sfinția Ta ce ai să faci ? – Am să iau cuvântul în senat și am să combat”.

⁶⁰ D.S./1893, ședința din 13 aprilie 1893, p. 756.

liberalii din opoziție și alături de ei se situa și Ghenadie Enăceanu al Râmnicului⁶¹. În schimb, Ghenadie Petrescu al Argeșului are intervenții ample în favoarea legii, confirmând insinuarea lui Mârzescu că scaunul mitropolitan era deja „făgădui”. Într-adevăr, la 18 mai 1893, Ghenadie al Argeșului devenea mitropolit, sub guvernarea conservatoare a lui Lascăr Catargiu și a junimiștilor, dar nu era agreat de majoritatea membrilor Sinodului. Episcopul Partenie al Dunării de Jos se postase în fruntea acestora și, în cursul anilor 1894-1895, are o serie de intervenții de la tribuna senatului împotriva persoanei mitropolitului. Pe lângă aceasta, formulează reclamații în chestiuni bisericești de care îl face responsabil tot pe mitropolit⁶².

Opozant, dar mai moderat, era și Ghenadie Enăceanu al Râmnicului. Acesta nu ia cuvântul la tribuna Senatului dar tensiunile sale cu mitropolitul erau cunoscute. La 28 septembrie 1895, Primatul îl reclamă pe Enăceanu că a intrat pe teritoriul Mitropoliei Bucureștilor, fără aprobarea sa. Faptul nu prezenta atât de mare importanță pentru epoca modernă. Litera legii fusese însă încălcată. În plus, episcopul de la Râmnic avusese o explicație satisfăcătoare în privința învinuirilor ce i se aduceau⁶³. Substratul politic și răfuiala personală erau ambele evidente.

La 4 octombrie 1895, Regele cheamă la guvernare pe liberalii conduși de D.A. Sturdza iar pentru mitropolitul Ghenadie începea declinul, fiind contestat de mulți membri ai Sinodului și neagreat de liberali. Împotriva sa se aduc acuze canonice evident forțate dar acesta era singurul mod în care putea fi îndepărtat din scaun. De partea contestatarilor săi se va situa și Ghenadie Enăceanu al Râmnicului. Convulsiile din Sinod se desfășoară pe parcursul primăverii anului 1896 și vor conduce la o adevărată „grevă” a câtorva sinodali. La 30 aprilie, spre exemplu, Ghenadie al Râmnicului este invitat la lucrările Sf. Sinod, deschis prin decretul regal nr. 2228. Refuzul său scris este o sinteză a situației în care clerul înalt și Biserica, în general, ajunseseră în urma politizării structurilor eclesiastice. „Nu putem lua parte la ședințele Sfântului Sinod”- scria Enăceanu - „întrucât este prezidat de actualul mitropolit primat. Ședințele Sf.Sinod al S-tei

⁶¹ *Ibidem*, p. 817-819. În iunie 1891, sub guvernarea liberalilor lui I. Em. Florescu, Ghenadie al Râmnicului, Silvestru al Hușilor și Partenie Clinceni al Dunării de Jos primiseră sarcina alcătuirii unui proiect de lege pentru îmbunătățirea condiției materiale a clerului. L-au alcătuit la reședința episcopală din Rm.Vâlcea. La 27 noiembrie 1891, veneau la putere conservatorii lui Lascăr Catargiu și forma proiectului alcătuit de cei trei nu s-a mai discutat. În schimb, Take Ionescu alcătuiește un alt proiect de lege, obține acordurile pripite ale câtorva ierarhi și în martie 1893 începe dezbaterea. Era natural ca Ghenadie Enăceanu al Râmnicului să se posteze de partea liberalilor opozanți și să continue reproșurile cum că părerea Sinodului nu a fost cerută la scrierea legii.

⁶² *D.S./1894-1895*, ședința din 12 dec. 1894, p.160-163. Mitropolitul primat Ghenadie îl cataloghează drept „reclamagiu” și se plânge ministrului. Polemicile sunt structurate pe argumente bisericești, canoane, istorie etc.

⁶³ *A.E.R.N.S.*, d.47/895, f. 9-11. Enăceanu fusese la Argeș, „pentru a discuta cu cestiunea cărților didactice” cu episcopul Gherasim Timuș dar încălcase art. 7 din Regulamentul Sf. Sinod și canonul 31 Cartagina.

noastre Biserici Autocefale Ortodoxe Române, a ajuns de la o vreme organul de a deturna Sf. noastră Biserică de la menirea ei, prescrisă de canoane și îndrumată de legile țării și regulamentele bisericești. Membrii acestei S-te instituțiuni, scoși sistematiceste din prescripțiile regulamentelor, sunt împinși la luarea de hotărâri contrare intereselor Bisericii, jignitoare legilor țării și degradatoare pentru autoritatea membrilor, după cum se poate vedea și din numerele ședințelor Sf. Sinod, publicate prin Monitorul Oficial și Revista B.O.R. În fața multor neorânduiești”- scria mai departe episcopul -,ca să nu mă fac și eu solidar de aceste anomalii și să nu fiu expus la noi atacuri (...), vă rog, domnule ministru să luați măsuri pentru a înlătura cauza neorânduieștilor”⁶⁴.

Chestiunea mitropolitană, politizată la maxim⁶⁵, a dus la căderea guvernului liberal al lui Sturdza, la 19 noiembrie 1896, și la instalarea la conducere a fracțiunii liberale a „drapeliștilor” lui P.S. Aurelian, care au obținut reabilitarea mitropolitului Ghenadie Petrescu la 4 decembrie 1896⁶⁶. A doua zi însă, acesta a demisionat și s-a retras definitiv la Căldărușani iar în locul său a fost reșezat Iosif Gheorghian, spre satisfacția certă a episcopului Ghenadie Enăceanu al Râmnicului.

Periculoasa „rotativă” mitropolitană ar fi putut continua căci, la 30 martie 1899, Carol I a chemat iarăși la guvernare pe conservatori și readucerea lui Ghenadie Petrescu devenea din nou posibilă. Însă moartea lui Lascăr Catargiu în aceeași zi și declanșarea unor acerbe lupte între grupările conservatorilor pentru formarea guvernului au întârziat aducerea chestiunii în atenția Legislativului. După cum vom vedea, conservatorii „puri” ai lui Gheorghe Gr. Cantacuzino vor pune capăt acestei practici lăsând mitropolit pe Iosif Gheorghian dar oferind, la 28 martie 1900, o pensie suplimentară lunară de o mie de lei lui Ghenadie, pe care fostul mitropolit a refuzat-o.

Un alt scandal bisericesc dar în care nu a fost implicat episcopul în exercițiu de la Râmnic, ci două personalități bisericești care avuseseră legături strânse cu Râmnicul, s-a desfășurat pe întreaga perioadă a păstoririi mitropolitului Athanasie Mironescu. Acesta se instalase în scaunul de la București la 5

⁶⁴ A.E.R.N.S., d. 32/1896, f. 3. La 20 mai, Primatul Ghenadie este depus din treapta arhieriei, ridicat de la mitropolie și dus la Căldărușani. Invitațiilor la ședințele Sinodului din 20 mai, 9 oct., 25 oct., 3 dec 1896, semnate „Iosif (Naniescu), Mitropolitul Moldovei, episcopul Enăceanu le răspunde „vom fi următori” sau „se ia act”.

⁶⁵ A.E.R.N.S., d. 134/1896, f. 1-4. Instabilitatea conducerii Bisericii era de așteptat că va produce tulburări și în popor. Câteva manifestații au avut loc, dar nu în Oltenia. La 27 mai 1896, Sf. Sinod trimite în teritoriu o enciclică prin care se aducea la cunoștința poporului depunerea lui Ghenadie mitropolitul. Se cereau și informații despre receptarea ei. Protopopii din Oltenia raportează, până la mijlocul lui iunie, că „atât la orașe, cât și la sate, este liniște”.

⁶⁶ *M.O.*, nr. 198/5 dec. 1896. Ședința Sf. Sinod din 4 decembrie, formată din aceeași membri care semnaseră înlăturarea lui Ghenadie, stabilea că toate capetele de acuzare din mai 1896 nu fuseseră întemeiate! Semnau toți episcopii, inclusiv Partenie și Ghenadie Enăceanu, cu o singură excepție: Athanasie (Mironescu) Craioveanul, care precizează că încă îl considera vinovat de primul cap de acuzare: inovații cultice!

februarie 1909, după ce fusese episcop la Râmnic din 1898. Guvernul liberal era la putere încă din toamna lui 1907 și, în luna martie 1909, ministrul cultelor Spiru Haret a adus în discuția Parlamentului o nouă Lege a cultelor, care avea să o modifice pe cea din 1872. Prin noua lege se hotăra înființarea Consistoriului Național Bisericesc, organism care avea dreptul inițierii unor măsuri administrative și disciplinare în Biserică și care era alcătuit din câte trei clerici din fiecare episcopie. Se constituia astfel o structură de conducere care includea și membrii Sfântului Sinod dar care putea să aibă hotărâri diferite de acesta. Practic, Sinodul avea o „dubluură”, ceea ce era anticanonic și a stârnit reacții vehemente în epocă. La proiectul legii lui Spiru Haret mitropolitul Atanasie nu s-a opus deloc. În schimb, unul dintre episcopii țării, Gherasim Saffirin al Romanului, a luat poziție, mergând de la intervenții ample în Senat până la anatematizarea Sinodului și a mitropolitului primat, în ședința sinodală din 12 octombrie 1909. Saffirin fusese câțiva ani director al seminarului din Râmnic iar din 1899 arhieru vicar cu titlul de „Craioveanul”, fiind subordonat lui Athanasie Mironescu, pe atunci episcop titular. Din 1900 se afla la Roman, deși și-ar fi dorit probabil scaunul Râmnicului, unde era apreciat de cetățenii urbei drept un duhovnic deosebit.

Înființarea Consistoriului Național s-a hotărât în Cameră în urma a două zile de dezbateri, 23 și 24 martie 1909. Cu o zi mai devreme, pentru scaunul episcopal de la Râmnic fusese ales Ghenadie Georgescu, care nu se ridica la nivelul lui Saffirin. Este foarte probabil ca opoziția acerbă a acestuia la înființarea Consistoriului să fie dictată de resentimente personale atât de profunde încât atacurile sale se vor direcționa din 1909 către persoana mitropolitului Atanasie⁶⁷, ajungându-se la un proces sinodal pe care Gherasim Saffirin îl va pierde. Mironescu era un adept al înființării Consistoriului Național, pe care nu îl vedea că subminează autoritatea Sinodului și chiar avusese ample intervenții în Senat în acest sens⁶⁸. Ulterior, Saffirin va fi ridicat de poliție de la Roman și depus din episcopat. După dorința sa, va trăi până la moarte la Schitul Frâsinei-Vâlcea, unde va fi și înmormântat, dovadă în plus că scaunul de la Râmnic și l-a dorit mult. Mitropolitul Mironescu a fost achitat dar imediat după aceea, la 28 iunie 1911, va demisiona și se va retrage la Cernica, unde va muri în 9 octombrie 1931.

⁶⁷ *** 1910, *passim*. Intervențiile lui Saffirin frizau patologicul. Destui erau cei care îl considerau „nevropat” dar și cei care îl foloseau ca vârf de lance pentru interese majore. Unul dintre acestea era propaganda catolică a canonicului Iosif Baud, vicarul catolic al Bucureștiului (conf. Păcurariu 1981, p. 143). Existau însă și intenții de răzbunări personale, cum ar fi cea a nepoților fostului mitropolit Iosif Gheorghian, preoții Chiricescu și Cornoiu, unul director și profesor în București, altul administrator la Casa Bisericii. Ambii se aflaseră sub „tirul” acuzațiilor lui Mironescu, cât timp acesta era la Râmnic, pentru demascarea unor fraude financiare. Acum sosise momentul favorabil plătirii unor polițe iar cei doi, la care se raliază și Saffirin, compun chiar intrigi amoroase la adresa mitropolitului Atanasie Mironescu.

⁶⁸ D.S./1900, M.O. 215/22 dec. 1909, p. 133-134.

Scandalurile provocate de chestiunea Consistoriului Național Bisericesc, forul care dorise, necanonic, alcătuirea unui organism bisericesc cu prerogative mai mari decât ale Sfântului Sinod, au încetat prin restrângerea acestuia la un rol mai degrabă consultativ. Răul făcut până atunci în mediile clericale înalte era mare. La 1911, comitetul care includea pe Dinu Brătianu și Simion Mehedinți și care inițiasse în Cameră diminuarea atribuțiilor Consistoriului făcea sinteza efectelor amestecării prelaților înalți în viața politică, astfel: „Biserica, în ultimele vremi, ne-a înfățișat cea mai dureroasă priveriște. Am văzut cei mai înalți chiriarhi ai Bisericii noastre naționale, aruncându-și unii altora, în fața țării amărâte, cele mai grave ocări. Au început cu învinuiri când de erezie, când de răzvrătire, au urmat cu blestemuri. Au sfârșit cu acuzări de imoralitate în viața privată.” În cele două Camere, proiectul restrângerii atribuțiilor Consistoriului a trecut aproape cu unanimitate de voturi.

Episoadele relatate mai sus au fost consecința clară a aceleiași imixțiuni a factorului politic în viața bisericească. De data aceasta însă, efectele asupra imaginii de ansamblu a Bisericii au fost cu atât mai mari, cu cât nu mai era vorba de relația Biserică-Stat, ci de cea a frunțașilor clerului între ei. Motivați de ambiții omenești comune, unii își vor pune la dispoziția partidelor politice influența de senator și prelat, compromițând unitatea de interese a Sfântului Sinod și prestigiul Bisericii. Faptul a fost semnalat și catalogat ca atare de o parte tot mai mare a presei. Articolele cuprinzând conflicte și scandaluri bisericești deveniseră încă de la 1900 foarte multe, atunci când încă nu se ivise chestiunea Consistoriului Național. În Senat însă, înalții prelați vor face apel la condamnarea ziaristilor în cauză, deși cauzele tensiunilor bisericești erau generate de cu totul altceva decât condeiul acestora. La 13 ianuarie 1900, cărturarul episcop de Huși, Silvestru Bălănescu, ia atitudine împotriva unui ziarist care adusese „*atacuri blasfemiatoare împotriva Bisericii și a clerului*” și se făcea vinovat de „lesmajestate” împotriva lucrurilor sfinte ale românilor: religie, monarhie și proprietate⁶⁹. Părerea sa, că „bate un vânt turbat din partea unei părți a presei”, era împărtășită și de episcopul Athanasie al Râmnicului și mitropolitul primat. Cauza reală era însă uzarea autorității morale a clerului înalt în practicile jocului politic și evidența acestui fapt în societatea civilă.

⁶⁹ D.S./1900. Ședința din 13 ian 1900, M.O. 234/19 ian. 1900, p. 232-233. Se invoca art. 24 din Constituție dar acesta se referea doar la Monarhia română sau suveranii străini. Episcopii admiteau totuși că „presa este liberă” și că preferau ca aceasta să fie pusă „pe o cale mai bună”.

Abrevieri și bibliografie

A.E.R.N.S.		Arhiva Episcopiei Râmnicului Noului Severin.
A.P.		Analele Parlamentare.
D.A.D.		Dezbaterile Adunării Deputaților.
D.A.L.R.		Dezbaterile Adunării Legislative a României, 1863-1864, București, 1864.
S.J.A.N.D.		Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj.
S.J.A.N.V.		Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea.
D.S.		Dezbaterile Senatului.
M.O.		Monitorul Oficial.
***	1910	***, <i>Scandaluri bisericesti. Cauze și efecte. Câteva momente din lupta bisericască.</i> București, 1910.
***	1886	***, Biserica Ortodoxă Română, an X, nr, 1/1886.
Dobrescu	1909a	N. Dobrescu, <i>Defectuositatea alegerii episcopilor și mitropoliților la noi,</i> București, 1909.
Dobrescu	1909b	Nicolae Dobrescu, <i>În chestia modificării sinodului,</i> București, 1909.
Giurescu	1966	C. Giurescu, <i>Viața și opera lui Cuza Vodă,</i> București, 1966.
Iorga	1909	N. Iorga, <i>Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor,</i> vol. II, Vălenii de munte, 1909.
Iorga	1932	N. Iorga, <i>Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor,</i> vol. II, București, 1932.
Iorga	1981	N. Iorga, <i>Istoria românilor prin călători,</i> București, 1981.
Mironescu	1906	Athanasie Mironescu, <i>Istoricul Eparhiei Râmnicului Noul Severin,</i> București, 1906.
Păcurariu	1981	M. Păcurariu, <i>Istoria Bisericii Ortodoxe Române,</i> vol. 3, București, 1981.
Petrescu et alii	1900-1909	Ghenadie Petrescu, D.A. Sturza, Dinu C. Sturza, <i>Acte și documente relative la istoria renașterii naționale,</i> vol.VI, partea I București, 1900-1909.
Ștefănescu	1875	Melchisedec Ștefănescu, <i>Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman,</i> partea a II-a, București, 1875.
Vornicescu	1978	Vornicescu Nestor, <i>Contribuții aduse de slujitorii bisericesti pentru independența de stat a României în anii 1877-1878,</i> Craiova, 1978.

SCURT ISTORIC AL VILEI ALEXANDRU ILIESCU (FOSTA CASĂ DE CULTURĂ) BĂILE GOVORA-JUDEȚUL VÂLCEA

Dragoș-Ionuț Ecaterinescu¹
muzeuljudeteanvalcea@gmail.com
Radu-Gabriel Geiculescu²

Keywords: *Băile-Govora, Vila Iliescu, 20th century, culture house, library, museum.*

Summary: *„Vila Iliescu” was built at the beginning of the 20th century. The owner of the building was Alexandru Iliescu, former vice president of PNL party during 1912-1914. He owned both pieces of land and agricultural machinery in Olt County. Alexandru Iliescu known as a great philanthropist and the initiator of many charity acts, donated his mansion, situated in Vâlcea, to the „Govora-Călimănești” society. He requested that the income from the building exploitation to be used to finance home for elderly and for the First World War veterans. Until 1956, this building functioned as a medical center, but this thing was changed by Mihail Sadoveanu, the vice president of MAN. He took the decision to transform the building in a culture house, which carried his name until 2009. After obtaining this building, Băile-Govora City Hall, restored it and transformed it into a library and a museum.*

Este o construcție impunătoare care, deși mascată parțial de vegetație și alte clădiri ridicate ulterior, încă mai domină vechiul centru al stațiunii.

Situată la confluența străzilor Sfatului cu Tudor Vladimirescu, se învecina cu vila „Esmeralda” la est și cu „restaurantul Brătianu” la sud, clădiri care astăzi nu mai există. Proiectantul (necunoscut până în prezent) a creat un edificiu care întărește nota de originalitate a arhitecturii govorene, denumită „arhitectură boierească”, în sensul bun al cuvântului, de Anca Petrescu³.

Accesul vehiculelor se făcea pe două alee: din strada Primăriei, (astăzi Sfatului), pe lângă fosta vilă „Esmeralda”, către intrarea din partea estică (astăzi nu mai există nici una, nici cealaltă) și cea actuală, modernizată, din strada Tudor Vladimirescu (fostă Ferdinand) către intrarea din partea de nord-vest, spre intrarea secundară adăpostită de o marchiză.

Accesul pietonal se făcea inițial pe alee șerpuite, care porneau din fosta stradă a Primăriei, către intrarea principală. După ce a preluat imobilul, „Societatea Govora-Călimănești” a amenajat o alee prevăzută cu trepte din lemn, alee care pornea din centru, pe lângă fostul restaurant al Brătienilor.

După anul 1955 au fost amenajate treptele actuale din elemente și dale din beton. În anul 1922, conform dorinței expuse de autor în testament, în partea

¹ **Dragoș-Ionuț Ecaterinescu**, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² **Radu-Gabriel Geiculescu**, inginer, Govora.

³ Deaconu 1999, p. 4.

dreaptă a treptelor a fost plantată o pancardă pe care a fost scris: „*Vila Alexandru Iliescu dăruită Societății Govora-Călimănești*”.

Clădirea fost ridicată pe mai multe nivele: demisol, parter și două etaje. Subsolul, ca și temelia, sunt zidite cu blocuri mari din piatră cioplită, compartimentat cu încăperi care comunică între ele, era prevăzut cu trei intrări, scara interioară (desființată în anul 1954) și două scări exterioare, avea destinația de pivniță și alte spații de depozitare. În 1959, a adăpostit distribuitorul și punctul termic de încălzire.

Parterul are trei încăperi spațioase, un hol mare, coridoare și o încăpere cu rol de anticameră, era accesibil prin trei intrări separate, cea de pe latura estică fiind desființată.

Intrarea principală, pe latura sudică, prevăzută cu trepte din beton, o anticameră mozaicată și o deschidere în arcadă, aceasta fiind sprijinită pe stâlpi din piatră, este încadrată de reliefuri simple dublate de o friză din ceramică smălțuită cu motive în relief, ornamente care se regăsesc la loggia estică de la etaj și friza de sub cornișă, aproape pe tot perimetrul ultimului nivel.

Accesul la etaj se face printr-o scară interioară, confecționată din lemn, în formă de spirală, cu stâlpi de susținere și balustradă, fasonate prin strunjire. Etajul, deși are același număr de încăperi ca și parterul, avea destinația exclusiv de locuință, având pe lângă grupurile sanitare și o încăpere amenajată ca baie.

La etaj se află un balcon, spre colțul de sud-vest, susținut de console și o balustradă din fier forjat, o loggie, deasupra intrării principale, și o alta, dreptunghiulară, prevăzută cu o balustradă din cărămidă, ornamentată cu ocnițe. La parter și etaj, ferestrele sunt prevăzute cu frontoane paralelipipedice, împodobite cu butoane în relief și stalactite.

Accesul la nivelul al patrulea se face tot printr-o scară interioară în spirală, din lemn și cu elemente de consolidare din metal. Aici erau trei încăperi, o cameră mansardată, holul cu acces către pod și un grup sanitar situat în casa scării, acest etaj având destinația de locuință pentru personalul de serviciu.

Remarcabilul grad de confort era asigurat și de un sistem de scurgeri pentru grupurile sanitare și cele câteva lavoare care erau canalizate către o fosă septică aflată în exteriorul clădirii. Încălzirea încăperilor se făcea, până în 1958, cu ajutorul unor sobe de teracotă albă, care au fost reparate de mai multe ori, în special între anii 1930-1950.

Acest frumos edificiu a fost ridicat la începutul secolului trecut. Data exactă nu se cunoaște, însă există un eveniment din 23 martie 1907, când se relatează că șeful gării Govora, alertat de zvonurile că țărani răsculați vin să-l caute și să-l atace pe proprietarul Alexandru Iliescu la vila sa din stațiune, a solicitat intervenția armatei și, în consecință, compania militară de la Mihăești a primit misiunea să patruleze la Govora.⁴ Alexandru Iliescu⁵ deținea atât terenuri, cât și

⁴ Petre-Govora 2001, p. 133.

⁵ În prezent, există Casa Memorială „Al. Iliescu” în Craiova și o altă clădire, moara „Oleanca”, proprietatea sa, se găsește în Slatina pe strada Gimnaziului, care primește ulterior numele său.

utilaje agricole, în județul Olt. A fost președinte al PNL în perioada 1912-1914, vicepreședinte al Camerei Deputaților, senator și era cunoscut ca un mare filantrop și inițiator al multor acte de caritate, fiind de asemenea un apropiat al familiei Brătianu. A decedat în august 1947 la Iași.

Printre numeroasele sale acte de caritate s-a numărat și donarea imobilului, cu toate construcțiile și terenurile aferente, „*Societății Govora-Călimănești*”, prin act notarial cu clauze, ca veniturile realizate prin exploatarea imobilului să fie folosite pentru finanțarea azilelor de bătrâni și pentru veteranii din Primul Război Mondial din județele Olt și Vâlcea. Totodată, a fost donată și suma de 10000 de lei pentru dotarea imobilului cu cele necesare scopului cerut.

Executorul testamentar a fost solicitat chiar de către autor în persoana lui C. Dissescu, membru marcant al Partidului Național Liberal, președintele Consiliului de Administrație al „*Societății Govora-Călimănești*” și bun prieten al autorului.⁶

Din 1922, societatea a deschis un nou cont de ordine: „*Legatul Al. Iliescu-Olt*”, de 25000 lei iar pentru gestionarea imobilului a efectuat cheltuieli în valoare de 1418.85 lei.⁷ Cheltuielile au fost făcute pentru lucrări de întreținere și reparații, amenajări și introducerea iluminatului electric, acesta fiind refăcut în totalitate în anul 1937⁸.

În urma scăderii drastice a numărului de turiști, consecință a crizei economice mondiale, exploatarea imobilului nu mai aducea venituri și Consiliul de Administrație al „*Societății Govora-Călimănești*” a hotărât să amenajeze cabinete medicale la parter și dispensar comunal, la etajul I locuința medicului șef al stațiunii iar la etajul II câteva birouri administrative.

Dat fiind, chiar și cu un caracter parțial, aspectul utilității publice, imobilul nu a fost supus rechiziționărilor impuse de starea de război. Acest aspect public utilitar a continuat și după anul 1950 când la parter a funcționat dispensarul medical și camera de gardă, a fost amenajată caseria Primăriei iar la etaje au fost amenajate locuințe pentru directorul și medicul șef al stațiunii: dr. Tudor Marin, Al. Papandopol și Ștefan Cărciumărescu.

Această situație a durat până în anul 1956, când Mihail Sadoveanu (care fusese timp de doi ani președintele Prezidiului M.A.N.) venit pentru un scurt tratament la Govora, în calitate de vicepreședinte executiv al M.A.N., intervine la organele competente ale Regiunii Argeș obținând decizia înființării în imobil a unui club și ulterior casă de cultură, instituții care i-au purtat numele până în anul 2009.

În spațiile imobilului au fost amenajate un club, bibliotecă și biroul organizatorului cultural șef al sectorului cultural al Serviciului Medical Balnear (sector care a fost subordonat Comitetului Orășenesc al P.C.R., ulterior

⁶ Arhiva Grefei Tribunalului Iași, *Testamentul* din 19 septembrie 1918, secțiunea a III-a, nr. 13158.

⁷ Govora-Călimănești, 1923, din 31 martie 1924, p. 11; *Idem*, 1922 din 31 martie 1923, p. 12.

⁸ *Idem*, 1937 din 26 martie 1938, p. 6.

Primăriei). Aici au fost elaborate și conduse principalele manifestări și formații culturale ale localității: ansamblul coral, cercul dramatic din care mai târziu a rezultat ansamblul dramatic, ansamblul folcloric, cercuri de creație, competiții cultural-sportive între stațiunile de pe Valea Oltului și prima ediție a complexului de manifestări „*Florile Govorei*”, în iunie 1971, manifestări care au adus numeroase premii și medalii de nivel local, regional și chiar național.

Cutremurul din martie 1977, a afectat imobilul doar la zidăria nivelelor superioare, aceasta fiind consolidată cu centuri de beton armat în anul 1983, când s-au zugrăvit toate fațadele și interioarele. De fapt, acestea au fost singurele lucrări mai importante executate din 1960 și până în anul 2008, deoarece autofinanțarea nu reușea să aducă fondurile necesare.

Din anul 1982, încălzirea imobilului se făcea cu ajutorul unui schimbător de căldură primit de la GOSCOM și care fusese casat (deoarece avea reparații făcute cu dopuri de lemn), fiind inutilizabil și foarte vechi. Pierderile frecvente de abur și apă din utilajul defect au degradat tencuielile de la subsol și au provocat, în 1989, prăbușirea tavanului și a planșeului superior din încăpere, acesta fiind înlocuit cu un alt planșeu din beton armat susținut de grinzi.

În anul 1992, în urma demersurilor făcute de noul director, prof. Radu V. Geiculescu, s-a primit un important ajutor organizat de rudele acestuia din Germania, ajutor ce a constat din aparatură electronică, instalații sanitare, corpuri de iluminat și mai ales o centrală termică pe gaze. Primăria orașului și-a dat acceptul pentru îndeplinirea formalităților și asigurarea materialelor în vederea branșării la rețeaua de gaze, astfel încât, după mai puțin de o lună, clădirea era bine încălzită și degradarea interioară a fost stopată. Condițiile create au permis desfășurarea normală a activităților și chiar dezvoltarea unor noi activități cultural-artistice, de divertisment și sociale. Au fost înființate clubul pensionarilor și frizerie pentru aceștia, precum și o cantină socială, răspunzând astfel într-o mare măsură dorinței lui Alexandru Iliescu.

Un eveniment important în istoricul clădirii a avut loc în anul 1998, când a fost declanșată o acțiune în instanță, de revendicare a imobilului. Această dată a constituit o perioadă de aproape 10 ani de declin pentru clădire căci, invocând motivul revendicării, nu a mai fost alocată nici o sumă de bani, pentru întreținere sau reparații. Conducerea primăriei de atunci, printr-o regretabilă eroare, a emis către Judecătoria acte favorabile petentei⁹.

În anul 1999 a fost efectuată cercetarea judecătorească, situația fiind astfel cunoscută și de directorul Casei de Cultură, care a reproșat conducerii Primăriei faptul că nu a studiat cu atenție dosarul, întrucât chiar din actele depuse de petentă¹⁰ rezultă că este vorba de o confuzie între imobile, cel identificat în actul de proprietate (și conform imaginilor de epocă) era de fapt fostul imobil al doctorului Țăranu, cunoscut cu numele de „*Vila Dincă*”.

⁹ Arhiva Primăriei Băile-Govora, adresele nr. 329 din 05.02.1998 și nr. 1142 din 14 mai 1998.

¹⁰ Arhiva Grefei Tribunalului Vâlcea, *Actul de vânzare-cumpărare*, încheiat între dr. N.Țăranu și Al. Seltea, din 28 aprilie 1918.

Moștenitoarea lui Seltea Alexandru a revendicat imobilul lui Iliescu Alexandru, donat prin testament în septembrie 1918 și nu pe cel cumpărat în aprilie 1918 de Seltea Alexandru de la doctorul Grigore Țăranu¹¹.

Normal ar fi fost ca lucrurile să se oprească aici, confuzia relevată și acțiunea respinsă ca nefondată. Nicidecum însă. Speculându-se coincidența de nume între Alexandru Iliescu și Petre Iliescu, fostul și ultimul proprietar al imobilului situat în vecinătate, pe strada Sfaturului nr.12, cazul a fost adus în fața Secției Civile a „Înaltei Curți de Casație și Justiție”. Din fericire, în timpul procesului, Primăria a depus în instanță copia testamentului descoperit la Iași și în fața unei evidențe de necontestat, Curtea, prin sentința nr.632/29 noiembrie 2007 din dosarul nr.10886/ 2004, a dat câștig de cauză Primăriei.

După soluționarea litigiului și rezolvarea statutului juridic, după anul 2008, primarul a făcut demersurile necesare în vederea obținerii de fonduri nerambursabile pentru renovarea integrală a clădirii, în vederea amenajării acesteia, în principal, ca muzeu balnear. În acest scop au fost înlocuite planșeele, tencuielile interioare și exterioare, acoperișul a fost refăcut în totalitate precum și unele recompartimentări la nivelurile superioare. De asemenea, au fost înlocuite vechile instalații sanitare, electrice și cele de încălzire centrală, a fost refăcută și terasa exterioară, drumul de acces, iar scările au fost dotate cu balustradă metalică. Toate lucrările au fost finalizate în toamna acestui an și astfel acest frumos edificiu al Govorei întinerit va trăi o nouă viață.

Abrevieri și bibliografie

GOSCOM - Întreprinderea de Gospodărie Comunală.

MAN - Marea Adunare Națională.

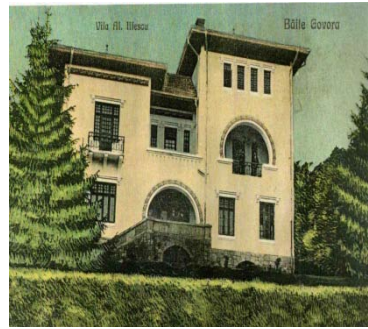
PJV - Arhivele Naționale - Serviciul Județean Vâlcea, fond Prefectura Județului Vâlcea, Rm. Vâlcea.

Deaconu	1999	Constantin Deaconu, <i>Govora. Arhitectură în peisaj</i> , București, 1999.
Govora-Călimănești	1922-1937	Govora-Călimănești, Societatea pentru exploatarea Băilor Govora, Călimănești-Căciulata, <i>Darea de seamă a Consiliului de Administrație pe anii 1922-1937</i> , București.
Petre-Govora	2001	Gh. Petre-Govora, <i>Govora - de la primii oameni la contemporani</i> , Rm. Vâlcea, 2001.

¹¹ PJV, *Actul de vânzare-cumpărare* nr.11188 din 17 martie 1936.

Vila Ilescu - 1914

Vila Ilescu – 1922

Moara Olteanca-Slatina

Vila Ilescu – 1930

Vila Ilescu azi

EVOLUȚIA STAȚIUNILOR BALNEARE VÂLCENE ÎN PERIOADA MODERNĂ

Dan Mihai Moroianu¹
mihaimoroianu5@yahoo.com

Keywords: *Ocele Mari, Călimănești, Govora, Olănești, Vâlcea county, balneary resorts.*

Summary: *This article is an overview of the evolution of the four balneary resorts which are representative for Vâlcea County: Ocele Mari, Călimănești, Govora and Olănești, from their very beginning (as resorts) until the beginning of The First World War.*

Articolul de față urmărește evoluția celor patru stațiuni balneare reprezentative ale județului Vâlcea: Ocele Mari, Călimănești, Govora și Olănești, de la începutul fiecăreia ca stațiune balneară până la începutul primului război mondial. Sunt arătate aici așezarea fiecărei stațiuni, clima și bolile care se tratau în aceea perioadă precum și diferite evenimente din evoluția fiecărei stațiuni.

Ocele Mari

Este situată în zona dealurilor subcarpatice, la altitudinea de aproximativ 300 m, fiind străbătută de Pârâul Sărat. Clima stațiunii este una blândă, temperatura medie fiind de +20 grade Celsius vara, umiditatea fiind scăzută, iar vânturile slabe, perioada de tratament fiind cuprinsă între 15 mai-30 august.

Dacă localitatea Ocele Mari este cunoscută încă din antichitate, datorită exploatarei și comerțului cu sare, despre funcțiile curative aflăm de abia în secolul al XIX-lea, când doctorul Patzelt semnaleză în anul 1863 efectele terapeutice ale apelor de aici; însă cel care face o analiză chimică a apelor este A. Bernards în anii 1885 și 1863².

În anul 1891 existau două lacuri sărate: unul era proprietatea Eforiei Spitalelor Civile din București iar celălalt era al comunei, fiind donat de către G. Bădescu; însă aceste surse naturale de sănătate nu erau îngrijite iar un medic curant lipsea cu desăvârșire.

În anul 1894, lacul Eforiei Spitalelor este arendat lui Ioan Claus care ridică aici un stabiliment de băi; lângă el se găsea un altul proprietatea domnului Hanciu, care funcționau amândouă în niște condiții igienice deplorabile punând în pericol sănătatea pacienților. În urma inspecției medicului primar C. C. Cristescu, ministrul de interne îi pune în vedere prefectului următoarele: „să obligați pe D-nul Hanciu, proprietarul unui stabiliment de ape sărate în comuna Ocele Mari, să aducă îndreptare neregularităților descrise de D-nul Medic

¹ **Dan Mihai Moroianu**, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² Berbece *et alii* 1982, p. 124.

Primar”³. Din păcate, nici Eforia Spitalelor, nici Hanciu nu iau în seama această somație, fapt pentru care consiliul de igeină și salubritate publică se întrunește la 2 noiembrie 1897 și decide: „să se interzică în mod absolut funcționarea acestor băi pe viitor, dacă proprietarii nu se conformează regulamentului”⁴.

După ce au reintrat în normal, lucrurile au început să evolueze: astfel, în anul 1899, lacul Balta Roșie este arendat lui Ioan Claus iar cel de la Ocnița are un nou proprietar, și anume pe colonelul Dăianu, cel din urmă începând să-i facă concurență lui Ioan Claus prin prețurile mai mici pe care le practica, lucru care duce și la îmbunătățirea serviciilor prin ridicarea de hoteluri și restaurante.

În 1911 stațiunea Ocnele Mari este concesionată lui Constantin Stănescu, cel care va deveni ulterior și proprietarul ei.

În urma unui control al medicului C. Constantinescu se constată o serie de îmbunătățiri din punct de vedere balnear-terapeutic, care trebuiau aplicate chiar din anul 1912, ziua 1 mai; în caz contrar interzicându-i-se funcționarea. Cu toate aceste evenimente, Constantin Stănescu devine proprietarul stațiunii Ocnele Mari, construind aici un hotel.

Datorită atât compoziției apelor, cât și nămolului sapropelic fosil bolile care se tratau aici erau cele ale sistemului locomotor și bolile oaselor și mușchilor⁵.

Govora

Este situată în depresiunea subcarpatică cu același nume, la o altitudine de 300 m. Clima ei este temperat-continentală, moderată fără schimbări bruște de temperatură sau umiditate. Perioada din an când au loc tratamente este cuprinsă între 1 iunie-30 septembrie.

Primele izvoare au fost descoperite datorită unei întâmplări: în anul 1879, o societate austriacă a săpat aici în căutare de petrol, rezultatele au fost slabe, însă în fundul gropilor rămase se acumulează apă minerală de culoare neagră care avea miros de iod⁶.

Anul întemeierii stațiunii este anul 1887, deoarece atunci se încep lucrările la captarea izvoarelor de aici. Cel însărcinat cu această misiune a fost inginerul Bochet, adus aici de I. C. Brătianu care observase proprietățile curative ale acestor ape cu ocazia folosirii lor în tratamentul pe care îl făcea pentru reumatism.⁷

În anul 1894, odată cu captarea totală a izvoarelor, statul hotărăște ca noua așezare balneară să se numească Stațiunea balneară Govora, aici fiind construite 3 hoteluri, iar stabilimentul balnear a fost mărit. Datorită acestor îmbunătățiri, numărul vizitatorilor începe să crească: în anul 1900, până la 31 august, numărul acestora era de 1265, pentru ca în 1904, aceeași zi, să fie de 1364⁸.

³ P.J.V., dos. 13/1898, f. 1.

⁴ *Ibidem*, f. 2.

⁵ Berbec *et alii* 1982, p. 129.

⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁷ Simionescu 1926, p. 8.

⁸ P.J.V., dos. 38/1904, f. 7.

Odată cu creșterea numărului de pacienți se îmbunătățesc și condițiile de tratament: existau 50 de cabine de tratament, două bazine mari pentru băi comune iar încălzirea se făcea cu ajutorul unei baterii dotate cu ceas și termometru⁹.

Odată cu creșterea numărului de pacienți care veneau în stațiune, - în 1907 se ajunsese la 3165 - locuitorii de aici încep să închirieze camere pentru pacienți. Pentru ca acestea să prezinte siguranță, se formează o comisie pentru a inspecta casele cu pricina. Pentru Govora, aceasta era formată din medicul stațiunii, Dr. Zorileanu, inginerul statului, M. Lupescu iar numele delegatului proprietarului trebuia comunicat Dr-ului Zorileanu.

În anul 1910, stațiunea Govora trece cu tot patrimoniul pe care îl deține în administrarea Societății Govora-Călimănești pe o perioadă de 30 de ani.

După preluare este reconstituit pavilionul băilor iar între 1911-1914 s-a construit hotelul Palace, care avea 240 de camere, pavilionul băilor fiind dotat cu tot confortul.

Bolile tratate aici erau: guta și reumatismul dar și afecțiunile sifilitice, datorită sulfului și iodului, iar pucioasa vindeca eczemele și erupțiunile de pe piele¹⁰.

Călimănești

Este situată la poalele Carpaților Meridionali, pe malurile Oltului, la o altitudine de 200 m. Clima este temperat continentală, blândă, fără schimbări bruște de temperatură și umiditate, creându-se astfel condiții prielnice de tratament balnear¹¹. Perioada în care se desfășoară cura este 1 iunie-30 septembrie.

Dacă localitatea era cunoscută demult, ca stațiune balneară este cunoscută începând cu secolul al XIX-lea. Astfel, în anul 1830, este descoperit primul dintre izvoarele minerale, care este captat de A. C. Goleșcu în 1848 cu ajutorul populației de aici. Primele analize chimice sunt făcute de doctorul Caillat în anul 1859 iar doctorul Bernard le expune la expoziția internațională de la Viena¹².

În anul 1868, în urma unor schimburi de telegrame, se încheie un contract între antreprenorul băilor de aici, Elias Issacu Coenu, și ministrul de război, prin care primul se angaja a primi, cu începere de la 18 iulie, 77 de soldați bolnavi în vederea tratamentului, primind 3 lei de fiecare soldat¹³.

Încet-încet, stațiunea devine din ce în ce mai frecventată astfel că, între 1900-1904, a fost aici un număr de 3135 pacienți, acest lucru datorându-se și căii ferate Sibiu-Piatra Olt.

⁹ Zorileanu 1904, p. 15.

¹⁰ Simionescu 1926, p. 13.

¹¹ Berbece, Botvinic 1973, p. 6.

¹² Țeposu, Pușcariu 1932, p. 213.

¹³ P.J.V., dos. 67/1868, fila 76.

În anul 1881, în urma propunerii Ministerului Domeniilor, se construiește un hotel și un complex de băi, lucrarea fiind inaugurată în 1886 de D. A. Stolojan, ministrul Domeniilor de atunci. Tot în această perioadă sunt construite hotelul Jantea 1 (vila Oltul), mai târziu fiind construit și Jantea 2 (vila Zorilor).

În anul 1910, și stațiunea Călimănești este concesionată Societății Govora-Călimănești, societate care construiește aici, un an mai târziu, Marele Hotel al Statului, ce avea între altele 40 de cabine pentru băi și 140 de camere.

Izvoarele de la Călimănești sunt indicate ca băi împotriva anemiei, a limfatismului ori a scrufulozei iar cele de la Căciulata pentru bolile de rinichi¹⁴.

Olănești

Situată în NE județului, la o altitudine de aproximativ 400 m, stațiunea este străbătută de două râuri, Olănești și Cheia; clima de aici este blândă, cu temperaturi medii anuale de nouă grade Celsius, sezonul de tratament fiind cuprins între 1 iunie-15 septembrie.

Deși apele minerale ale stațiunii sunt menționate încă din secolul XVIII, cele dintâi analize chimice sunt făcute abia în 1830 de doctorul C. Siller, urmat de chimiștii Poenaru și Al. Manu în 1853 și A. Bernath în 1869; acesta din urmă face analizele la cererea lui Carol Davilla, descoperind în izvoare iod în cantitate mare¹⁵.

În anul 1848, după înăbușirea revoluției, Alexandru Rujinski, locotenent în armata rusă, rămâne aici, căsătorindu-se cu Masinca, fiica lui Toma Olănescu. Acesta, intuind potențialul izvoarelor minerale de aici, îmbunătățește condițiile de tratament oferite bolnavilor care veneau la băile Olănești sau, cum le botezase el, Alexandriski, după numele țarului Alexandru¹⁶.

În vederea popularizării stațiunii, acesta publică un afiș în care oferea, printre altele, celor veniți aici: încăperi spațioase pentru cazare și tratament, un magazin din care se puteau achiziționa la prețuri modice cele necesare hranei, un cazinou pentru distracție, grajduri pentru adăpostirea cailor celor care veneau la tratament¹⁷.

În anul 1858, moare Alexandru Rujinski, văduva acestuia se recăsătorește cu Petre Munteanu iar acesta devine administratorul averii ei.

În anul 1868, Grigore Otetelișanu, vizitând băile Olănești, rămâne mirat văzând situația de acolo, creată de soțul Masincăi. În anul 1837, Sorna Olănescu dăduse voie lui Iordache Otetelișanu, fratele lui Grigore, să construiască pe proprietatea sa 5 încăperi pentru ca militarii veniți aici să se poată trata gratis; în anul vizitei lui Grigore Otetelișanu, aceștia stăteau în 3 odăițe proaste, în timp ce 5 odăi erau închiriate pe bani¹⁸.

¹⁴ Driva 2002, p. 25- 26.

¹⁵ Țeposu, Pușcariu 1932, p. 220.

¹⁶ Popescu, Gorgan 1996, p. 169.

¹⁷ P.P.B., dos. 11/1849-1859, fila 212.

¹⁸ P.J.V., dos. 136/1869, fila 1.

În anul 1869, are loc un conflict între subprefectul Burie Golinescu și Petre Munteanu. Primul dorea să scoată la licitație dreptul de a tăia carne, de a face pâinea și lumânările pentru bolnavii ce veneau la Băile Olănești. Acest lucru îl nemulțumește pe Petre Munteanu, deoarece considera că îi este încălcat dreptul de a percepe ce prețuri dorește având în vedere că el era administratorul băilor.

În anul 1837, apele de la Olănești sunt premiate la Viena cu medalia de aur¹⁹; acest fapt determină autoritățile române să înceapă să fie preocupate de aceste ape, construindu-se aici hoteluri și un stabiliment balnear dotat cu bazine și căzi pentru băi calde.

Încet-încet, stațiunea se dezvoltă și ar fi putut ajunge una dintre cele mai importante din Europa dacă furtuna care a avut loc în iunie 1895 nu ar fi determinat involuția acesteia. Cel care repune pe picioare stațiunea este Dumitru Bădescu; acesta devine în 1902 unicul proprietar al stațiunii începând să o refacă. Sunt curățate și reanalizate izvoarele din punct de vedere chimic de către Grigore Pfeiffer și este refăcut drumul Râmnicu Vâlcea-Olănești²⁰.

În anul 1905, sosește la Olănești doctorul Ion Puțurianu care lucrează la găsirea unui ser contra T.B.C.-ului pulmonar. Împreună cu Dumitru Bădescu, construiește, între 1905-1912, un sanatoriu pentru bolnavii acestei boli; însă acest lucru îi va costa pe cei doi mult, făcând apoi Societății Govora-Călimănești propunerea de a achiziționa stațiunea, primind însă un răspuns nesatisfăcător.

Bolile care se tratau aici erau următoarele:

- apele sulfuroase concentrate erau întrebuințate în băi, fiind recomandate contra: eczemelor, reumatismului articular și muscular, gutei exudatelor și ulcerelor cronice;
- apele sulfuroase mai puțin concentrate erau întrebuințate pentru uz intern, fiind recomandate contra: bronșitelor cronice, astmului, afecțiunilor cronice ale gâtului;
- apele feruginoase se folosesc contra anemiilor și cloro-anemiilor;
- apele salino-amare contra constipațiilor, paraliziiilor de natură reumatismală;
- apele bromo-iodurate contra calculului vezical și renal;
- nămolul aplicat în cataplasme a dat rezultate foarte bune la ulcerele cronice și la supurațiile artritelor reumatice²¹.

Aceasta este o scurtă prezentare a celor patru mari stațiuni balneare din județul Vâlcea în epoca modernă, încercând astfel să supun atenției cititorilor faptul că apele de aici au început încet-încet să fie din ce în ce mai apreciate de bolnavi, nefiind cu nimic mai prejos decât cele din străinătate.

¹⁹ Lahovari 1901, p. 559.

²⁰ Popescu, Gorgan 1996, p. 193.

²¹ Lahovari 1901, p. 560.

Abrevieri și bibliografie

- P.J.V. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond Prefectura Județului Vâlcea.
- P.P.B. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea, fond Pretura Plășii Bălcești.
- Berbece *et alii* 1982 Berbece Vasile, Botvinic Victor, Purece Sergiu, *Băile Govora, Băile Ocnele Mari*, București, 1982.
- Berbece, Botvinic 1973 Berbece Vasile, Botvinic Victor, *Călimănești, Căciulata*, București, 1973.
- Driva 2002 Driva Fenia, *Călimănești, Căciulata, Cozia*, Rm. Vâlcea, 2002.
- Lahovari 1901 Lahovari George Ioan, *Marele dicționar geografic al României*, București, 1901.
- Popescu, Gorgan 1996 Popescu Ion, Gorgan Nicolae, *Băile Olănești, file de istorie*, București, 1996.
- Simionescu 1926 Simionescu Ion, *Govora și Călimănești*, București, 1926.
- Țeposu, Pușcariu 1932 Țeposu Emil, Valeriu Pușcariu, *România balneară și turistică*, București, 1932.
- Zorileanu 1904 Zorileanu N., *Govora-Băi de iod și de pucioasă sărate și ferobromurate*, București, 1904.

INSIGNELE ȘI ÎNSEMNELE ORGANIZAȚIEI ȘOIMILOR PATRIEI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA (1976-1989)

Radu Tabără¹

radutabara@yahoo.com

Keywords: *communist children and youth organizations, Falcons of the Motherland Organization, Socialist Republic of Romania, falcons of the motherland insignia, exonumia/phaleristics.*

Abstract: *The Insignias and Markings of the Falcons' of the Motherland Organization of the Socialist Republic of Romania (1976-1989).*

The Organization was created in 1976 as a mass organization of the preschool and school children. It activated under the leadership of the Communist Party of Romania, but the task of direct coordination was entrusted to the Pioneers' Organization. All children aged above 4 were members of the Organization, until they graduated the first class (when they became pioneers). Usually, everybody in the era used to associate the falcons of the motherland with kindergarten children, and was ignorant that first grade children were also.

The insignias of the Organization can be divided in three categories, depending on how they were granted and their functionality. The first comprises the insignia of the organization (fig. 1-4), which was awarded to and worn by all members. The second category consists of the insignias awarded for various types of activity: arts and culture (fig. 5-7), sports (fig. 8-10) and science (fig. 11-13). This kind of insignia was accompanied by a diploma. The third category comprises the insignias issued by the Pioneers' Organization for the falcons of the motherland as well as the pioneer's insignias and medals that were often awarded to the falcons (fig. 17-18). It was considered that the level of the activities attended by the falcons of the motherland was not high enough in order to justify the creation of medals to match the insignias awarded for various activities. Also, the Falcons' of the Motherland Organization did not issue any insignia or medal in order to celebrate its 5th and 10th anniversary (in 1981 and 1986). This situation is odd if we consider that such items were issued by the other mass youth organizations (the Pioneers' Organization and the Union of the Communist Youth), every 5 years.

Officially, all insignias should have been worn on the left side of the chest. In practice, the way they were worn varied wildly, the insignia being attached to the right side of the chest, on the tie, or even on the collar of the shirt (fig. 19-20).

Usually, the awarding criteria for the insignias are unclear or incomplete. This paper deals with the official criteria, which in real life were rarely

¹ **Radu Tabără**, locotenent în cadrul MAPN, doctorand la Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, București.

achieved. In accordance to the practice of the period, arbitrary played an important role, and we assume that it was common practice that the insignias were given even for achievements less important than those specified in the regulations. This hypothesis is supported by the large number in which they were produced and the ease with which they can be found today. The issues related to the real way they were awarded are difficult to recreate, because the majority of those which received them, were too young to remember or to pay attention to this matter.

In terms of rarity, all the insignias are common and easy to find. Diplomas, however, are rare. An exception is the medal awarded to the falcons of the homeland in the National Festival "Song of Romania", which is rare. The aluminum versions of the insignias appeared sometime in mid 1980s, in an effort to save ferrous metals and reduce production costs, but the exact time is not known. Subsequently, for a further reduction of costs, insignias were manufactured only in painted aluminum, giving up the plastic covering them.

The uniform worn by the falcons of the motherland was differentiated by sex. For girls it consisted of: an orange shirt-blouse with epaulettes and two pockets, blue skirt, blue hat, tie (hung from the first button of the shirt) and white socks. For boys, the uniform was similar, the difference being that they wore long or short blue trousers and a cap instead of the hat. On the left sleeve of the shirt they wore a patch bearing the emblem of the Organization (fig. 21-22). The uniform was worn during festivities, ceremonies and other activities in the remaining time the children, wearing the kindergarten uniform, the school uniform or civilian clothes.

The flags of the Organization had two different sides, one engraved with the flag of the Socialist Republic of Romania and the other with the emblem of the Organization on a red field (fig. 23). On top of the flag pole there was a plastic tip, colored in a silver or gold shade (fig. 24).

Considerații introductive. Organizația Șoimilor Patriei a fost înființată în 1976 ca organizație de masă a copiilor preșcolari și școlari. Ea își desfășura activitatea sub conducerea Partidului Comunist Român, însă sarcina îndrumării directe era încredințată Organizației Pionierilor². În acest sens, la nivelul Consiliului Național al Organizației Pionierilor a fost creată Comisia pentru îndrumarea activității Organizației Șoimii Patriei iar pentru coordonarea activităților curente au fost constituite comisii în cadrul consiliilor comunale, orașenești (de sector), municipale, județene (al municipiului București) ale Organizației Pionierilor. Din aceste comisii făceau parte adulți și pionieri, membri ai consiliilor respective, precum și educatoare, învățătoare și profesori, reprezentanți ai Uniunii Tineretului Comunist, comitetelor de părinți, comitetelor și comisiilor femeilor, organelor sanitare și ale Societății de Cruce Roșie, comitetelor de cultură, consiliilor pentru educație fizică și sport etc.³

² Regulamentul 1981, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 19-20.

Unitățile de pionieri aveau sarcina de a sprijini și îndruma grădinițele iar detașamentele de pionieri din clasele III-IV coordonau grupele de preșcolari și șoimii patriei din clasa I, participând direct la pregătirea și desfășurarea activității lor. Detașamentele din clasele IV-VIII desemnau anual, din rândul celor mai buni pionieri, pionierii-instructori, care activau ca ajutoare ale educatorilor și învățătorilor.

Toți copiii deveneau automat membri ai Organizației Șoimii Patriei începând cu vârsta de 4 ani. Astfel, în rândurile organizației figurau trei categorii de copii: cei din grupa mijlocie și grupa mare din învățământul preșcolar; școlarii din clasa I; copiii cu vârste cuprinse între 4 și 6 ani, care nu erau cuprinși în învățământul preșcolar⁴. După cum se poate observa, din studierea acestor prevederi nu rezultă care era statutul copiilor din clasa a II-a până la primirea în Organizația Pionierilor, eveniment care nu coincidea cu deschiderea anului școlar. De asemenea, trebuie avut în vedere că, în general, elevii dintr-o clasă nu erau făcuți pionieri simultan, ci în două serii despărțite de câteva luni. Statutele și regulamentele nu menționează nimic despre această categorie de copii, limitându-se la a-i menționa clar ca fiind șoimi ai patriei pe elevii din clasa I.

Astfel, elevii din clasa a II-a aveau un statut neclar, până deveneau pionieri. Totuși, având în vedere că unul dintre scopurile asumate de Organizația Șoimii Patriei era pregătirea copiilor pentru a deveni pionieri⁵, considerăm că și elevii din clasa a II-a rămăneau șoimi ai patriei până la primirea în Organizația Pionierilor. Din punct de vedere practic, ar fi fost utilă clarificarea situației acestor elevi prin introducerea unei prevederi din care să rezulte că din Organizația Șoimii Patriei fac parte toți școlarii, până la intrarea în Organizația Pionierilor. Aspectul este, totuși, lipsit de relevanță dacă avem în vedere că majoritatea școlarilor nu mai purtau uniforma de șoim al patriei (sau o purtau foarte rar și doar în școlile de protocol) pe durata festivităților, preferând uniforma școlară. De asemenea, de cele mai multe ori, elevii din clasa I nici măcar nu știau că sunt încă șoimi ai patriei. Chiar și la nivel de mental colectiv, șoimii patriei erau asociați copiilor din grădinițe sau de vârstă preșcolară.

Intrarea în organizație avea loc în cadru festiv. Cu această ocazie pionierii înmănuau șoimilor însemnele organizației: drapelele, funda (care aveau forma unor cravate scurte) și insignele de apartenență. Deși inițial a fost ridicată problema oportunității exprimării unui acord din partea viitorilor membri pentru a deveni șoimi ai patriei, ideea a fost respinsă, considerându-se că sunt prea mici pentru a consimți ei înșiși⁶.

Scopul Organizației Șoimii Patriei era educarea patriotică și socialistă a copiilor în spiritul dragostei față de patrie, popor și Partidul Comunist Român⁷. Alte obiective declarate erau dezvoltarea prieteniei între copiii români și cei ai

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ Stenograma 1977.

⁷ Regulamentul 1981, p. 7.

etniilor conlocuitoare (erau enumerate distinct cea maghiară și germană); popularizarea socialismului și a realizărilor sale; formarea dragostei de muncă; dezvoltarea dragostei și respectului față de părinți, cadre didactice și vârstnici; încurajarea și afirmarea talentului (cultivarea sensibilității față de frumos și dezvoltarea fizică armonioasă prin angrenarea lor în activitățile specifice din cadrul Festivalului național „Cântarea României” și Competiției sportive naționale „Daciada”⁸. Nu în ultimul rând, Organizația Șoimii Patriei trebuia să pregătească preșcolarii pentru intrarea în clasa I, să stimuleze preocuparea pentru învățatură a școlarii și să asigure intrarea membrilor săi în Organizația Pionierilor.

I. Insigne. Clasificarea insinelor. Insignele șoimilor patriei considerăm că pot fi împărțite în trei categorii, în funcție de modul în care erau acordate și funcționalitate. Din prima categorie face parte insigna de apartenență la organizație, care era primită și purtată de toți membrii. Principala caracteristică a insinelor de apartenență este că acordarea lor nu era condiționată de îndeplinirea unor bareme sau a unor sarcini, fiind suficientă înscrierea într-o anumită organizație (sau cerc, după caz). În a doua categorie au fost incluse insigne pe genuri de activități, acordate membrilor organizației care se remarcă în anumite domenii. În general, primirea acestor insigne era condiționată de participarea la concursuri sau competiții. În interiorul Organizației Șoimii Patriei au fost acordate insigne pentru activități cultural-artistice, sportive și științifice. Cea de-a treia categorie cuprinde insignele emise de Organizația Pionierilor pentru șoimii patriei, precum și insignele pionierești care au fost frecvent acordate și șoimilor patriei.

Articolul de față nu tratează insignele aniversare emise de casele pionierilor și șoimilor patriei din diverse localități, considerând că simpla prezență a cuvintelor „șoimii patriei” nu este suficientă, ele fiind emise în plan local și fără putere circulatorie la scară națională.

A. Insigne de apartenență

1. Insigna Organizației Șoimii Patriei (1976-1989)

Emitent: Comisia pentru îndrumarea activității Organizației Șoimii Patriei din cadrul Consiliului Național al Organizației Pionierilor.

Atelier: Monetăria Statului.

Descriere: insigna are formă dreptunghiulară (L = 1,85 cm, l = 1,6 cm), cu colțurile superioare ușor decupate și latura inferioară sub forma unei acolade cu vârful în jos. Fundalul prezintă nuanțe de albastru, care variază de la albastru deschis la albastru verzui. Pe latura inferioară, urmând conturul exact al acesteia, este reprezentat steagul României, prin trei dungi subțiri suprapuse (albastru deasupra, galben la mijloc și roșu jos). Deasupra steagului, centrat, sunt desenate crestele unor munți peste care strălucește un soare, iar în interiorul soarelui este desenat un șoim de culoare roșie în zbor. Deasupra soarelui, în semicerc este scris cu majuscule „ȘOIMII PATRIEI”. Dincolo de text sunt

⁸ *Ibidem*, p. 8-12.

reprezentate radial 13 raze care pornesc din soarele central. Soarele, scrisul și razele sunt aurii la varianta din alamă și argintii la cea din aluminiu. Insigna a fost confecționată din alamă vopsită și plastifiată (**fig. 1 și 2**), aluminiu vopsit și plastifiat (**fig. 3**) și aluminiu vopsit neplastifiat (**fig. 4**). Sistemul de prindere constă într-o agrafă atașată pe revers.

Principalele variante ale insignei sunt date de direcția de zbor a șoimului, care poate fi orientat spre stânga⁹ (**fig. 1**) sau spre dreapta (**fig. 2**). Din punct de vedere heraldic și al normelor Organizației Șoimilor Patriei, varianta corectă este cea cu șoimul orientat spre partea stângă. Acest aspect poate fi dedus din faptul că majoritatea insinelor din alamă, emblemele de pe steguri și cele de pe regulamentele organizației au șoimul orientat spre stânga. Totuși, ca un element de curiozitate, menționăm că pe toate insignele organizației confecționate din aluminiu întâlnite până în prezent șoimul este orientat spre dreapta (desigur, nu excludem existența unor insigne din aluminiu pe care șoimul este reprezentat zburând spre partea stângă). Nu în ultimul rând, din punct de vedere heraldic, șoimul zburând spre partea stângă sus simbolizează încredere și putere.

Motivul pentru care insigna organizației a fost reprezentată în aceste două variante nu este cunoscut. Probabil că insignele pe care șoimul este orientat spre partea dreaptă au apărut dintr-o greșală sau neglijență a gravorului sau desenatorului, dar numărul lor mare ne face să ne gândim la faptul că acestui aspect nu i s-a acordat atenția necesară pe durata procesului de proiectare și realizare. Ipoteza este susținută și întărită de faptul că și pe emblemele textile purtate pe mâneca stângă a uniformei (destul de asemănătoare din punct de vedere al desenului cu insigna) șoimul apare în ambele ipostaze, orientat atât spre stânga, cât și spre dreapta). Nu considerăm că se poate vorbi de falsuri în cazul insinelor care au șoimul orientat spre dreapta, ele fiind mult prea frecvente, iar falsificarea lor nu se justifică având în vedere că insigna este una foarte comună și ușor de găsit.

Prin alegerea șoimului ca simbol se dorea sugerarea ideii că aceste păsări, deși mici, sunt foarte curajoase, inteligente și puternice, zboară rapid, iubesc înălțimile și se atașează puternic de om. Scopul desenului era de a cultiva copiilor aspirația spre înălțimi, dorința de a face totul mereu mai bine, de a crește puternici și de a-și iubi țara¹⁰. Aspirațiile înalte erau sugerate și prin prezența munților, iar soarele și razele sale care traversează toată suprafața insignei, simboliza optimismul față de un viitor luminos.

⁹ Pentru simplificarea și ușurarea lecturii articolului, în descrierea insinelor nu au fost respectate normele heraldice, conform cărora partea stângă (așa cum o vede cititorul) este decrisă ca partea dreaptă, iar partea dreaptă este considerată partea stângă. Normele își au originea în Evul Mediu, când blazoanele erau desenate pe scuturile și hainele proprietarilor, această modalitate de descriere dorind să reprezinte modul în care le percepeau ei (persoanele care stăteau în spatele scutului).

¹⁰ Conținutul 1984, p. 49.

Într-un mod similar insignei Organizației Pionierilor (model 1966-1989)¹¹ se remarcă faptul că insigna este una depolitizată, din componența sa lipsind orice element care să poate fi asimilat sau legat într-un mod direct comunismului (singurul aspect ar putea fi culoarea roșie a șoimului).

Criterii de acordare: insigna era purtată de toți membrii Organizației Șoimii Patriei, aceasta fiindu-le acordată pe durata ceremoniei de primire în organizație¹².

B. Insigne pe genuri de activități

Nu deținem date exacte referitoare la momentul în care au fost instituite insignele pe genuri de activități ale Organizației Șoimii Patriei. Considerăm că este probabil ca ele să fi apărut încă de la înființarea organizației sau la scurt timp după acest moment, în intervalul 1976-1978. În emiterea acestei ipoteze am luat în considerare că la apariția șoimilor patriei exista deja o vastă experiență în domeniul insinelor pentru organizațiile de masă, acumulată de la Organizația Pionierilor căreia, de altfel, îi revenea și sarcina de a coordona Organizația Șoimilor Patriei. Emiterea primelor insigne pionierești pe genuri de activități cu scopul clar de a cuprinde toate domeniile a avut loc în 1968 și a cunoscut o dezvoltare foarte puternică în 1976, când au fost instituite majoritatea insinelor pionierești pe genuri de activități cunoscute¹³. La nivelul Organizației Pionierilor procesul de emitere de noi insigne a fost mult mai dinamic, el continuând până la începutul anilor '80. Insignele șoimilor patriei au avut o evoluție mult mai liniară, ele fiind menținute în forma inițială și fără a fi diversificate până la desființarea organizației în 1989, odată cu căderea regimului comunist.

Recompensele care puteau fi acordate șoimilor patriei erau, în ordinea importanței: evidențierea în fața grupei sau a clasei; acordarea de diplome, premii, insigne și distincții specifice; expunerea fotografiei, individuale sau colective, la panourile din grădinițe și școli; fotografierea lângă drapelul Organizației Pionierilor sau al Uniunii Tineretului Comunist; fotografierea lângă drapelul Partidului Comunist Român sau al Republicii Socialiste România¹⁴. Din această enumerare rezultă că acordarea de insigne era considerată o recompensă inferioară în raport cu fotografierea lângă drapele. În practică, însă, nu s-a ținut niciodată cont foarte strict de aceste prevederi, astfel încât numărul șoimilor patriei care aveau poze lângă diverse drapele era mai mare decât al celor care aveau insigne pe genuri de activități.

Nu în ultimul rând, trebuie avut în vedere că la vârsta respectivă insignele reprezentau o atracție în sine, deși de cele mai multe ori nu le înțelegeau semnificația, fiind preferate fotografiilor. Din acest punct de vedere, probabil că insignele erau mai căutate și dorite decât restul recompenselor, deoarece ele puteau fi etalate zilnic, fiind un element de mândrie.

¹¹ Pentru detalii, vezi Tabără 2011a, p. 270-287.

¹² Regulamentul 1981, p. 15.

¹³ Regulamentul 1976 și Regulamentul 1968.

¹⁴ Regulamentul 1981, p. 17.

Propunerile pentru acordarea diplomelor și insinelor pe genuri de activități pentru șoimii patriei erau făcute de președinții comisiilor Organizației Șoimii Patriei pe baza clasamentelor rezultate în urma acțiunilor. Diplomele și insignele erau înmânate cu ocazia festivităților de premiere organizate la încheierea evenimentelor¹⁵.

1. Insigna pentru activități cultural-artistice

Emitent: Comisia pentru îndrumarea activității Organizației Șoimii Patriei din cadrul Consiliului Național al Organizației Pionierilor.

Atelier: Monetăria Statului.

Descriere: insigna are formă dreptunghiulară (L = 2,1 cm, l = 1,45 cm¹⁶), cu latura inferioară sub forma unei acolade cu vârful în jos. În partea inferioară, central, este desenată emblema organizației Șoimii Patriei (un șoim roșu zburând pe un fundal albastru și trei linii în culorile drapelului României în partea de jos) înconjurată de lauri pe părțile laterale. Deasupra, pe fond roșu, este desenată o carte deschisă, prin mijlocul căreia trece o „Cheia sol”. Pe foaia din dreapta a cărții este reprezentată o mască tragică iar pe cea din stânga una comică.

Insigna a fost confecționată din alamă plastifiată (**fig. 5**), aluminiu plastifiat (**fig. 6**) și aluminiu neplastifiat (**fig. 7**). Sistemul de prindere constă într-o agrafă atașată pe revers.

Criterii de acordare¹⁷. Insigna era acordată șoimilor patriei din grupa mare și clasa I care îndeplineau una din următoarele condiții:

- participau la concursul „Copiii cântă patria și partidul” ca interpreți individuali sau în cadrul unei formații cultural-artistice din grădinițe școli și case ale pionierilor și șoimilor patriei, obținând premii la faza pe localitate;

- desfășurau o bună activitate în cadrul cercurilor de pictură și artă plastică și obțineau premii la faza pe localitate sau județ a concursului „Șoimii patriei omagiază patria și partidul”.

Prin extensie, putem considera că insigna a fost acordată și șoimilor patriei care participau la concursuri pe teme cultural-artistice, precum și la unele secțiuni din cadrul Festivalului național „Cântarea României”.

Insigna era acordată însoțită de o diplomă (**fig. 14**).

2. Insigna pentru activități sportive

Emitent: Comisia pentru îndrumarea activității Organizației Șoimii Patriei din cadrul Consiliului Național al Organizației Pionierilor.

Descriere: insigna are formă dreptunghiulară (L = 2,1 cm, l = 1,45 cm), cu latura inferioară sub forma unei acolade cu vârful în jos. În partea inferioară, centrat, este desenată emblema organizației Șoimii Patriei (un șoim roșu zburând pe un fundal albastru și trei linii în culorile drapelului național dedesubt) înconjurată de lauri pe părțile laterale. Deasupra, pe fond albastru închis, este reprezentată figura stilizată (de culoare albastru deschis) a unui om

¹⁵ Însemnele 1989, p. 19.

¹⁶ În măsurarea insinelor au fost luate în considerare cotele lor maxime.

¹⁷ Însemnele 1989, p. 18.

care aleargă spre stânga. În fața sa, în dreptul genunchiului, este desenată o minge iar în spate o trotinetă.

Insigna a fost confecționată din alamă plastifiată (**fig. 8**), aluminiu plastifiat (**fig. 9**) și aluminiu neplastifiat (**fig. 10**). Sistemul de prindere constă într-o agrafă atașată pe revers.

Criterii de acordare. Insigna era acordată șoimilor patriei din grădinițe și școli care participau la întreceri în cadrul Competiției sportive naționale „Daciada”, cuprinse în calendarul activităților sportive desfășurate cu șoimii patriei, și care au obținut premii la etapa pe localitate¹⁸.

În cazul acestei insigne nu se specifică dacă era acordată doar șoimilor patriei din grupa mare și clasa I, așa cum erau celelalte insigne pe genuri de activități. Aspectul poate reprezenta o scăpare sau faptul că ea putea fi primită și de membrii organizației din grupele mai mici, considerându-se că și ei pot participa la activități sportive. Un argument în favoarea unei interpretări liberale este că unul dintre obiectivele organizației Șoimilor Patriei asumate prin statut era „dezvoltarea fizică armonioasă și călirea organismului”¹⁹ membrilor săi, deci încurajarea practicării sportului. Totuși, în același statut se menționa că era încurajată afirmarea talentului și cultivarea sensibilității față de frumos²⁰, deci latura cultural-artistică și cea tehnico-științifică, domenii în care limita de vârstă a participanților era limitată. În consecință, pentru moment, nu ne putem pronunța care dintre cele două interpretări (restrictivă sau permisivă) ale omisiunii de a include o limită de vârstă pentru șoimii patriei care puteau primi această insignă este cea corectă. Insigna era acordată însoțită de o diplomă (**fig. 15**).

3. Insigna pentru activități aplicative

Emitent: Comisia pentru îndrumarea activității Organizației Șoimii Patriei din cadrul Consiliului Național al Organizației Pionierilor.

Atelier: Monetăria Statului.

Descriere: insigna are formă dreptunghiulară (L = 2,1 cm, l = 1,45 cm), cu latura inferioară sub forma unei acolade cu vârful în jos. În partea inferioară, centrat, este desenată insigna organizației Șoimii Patriei (un șoim roșu zburând pe un fundal albastru și trei linii în culorile drapelului național dedesubt) înconjurată de lauri pe părțile laterale. Deasupra, pe fond galben, este desenat un avion (aproximativ pe diagonală) suprapus unei bărci cu pânze (pânzele au culoare albă iar corpul ambarcațiunii este albastru). Insigna a fost confecționată din alamă plastifiată (**fig. 11**), aluminiu plastifiat (**fig. 12**) și aluminiu neplastifiat (**fig. 13**). Sistemul de prindere constă într-o agrafă atașată pe revers.

Criterii de acordare. Insigna era acordată șoimilor patriei din grupa mare și clasa I care participau la activitățile cercurilor tehnice și atelierelor fanteziei din grădinițe școli și case ale pionierilor și șoimilor patriei care participau cu lucrări la etapa de masă a concursului „Ce pot face două mâini dibace”, obținând

¹⁸ *Ibidem*, p. 18.

¹⁹ Regulamentul 1981, p. 10.

²⁰ *Ibidem*.

premierii la faza pe localitate sau județ²¹. Insigna era acordată însoțită de o diplomă (fig. 16).

C. Alte tipuri de insigne

1. Insigna „Prietenii pionierilor”

Insigna era acordată preșcolarilor din grupa mare (5-6 ani) și școlărilor din clasa I, cu prilejul deschiderii anului școlar. Insigna acordată preșcolarilor se deosebea de cea pentru școlari prin culoare. Înmânarea ei era realizată de către pionierii din școala respectivă pentru elevii din clasa I și de membrii activului pionieresc din unitatea care patrona grădinița²².

Deși insigna este prevăzută în regulamentele Organizației Pionierilor cu scopul clar de a fi acordată șoimilor patriei, până în prezent nu a fost identificat niciun exemplar. Această situație înseamnă fie că insigna este una extrem de rară, fie că din diverse motive ea nu a mai fost transpusă în practică, rămânând la stadiul de proiect. Cea de-a doua ipoteză pare cea corectă, dacă avem în vedere că insigna ar fi trebuit să fie acordată tuturor șoimilor patriei, deci la fel de comună ca și insigna de apartenență la organizație (situație contrazisă de realitate). Insigna nu este menționată nici în broșura privind însemnele și distincțiile pionierești și ale șoimilor patriei din 1989²³.

2. Medalia Festivalului național „Cântarea României” pentru secțiunea cultural-artistică

Emitent: Consiliul Național al Organizației Pionierilor.

Atelier: Monetăria Statului.

Descriere: medalia are formă aproximativ ovală cu o toartă în partea superioară de care se prindea o panglică tricoloră pentru a fi purtată la gât. Părțile laterale sunt reprezentate de două ramuri bogate de lauri aurii, iar fondul apare în două variante: crem (fig. 17) și roșu (fig. 18) (uneori culoarea crem este înlocuită cu o nuanță verzuie). În centru, este aplicată o insignă a Organizației Pionierilor pentru activități cultural-artistice. Aceasta are forma unei palete pentru culori folosite de pictori de culoare albastru închis. Suprafața este împărțită pe diagonală de o pană albă de găscă, sub care sunt reprezentate cele două măști ale teatrului (tragică și comică), iar deasupra ei o liră. Sub desen, pe fond roșu și urmând conturul insignei este scris cu majuscule „TOT ÎNAINTE”.

Criterii de acordare. Medaliile au fost acordate pionierilor și șoimilor patriei clasați pe primele poziții în cadrul Festivalului Național „Cântarea României”. Pe baza materialului fotografic studiat se poate estima că insigna a fost acordată, probabil, începând cu anul 1978, dar nu se dețin informații certe în acest sens.

Modalitate de purtare. Oficial, toate insignele, atât cea de apartenență, cât și cele pe genuri de activități, trebuiau purtate pe partea stângă a pieptului. Regulamentele nu stabileau o ordine de precădere între diversele insigne sau dacă ele trebuiau purtate pe același rând sau pe rânduri diferite. În practică, într-

²¹ Însemnele 1989, p. 18.

²² Regulamentul 1976, p. 67.

²³ Însemnele 1989.

un mod similar insignelor pionierești, modalitatea de purtare a variat foarte mult, în funcție de gustul personal al deținătorului sau ca urmare a necunoașterii regulamentelor de către educatori. Astfel, insigna a fost purtată foarte des pe cravata uniformei de șoim al patriei, pe partea dreaptă a pieptului sau chiar pe guler. În general, toți membrii unei grupe sau clase purtau insigna la fel.

Medalia Festivalului național „Cântarea României” era purtată fie agățată de gât, fie prinsă cu o panglică tricoloră legată sub formă de fundă de toartă, care era ulterior prinsă de cămașă cu un ac. Cea de-a doua modalitate permitea etalarea ei zilnică, însă având în vedere dimensiunea mare și sistemul relativ incomod de purtat, probabil că medaliile au fost destul de puțin folosite după încheierea evenimentului, cu excepția festivităților oficiale.

II. Uniforma și însemnele Organizației

1. Uniforma

Uniforma de șoim al patriei era diferențiată pe sexe. Pentru fete se compunea din: cămașă-bluză portocalie cu epoleți și două buzunare fără clapă în partea inferioară (nu pe piept); fustă albastră, care, privită din față, era asemănătoare unui șorț de bucătărie, bucată de material pe piept și două bretele; pantaloni lungi albaștri, pentru activitățile desfășurate pe durata sezonului rece; pălărioară albastră, prevăzută la îmbinarea borurilor cu calota, cu un șnur roșu subțire; cravată de șoimi ai patriei, care se purta agățată de primul nasture de la cămașa uniformei; ciorapi albi trei sferturi; ecuson textil cu emblema organizației purtat pe mâneca stângă a cămășii și insigna de apartenență la organizație.

Pentru băieți, uniforma era asemănătoare cu a fetelor, singurele diferențe constând în faptul că aceștia purtau pantaloni albaștri tip salopetă lungi sau scurți, în funcție de anotimp (în practică pantalonii scurți erau destul de rari) și șapcă în loc de pălărioară (și în cazul lor la îmbinarea cozorocului cu calota purtau un șnur subțire roșu). Șepcile băieților aveau pe lateral în partea din spate o bucată de material răsfrântă în sus (similar șepcilor militare). Acest aspect provine, probabil, din faptul că șepcile băieților și pălărioarele fetelor erau confecționate într-o manieră similară, forma de șapcă fiindu-le dată prin plierea părților laterale și din spate a borurilor de la pălării.

Cravata șoimilor patriei avea lungimea de 20,5 cm și lățimea de 3,8 cm în partea superioară și 9 cm în punctul cel mai lat. Pe capătul inferior era prevăzută cu o bandă tricoloră lată de 0,8 cm, iar în cel superior cu o fantă orizontală pentru a putea fi prinsă de nasturele cămășii.

Printre atelierele identificate ca producând uniforme pentru șoimii patriei se numără Întreprinderea de tricotaje „Tricodava” din București. Prețurile uniformelor au variat de-a lungul timpului, dar în ultima parte a regimului comunist prețurile erau 27,5 lei pălăriile fetelor, 29 lei fusta, 9 lei cravata²⁴.

Uniforma de șoim al patriei se purta pe durata festivităților, ceremoniilor și altor activități, în restul timpului copiii purtând, după caz, uniforma de grădiniță (o bluză lungă de culoare bleu, cu aspectul unei rochii până deasupra

²⁴ Prețurile au fost luate de pe etichetele produselor respective.

genunchilor, cu gulere albe și o fundă roșie la gât, asemănătoare unui pompon; uniforma era prevăzută cu câțiva nasturi, fiind îmbrăcată peste cap) sau uniforma școlară. Uniforma de șoim al patriei putea fi purtată în două feluri: cu cămașa peste pantaloni (sau fustă), astfel încât partea din față și bretelele nu erau vizibile, trecând în totalitate pe sub cămașă, sau invers, cu partea din față a salopetei și bretelele pe deasupra cămășii. Ambele moduri de purtare a uniformei au fost larg răspândite însă, din studierea materialelor fotografice apărute cu ocazia manifestațiilor oficiale la care participau înalți demnitari ai regimului comunist, rezultă că varianta corectă este cea cu cămașa purtată pe deasupra, bretele nefiind vizibile. Această variantă a fost aleasă, posibil, pentru ca uniforma șoimilor patriei să semene mai mult cu cea a pionierilor din punct de vedere al aspectului. Modul corect de îmbrăcare a uniformei nu este, însă, specificat în secțiunea dedicată uniformei din regulamentele Organizației²⁵.

Motivul pentru care pantalonii au fost proiectați tip salopetă și fustele tip sort, deși prin modul oficial de purtare acest aspect nu era vizibil, nu ne este cunoscut. O ipoteză este că măsura a fost una practică, prin dotarea lor cu bretele fiind evitată necesitatea de a crea și o curea specifică organizației (așa cum aveau pionierii).

2. Ecusonul

Ecusonul era confecționat din material textil, cu formă dreptunghiulară (colțurile superioare erau puțin decupate iar în partea inferioară avea o mică prelungire, sub forma unei acolade) și dimensiunile de 6,5 cm X 5,2 cm (au fost măsurate cotele maxime ale lungimii). Pe un fond albastru deschis era desenat un șoim de culoare maro cu aripile desfăcute, zburând spre partea dreaptă. Deasupra șoimului, între aripile sale, era scris cu majuscule albe „ȘOIMII”, iar sub acesta „PATRIEI”. Pe latura inferioară era reprezentat steagul României sub forma a trei benzi suprapuse (roșu dedesubt, galben la mijloc și albastru deasupra). Conturul ecusonului are culoarea maro. Așa cum am menționat deja, într-un mod similar insinelor de apartenență, șoimul de pe ecusoane poate fi orientat spre stânga sau spre dreapta (**fig. 22**).

Un aspect interesant este că șoimul de pe ecusoane are culoarea maro închis, nu roșu, așa cum apare pe insignă. Situația se datorează, probabil, unei erori de proiectare care nu a mai fost remediată. Absența pigmentului roșu sau o eroare în procesul de executare este exclusă, având în vedere că tricolorul reprezentat pe aceeași emblemă are culoarea roșie corectă. Totuși, trebuie luată în calcul și posibilitatea ca aceasta să fie varianta corectă iar șoimul de pe insignă să fi fost colorat roșu pentru a fi mai ușor de distins față de fundal. Ipoteza este susținută de faptul că șoimul are culoarea maro și pe emblemele de pe steagurile organizației.

Emblema se purta cusută pe mâneca stângă a cămășii de la uniformă sau prinsă cu un ac de siguranță (**fig. 20**). Varianta prinderii cu ac de siguranță (emblemele erau fabricate cu acul gata atașat) prezenta avantajul de a-l putea

²⁵ Regulamentul 1981, p. 29-30.

schimba de pe o uniformă pe alta, pe măsură ce copiii creșteau, nefiind necesară cumpărarea mai multor ecusoane. Printre atelierele care au produs ecusoane se numără P.P.C. Vâlcea – serigrafie, prețul pentru o bucată fiind de 5 lei.

3. Drapelul

Drapelul avea dimensiunea de 750 cm x 450 cm, fiind confecționat din mătase sau fibre plastice. Pe o parte era imprimat steagul Republicii Socialiste România iar pe cealaltă emblema organizației pe fond roșu și inscripția „Organizația Șoimilor Patriei din R.[epublica] S.[ocialistă] România” scrisă cu litere galbene. Pe părțile laterale, drapelul era înconjurat cu franjuri aurii cu lungimea de 3 cm, iar în colțurile opuse hampei era prevăzut cu câte un ciucure auriu lung de 7 cm (**fig. 23**).

Drapelele Organizației Șoimilor Patriei erau prevăzute în partea superioară a hampei cu un vârf de steag (**fig. 24**), confecționat din plastic, de culoare aurie sau argintie. Acestea aveau forma unui vârf de sulică, cu lungimea de 16,5 cm și lățimea maximă de 5,5 cm. Diametrul părții care intra pe hampă era de 3 cm la exterior și 2,4 cm la interior, în această zonă fiind prezăzut și cu un orificiu pentru a fi prins de hampă cu un șurub. Pe una dintre fețele vârfului era reprezentată stema Republicii Socialiste România iar pe cealaltă emblema organizației. Acest accesoriu folosit de șoimii patriei s-a dorit o reunire a vârfulurilor de steag utilizate la nivelul Organizației Pionierilor, care în perioada analizată folosea două modele: unul cu stema Republicii Socialiste România pe ambele părți (pentru drapelul țării) și unul cu emblema organizației pe ambele părți pentru steagurile organizației. Astfel, putem concluziona că vârfulurile folosite de șoimii patriei ar fi trebuit montate cu partea care avea stema țării spre față cu steagul național și cea cu emblema spre cea cu steagul organizației. În practică, probabil că acest aranjament nu a fost respectat cu strictețe, existând numeroase cazuri în care steagurile nu aveau nici un fel de vârf.

Idea din spatele acestui steag a fost ca el să fie asemănător cu cel al pionierilor, al căror drapel avea pe una din fețe emblema Organizației Pionierilor pe fond roșu și inscripția „Organizația Pionierilor din Republica Socialistă România” scrisă cu galben. Spre deosebire de șoimii patriei, detașamentele de pionieri aveau un steag al patriei distinct față de cel al organizației. Se spera că în acest fel șoimii patriei vor învăța mai ușor steagul național și se apropiuau mai ușor de pionieri²⁶.

Concluzii

În studierea criteriilor de acordare a insinelor Organizației Șoimilor Patriei trebuie avut în vedere că articolul de față este bazat pe prevederile regulamentelor, adică o situație ideală, de la care în practică au existat numeroase abateri. Astfel, conform practicilor din perioada respectivă, în acordarea insinelor arbitrariul a jucat un rol important, fiind destul de probabil ca insignele să fi fost date și pentru realizări mai puțin importante decât cele

²⁶ Stenograma 1977.

specificate în regulamente (ipoteză susținută de numărul mare în care au fost produse și de facilitatea cu care pot fi găsite și azi). Aspectele legate de modul concret în care au fost acordate sunt dificil de clarificat, majoritatea celor care le-au primit ne mai aducându-și aminte, la momentul respectiv nefiind interesați de ceremonialul și motivele în sine, atenția fiind concentrată exclusiv pe insignă. De asemenea, nu toate insignele au fost acordate însoțite de diplome.

Un aspect care reiese din studiarea acestui articol este numărul redus de insigne emise de Organizația Șoimii Patriei. De-a lungul întregii sale existențe (13 ani), nu au existat decât patru insigne: una de apartenență și trei pe genuri de activități. Pentru comparație, menționăm că Organizația Pionierilor a instituit în 1968 cinci insigne pe genuri de activități, acordate pentru cultură și arte, știință, tehnică, sport și turism. Ulterior, acestora li s-au adăugat și altele. După cum se poate observa, pentru șoimii patriei a fost utilizat un sistem simplificat, în care au fost comasate activitățile științifice cu cele tehnice (sub titulatura de activități aplicative) și cele sportive cu activitățile turistice. Măsura a fost adoptată, probabil, considerându-se că activitățile desfășurate de șoimii patriei nu sunt suficient de complexe și de diversificate pentru a justifica un sistem mai elaborat. De asemenea, a fost avut în vedere și faptul că la vârsta respectivă (4-7 ani) copiii nu înțelegeau semnificația insinelor, apreciindu-le ca atare.

Se mai poate observa că din sistemul de distincții al șoimilor patriei lipsesc distincțiile majore (medaliile), acordate pentru activități sau rezultate deosebite, așa cum a avut Organizația Pionierilor. Considerăm, însă, că lipsa lor este normală și ușor de înțeles dacă avem în vedere dificultatea de a stabili o serie de criterii de acordare serioase, dar care să poată fi îndeplinite de copii. Cu alte cuvinte, se poate afirma că nivelul activităților desfășurate de șoimii patriei pe genuri de activități (sau în general) nu justifica instituirea unor medalii, insignele fiind suficiente.

Un alt element important și relativ ciudat este că Organizația Șoimii Patriei nu a emis nicio insignă jubiliară pentru a marca 5 și 10 ani de la înființarea sa (în anul 1981, respectiv 1986). Aspectul este curios, dacă avem în vedere că pentru Organizația Pionierilor au fost emise insigne jubiliare din cinci în cinci ani, începând cu cea de-a 20-a aniversare (1969), până în 1989, cu ocazia celei de-a 40-a aniversări. Dacă absența insignei pentru 10 ani este mai ușor de înțeles, având în vedere dificultățile economice din ultima perioadă a regimului comunist și obsesia pentru economisirea metalelor (și insignele pionierești emise pentru a marca 35 și 40 de ani de la crearea Organizației Pionierilor sunt de dimensiuni reduse), absența unei insigne care să marcheze 5 ani de la înființarea organizației este greu de explicat.

Un alt aspect care rezultă din studiarea criteriilor de acordare a insinelor pe genuri de activități este că ele puteau fi primite doar de șoimii patriei din grupa mare și clasa I, deci cu vârste cuprinse aproximativ între 5 și 7/8 ani (până la primirea în Organizația Pionierilor). În stabilirea criteriilor respective a fost avut în vedere, probabil, că doar copiii din această categorie de vârstă erau suficient de maturi pentru a înțelege și îndeplini condițiile de participare la un concurs.

De asemenea, s-a considerat că cea mai mare parte a șoimilor patriei care nu intrau în această categorie nu aveau cunoștințele și pregătirea necesare pentru a participa la concursuri cu caracter cultural-artistic sau tehnico-științific.

Din punct de vedere al factorului de raritate, toate insignele sunt comune și ușor de găsit în magazinele de antichități, situri de internet sau târguri de profil. Diplomele aferente insinelor pe genuri de activități sunt, însă, foarte rare, ele fiind pierdute, aruncate sau distruse de-a lungul timpului. Totuși, suntem convinși că, în continuare, s-au păstrat numeroase astfel de diplome, ca urmare a numărului mare în care au fost acordate. O excepție o reprezintă medalia acordată șoimilor patriei distinși în cadrul Festivalului național „Cântarea României”, care este rară.

Variantele din aluminiu ale insinelor au apărut mai târziu, în ani '80, din dorința de a economisi metalele feroase și a diminua costurile de producție ca urmare a directivelor politice primite în acest sens. Momentul exact al apariției lor nu ne este cunoscut. Ulterior, pentru o reducere suplimentară a costurilor, a fost luată decizia ca insignele să fie produse doar din aluminiu vopsit, renunțându-se la plastifiere. O evoluție similară poate fi observată și în cazul insinelor pionierești, care în ultima perioadă a regimului comunist au început și ele să fie confecționate din aluminiu, plastifiat și neplastifiat. O excepție de la această regulă au fost insignele emise de Uniunea Tineretului Comunist (UTC), care au continuat să fie realizate din alamă. În privința factorului de raritate nu există diferențe între insignele de aluminiu (ambele variante) și cele de alamă, toate fiind comune.

Lista ilustrațiilor / Illustration List

Fig. 1 – Insigna Organizației Șoimii Patriei, alamă vopsită și plastifiată, șoimul orientat spre partea stângă, scara 1:1;

Fig. 2 – Insigna Organizației Șoimii Patriei, alamă vopsită și plastifiată, șoimul orientat spre partea dreaptă, scara 1:1;

Fig. 3. – Insigna Organizației Șoimii Patriei, aluminiu vopsit și plastifiat, șoimul orientat spre partea dreapta, scara 1:1;

Fig. 4 – Insigna Organizației Șoimii Patriei, aluminiu vopsit, șoimul orientat spre partea dreapta, scara 1:1;

Fig. 5 – Insigna pentru activități cultural-artistice, alamă vopsită și plastifiată, scara 1:1;

Fig. 6 – Insigna pentru activități cultural-artistice, aluminiu vopsit și plastifiat, scara 1:1;

Fig. 7 – Insigna pentru activități cultural-artistice, aluminiu vopsit, scara 1:1;

Fig. 8 – Insigna pentru activități sportive, alamă vopsită și plastifiată, scara 1:1;

Fig. 9 – Insigna pentru activități sportive, aluminiu vopsit și plastifiat, scara 1:1;

Fig. 10 – Insigna pentru activități sportive, aluminiu vopsit, scara 1:1;

Fig. 11 – Insigna pentru activități aplicative, alamă vopsită și plastifiată, scara 1:1;

Fig. 12 – Insigna pentru activități aplicative, aluminiu vopsit și plastifiat, scara 1:1;

Fig. 13 – Insigna pentru activități aplicative, aluminiu vopsit, scara 1:1;

Fig. 14 – Diploma acordată împreună cu insigna pentru activități cultural-artistice;

Fig. 15 – Diploma acordată împreună cu insigna pentru activități sportive;

Fig. 16 – Diploma acordată împreună cu insigna pentru activități aplicative;

Fig. 17 – Medalia Festivalului național „Cântarea României” pentru secțiunea cultural-artistică, fond crem, scara 1:1;

Fig. 18 – Medalia Festivalului național „Cântarea României” pentru secțiunea cultural-artistică, fond roșu, scara 1:1;

Fig. 19 – Șoimi ai patriei și pionieri pe durata unei festivități la care a participat și Nicolae Ceaușescu (secretar general al Partidului Comunist Român și președintele Republicii Socialiste România). De remarcat la șoimul din partea dreaptă a fotografiei varianta crem a medaliei Festivalului național „Cântarea României” pentru secțiunea cultural-artistică, purtată pe partea dreaptă a pieptului prinsă cu o fundă tricoloră, insigna de apartenență, purtată corect pe partea stângă a pieptului și absența ecusonului de pe mânecă. Șoimul din stânga

sa poartă insigna de apartenență pe cravată și are emblema organizației pe mâneca stângă²⁷;

Fig. 20 – Șoim al patriei purtând insigna de apartenență la organizație pe gulerul stâng al cămășii și ecusonul prins cu un ac de siguranță pe mâneca stângă, nu cusut²⁸;

Fig. 21 – Uniforma purtată de șoimii patriei: șapcă pentru băieți, pălărioară pentru fete, cămașă cu cravata atașată, pantaloni și fustă;

Fig. 22 – Ecuson al Organizației Șoimii Patriei, de la stânga la dreapta: ecuson cu șoimul orientat spre partea dreaptă; ecuson cu șoimul orientat spre partea stângă; reversul ecusonului cu marcajele producătorului și ac de siguranță;

Fig. 23 – Aversul și reversul steagului Organizației Șoimii Patriei;

Fig. 24 – Cele două părți ale vârfului de steag folosit pe drapelele organizației;

Fig. 25 – Grup de șoimi ai patriei și pionieri reuniți pentru o fotografie. Se remarcă modul lipsit de festivism și diferit de la caz la caz în care erau purtate uniforme (în contrast cu fig. 19). Șoimul care ține drapelul are bretelele fuste pe deasupra, în timp ce colegii săi poartă cămașa deasupra (persoana din stânga sa este îmbrăcată cu o uniformă școlară). Niciunul nu are emblema textilă pe mâneca stângă sau insigna de apartenență la organizație. În privința steagului se remarcă absența vârfului și hampa foarte scurtă. Deși lipsite de fast, astfel de imagini erau la ordinea zilei, aceasta fiind cea mai frecventă înfățișare a pionierilor și șoimilor patriei, mai ales în sezonul rece²⁹.

Abrevieri și bibliografie / Abbreviations and bibliography

Cutezătorii	Cutezătorii. Revistă săptămânală editată de Consiliul Național al Organizației Pionierilor, București.
Conținutul	1984 <i>Conținutul și metodică activităților cu șoimii patriei și pionierii – manual pentru licee pedagogice</i> , Editura Didactică și Pedagogică (tipărit la Întreprinderea Poligrafică Craiova), 1984.
Ghidul	1985 <i>Ghidul pionierului</i> , editat de Consiliul Național al Organizației Pionierilor, București, 1985.
Însemnele	1989 <i>Însemnele și distincțiile Organizației Pionierilor și ale Organizației Șoimilor Patriei</i> , editat de Consiliul Național al Organizației Pionierilor, București, 1989.

²⁷ Cutezătorii, nr. 29/1985, (an XIX), p. 1.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ www.adevarul2.ro, secțiunea înapoi în epoca de aur.

- Regulamentul* 1968 *Regulamentul pentru acordarea distincțiilor pionierești*, editat de Consiliul Național al Organizației Pionierilor, 1968.
- Regulamentul* 1976 *Regulamentul însemnelor și distincțiilor pionierești al Consiliului Național al Organizației Pionierilor*, București, 1976.
- Regulamentul* 1981 *Regulamentul Organizației Șoimii Patriei*, Întreprinderea poligrafică „13 decembrie 1918”, București, 1981.
- Statutul* 1980 *Statutul Organizației Pionierilor din Republica Socialistă România*, editat de Consiliul Național al Organizației Pionierilor, Editura Politică, București, 1980.
- Statutul* 1985 *Statutul Organizației Pionierilor din Republica Socialistă România*, editat de Consiliul Național al Organizației Pionierilor, Editura Politică, București, 1985.
- Stenograma* 1977 *Stenograma ședinței Secretariatului C.C. al P.C.R. din ziua de 19 septembrie 1977*, accesat la <http://www.revista22.ro/soimii-patrieibrstenograma-sedinței-secretariatului-cc-al-pcr-din-ziaua-de-19-septembrie-1977-3986.html>
- Tabără 2011a Tabără Radu, *Evoluția insignei Organizației Pionierilor din România (1949-1989)*, în Buridava, studii și materiale, nr. IX, Râmnicu Vâlcea, 2011.
- Tabără 2011b Tabără Radu, *Principalele distincții oferite de Organizația Pionierilor din Republica Socialistă România*, în Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, VIII, Sibiu, 2011.
- Cutezătorii*, nr. 29/1985, (an XIX), coperta.
- Cutezătorii*, nr. 22/1985, (an XIX), coperta.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

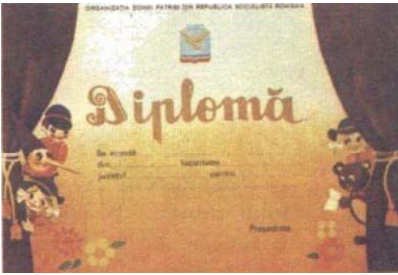

Fig. 14

Fig. 15

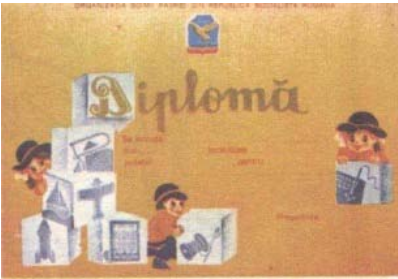

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

**CE FEL DE ORAȘ ESTE RÂMNICU-VÂLCEA.
UN MATERIAL PENTRU FOLOSUL PRIMARILOR RÂMNICULUI
(ȘI NU DOAR PENTRU EI)**

Sorin Oane¹

oanesorin@yahoo.com

Keywords: *Ramnicu-Valcea, town profile, Jan Gehl.*

Summary: *This article (What kind of city is Ramnicu-Valcea. A material for Ramnicu's mayors benefit- and not just for them) tries to define the historical profiles of Ramnicu-Valcea. The profile defines a dominant trend. According to us, the town's profiles should have been successively religious, cultural, industrial and commercial. These trends had been in small doses, according to the city size analysis. This article tries to demonstrate that the idea of defining profile of the city, done by some recent mayors of the city, as a touristic plan is totally unrealistic for the moment. And any other future project for the city must take into account the right definition of the profile, starting from the good knowledge of the history of this city.*

Imboldul de a scrie acest articol a venit de la faptul că fostul primar al orașului nostru din perioada 2010-2012, Romeo Rădulescu, vorbea despre orașul Râmnic ca fiind unul ...turistic. Asta dovedea două lucruri: că nu știa ce este aia „oraș turistic” și că nu avea habar de istoria orașului pe care l-a condus. Prin urmare, obiectivul pe care și-l propusese, acela de a face din Râmnic oraș turistic, era absolut greșit. Concluzia? Dacă orașul Râmnic funcționează încă bine meritul este al providenței și nu al primarilor, care nu cunosc profilul orașului pe care îl păstoresc și prin urmare îi stabilesc obiective de viitor greșite. Să o luăm însă metodic.

Ce înseamnă un oraș turistic? Am găsit trei criterii simple pentru a vorbi despre un oraș turistic: 1) să aibă o „dimensiune istorică”; 2) să țină un turist cel puțin timp de trei nopți și 3) să aibă parcare în centrul orașului.

Adevărul este că orașele turistice se fac în sute de ani de muncă perseverentă. Cel mai important dintre atuurile orașelor europene este moștenirea istorică. Adică au ceva de arătat. De fapt, orașele turistice sunt doar cele care apar în celebra colecție „Top 10”, adică Paris, Londra, Viena, Istanbul, Berlin etc. (mă rog, din această categorie). Am fost în toate aceste orașe și vă spun sincer ca în cinci zile văzusem tot ceea ce scria în celebrele ghiduri (și chiar mai mult decât atât). Deci...îndeplinește Râmnicul criteriile astea?

Este Râmnicul oraș turistic? Când spunea că Râmnicul este oraș „turistic”, primarul Rădulescu se baza pe o serie de „evenimente” provocate de primărie

¹ Sorin Oane, profesor, doctor în istorie, Rm. Vâlcea.

în diferite date din vară. Asta înseamnă, de fapt, blocarea unor străzi care se umpleau de măsuțe pentru bere și mici și obligatoriu difuzoare care să urle peste tot orașul sau false aniversări istorice. Ideea Imnului Național la Râmnic este total aiurea – toată media științifică și cea electronică știe asta mai puțin primarii noștri; chiar și cel actual, Emilian Frâncu, pedalează în continuare pe această temă, din motive populiste și de fals patriotism local! Am scris și eu despre povestea „Imnului la Râmnic” în revista de istorie *Buridava*, am avut și o alocuțiune despre acest fapt la Arhivele Statului-filiala Vâlcea, în iulie 2010 - la care a asistat chiar primarul Romeo Rădulescu -, dar absolut degeaba. Autism total. Chiar mă întreb, cine îl consiliează pe primar în astfel de probleme? Sau de ce un primar nu vrea să învețe niciodată nimic? Toți au credința că le știu pe toate. Chiar după alocuțiunea mea, primarul Rădulescu a ținut-o înainte cu povestea că „aici s-a cântat pentru prima oară în...cadru „oficial”, lucru jenat care discreditează nu doar pe reprezentanții administrației locale, dar și pe toți istoricii județului.

Nu. Râmnicul nu este acum oraș turistic. Cauzele pentru care el nu este, și nici nu poate fi un oraș turistic, cel puțin pentru câțiva ani foarte buni de acum încolo, sunt:

- Lipsa unei strategii a administrației în această privință. Simpla proclamare rituoasă „Râmnicul oraș turistic” nu înseamnă nimic, absolut nimic. Administrația nu face nimic pentru asta. Ba da, a făcut un logo, ceva cu un soare, adică ceva din categoria „frunza lui Udrea”. Și cu îndemnul „Vino la Vâlcea!”. Halal!

- Lipsa reală a infrastructurii. Râmnicul are, de fapt, doar o stradă...turistică, Calea lui Traian, dar asta este una rutieră și trece chiar prin mijlocul orașului nostru, ceea ce face ca ideea de oraș turistic să devină, efectiv, o prostie. Pentru că zona centrală trebuie să fie una de trafic pietonal și nu una de trafic rutier. Râmnicul este astfel doar un oraș...de tranzit. Faptul că toate mașinile care merg spre Sibiu sau spre Drăgășani trec prin centrul orașului nostru nu înseamnă că orașul a devenit mai dinamic sau că este unul turistic!

- Râmnicul nu are prea multe obiective și monumente de vizitat sau arătat (îmi cer scuze „patrioților locali”, dar asta este!). Aici nu ai ce face mai mult de două ore. Ca să nu fie un oraș de tranzit, ci unul turistic, Râmnicul ar trebui să țină turistul cel puțin trei nopți. Ceea ce, evident, că nu poate. Nici nu există o istorie a Râmnicului cunoscută de toate lumea. Nu o cunosc nici locuitorii orașului, darămite potențialii turiști. Ce să vadă un turist la noi? Căci turistul care merge într-un anume loc face acest lucru pentru că știe istoria locului respectiv, pe care el merge să o „vadă” la fața locului, să o recunoască!

- În centrul orașului nu există o parcare amenajată pentru autocarele turistice, ca la Viena, de exemplu. Acolo, în centru, nu pot parca decât autocarele turistice și nicidecum automobilele vienezilor (rarele locuri de parcare pentru localnici au tarife astronomice, chiar și pentru austrieci, 24 de euro pe oră!). Toate parcările din centrul orașului nostru sunt o rușine pentru ideea de oraș turistic. Zona centrală este un „depozit” plin de mașini, o parcare

uriașă. Și mai există și altceva, taxiurile. Nicăieri pe unde am umblat nu am văzut o concentrare mai mare de taxiuri ca în centrul Râmnicului. În zona tursitică a Istanbulului, de exemplu, nu vezi absolut nici un taxi.

Care sunt profilurile de oraș ale Râmnicului? Am să încerc să răspund și la problema cu profilurile de oraș ale Râmnicului („profilul” are aici sensul de caracteristică dominantă, contur). Cu un amendament. Toate aceste profiluri sunt în...doze mici, pentru că orașul a avut, și are și acum, dimensiuni mici. Iată care au fost ele:

1) Profilul religios. Râmnicul s-a dezvoltat, practic în toată istoria sa de până în perioada interbelică, în jurul Episcopiei Râmnicului. Orașul începe să își piardă profilul său exclusiv religios pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. Lovitura de grație este dată însă la 1 noiembrie 1939, când Episcopia Râmnicului Noului Severin a fost desființată iar în locul ei s-a înființat Mitropolia Olteniei, Râmnicului și Severinului, cu reședința la Craiova. Desființarea episcopiei a pricinuit multe nemulțumiri între preoții și credincioșii olteni, de aceea, aceștia au cerut stăruitor reînființarea ei. Într-un patetic „Memoriu adresat Parlamentului României” în 1939, vâlcenii spuneau clar: *„orașul Craiova a fost întotdeauna centrul vieții politice a Olteniei cu toate feluritele ei manifestări, iar Râmnicul-Vâlcei centrul vieții religioase din totdeauna al acestui de Dumnezeu binecuvântat ținut (...). Dacă prin înființarea Mitropoliei la Craiova s-ar desființa ori s-ar muta în altă parte Episcopia de Vâlcea, atunci s-ar da o lovitură mortală orașului nostru, atât din punct de vedere moral, cât și material: a) Moral, fiindcă i s-ar lua instituția care i-a dat până acum un prestigiu de veacuri (...) b) Material, fiindcă odată cu mutarea Episcopiei, în mod firesc urmează să se mute și cele două școale clericale din acest oraș, care sunt Seminarul Teologic și Școala de cântăreți bisericești, amândouă cu internate și cu o populație școlărească de peste cinci sute de elevi interni, pentru a fi în imediata supraveghere a chiriarhului lor, așa că o seamă de negustori și mici meseriași ai acestui oraș, mic ca număr al locuitorilor lui, dar mare ca suflet, s-ar vedea ruinați în rosturile lor gospodărești, fiind lipsiți de puțința desfacerii produsului muncii lor prin retragerea din oraș a acestor două școale cu internat².* Dorința li s-a împlinit însă abia la 20 aprilie 1945, când s-a desființat Mitropolia Olteniei iar mitropolitul Nifon a fost pensionat. Pe aceeași dată și-a reluat activitatea și Episcopia Râmnicului Noului Severin. Dar orașul nu a mai putut fi niciodată ceea ce a fost înainte de asta, adică o „anexă” a episcopiei.

2) Profilul cultural. Înaintea celui de-al doilea război mondial, Râmnicul-Vâlcea era cunoscut ca „orașul pensionarilor”. Perioada aceasta poate fi cel mai bine reconstituită din cărțile marelui scriitor vâlcean Constantin Mateescu (vezi: *Memoria Râmnicului, Cuibul de barză și Râmnicul, Râmnicul. Jurnal indian*). Domnia sa descrie cu melancolie orașul de provincie pierdut în verdeață, locul

² Direcția Județeană Vâlcea a Arhivelor Naționale, fond *Presă*, np.

acela binecuvântat unde, între cele două războaie mondiale, începuse să se configureze un univers aparte, o umanitate ce poate fi acum regretată pentru echilibrul ei, pentru valorile și pasiunile ei idealiste. Orașul interbelic este pentru cei de astăzi un fel de Arcadie pierdută. Acest oraș interbelic era însă unul cultural. Orașul avea atunci trei mari „atrații” culturale: Liceul „Alexandru Lahovari”, fanfara Regimentului 2 Infanterie și teatrul „Adreani”.

- Liceul „Lahovari” are acum profesori de mare valoare, precum Constantin Mihăilescu (cel care a înzestrat orașul cu cele mai frumoase statui ale sale: cea a lui Barbu Stirbei, de la intrarea în parcul Zăvoi, sau bustul lui Brâncoveanu, din fața primăriei), sau Eliodor Constantinescu, cel care traduce pentru prima oară în limba română piesele lui Plautus, dar le și joacă, în premieră absolută în România, cu elevii săi. Așa a fost, de pildă, cu piesele: *Ulcica*, *Soldatul fanfaron* și *Gemenii*. Tot în premieră absolută a fost jucată și piesa *Un domn pribeag* (poem dramatic în cinci acte, despre un fiu al lui Petru Șchiopul exilat la Innsbruck) de Nicolae Iorga, în interpretarea trupei artistice a *Ligii culturale*, jucată în 1920 în sala de festivități a liceului „Lahovari”. Piesele jucate anual de elevii liceului erau date pentru toți locuitorii orașului. De asemenea, trebuie spus că, în 1943, la liceul „Lahovari” se va desfășura cel mai mare Congres pedagogic din România de după 1918, la acesta participând peste 600 de profesori din toată țara. În 1944, aici va veni să lucreze, ca profesor de limba română, și marele savant bucovinean, filologul și folcloristul Traian Cantemir.

- Fanfara Regimentului 2 a fost, incontestabil, vedeta interbelică a orașului, ea fiind închiriată să cânte și în stațiunile din jurul Râmnicului, ba chiar și în țară. Cum alte surse de divertisment nu prea erau, atunci muzica fanfarei era extrem de apreciată de vâlceni. Și nu doar de către ei.

- Iar teatrul „Adreani” era vizitat mereu de cele mai celebre trupe din țară și de cei mai în vogă actori. De aici, de la Râmnic, și asta până în al doilea război mondial, toate teatrele din capitală își începeau turneele prin țară. Râmnicul era deci kilometrul 0 al turneelor naționale de teatru. În 1920, la acest teatru a concertat și George Enescu. Din 1912, sala „Adreani” a fost amenajată și pentru proiecția de filme³. Cinematograful acesta nu a durat însă prea mult timp. Apoi, în 1924, liceul „Lahovari” primește și el un aparat de cinematograf propriu. Într-o sală a liceului se dădeau două-trei filme pe săptămână. Succesul a fost enorm. El va fi amplificat însă după apariția filmului sonor (1927). Aici au rulat: *Păcatul* cu Paul Muni, *Richard al III-lea* cu Akim Tamiroff și Boris Karloff, *Frankenstein*, *Răscoala burilor*, *Faruri în noapte*, filme cu comicul Macario, Toto, Fernandel, frații Marx, *Pat și Patachon*, *Tarzan* etc.

O scurtă mențiune. Râmnicul interbelic a vrut să aibă acum și un profil...turistic. Era înconjurat de stațiuni importante și a vrut și el să fie o...stațiune. Pentru asta a fost amenajată baia comunală din Zăvoi și s-au făcut prospecțiuni pentru găsirea și aici a unor izvoare terapeutice, similare celor de la Ocnele Mari sau Govora. Fără prea mare succes însă.

³ Tătărean 1971, p. 2.

3) Profilul industrial. Râmnicul cunoaște sub comuniști două etape de dezvoltare, foarte clar delimitate: etapa Gheorghe Gheorghiu-Dej (1948-1965) și etapa Nicolae Ceaușescu (1965-1989).

Etapa Gheorghiu-Dej este o etapă de stagnare a orașului. Motivul? Capitala județului (și apoi a regiunii) Vâlcea a fost până în 1952 orașul Râmnicu-Vâlcea. Dar, după această dată, regiunea Argeș - în care a fost inclus și județul Vâlcea de astăzi - își mută capitala la Pitești. În perioada 1952-1968, Râmnicul a stagnat din punct de vedere urbanistic, toate fondurile regiunii fiind canalizate spre Pitești, orașul capitală de regiune. De fapt, abia acum este Râmnicul cu adevărat „orașul pensionarilor”, în sensul de oraș unde niciodată nu se întâmplă nimic. În perioada aceasta s-au construit doar câteva blocuri de locuințe, necesare muncitorilor care lucrau la Uzinele Sodice Govora, uzină nou înființată. Lucrul acesta s-a întâmplat spre sfârșitul anilor '50. Orașul devenea, treptat, unul industrial, cu cartiere de blocuri, așa numitele „cartiere-dormitor”.

Etapa Nicolae Ceaușescu (începe, de fapt, din 1968, dată la care se reînființează județul Vâlcea!). În anul 1965, populația orașului ajunsese la 29.349 locuitori, după ce la începutul comunismului, adică prin 1945, fusese la jumătate⁴. Râmnicul a fost „lovit” însă acum de efortul înnoitor al regimului, obsedat de crearea unor centre administrative în toate județele țării (apropos, centru administrativ nu înseamnă „centru politic”, Râmnicul nefiind, practic, niciodată așa ceva; doar capitala are un astfel de profil). În oraș a început construirea cartierului Ostroveni. Este drept, Râmnicul a fost declarat municipiu (1968). Cele mai mari prefaceri au fost în perioada Teodor Coman, prim-secretar al județului între 1974-1984. Din cele aproximativ 36.000 de apartamente construite în perioada 1968-1989, peste jumătate se datorează acestei etape. Acum apar blocurile din zona Zăvoi, Calea lui Traian, Ana Ipătescu, cartierele 4, 5 și 6 din Ostroveni. S-au mai realizat: clădirea Arhivelor Statului, Sala Sporturilor „Traian”, podul peste Olt. Chiar dacă talentul unor tineri arhitecți a reușit să dea o formă acceptabilă noului centru al orașului, regretul după farmecul vechiului oraș rămâne neșters în inima și sufletul vâlcenilor. Blocul comunist s-a ridicat acum ca un monument al uniformizării, al „griului”, al deznădejdiei cu care, privind înapoi, oamenii dislocați de la rosturile lor și-au dat seama că devin martorii unei pierderi ireparabile. În proporție de 80% orașul era reconstruit pe principii noi⁵.

4) Profilul comercial. După 1989, județul și orașul Râmnic au fost dezindustrializate. S-a ajuns însă ca orașul să dispună de mari magazine alimentare și industriale de tip supermarket, hypermarket și mall ale unor mari companii cum ar fi Kaufland, Carrefour, Express, Plus, Domo, Interex, Billa, Flanco, Ambient, Flamingo și altele. Mai sunt depozite uriașe de materiale „en gros” și „en detail” cu materiale de construcții, instalații, mobile etc. Lucrurile

⁴ Anuarul 1971, p. 34, (pentru anul 1965).

⁵ Giurescu 1994, p. 71.

sunt clare. Acum Râmnicul este doar o piață de desfacere pentru diferitele mărfuri venite de peste tot.

Ce îmi displace acum la acest oraș?

1) Avem doar proiecte mici. De exemplu, podul paralel cu podul Vinerii Mari este la fel de banal ca și acesta (apropos, are vreun nume? Căci ar trebui să aibă). Dacă nu faci ceva remarcabil, nu creezi nimic pentru turism. Adevărul este că nu avem primari vizători. Am avut doar primari administratori. Adică oameni care doar asfaltează și schimbă borduri. Nimeni n-a "visat" pentru oraș, ci eventual doar pentru sine, pentru ai săi și ai partidului său. Or, primarul trebuie să aibă o filozofie la care să participe tot orașul. Iar orașul are nevoie de o viziune.

2) Avem un patriotism local tâmpit (iertare pentru cuvântul prea tare, dar justificat și adevărat!). Avem impresia că tot ce a fost important în istoria noastră s-a întâmplat la noi în județ. Activiștii noștri culturali cred că suntem „buricul universului”. După decenii în care activismul a contat aproape exclusiv în aprecierea patriotismului nostru, e cazul să mutăm accentul pe profesionalism. Cât profesionalism, atâta patriotism: iată o formulă mai firească decât altele și care presupune omul potrivit la locul potrivit. Altfel, orașul Râmnicu-Vâlcea va rămâne doar un târg cu ifose de...capitală („orașul domniei mele”, deh!).

3) Lipsa zonei publice, rezervată acțiunilor comune, unde să inviți artiști, de exemplu. Avem doar un centru care vara se umple de terase stupide, care fură locul de joacă a celor mici și spațiul de promenadă a celor mari. Noi nu avem „boemă” pentru că spațiul nostru public este mediocru. Și cu o piață agricolă medievală în punctul zero al orașului nu poți fi oraș turistic.

4) Circulația de tranzit se face prin centrul orașului și nu pe o centură ocolitoare la periferie. Este problema cea mai grea a orașului nostru. Primarii orașului trebuie să scoată circulația asta din mijlocul orașului și să gândească apoi proiecte legate de spațiul pietonal și nu de cel pentru automobile. Căci orașul trebuie gândit pentru oameni și nu pentru mașini. Nimănui nu-i mai pasă de nevoia oamenilor de a merge pe jos, de a sta cu plăcere pe o bancă sau de a observa și admira orașul! Nici măcar arhitecților! Toți sunt interesați de clădiri cât mai înalte, de străzi cât mai late. Cunoscând temerea primarilor de a nu supăra șoferii cu măsuri legate de reducerea spațiului pentru mașini, arhitectul danez Jan Gehl le transmite un singur mesaj: *Faceți schimbarea brusc! Puneți taxă de acces în centru, iar șoferii se vor adapta și vor găsi alternative în cel mult trei luni de zile.* Experiențele altor edili ai metropolelor europene arată că măsurile fără deranj sunt fără rezultat. De exemplu, cei care au încercat să reducă până la enervare culoarea verde a semafoarelor pentru șoferi sau cei care au redus șoseaua cu câțiva centimetri pe an nu au reușit decât să bulverseze orașul. Dar orașul nu trebuie să umilească oamenii, punându-i să facă slalom printre mașini. În timp ce în San Francisco se demolează autostrăzile suspendate, noi visăm la ele. În tot acest timp, la Copenhaga, edilii au decis că

nu pietonii trebuie să fie aceia care trebuie să traverseze strada, ci mașinile să fie cele care trebuie să acorde prioritate pietonilor. *Așa se va înființa, probabil, și „departamentul pietonilor” în primărie, că de cel al traficului nu duce lipsă nimeni!*, a conchis arhitectul danez Gehl. Copenhaga s-a transformat în decurs de câțiva ani într-un adevărat paradis pentru bicicliști, cu spații în care oamenii interacționează direct. În Râmnicu-Vâlcea, pentru a rezolva problemele de trafic, primăria construiește pasaje și drumuri costisitoare, „încurajând” automobilele să tranziteze centrul orașului. Autoritățile din Stockholm, unul dintre cele mai civilizate orașe ale lumii, pentru a reduce traficul, au pus încă din 2006 taxă pentru mașinile care tranzitează centrul, construiesc parcări "park&ride", dezvoltă transportul în comun și construiesc piste pentru biciclete. În 2010 „Stockholm-ul a fost desemnat de Comisia Europeană "European Green Capital". Soluția, valabilă și pentru Râmnic, este înălțarea bordurilor, ca mașinile să nu mai poată parca pe trotuare. Apoi, se pot planta mai mulți copaci pe marginea bulevardelor.

5) Soarta unui oraș nu se decide la „plebiscit”. Toți primarii vâlceni invocă voința locuitorilor că să-și justifice acțiunile. „O să fac așa cum spun râmnicenii!” spun cam toți primarii noștri. Asta este doar fățarnicie și prostie. Primarul trebuie să se consulte cu specialiștii. Dacă ar lăsa decizia la nivelul dorințelor râmnicenilor nu s-ar schimba nimic, căci conservatorismul este total în acest oraș. Baronul Haussmann, când a făcut acele modificări revoluționare la Paris, nu s-a consultat decât cu arhitecții și urbanisții francezi. Astăzi parizienii îi sunt recunoscători. Căci, dacă nu lărgea el arterele, nu dărâma clădirile inutile și inestetice din centrul orașului, acum Parisul era un oraș murdar și banal.

6) Băncuțele. Au fost o afacere a ultimilor doi primari de până acum. Avem mai multe băncuțe decât în orice oraș de pe glob. Puse aiurea peste tot, deși locul lor este doar prin parcuri, square sau locuri de așteptare bine definite. La noi sunt puse pe post de material decorativ. Dar ele generează doar gălăgie și mizerie. Sunt înconjurate cu mormane de coji de semințe. Adică generează un comportament antisocial evident.

7) Ideea cu zona metropolitană. Râmnicul s-a dezvoltat anarhic. Practic, este un dezastru urbanistic. De fapt, nu a fost vorba despre nici un urbanism aici. Orașul a fost frumos doar atâta timp cât a fost mic. Dar el vrea să fie mare fără să aibă nici o idee de viitor. Ba nu, o idee tot are, cea cu zona metropolitană. Deci acum vrea să fie mare prin unirea cu orașelul Ocnele Mari și cu localitatea Mihăești, comuna cu cea mai mare populație din județ (peste 8.000 de locuitori). Asta înseamnă că orașul vrea să fie „mare” printr-un artificiu administrativ, nu prin el însuși, ceea ce este, evident, o aiureală păguboasă care nu rezolvă nimic.

Soluția? Soluția este.... să învățăm din experiența altora. Arhitectul danez Jan Gehl, unul dintre cei mai titrați specialiști în domeniul urbanisticii, a lansat un adevărat ghid pentru profesioniști, volumul „Viața între clădiri. Utilizările

spațiului public”. Cartea reprezintă un îndreptar pentru modificarea spațiului urban și atrage atenția arhitecților de a construi ținând cont de mediul înconjurător. Apărută în 1971, cartea a fost completată, revizuită și tradusă în peste 15 limbi, fiind adăugate constant materiale noi și ilustrații. Gehl a făcut un scurt istoric al evoluției arhitecturii, astfel:

- **anii '60**, pe care îi numește „The good old days”, când arhitecții nu aveau o cunoaștere solidă a necesităților oamenilor pentru care construiau iar orașele erau extinse doar prin adăugarea de clădiri;

- **anii '70**, pe care îi numește „The abandoned city”, care au reprezentat perioada unei lumi total mecanizate. Mașinile au invadat centrele urbane, se construiau numeroase drumuri pentru acestea, iar oamenii deveneau, practic, invizibili;

- **anii '80**, au însemnat în termeni arhitecturali recucerirea orașului - „Reconquered city” - o perioadă în care orașe precum Barcelona, Freiburg, Portland, Bogota sau Melbourne au devenit mai „umane”. Mijloacele de transport în comun au fost îmbunătățite iar bicicletele au început să fie folosite în mod frecvent. Centrele aglomerate din orașe precum New York au fost transformate în zone pietonale.

Și mai putem învăța din propria experiență. Dar asta presupune definirea clară a profilului orașului nostru. După părerea mea, Râmnicul ar putea să fie un „oraș cultural între câteva centre turistice înconjurătoare”. Avem arhiepiscopie, filarmonică, două teatre, trei televiziuni, foarte multe ziare - cotidiene, de cultură, etc - mai multe săli de sport, o sală a sindicatelor, un forum cultural, câteva universități, licee bune etc. Nu avem însă o politică culturală, care să unească eforturile tuturor acestor instituții. Ar fi nevoie și de crearea unui spațiu public corespunzător în centrul orașului, dedicat acțiunilor civice și culturale. Dar asta ar însemna, în primul rând, ca primarii Râmnicului să facă orașul acesta pentru oameni și nu pentru mașini. Mi-am dorit și îmi doresc cu disperare să descopăr scheme logice în dezvoltarea urbanistică a Râmnicului. Pentru că acum, proiectele noastre de oraș sunt rezultatul hazardului. Aștept așadar primarul care să înțeleagă importanța definirii profilului nostru de oraș, profil de la care trebuie să înceapă, de fapt, orice proiect de viitor.

Bibliografie

Anuarul	1971	<i>Anuarul statistic al județului Vâlcea</i> , 1971, Direcția județeană de statistică Vâlcea.
Giurescu	1994	Dinu C. Giurescu, <i>Distrușerea trecutului României</i> , București, 1994.
Tătărean	1971	Nicolae Tătărean, <i>Cinematograful la Râmnicu-Vâlcea</i> , în <i>Orizont</i> , 16 mai 1971, p. 2.

ASPECTE ALE ALBINĂRITULUI ÎN VÂLCEA

Ionuț Dumitrescu¹

ionut_gabriel1981@yahoo.com

Keywords: *bee, bee culture, Vâlcea county.*

Summary: *Aspects of bee culture in Vâlcea. Favored by the existence of numerous nectarious flora plants, the bee culture was one of the oldest and most important occupations in Romania, due to the many improvements honey and wax had. The importance of beekeeping in the life of rural communities in Vâlcea is confirmed by the fact that bees and their products appeared among the most valued assets that the lords of the monasteries gave and they were often the object of some legal and commercial transactions (sales, purchases, dowry).*

Favorizat de existența a numeroase plante melifere în floră, albinăritul a fost una din cele mai vechi și mai importante ocupații la români, datorită multiplelor îmbunătățiri pe care le-au avut atât mierea ca aliment și medicament, cât și ceara ca materie primă pentru fabricarea lumânărilor, folosită în iluminatul tradițional până la descoperirea mijloacelor moderne².

Despre vechimea albinăritului pe teritoriul carpato-danubiano-pontic s-au păstrat mărturii scrise ale autorilor antici, care atestă atât bogăția în albine a ținuturilor de la nord de Dunăre, cât și însușirile superioare ale produselor apicole. Astfel, în sec. al V-lea î.Chr., Herodot relatează că "tracii spun că ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine, și din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe"³. Claudius Aelianus afirmă că, pe meleagurile din jurul Pontului, creșterea albinelor era o îndeletnicire de seamă, că albinele locului rezistau bine la frig și că localnicii vindeau miere și faguri⁴.

Dovezi privitoare la practicarea fără întrerupere a albinăritului în spațiul românesc ni le oferă însăși limba. În acest sens, menționăm câțiva termeni de bază în ceea ce privește practicarea albinăritului, de origine latină, care s-au păstrat până în zilele noastre: *alvina* (albina), *favulus* (fagure), *stypus* (care își are originea în vechea greacă, cu înțelesul de "casa albinelor"), *melen* (miere), *ceraam* (ceară), *pastura* (din *pastus*, "hrană, mâncare"; polenul strâns de albine în cantități mari se numește *păstură* iar în popor "pâinea albinelor"), *ordinare* (urdiniș)⁵. Nu lipsite de înțelepciune și savoare sunt expresiile create de popor în legătură cu folosirea generală și din vechime a cuvântului miere: "Parcă-i miere" zice românul despre o mâncare bună sau despre un obiect la care se

¹ **Ionuț Dumitrescu**, doctor în istorie, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, șef secție Etnografie.

² Praoveanu 2001, p. 138.

³ *** 1964, p. 67.

⁴ Popescu Spineni 1978, p. 49.

⁵ Firescu 2004, p. 4.

înghesuie lumea, "Poți linge miere în casa lui"-despre o locuință îngrijită, curată;"I-a picat mierea-n păsat", "Îi curge numai miere"-despre cel căruia îi merge bine în toate; "Mai rară vedere este mai cu miere"; "A băga ac în miere"-a vâri discordie între oameni; "A unge cu miere"-a mitui; "A fi cu limba fagure de miere" desemnând o vorbire aleasă, plăcută⁶.

Importanța apiculturii în viața comunităților rurale din Vâlcea este confirmată și de constatarea că albinele și produsele lor apăreau între bunurile cele mai apreciate pe care le dăruiau domnii mănăstirilor sau constituiau adeseori obiectul unor tranzacții comerciale și juridice (vânzări, cumpărări, lăsare de zestre).

La 8 ianuarie 1388, Mircea cel Bătrân hotărăște ca toți călugării mănăstirii Cozia să-și adune în fiecare an albinăritul din județ, iar mierea să le fie pentru nevoia mănăstirii⁷. În același an, Mircea cel Bătrân dă Coziei, de la curtea sa, 10 burdufe de miere și 10 bucăți de ceară⁸. Într-un document din anul 1405, prin care Mircea cel Bătrân întărește mănăstirii Cozia toate bălțile de la Săpatul până la Gura Ialomiței, se arată: "Încă de la stupi, oricâți s-ar afla pe la acele bălți, până unde le este hotarul, omul mănăstirii să le ia vama de la stupi și toate celelalte numai câte se vor întâmpla"⁹.

Într-un act de donație din 15 decembrie 1657, Stanciul Iuzbașa din Cârstănești și jupâneasa sa Călina lasă mănăstirii Cozia pentru pomenire o butie de vin de o sută de vedre și stupina de la vie cu toți stupii din ea¹⁰. Monahul Petronie din satul Scăueni dăruiește părintelui Anania, egumenul mănăstirii Cozia, și întregului sobor al mănăstirii, unde fusese călugăr, printre altele, zece stupi și o sută de litri de miere¹¹.

Și în epoca modernă, în Țările Române se găsea un număr important de stupi, având în vedere că în prima jumătate a sec. al XIX-lea Țara Românească exporta pentru Constantinopol o sută de mii ocale de miere, pentru Vidin și celelalte cetăți de la Dunăre șapte mii două sute ocale de miere¹² iar în Austria și Veneția trimitea până la patru sute cincisprezece de mii ocale de ceară pe an. La sfârșitul acestui secol, în satele vâlcene existau numeroși stupi, semn că albinăritul ocupa un loc important în cadrul ocupațiilor secundare. Potrivit datelor furnizate de Dicționarul geografic al județului Vâlcea, publicat de C. Alessandrescu în 1893, satele cu cei mai mulți stupi erau următoarele: Tina, Ocnele Mari, Dozești, Mădulari, Cermeghești, Costești, Păușești-Măglași, Lăpușata, Șirineasa. Printre factorii care au favorizat randamentul apiculturii în aceste așezări se înscriu întinsele suprafețe de fânețe, pășuni și livezi, ce ofereau

⁶ Nițu 1985, p. 261.

⁷ Tamaș *et alii* 1983, doc. nr. 3.

⁸ DIR. B 1953, p. 27.

⁹ *Ibidem*, p. 51.

¹⁰ Tamaș *et alii* 1983, p. 173

¹¹ *Ibidem*, p. 266.

¹² Oțetea 1977, p. 57-67.

o floră meliferă bogată și variată. Unele localități din Vâlcea poartă nume care atestă această veche și importantă ocupație: Stupăria, Stupărei, Stupina, Albinele.

Până la începutul sec. al XX-lea, în Vâlcea au predominat stupii primitivi. Primele tipuri de adăposturi ale familiilor de albine poartă denumirea de coșnițe. Ele erau confecționate din "nuiele împletite" și lipite cu lut amestecat cu balegă sau pleavă pentru a păstra în stup un microclimat propice desfășurării activității albinelor¹³. Coșnițele aveau de obicei formă de căciulă.

Pentru desemnarea stupilor făcuți din trunchiuri găunoase de copac sau din coajă de copac s-au răspândit în Vâlcea termenii de ulei sau buduroi. "În trecut, o parte din oameni se ocupau cu creșterea albinelor în ulee primitive. Erau stupi de aceștia foarte mulți. Se spune că din satul Mijați se scotea miere cu butoaiele. Deși creșterea și îngrijirea albinelor costă puțin și nu răpește timp mult iar produsele lor sunt o binecuvântare cerească, prea puțin i s-a dat importanță după război"¹⁴.

Stupii din trunchiuri de copac scobite erau acoperiți cu o scândură iar în jos aveau tăiat un orificiu-urdiniș. Și în aceștia, ca și în cei confecționați din patru bucăți de scândură cioplită, formând aproximativ o prismă, erau introduse niște bețișoare sub formă încrucișată sau paralele pentru susținerea fagurilor. În ulee se pun traverse pentru sprijinul fagurilor, iar în cușnițe nu se pun. Pentru prinderea roiurilor se bătea din vătraie ori tălângi, căci se credea că sunetul de metal atrage roiul, fie se arunca apă sau țărână în aer pentru a le împiedica să zboare mai departe¹⁵.

Stupii primitivi ofereau și neajunsuri. Pe la jumătatea sec. al XIX-lea, Ion Ionescu de la Brad spunea: "știubeele noastre sunt foarte rele pentru că din ele nu putem scoate mierea și ceara decât omorând pe muncitori după ce ne-au produs aceste bunuri"¹⁶. Cu toate acestea, cantitatea imensă de miere și ceară din trecut a fost posibilă întrebuintându-se stupii primitivi fără rame.

Indiferent de materialele de lucru și de formă, tipurile de stupi amintite se așezau totdeauna în poziție verticală. Până spre sfârșitul sec. al XIX-lea ele au fost singurele întrebuintate de români. În 1900, doar 2,3% din numărul total al stupilor erau sistematici¹⁷.

Majoritatea locuitorilor satelor vâlcene care se ocupau cu albinăritul nu aveau adăposturi speciale pentru stupi. În majoritatea cazurilor, ei rămâneau pe loc, fiind așezați cu fața spre soare. Uneori, ei erau aduși în prispa sau foișorul casei, în tinda pătului, sub perdea sau polată.

Extragerea mierii s-a efectuat întotdeauna prin folosirea unei tehnici care presupunea, în primul rând, desprinderea fagurilor din stupi cu ajutorul unor

¹³ Firescu 2004, p. 6.

¹⁴ *Inf.* Bălășoiu Gheorghe., n. 1927, sat Lăpușata.

¹⁵ Firescu 2004, p. 46.

¹⁶ Ionescu de la Brad 1861, p. 190.

¹⁷ Iordache 1986, p. 194.

cuțite aduse la capăt și tăierea căpăcelor de la celule cu miere. Apoi, fagurii se storceau cu mâna sau se țineau într-un vas așezat în apropierea unei surse de căldură (din loc în loc, vasul se introducea în cuptorul de pâine, după scoaterea acesteia). În Vâlcea, mierea se păstra, pe vremuri, în oale de lut, în vase de lemn și se măsură cu ocaua (veche unitate de măsură pentru capacități egală cu circa un litru și un sfert) sau cu burduful (vas de păstrat și de transportat lichide, făcut din piele). După extragerea mierii, fagurii se fierbeau în oale de lut sau în căldări de aramă iar fiertura se turna într-un vas cu apă rece. Ceara se aduna deasupra apei formând turta de ceară, sintagmă întrebuințată atât în Vâlcea, cât și în Gorj. Ceea ce rămânea sub ceară se fierbea din nou. Fiertura se introducea într-o pânză de cânepă, cu formă conică, acesteia i se spunea în Vâlcea geac sau sădilă. Ustensila amintită se sprijinea pe o spetează înclinată, al cărei capăt inferior era așezat într-o copaie sau troacă (albie scobită în lemn de esență moale). Capătul superior al spetezei se proptea în pieptul omului. Fiertura din pânză se presa pe spetează cu ajutorul unui făcăleț. Ceara trecea prin pânză și curgea în apa rece, făcându-se sloi. În apă rămânea boștina¹⁸.

Pentru storsul cerii, locuitorii satelor vâlcene care se îndeletniceau cu bostinăritul au folosit teascul; acesta reprezintă un pas în tehnica extragerii cerii. Pentru stors ceara, în Vâlcea s-au folosit două tipuri de teascuri: cu pene orizontale și cu șurub de lemn sau de fier. La teascurile cu pene orizontale forța de presiune se obține prin baterea unor pene de lemn deasupra unei grinzi orizontale, care transmite mișcarea pistonului. Oala de tescuire este scobită într-un butuc masiv de lemn care formează baza instalației. Baterea penelor se face cu ajutorul berbecilor, suspendați de o grindă, care încheie în partea superioară scheletul teascului. Fiind suspendați, berbecii permit mărirea masei lemnoase și, în consecință, a greutateților. Acționarea lor adaugă forței de lovire a omului și forța unei greutateți mai mari, sporind mult efectul. La teascul cu șurub de lemn sau de fier presiunea se exercită prin apăsare cu ajutorul unui șurub, direct pe pistonul teascului.

E de presupus că odinioară au existat și teascuri care aparțineau întregii obști sătești. În acest sens, elocvent poate fi felul cum explică tradiția orală geneza unor toponime. De exemplu, locuitorii vârstnici ai satului Zătreni arătau, către sfârșitul sec. al XVII-lea, că unui pisc i se zicea Teascul deoarece, în vechime, erau stupi mulți în sat și acolo era teascul satului pentru stors miere¹⁹.

La începutul sec. al XX-lea, regiunea din dreapta Oltului dispunea de circa 80.000 de stupi iar, între județe, Vâlcea ocupa locul al doilea după Dolj²⁰.

Anul apicol începea primăvara, în imediata apropiere a echinocțiului, când erau scoși stupii (coșnitele sau ueele) de la iernat. În funcție de latitudinea și altitudinea geografică, de primăvăratul mai timpuriu sau mai târziu, stupii se scoteau la vărat la date diferite: Măcinici (9 martie), Alexii (17 martie) sau Bunavestire (25 martie). Un alt moment calendaristic, variabil în funcție de

¹⁸ *Ibidem*, p. 202-203.

¹⁹ Alessandrescu 1893, p. 550.

²⁰ *** 1890.

condițiile meteorologice și de perioada de desprimăvărare, era roitul stupilor, localizat de popor între Duminica Mare și Sânpetru sau, dacă iarna se prelungea în primăvară, între Sânpetru și Sântilie. Roirea, cu funcția ei principală, fertilizarea mătcii, este punctul culminant în scurgerea timpului apicol și indică miezul verii²¹. Operația numită în popor retezatul sau tunsul stupilor era fixată de tradiție la Sântilie (20 iulie), Macovei (1 august) și Schimbarea la Față sau Probejenie (6 august). Ziua aleasă, de obicei joia, se împărțea în două: recoltatul mierii dimineața și ospățul după-amiază²².

Bibliografie

***	1964	***, <i>Izvoare privind istoria României</i> , București, 1964.
***	1890	***, <i>Marele dicționar geografic al României</i> , București, 1890.
Alessandrescu	1893	C. Alessandrescu, <i>Dicționar geografic al județului Vâlcea</i> , București, 1893.
DIR. B	1953	<i>Documente privind istoria României.. B. Țara Românească, sec. XIII,XIV,XV</i> , București, 1953, p. 27.
Fireescu	2004	Victor Fireescu, <i>Stupăritul în Oltenia între tradiție și modernitate</i> , în Oltenia. Studii și comunicări. Etnografie, XII, Craiova, 2004, p. 3-9.
Ghinoiu	2003	Ghinoiu I., <i>Sărbători și obiceiuri românești</i> , București, 2003.
Ionescu de la Brad	1861	Ion Ionescu de la Brad, <i>Calendar pentru bunul cultivator</i> , București, 1861.
Iordache	1986	Gheorghe Iordache, <i>Ocupații tradiționale pe teritoriul României</i> , Craiova, 1986.
Nițu	1985	Nicolae Nițu, <i>Aspecte ale albinăritului în Oltenia</i> , în Arhivele Olteniei, Serie Nouă, București, 1985, p. 260-263.
Oțetea	1977	Andrei Oțetea, <i>Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)</i> , București, 1977.
Popescu Spineni	1978	Marin Popescu Spineni, <i>România în izvoare geografice și cartografice</i> , București, 1978.
Praoveanu	2001	I. Praoveanu, <i>Etnografia poporului român</i> , București, 2001.
Tamaș et alii	1983	C.Tamaș, Ion Soare, Carmen Andreescu, <i>Tezaur medieval vâlcean (1388-1715)</i> , vol. I, București, 1983.

²¹ Ghinoiu 2003, p. 268-269.

²² *Ibidem*, p. 269.

CARACTERISTICI ALE HABITATULUI DIN ZONA ETNOGRAFICĂ CÂMPIA BĂILEȘTILOR

Irinel Cănuțeci¹
icanureci@yahoo.com

Keywords: *housing, huts, ethnography.*

Summary: *This article presents, from an ethnographical and historical point of view, the evolution of the Romanian house, focusing on the hut type. We intended to present the huts's classification, their functionality, their archaeological and documentary evidence, until the surface house occurred.*

Casa este nucleul vieții de familie, punctul central al activității gospodărești din care pornește drumul spre prosperitatea sau pauperitatea membrilor ce viețuiesc sub acoperișul acesteia. În acest sens, casa este generatoare de energii vitale, din care cauză a intrat și în numeroase expresii unde primește și sensul de familie, viață: „a avut casă bună cu el”, „i-a spart casa”, mirilor li se urează „casă de piatră”. Așadar, casa reprezintă nucleul de neclintit în scurgerea vremii, principal punct de plecare al tuturor problemelor arhitectonice iar, pe de altă parte, ingeniozitatea organizării interiorului constituie, în acest sens, expresia definitorie a modului de viață, a mentalității unui popor și a spiritualității acestuia².

Element cultural fundamental, nucleu al gospodăriei și spațiu cu funcții multiple pentru satisfacerea nevoilor familiei, atât în planul vieții materiale, cât și a celei spirituale, locuința a reprezentat, în același timp, expresia concepției estetice a țărânului, evidentă în formele arhitecturii și ale organizării interioare, în formele arhitecturii și ale organizării interiorului țărănesc, în strânsă legătură cu valențele lor utilitare. În cazul termenului de „casă”, limba română nu a păstrat latinescul *domus*, ca de altfel nici celelalte limbi romanice, cu excepția dialectelor sarde³. Cuvântul „casa” are încă din latina vulgară înțelesul de casă și nu de colibă dar, la fel ca în multe alte limbi romanice, are înțelesul de *încăpere* sau *cameră*⁴.

Construindu-și o casă, omul își creează o lume a sa și o organizează pentru a locui în ea. După ce casa a fost construită, totul capătă contur iar sensul făuririi zidurilor și acoperișurilor casei se desăvârșește prin prezența altor obiecte necesare: un pat pentru odihnă, o ladă pentru păstrarea hainelor, o masă și scaune, țesături pentru așternut și învelit, corpuri pentru iluminat. Utilată cu atâtea obiecte necesare activităților cotidiene, casa își îndeplinește rolul său de adăpost, de loc al concentrării diverselor ocupații, de spațiu unde se plămulesc

¹ Irinel Cănuțeci, muzeograf, Muzeul Olteniei, Craiova, doctorand în istorie.

² Antonescu 1994, p. 88.

³ Stan 1964, p. 141.

⁴ Avram 2004, p. 17.

originale creații, un spațiu de locuit și regăsit⁵. Țăranul român a reușit proporțiile casei cu aceeași siguranță cu care alina reușește în executarea alveolelor sale. Artele populare a căror formație se pierde în adâncul preistoriei, gândite și executate de un număr incomensurabil de generații fac parte integrantă din chiar însușirile rasei nefiind supuse nici modelelor trecătoare, nici școlilor intelectuale, nici măcar civilizațiilor superficiale, care trec peste ele fără a le schimba⁶. Casa locuitorilor din Câmpia Băileștilor a răspuns, cel puțin în perioada studiată de către noi, secolele XIX-XX-lea, cerințelor de bază ale locuitorilor din acest pitoresc și diversificat areal istorico-geografico-etnografic: apărarea contra intemperiilor, încălzirea, prepararea hranei, dormitul, păstrarea alimentelor și a hainelor, este totodată locul desfășurării unor ocupații specifice și al primirii oaspeților.

Toate aceste funcții sunt cumulate de singura încăpere existentă la cel mai vechi tip de locuință- casa monocelulară, considerată tip original din care se dezvoltă casa cu două încăperi, dezvoltată și impusă și de necesitatea extinderii spațiului de adăpostire al oamenilor, sub presiunea demografică internă a familiei și de cerințele de îmbunătățire a condițiilor de locuit. „În evoluția sa, locuința a fost întotdeauna dependentă de condițiile istorice, sociale, de factori economici și geografici, ea fiind un rezultat direct al acțiunii conștiente a omului asupra mediului înconjurător, definind în mare măsură gradul de evoluție culturală a comunității studiate”⁷.

Mediul geografic a avut înrâurire în alegerea locului pentru casă, a poziției acesteia față de fenomenele naturale (direcția vântului, a soarelui) și față de punctele cardinale, precum și în utilizarea materialelor de construcție. Factorul economic a determinat în ultimă instanță schimbări structurale și funcționale în întreg ansamblul casei. Clima, posibilitățile de procurare a hranei sau a combustibilului ori a materialelor de construcție, calitatea și cantitatea acestora, evoluția tehnicilor de construcție au fost alți factori ce au determinat evoluția spațială și funcțională a locuinței, care se înscrie și în preocupările generale pe plan european de lărgire a spațiului pentru desfășurarea activităților casnice. Și, în acest context, în spațiul carpato-danubiano-pontic, se întâlnesc, atât în tipologia caselor, cât și în construcția și amplasarea cuptoarelor, elemente apusene cu elemente răsăritene, elemente nordice cu elemente mediteraneene⁸.

De la cele mai umile adăposturi sau acareturi până la locuința țărănească și de la curțile și conacele boierești până la edificiile mănăstirești cu edificat program arhitectural, toate construcțiile din Oltenia poartă amprenta unui anumit stil. Constatarea se impune pornind chiar de la acel fundamental fapt de arhitectură care este înscrierea în peisaj, moment esențial în arta tuturor construcțiilor.

⁵ Braudel 1984, p. 7.

⁶ Cantacuzino 1977, p. 155.

⁷ Maier 1981, p. 318.

⁸ Vlăduțiu 1973, p. 153.

Studiile de-a lungul timpului asupra locuinței țărănești din Oltenia au scos la iveală predominanța în întreaga Oltenie a două tipuri de casă:

- a) casa din regiunea câmpului;
- b) casa din regiunea dealurilor sau de sub munte.

Prima deosebire dintre aceste două tipuri de case o constituie chiar originea acestora diferită.

Casa de la șes s-a dezvoltat din bordei. În jurul anului 1830, după Tratatul de la Adrianopole (1829), în sudul și mijlocul Olteniei nu exista aproape nici o locuință țărănească deasupra pământului. Plugarii locuiau atunci în majoritatea lor în bordeie. Chiar și bisericile și conacele boierești erau în multe părți în bordeie. Existau sate întregi fără nici o singură casă propriu-zisă. Bordeiul reprezintă unul din cele mai vechi tipuri de locuință pe care l-a cunoscut omenirea. Pe teritoriul României este o relievă comparabilă în importanță cu străvechile tipuri de locuințe ale isihaștilor din Munții Buzăului sau Dealurile Orheiului, cu vechile tipuri de locuințe ale troglodiților de pe Valea Loirei (ca și de pretutindeni, începând din Asia și până în Peninsula Iberică), comparabilă cu locuințele semiîngropate în pământurile înghețate ori sub zăpezile veșnice ale locuitorilor din ținuturile nordice (din Canada, trecând peste Peninsula Scandinavă și până în Extremul Siberiei, închizând cercul peste strâmtoarea Bering spre Yukon) din paleolitic până astăzi⁹. Ar fi cu totul absurd a considera bordeiul drept cea mai arhaică formă de locuire la români. Cât privește termenul ca atare, etnograful Ion Vlăduțiu afirma: „...considerăm întemeiată opinia conform căreia termenul de bordei este impropriu pentru a defini acest tip de locuință și că noțiunea care exprimă, în modul cel mai adecvat, conținutul real al acestuia, este cea de locuință semiîngropată sau casă îngropată“.

Bordeiul este:

1. o construcție simplă (numită de obicei *bordei*, *arcea sau zomoniță*), în pământ, adică semiîngropată, de plan circular sau rectangular, uni sau multicameral și cu gârlici, cunoscut din neolitic până azi;
2. prin bordei se mai înțelege și o construcție de mici dimensiuni, de plan rectangular, la nivelul solului, cu una sau maximum două încăperi. O întâlnim din neolitic până azi.

Bordeiul este descris de diferiți autori în termeni diferiți:

a) „Bordeiaș” - grajd pentru adăpostirea vitelor în satele din sudul Olteniei, cu o singură încăpere¹⁰;

b) Bordei cenușar-reprezentat de tipul de trecere de la bordeiul propriu-zis la „*casa deasupra*”, adică un fel de „bordei la demisol”, construit din cărămidă după același plan și acoperit cu tablă¹¹.

c) Covercă-tipul de locuință semiîngropată, în Oltenia, colibă rotundă (conică) în jurul unei furci verticale. Un fel de adăpost construit deasupra unei gropi circulare. Pământul scos din groapă era bătut în jurul lemnului sau

⁹ Nesterov 2001, p. 174.

¹⁰ Focșa 1957.

¹¹ *Ibidem*, p. 10.

crengilor colibei, a mârtașilor (despicături). Peretele exterior al covercii era acoperit cu frunze, ierburi, liane, trestie, buruieni, coajă de copac, toate legate între ele cu lut sau brazde de pământ. Coverca avea o singură încăpere. Existau însă și coverci mai spațioase, despărțite în două de un perete median numit „primez”¹².

d) Damul-aceasta era denumirea specială și locală în Oltenia a *grajdului-bordei* destinat a adăposti „biolii (adică bivolii)”¹³.

e) Bordeiul de la vie-acest tip de construcție este semnalat în Câmpia Română sau Podișul Getic, în acest bordei de câmp adăpostindu-se vinul mai tot timpul anului, acesta numindu-se și *pimniță* sau *bordei-pimniță*¹⁴.

f) Bordeiul-cârciumă-întâlnit predominant în Câmpia Romanașilor, și nu numai, bordeie de mari dimensiuni, cu multe încăperi (uneori până la 5-6) și unde încăperile mai mari erau folosite drept cârciumă¹⁵. Iată cum descria etnograful N. Nițu acest bordei-cârciumă: „Urmele unui bordei-cârciumă, de dimensiuni impresionante, construit în marginea pădurii, au fost descoperite în anul 1964 pe valea Călmățuiului de Teleorman, la vest de vatra vechiului sat Balta-Lungă. Acest exemplar de locuință tradițională se compune dintr-o încăpere lungă de 20 m, folosită drept cârciumă și o a doua încăpere de aceeași lungime utilizată ca dormitor, dispunând de două ieșiri în „inima pădurii”. Cele două încăperi comunicau între ele printr-un tunel în care era construită o fântână. Acest bordei era cunoscut în secolul trecut sub numele de cârciuma lui Petre sau Sălașul Haiducilor, aici retrăgându-se unii haiduci ai timpului, între care și vestitul Iancu Jianu din Fălcoi. Se pare că această construcție specială a avut un rol strategic important pe linia sudică a țării, în apărarea drepturilor locuitorilor. Sătenii din Balta-Lungă s-au înrolat în oastea lui Tudor Vladimirescu și au mers la București. După înfrângerea revoluției lui Tudor Vladimirescu, drept represalii, satul a fost distrus de către turci și cei mai mulți locuitori s-au mutat în satele vecine: Beciu, Crângeni, Bășești, Băcălești”¹⁶.

g) Bordeiul-moară. Etnografii Maria și Vlad Bătcă au făcut o descoperire în Teleorman, de-a dreptul fenomenală pentru acest domeniu al etnografiei românești. Este vorba de o moară cu manej ce funcționa într-un bordei. Redăm în continuare, descrierea făcută de autori cu detaliile înregistrate în anul 1983: „În cercetările de teren în zona Teleorman am găsit la Stejaru părți din instalația unei mori cu manej, construită la jumătatea secolului al XIX-lea, montată într-un bordei căptușit cu zid de cărămidă. Bordeiul avea două încăperi, dintre care cea mai mare adăpostea mecanismul morii, iar cea mică, din față, în care se intra printr-un gârlici cu scări de pământ și praguri de lemn, servea drept adăpost pentru cerealele aduse la moară și ca un loc de așteptare pentru oameni. Terenul având o ușoară pantă, unul dintre zidurile laterale, în care erau

¹² *Ibidem*, p. 12-15.

¹³ Nițu 1992, p. 154.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

practicare ferestre de 25X25 cm, se ridica deasupra solului, zidul opus fiind complet îngropat. Bordeii erau acoperite cu grinzi transversale de lemn, groase de 25 cm și dispuse la o distanță de 80 cm, peste care veneau alte grinzi, longitudinale, dispuse una lângă alta, lipite cu lut și acoperite cu un rând de cărămizi. Peste acestea erau puse brazde de pământ înierbat. Un pivot vertical din lemn străbătea acest planșeu, pătrunzând excentric în încăperea morii, fiind mai apropiat de pereții fără ferestre. Acest pivot avea fixat la capătul exterior mijlocul unei pârgii orizontale de tracțiune, prevăzută la extremitățile sale cu atele pentru animale; la capătul opus, acest ax motor avea fixată o roată mare, orizontală cu diametrul de aproape 2 m. La această roată mășelată erau cuplate două „crânguri“, fixate la rândul lor la câte un ax vertical receptor, care, preluând mișcarea accelerată, o transmiteau, prin intermediul „pârpărilor“ pietrelor alergătoare ale morii de făină și de mălai dispuse simetric în dreapta și în stânga axului motor. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea se instalează în comuna Stejaru trei mori mecanice cu aburi, dintre care două în centru și una în satul Socetu. Generalizarea în zonă a morilor cu aburi, de mare randament, a dus la dispariția treptată a morilor cu cai¹⁷.

h) Biserici-bordei - în sudul Olteniei „chiar și bisericile au fost în trecut tot bordeie de lemn sub pământ“¹⁸. Ion Ionescu de la Brad menționează în sec. al XIX-lea, în Câmpia Olteniei, un număr de 11 biserici-bordei, iar C.S. Nicolăescu-Plopșor găsește tot aici 14 biserici-bordei (în 1940). Biserici-bordei erau apoi și în stânga Oltului¹⁹.

„Pentru unele dintre aceste biserici se dau detalii asupra materialului de construcție. Așa de pildă, în satul Moldoveni, din Câmpia Romanaților, biserica era pe jumătate în pământ, mârțăcită ca un bordei, acoperită cu pământ și lipită tot cu pământ, în satul Rudari biserica mai veche a fost construită din gard de nuiele, pe urmă din lemn și mai apoi din cărămidă, iar în satul Coveiu, biserica-bordei avea tăvăneală, pereții și pardoseala din scânduri groase de lemn și era acoperită cu pământ“²⁰.

Răzvan Theodorescu afirmă că țărănimea română „...era nu mai puțin și autoarea unor foarte umile construcții. Sunt cele de tipul bordeielor, cu străvechi origini preistorice, dintre cele surprinse încă de etnografi în zona Castranova și care, în secolul alXVIII-lea, erau reproduse într-o hartă a Olteniei, datorată lui Schwartz von Springfiels; uneori asemenea bordeie deveneau chiar lăcașuri de cult ale satului; bordeie-biserici din epoca modernă din Câmpia Dunării fiind precedate de un exemplar precum cel ce va fi existat la Gârla în 1783, făcut anume „cu socoteală să aibă biserică“ și pe care în februarie 1784 Mihai Vodă Șuțu îi porunca ispravnicului de Romanați să-l nimicească prin foc (multe

¹⁷ Bâtcă, Bâtcă 1985, p. 79-83.

¹⁸ Focșa 1957, p. 5.

¹⁹ Nițu 1992, p. 154.

²⁰ *Ibidem*.

biserici-bordeie săpate în Oltenia dunăreană aveau să fie înlocuite în secolul trecut cu biserici de zid”²¹.

După această scurtă incursiune în diversitatea funcțională a unor spații subterane, să ne întoarcem la subiectul de bază a preocupărilor noastre, în acest început de capitol, și anume *bordeiul-locuință*, pe care îl vom numi în continuare, simplu: *bordei*.

Studiind bordeiele-locuință în plină epocă stalinistă, Gheorghe Focșa scria în 1957 o frază tipică acelor ani: „Este locuința cea mai proastă, o bojdeucă, o cocioabă, în pământ. În trecutul apropiat, bordeiul era adăpostul mizer al săracului, în violent contrast cu palatele și conacele boierești din sudul Regiunii Craiova”²². Evident, Focșa fusese obligat să scrie așa.

Dar, despre bordeiele-locuință există o bogată literatură de specialitate, fără să se fi ajuns însă la un veritabil consens între etnografi, arheologi, sociologi etc. Iată câteva referințe succinte la această temă:

- Bordeiul „a fost cunoscut și utilizat de foarte multe popoare din lumea veche și, ca urmare, nu este caracteristic numai unui grup etnic”²³.

- Bordeiul este „tipul genetic primar de locuință umană apărut și perpetuat nu numai în anumite unități geografice din România, dar și în numeroase alte țări din Europa și alte continente”²⁴.

- „...frigul, lipsa de lemne și temerea unei urgii invazionare” sunt cauzele care au generat apariția bordeiului în Câmpia Danubiană spune B.P. Hasdeu²⁵.

- „...nevoia și materialul de construcție” au dus la apariția bordeiului, zice C.S. Nicolăescu-Plopșor²⁶, lipsa lemnului în câmpie fiind după el cauza principală a apariției acestui tip de locuință²⁷;

- Bordei, argea, gard, țarc sunt cuvinte autohtone²⁸;

- Bordeiul este o locuință perfect adaptată la condițiile de mediu²⁹.

În secolul al XVIII-lea, raguzanul Ștefan Raicevich vorbea despre existența bordeielor în termenii următori: „De departe nu se observă decât fumul care iese din vatră și din apropiere acoperișul care este ridicat de la pământ și format din prăjini acoperite cu pământ, în așa fel încât iarba crește deasupra”³⁰.

În anul 1968, etnograful N. Nițu nota: „...am întâlnit un cătun de rudari, format din bordeie rudimentare, situat într-un golf de pădure din lunca Dunării, lângă satul Ghidici, care de la distanță apărea ca un relief dens ondulat acoperit

²¹ Theodorescu 1987, p. 210.

²² Focșa 1957, p.3.

²³ Nițu 1992, p.151.

²⁴ *Ibidem*, p.152.

²⁵ Hasdeu 1872, p. 236 apud Nițu 1992, p. 152.

²⁶ Nicolăescu-Plopșor 1922, p. 119-120.

²⁷ *Ibidem*; Nițu 1992, p. 152.

²⁸ Vlăduțiu 1973, p. 81.

²⁹ Butură 1978, p. 81.

³⁰ Raicevich 1768, p. 228, apud Nițu 1992, p. 152.

de o vegetație bogată și numai foarte de aproape, se observau ușile de la intrare și coșurile pe unde ieșea fumul³¹.

Apariția și dezvoltarea bordeiului, în regiunile de câmpie și chiar în ținuturile deluroase, într-un număr apreciabil, pot fi puse, mai degrabă, pe seama substratului friabil (argilos-marnos) care înlesnea săparea gropii bordeiului și asigura materialul de învelitoare, pe seama adaptării lui cu condițiile de climă, mai ales în regiunile de stepă, unde, pe lângă multele lui inconveniente, bordeiul prezenta totuși avantajul că era răcoros în timpul verilor toride și se încălzea mai ușor, menținând căldura, în timpul iernii, pe seama unor condiții istorice neprielnice (bordeiele, ca și așezările pe care le formau se fereau de drumurile principale) puteau fi mai ușor refăcute decât casele, spre exemplu, și nu în ultimul rând pe seama condițiilor social-economice. Că bordeiele, încă din perioada daco-romană erau construite în locuri retrase, bine adăpostite de dealuri, vizibile doar din apropiere, o dovedesc și descoperirile arheologice³².

Așadar, bordeiul, ca locuință cu o evoluție multimilenară pe teritoriul țării noastre, perfect adaptat la condițiile geografice, economico-sociale și istorice, cu trăsături caracteristice care îl deosebesc evident de locuințele adâncite în pământ din alte părți ale planetei, se constituie ca un element de cultură materială autohton care dovedește continuitatea de milenii a poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic³³. Bordeiul era cunoscut și de către populațiile turcești și tătărăști din Dobrogea, ca și în așezările țigănești³⁴. Bordeiul este un tip arhitectural fundamental prezent la numeroase grupuri etnice de pe cuprinsul întregii planete³⁵.

Bordeiul „...prin însușirile sale de locuință trainică, adâncită în pământ, răspunde foarte bine nevoilor omului de a se feri de excesele termice din unele regiuni. Chiar în țara noastră se poate lesne observa că bordeiul s-a dezvoltat și menținut într-un număr foarte mare de exemplare în acele regiuni unde se înregistrează cele mai mari amplitudini termice. În acest sens, nu ar fi lipsită de interes o cercetare a dezvoltării bordeiului în raport de zonele fito-pedoclimatice ale globului, care ar pune și mai clar în lumină posibilitățile populațiilor sedentare de adaptare la condițiile de mediu...”. Bordeiul se poate defini ca unul dintre cele mai vechi tipuri de locuință umană săpată în pământ și acoperită cu pământ, stuf, paie, coceni etc., fără ca acoperișul acestuia să se sprijine pe nivelul de călcare al solului³⁶.

Prezența bordeiului din cele mai vechi timpuri, pe zone întinse de pe planeta noastră, la diferite grupuri etnice, ne arată că acesta reprezintă unul din tipurile fundamentale de locuință umană de străveche existență. Totodată, persistența

³¹ Nițu 1992, p. 152.

³² *Ibidem*, p. 152-153.

³³ *Ibidem*, p. 155.

³⁴ Florescu, Petrescu 1969, p. 60, Focșa 1957, p. 5.

³⁵ Nițu 1992, p. 156.

³⁶ *Ibidem*, p.157.

bordeiului nu numai ca locuință umană, dar și sub forma unor lăcașuri de cult, unități de interes public, cum erau cârciumile, adăposturile pentru animale, depozite alimentare sau construcții cu rol strategic, mai cu seamă în regiunile de câmpie din țara noastră, dovedește fără putință de tăgadă că locuitorii acestor ținuturi românești, nu numai că au cunoscut această formă de arhitectură generală primitivă, dar au dezvoltat-o și diversificat-o atât în plan constructiv, cât și artistic, atribuindu-i trăsături specifice care o diferențiază net de construcțiile similare prezente în alte părți ale planetei. Mai mult decât atât, renumiții specialiști în filologie au demonstrat că termenul de bordei este o moștenire din limba geto-dacilor, este deci un cuvânt autohton. El apare sub diferite forme la bulgari, sârbi, unguri, ruteni, reprezentând un împrumut de la români³⁷.

Etnograful N. Nițu refuză a accepta termenul de *arhitectură subterană*, ca și termenul folosit de Gh. Focșa - subterrana casa - pe motiv că ar crea grave confuzii, că ar lega bordeiul de locuințele trogloditilor, etc. El are însă dreptate când afirmă că bordeiul nu este în nici un caz o *locuință rudimentară*³⁸. Dimpotrivă!

Arheologii au descoperit la Alba-Iulia urmele unei case semiîngropate din secolul al XVIII-lea distrusă de un incendiu la 1658. Era, deci, casă-bordei cu pereții din piatră de râu și sfărâmaturi de cărămizi și țigle (provenite din ruinele romane ale așezării). Avea pardoseală de lut amestecat cu pleavă. Învelitoarea era din paie, stuf sau papură. Din casă nu lipsea însă soba din cahle smălțuite, ceea ce denotă un oarecare confort³⁹. Pe o hartă a Olteniei, întocmită sub stăpânirea austriacă la 1724, este ilustrată imaginea unui bordei sub care scrie: *casa valahica*⁴⁰.

Este evident că în trecut aria lor de răspândire era cu mult mai mare. Încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea, Ion Codru Drăgușanu găsea la Călărașii Vechi numai bordeie, care, deși erau înlăuntru lipite ca oala și înzestrate cu mobile solide, tot făceau o impresie stranie. La 1778 și la 1836-1838, călătorii străini remarcă prezența bordeielor până și în orașele mari ale Olteniei. Urmele lor mai persistă încă și astăzi în mahalaua Bold din orașul Caracal, unde s-au înregistrat 14 exemplare⁴¹.

Ultimele bordeie-locuință din Oltenia au dispărut în anii '70. Cu atât mai valoroase sunt însemnările făcute de ultimul cercetător etnograf din România la fața locului. Redăm în cele ce urmează, în extenso, considerațiile edite ale lui Gh. Focșa: „Perpetuarea bordeielor se explică și prin adaptarea lor la condițiile aspre ale climei din stepă cu mari variații de temperatură de la iarnă la vară. Bordeiele au, după aserțiunile localnicilor, unele însușiri specifice: ele sunt călduroase iarna și răcoroase vara. Ele sunt apoi locuințe propice pentru

³⁷ *Ibidem*, p.155.

³⁸ *Ibidem*, p.156.

³⁹ Sebestyen 1987, p. 25-26.

⁴⁰ Focșa 2002, p. 156.

⁴¹ *Ibidem*, p. 5.

ascunderea populației din calea năvălitorilor. Puterea tradiției și un nivel redus al cunoștințelor tehnice și arhitectonice, ca și al culturii în general, au avut și ele un rol în dănuirea acestui tip de locuință...⁴².

„...se constată că în sudul Olteniei, în plășile Balta-Jiul de Jos și Balta-Oltul de Jos, numărul acestui fel de locuințe ajunge până la 90%, iar în regiunile de deal și de munte ele se răresc până sub 1%. Către sfârșitul veacului al XIX-lea, C. Locusteanu număra în plasa Balta-Oltul de Jos, lângă Dunăre, la 40 de comune cu 62505 locuitori, un număr total de 11148 bordeie în pământ, folosite drept «case de locuit» și numai 1757 «case deasupra». În plasa Oltețul-Oltul de Sus, spre nordul județului, același autor indică la 47 de comune cu 54961 locuitori, 11926 de case și 1040 bordeie⁴³.

În anul 1949, în plasa Dioști (din fostul județ Romanați) existau un număr de 83 bordeie înregistrate oficial. Dar, în același an, Gheorghe Focșa a găsit în localitate un număr de 120 de bordeie, de unde se poate trage concluzia că nu întotdeauna statisticile oficiale trebuie luate și interpretate cu toată obiectivitatea, fără consultarea și altor surse de informații scrise sau orale.

Pe când în nordul regiunii Craiova bordeiele au rămas permanent la această înfățișare mizeră, în sud, către câmpie, unde ele au fost multe veacuri locuințe de caracter general, s-au dezvoltat în forme superioare cu 3, 4, 5 și chiar 6 încăperi, având camerele de 4:4, 4:5:5 m, în construcții cu bogate manifestări artistice. Bordeiele din raionul Caracal, de exemplu, sunt construcții cu pereții încheiați din bârne masive de stejar sculptate, exemplare târzii care arată cel mai înalt grad al evoluției istorice și artistice a acestui tip de locuință subterană.

Tipurile arhitectonice sunt variate. După numărul încăperilor componente, ele pot fi de 6 tipuri distincte, având una până la 6 camere deosebite, cu funcțiuni diferite. Dimensiunile construcțiilor, calitatea materialelor, bogăția obiectelor și amploarea manifestărilor artistice diferă după starea materială a locuințelor, diferențiind categoriile sociale: «Cine crezi că făcea bordeie cumsecade? Oamenii avuți!». Mărturiile localnicilor pun în relief și evoluția acestui tip de locuință, mai ales în ultimul secol, remarcând succesiunea mai multor tipuri de bordeie în decursul vieții aceleiași om: -« Când eram copil erau bordeie de-a rândul. Erau mici, proaste». -«Se făceau înainte bordeie cu măgăreață, cu capră ca o covercă. Bordei ca de vite!» «Sărea cu calul călare peste ele!... astea s-au făcut încoace. S-au schimbat 2-3 modele de bordeie».

Cele mai frecvente au fost bordeiele cu 3 și 4 încăperi sub nivelul pământului, cu 3 sau cu 4 gropi: tindă (gârlici) 3x5 m, la foc (ogeac, cunie), 3x4 m sau 4x4 m, sobă (camera de locuit), 4x4 m și celar (cămară), 3x4 m. În unele cazuri bordeiele s-au construit unul lângă altul pentru doi frați sau două familii înrudite. În alte cazuri, camera cu focul, cunia sau ogeacul, are două vetre și două hornuri, pentru bucătăria comună a două familii înrudite⁴⁴.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 14.

„Ca tip specific de locuință, bordeiul apare ca un important document istorico-etnografic. Prezența lui în îndepărtatele timpuri ale istoriei trecute, împletită permanent cu istoria celor mai vechi așezări omenești din această regiune, este indicată și astăzi în numeroase expresii toponimice: «la bordeiele dacilor», «ulița bordeielor», etc. În unele locuri au existat bordeie de origine mai recentă, ascunse sub poala pâlcurilor de pădure și răspunzând nevoilor de adăpost în timpul năvălirilor sau al cotropirilor dușmane și mai ales al împilărilor turcești. Dovada incontestabilă a existenței lor permanente o constituie însă exemplarele de bordeie pe care cercetătorii le găsesc încă astăzi în diferite sate din regiune. Cauza principală a perpetuării acestor tipuri ancestrale de locuințe până în zilele noastre stă în condiția materială specifică orânduiriilor pe clase, în relațiile de producție sclavagiste, feudale și capitaliste sub care oamenii săraci au fost nevoiți să-și improvizeze locuințe primitive»⁴⁵.

Bordeiele din sudul Olteniei erau uneori construcții impresionante cu 2 până la 6 încăperi, fiecare din ele având camere de câte 4x4 m, pereții groși din bârne masive de gorun, stejar sau gârniță. Încăperile purtau denumiri precise: *gârliciul* (la intrare) sau *tinda*, *ogeacul* (camera cu vatra focului), *soba* (camera de locuit și de lucru casnic), *celarul* (cămara).

De la bordeiul monocelular s-a trecut la cel pluricelular. Prima și cea mai importantă încăpere este aceea cu vatra focului. Ea se numește diferit de la sat la sat: *ogeac*, *cunie*, *la vatră*, *la foc*. Aici se prepara mâncarea, se cocea pâinea la țest, pe vatra dinainte încălzită. Indiferent de numărul încăperilor, întotdeauna „bucătăria“ se afla la mijloc, în față. A doua încăpere se numea sobă, era camera de locuit, de lucru totodată și de dormit.

A urmat cu timpul a treia încăpere (mai ales în cercul familiilor cu mulți copii), cu funcție similară sobei. Urmează a patra încăpere, întotdeauna pe perețele nordic al bordeiului și care se cheamă *celar* iar în alte sate *chițiboaică*. Aceasta era cameră de alimente, băuturi, obiecte de uz casnic. La toate bordeiele nu lipsea gârliciul, săpat cu pantă oblică, în 2-3 trepte de lemn sau numai în pantă. Gârliciul era spațiu de trecere între exterior și interior. Avea, deci, funcție similară cerdacului, foișorului, pridvorului sau prispei de la casa de suprafață.

Desigur, o familie își făcea bordei pentru sine, dar și pentru copiii care urmau a se căsători în vatra aceleiași gospodării. Starea economică a familiei era determinantă, alături de ușurința sau greutatea procurării materialului de construcție de bază, adică a lemnului. Nu lipsită de importanță era experiența în lucru a meșterului constructor, ca și calitatea uneltelor.

Dacă lemnul din pereți (adică mârtații) era gros, dacă grinzile erau groase și din lemn de esență tare (gorun, stejar, cer, gârniță, salcâm, carpen), dacă paiele erau schimbate împreună cu lutul (ce trebuia bătătorit din nou) măcar la 7-8 ani, evident și viața construcției se prelungea.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 5.

Erau bordeie ce aveau o viață de două secole. De multe ori erau vândute și mutate dintr-un loc în altul. Țăranii mai bogați le vindeau celor mai săraci, care le reclădeau pe un alt amplasament. În ceea ce privește pereții și acoperișul bordeiului, redăm mai jos, în descrierea lui Gh. Focșa, modul de construcție al acestor elemente esențiale ale arhitecturii bordeiului:

„În exterior, peste mârtații oblici ai acoperișului, se așează un strat de stuf și apoi un strat gros de paie, de la margini, de la nivelul pământului în sus spre coama mediană, corespunzătoare celor două grinzi așezate în unghi drept în lungul construcției și peste tinda de la intrare. Deasupra se ridică în aceeași ordine pământul scos din groapă, care se așează cu grijă peste stratul de paie, presat sub greutatea pământului, acesta se reînnoiește, «se învolbește» și crește periodic, tot la 5-6 ani, ajungând cu vremea la dimensiuni impresionante. Pe acoperișul bordeiului cresc buruieni, fire de grâu și cânepă, se întind vreji de dovleci, pe sub care își fac păsările cuib și câinii culcuș. De la oarecare distanță, bordeiul apare ca o movilă de pământ neregulată, în forme diferite după planul construcției, pe care-l reproduce cu mai puțină exactitate în afară, cu cât are mai multe încăperi înlăuntru.

Prin săpătura în pantă repede a tinzii coborâm la 1,50 m adâncime în groapa cu pereții verticali, din care s-au scos până la 100 m³ de pământ. Prin «tindă» intrăm «la foc», în dreapta se află «soba» sau camera de locuit, în stânga «celarul» sau cămara. Cei doi pereți de formă pentagonală din capetele bordeiului, ca și cei doi «primezi» care separă ogeacul de sobă și de celar, în aceeași formă sunt, la bordeiele mai recente, construiți din cărămidă. În trecutul îndepărtat ei se făceau din împletitură de nuiele lipită cu baligă și lut. În mijlocul acestor pereți sunt fixate 4 furci de stejar, care ajung până la 4 m înălțime și 50/70 cm grosime. Între brațele superioare ale furcilor sunt așezate 4 «tălpi», «amnare», sau «birlice», bucăți de stejar cioplite și încrestate în diferite forme și întotdeauna cu dăltuiri ornamentale. Ele au 60-120 cm lungime și 20-40 cm grosime. Acestea măresc puterea de rezistență a furcilor susținând grinda principală, lungă de 10-12 m, cu 40/40 cm grosime, așezată orizontal pe linia mediană a clădirii, pentru a susține acoperișul. Sub marginea superioară a gropii către pereții laterali sunt fixați orizontal și pe lat unul sub altul doi «răzlogi» sau «cosorobi», susținuți pe «furculițe» înfipite în pământ. Lățimea lor ajunge până la 80 cm. Între furculițe, sprijinite cu capătul de sus în gghiabul sau «slaiul» tăiat în marginea inferioară a «cosorobului» de jos, sunt rânduie vertical, una lângă alta, blâni groase de stejar, «pidvoarele», care căptușesc cu lemn fața interioară a pereților laterali, asemeni lambriurilor din arhitectura modernă. În unele cazuri mai recente, pereții groapei sunt mai întâi izolați cu zid de cărămidă și apoi «pidvoriți» cu lemn. «Se platoșează pe cărămidă!». Grinda mediană, lungă cât construcția, și cea așezată în unghi drept pe tindă, susțin «mârtații» acoperișului. Aceștia sunt jumătăți spintecate din trunchiuri masive de stejar, așezați oblic pe două șiruri cu partea rotundă, «cu spinarea» în afară și cu fața netedă, cioplită, înăuntru. Capetele lor de sus cad liber pe grindă, cele de jos se sprijină pe cosorobi prin cuie de lemn numite «măsele». Capetele proeminente

ale acestor „măsele”, cioplite în forme prismatice cu fețe oblice regulate, constituie elemente decorative originale în interior. Bârnela de stejar, de 40-100 cm lățime, tăiate din arbori seculari, alcătuiesc uneori până la 25 de tone de lemn într-un singur bordei. Ele își păstrează culoarea naturală a lemnului de stejar învechit, cafeniu închis sau negru de fum⁴⁶.

O dată cu repararea unora, proprietarii înlocuiau lemnul putred cu altul nou sau o parte ori peretele întreg de lemn se înlocuia cu cărămidă arsă, mai ales la gârlici sau tindă. Din materialul lemnos al multor bordeie s-au făcut adesea și construcții de suprafață. În multe sate din sudul Olteniei primele case de suprafață au apărut la sfârșitul secolului al-XIX-lea⁴⁷. La Castranova, cele dintâi case deasupra s-au construit în 1909, când erau în sat circa 500 bordeie⁴⁸.

Dintre încăperile bordeiului, cea mai recentă este «tinda» sau gârliciul, ca o apărătoare împotriva apelor din ploii și zăpezi la intrarea locuinței. Este o cameră de trecere, lipsită de ușă, în care lumina pătrunde liberă prin deschiderea de la intrare. În unele cazuri tinda are la față două porțițe făcute din gratii sau din oștețe, care acoperă intrarea de la nivelul pământului în sus până la jumătate și împiedică pătrunderea animalelor înăuntru. Tinda este folosită și pentru adăpostit uneltele de muncă.

Pe cuie de lemn sunt agățate unelte metalice sau de lemn iar pe polița de deasupra ușii obiecte mărunte. În tindă se află uneori «hambarul», o ladă mare cu cereale și întotdeauna sania acoperită cu scânduri, rogojini și țoale, folosite ca pat de dormit în aer liber, în sezonul de vară.

Încăperea originală este «groapa cu focul», numită «la foc», «ogeac sau ogeag» și mai recent «cunie». Ușa ogeacului este construită din două blăni de stejar groase de 10-15 cm, are închizătoare și lanț din fier forjat, zăvor din lemn de stejar. Ogeacul nu are ferestre. Încăperea primește puțină lumină prin hornul larg deschis deasupra vetrei situată în fundul gropii, în colțul opus intrării⁴⁹. În sobă, erau întotdeauna două paturi „de pământ cruțat” care se numeau *brăgaie*. Ca în satul Orlea⁵⁰, unde pe stratul de pământ se puneau rogojini, saltele cu paie, țoluri, piei, blănuri de animale etc. Alteori paturile, de lemn, aveau picioarele fixate în pământ.

„În spațiul central deasupra intrării avem un element decorativ de primă importanță: soarele, ochiul, crucea etc. Acestea constituie punctul sau axul de simetrie la care sunt raportate celelalte elemente ale compoziției. De o parte și de alta sunt orânduie, la distanțe egale, elemente, grupe sau unități decorative complexe și asemănătoare, reprezentând: roate, stele, cruci, colaci, glastre cu flori, ochi în formă romboidală, măști umane etc.

Cele două cadre decorative ale intrărilor de la tindă și ogeac se proiectează în adâncime pe două planuri diferite și se completează reciproc într-un ansamblu

⁴⁶ *Ibidem*, p. 14-15.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 14-15.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 15.

⁵⁰ Nițu 1992, p. 21.

armonios, decorativ și plăcut⁵¹. Bordeiul lui Tudor Vasile Radu din Amăreștii de Jos, desfăcut în 1934 iar materialul său lemnos din stejar vândut pentru mobilă, avea pereții interiori împodobiți cu chipuri de oameni, animale și de păsări, cu imagini biblice ca Maica Domnului cu Iisus etc. «Un tablou era făcut peste 4-5 mătaci: un cioban cu oile, un copac, păsări... și era scris în litere chirilice»⁵².

În ciuda aparențelor, bordeiul era una din cele mai sănătoase locuințe pe care omul o putea avea. Bordeiul era permanent bine întreținut de femei, cu vetrele muruite des, cu mobila spălată din vreme în vreme, cu gărliciul înflorat cu mușcate și alte flori în glastre. Văruitul interiorului se făcea de regulă în preajma marilor sărbători a Crăciunului, a Paștelor, dar uneori și de Sf. Maria. La bordeiele cu pardoseala din cărămizi arse, acestea erau spălate periodic cu leșie și apă caldă, femeile culegeau „iarbă de liberca”, pe care o puneau în bucătărie sau celar astfel încât „nu mai vedeai liberca sau greier câțiva ani de-a rândul”. Și nici alte insecte⁵³.

Conturarea principalelor modele de locuințe sătești autohtone și în cazul arealului nostru respectă același tipic întâlnit la nivelul întregii țări, caracterizate de generalizarea cunoștințelor privind tehnologia și structurile constructive, fenomen subliniat, în principal, de modelele de locuințe sătești, determinate în primul rând de către condițiile geo-climatice ale principalelor forme de relief din țara noastră și de către disponibilitățile locale de aprovizionare cu materiale de construcție⁵⁴. Specific zonelor de câmpie cu posibilități limitate de procurare a combustibilului și a materialelor de construcție este modelul de locuință prezentat exemplar de autori precum Gheorghe Focșa, Ioan Godea, Nițu Nicolae, Vlad și Maria Bâtcă, etc. și anume modelul de locuință îngropată-*bordeiul*, cu prezență confirmată, după cum am văzut, arheologic și în etapele anterioare.

Reputatul arheolog și cercetător Eugenia Zaharia conchidea spunând: „În ceea ce privește bordeiul ca formă de locuință, nu se poate face nici o considerație, deoarece el se cunoaște din neolitic și până în zilele noastre la foarte multe popoare, nefiind caracteristic unui grup etnic, ci doar o rezolvare a unei probleme economice, istorice sau, de multe ori, chiar climatice”⁵⁵.

Tipul de locuință îngropată, asigurând o izolare termică și eoliană superioară locuințelor de suprafață, implicând în consecință un consum redus de combustibil, este adecvat zonelor cu posibilitățile limitate de procurare a unor materiale de construcție (piatra, lemnul, etc). Din aceste motive, bordeiul devine locuința preponderentă în zonele de câmpie.

Structura de rezistență a acestui tip de locuință păstrează de regulă principiul constructiv specific edificiilor cu elemente portante verticale (stâlpii de la

⁵¹ Bălăianu 1998, p. 307.

⁵² Focșa 2002, p. 21.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Godea 2010, p. 79.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 37.

colțurile și laturile clădirii) încastrate în sol, principiu atestat încă din neolitic, după cum am văzut, dar, la realizarea pereților și a șarpantei, sunt utilizate procedee tehnologice de prelucrare a lemnului (ecarisare, plătuire, nutuire etc.) atestate încă din etapa anterioară. Astfel, pereții sunt construiți din dulapi de stejar ecarisați, dispuși orizontal și fixați în nuturile executate special în stâlpii de la colțurile și mijlocul laturilor. Șarpanta în două ape se sprijină lateral pe cosoroabele dispuse la partea superioară a pereților longitudinali iar median pe o grindă de coamă susținută de șirul stâlpilor centrali. Versanții șarpantei erau realizați din trunchiuri sprijinite pe coamă și cosoroabe, dispuse unul lângă altul pe linia de cea mai mare pantă. Peste acestea se așezau paie, trestie, stuf, șovar și apoi un strat gros de pământ.

Clădirea prezintă o planimetrie complexă, având două încăperi și un gârlici de acces acoperit. Prima încăpere în legătură directă cu intrarea servea pentru prepararea hranei și totodată, cum am văzut, ca loc al activităților casnice zilnice iar cea de-a doua încăpere, separată de prima printr-un perete (*primez*), prevăzută cu sobă și laviță, era cu precădere loc pentru odihnă.

Acest tip de locuință sătească, cu caracteristici exprimând adaptarea la condițiile geo-climatice, implică procedee tehnologice și unelte specializate adecvate, dovedind nivelul ridicat al cunoștințelor constructive, precum și generalizarea lor la întregul repertoriu al modelelor clădirilor de locuit, specifice evului mediu românesc și apoi epocilor ce urmează.

Ar fi cu totul absurd a considera bordeiul drept cea mai arhaică formă de locuire la români. Cât privește termenul ca atare, etnograful Ion Vlăduțiu afirma: „...considerăm întemeiată opinia conform căreia termenul de bordei este impropriu pentru a defini acest tip de locuință și că noțiunea care exprimă, în modul cel mai adecvat, conținutul real al acestuia, este cea de *locuință semi îngropată* sau *casă îngropată*”⁵⁶.

Aceasta era imaginea bordeiului din neolitic și până în jurul anului 1900. Și tot din neolitic și până în vremurile moderne prin bordei se mai putea înțelege și o construcție de mici dimensiuni, de plan rectangular, la nivelul solului, cu una sau maximum două încăperi. Nu este de mirare că diverși autori au înțeles termenul *bordei* în chip diferit⁵⁷. Întotdeauna a fost săpat în pământ, sub orizontala solului (dar putea fi și semiîngropat), de plan rectangular sau circular, uni sau multicameral, cu gârlici. Acest tip de locuință, *bordeiul*, nu putea fi numit gospodărie, care avea să apară mai târziu, odată cu încetarea jafurilor migratorilor de pretutindeni. Începutul secolului al-XIX-lea găsea majoritatea locuitorilor din arealul Câmpiei Băileștilor ca locuitori în *bordeie*, bordeie care erau atunci îngropate sau semiîngropate în pământ. Trebuie menționat faptul că, indiscutabil, la români, *bordeiul* a fost o locuință strategică, locuitorii preferând această formă de locuință rudimentară, în cele mai multe cazuri în detrimentul *casei de suprafață* nu pentru că erau înapoiți ori ca nu le-ar fi plăcut confortul,

⁵⁶ *Ibidem*, p. 37 apud. Vlăduțiu 1973.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 37.

ei preferau *bordeiul* pentru că acesta era greu de observat de către atacatori, fie ei popoare migratoare, care vreme de peste un mileniu s-au perindat pe teritoriul României. Dacă totuși, satele erau descoperite de aceștia și distruse în mare parte, *bordeiul* era mai ușor de refăcut decât o *casă de suprafață* spre exemplu⁵⁸. Dealtfel, bieții români nici nu ar fi putut să-și construiască o casă între două jafuri sau cotropiri vremelnice, atât de dese erau incursiunile cotropitorilor jefuitori în marea lor majoritate. Pe lângă faptul că era o locuință strategică față de invadatori, *bordeiul* era adaptat și ca formă de rezistență față de regimul de dominație impus de către domnie sau de către proprietarii de moșii⁵⁹. La începutul secolului al XIX-lea, moșia și satul Băilești se aflau în stăpânirea marelui dvornic Barbu Ștyrbei. Satul prezenta aspectul unei localități tipice de câmpie, alcătuit în cea mai mare parte a sa din bordeie așezate pe valea lui Traiki, aproape de dealul Țurțan. Bordeiele erau grupate câte 10-20 la un loc, după neamuri: neamul Ciochieștilor, neamul Colăneștilor, neamul Pădurenilor, al Firțuleștilor, etc. În acea veche vatră, singur moș Ignat Șchiopu avea o *casă din nuiele* împletite și lipite cu lut unde găzduia zapcii sau ispravnicii care veneau în sat⁶⁰. Aceiași situație era specifică întregului areal al Câmpiei Băileștilor, în perioada la care facem referire, areal dominat prin excelență de caracterul zonei preponderent agricole, aservită de către proprietarii de pământuri.

Ridicarea satelor din pământ s-a operat cu o repeziciune uimitoare. Satul Negoii, din județul Dolj, situat în extremitatea sudică a Câmpiei Băileștilor, aproape de Dunăre, în anul 1874 avea 700 de bordeie, însă nici o casă; până spre 1900, adică într-un interval de circa un sfert de secol, *bordeiul* fusese înlocuit aproape în întregime. După apariția gospodăriilor țărănești, bordeiele au continuat să existe până în prima jumătate a secolului al-XIX-lea, ca o emblemă a sărăciei satelor de *birnici*⁶¹. Cu timpul, odată cu dispariția opresorului otoman, *bordeiul* s-a ridicat, groapa a devenit din ce în ce mai puțin adâncă, a apărut locuința intermediară, treptat-treptat streășina s-a depărtat din ce în ce mai mult de nivelul solului apărând locuința de suprafață-*casa*. În cadrul casei, fosta groapă a *bordeiului* a devenit *beci* sau *pivniță*, denumiri diferite dealtfel de la o localitate la alta⁶².

Această situație este prezentă nu numai în sudul Olteniei, ci chiar regiuni din nordul arealului au săteni care în preajma anului 1930 declarau că s-au născut în bordeie. Iată cum caracteriza un martor ocular locuința-bordei a țăranilor din întreaga Câmpie a Băileștilor, în 2006: „...niște odăi în pământ în care poate încăpea cu nevasta și copiii împrejurul vetrei de foc și un coș de nuiele scos afară, la fața pământului și lipit cu baligă și după sobă, încă altă gaură prin care se putea scăpa fugind, (familia sa) când simțea că a venit cineva la ușă-i,

⁵⁸ Cășlaru 2010, p. 52-54.

⁵⁹ *Idem* 2011, p. 40.

⁶⁰ *Idem* 1998, p. 40.

⁶¹ *** 2003.

⁶² Enache, Teodor 1982, p.71-72; și Cășlaru 1998, p. 42.

căci știau că nu poate fi un alt ins decât un trimis după dări sau împlinire de foloase materiale”.⁶³ La început, satele erau așezate prin păduri, cu locuințe risipite, dar acest fapt nu convenea nici stăpânilor locali, nici străini, fapt pentru care s-a militat permanent pentru ca locuitorii arealelor respective să părăsească locurile mărginașe și să se așeze în sate adunate.

Programul amplu de sistematizare și adunare a locuințelor la un loc nu făcea altceva decât să refacă vechile sate pe vetrele lor strămoșești, sate care s-au dispersat odată cu destrămarea obștilor satești și întărirea exploatării. Tot cu această ocazie s-a prevăzut faptul că bordeiele existente să fie dărâmate și construite case, chiar dacă se găseau în planul de reorganizare a noului sat. În acest moment important pentru locuitorii Câmpiei Băileștilor, de aliniere și sistematizare a satelor conform prevederilor Regulamentului Organic, după 1831, la Băilești, noul proprietar al moșiei, Barbu Ștyrbei, mută satul pe actuala vatră, dând astfel fiecărui sătean câte 800 de stânjeni pătrați pentru casă iar ulițele sunt prevăzute a fi largi pentru ca fiecare țaran să poată întoarce carul lung în fața porții sale⁶⁴. La instalarea pe noua vatră dispar treptat-treptat bordeiele, în întreg arealul analizat de către noi apărând *locuința de suprafață*.

Bibliografie

***	2003	***, <i>Istoria Românilor</i> , vol. II, Ed. Academiei, București, 2003.
Antonescu	1994	Romulus Antonescu, <i>Simbolica locuinței țărănești</i> , în <i>Ethnos</i> , nr.4, București, 1994.
Avram	2004	Avram Sultana, <i>Locuința rurală românească. Moșteniri și factori de schimbare</i> , Sibiu, 2004.
Bâtcă, Bâtcă	1985	Bâtcă Maria, Bâtcă Vlad, <i>Zona etnografică Teleorman</i> , București, 1985.
Bălăianu	1998	Bălăianu Mihai, <i>Dioștii. Pagini de istorie</i> , București, 1998.
Braudel	1984	Braudel Fernand, <i>Structurile cotidianului</i> , București, 1984.
Butură	1978	Butură V., <i>Etnografia românească</i> , Cluj-Napoca, 1978.
Cantacuzino	1977	Cantacuzino G.M., <i>Izvoare și popasuri</i> , București, 1977.
Câșlaru	1998	Câșlaru Constantin, <i>Băilești-un nume în istorie</i> , București, 1998.
Câșlaru	2011	Câșlaru Constantin, <i>Urzicuța-străveche și actuală vatră românească</i> , Craiova, 2011.
Câșlaru	2010	Câșlaru Constantin, <i>Băile Săcelu-Un tezaur natural</i> , Craiova, 2010.
Corfus	2006	Corfus Ilie, <i>Încercări de sistematizare a satelor din Țara</i>

⁶³ Inf. Cănuț Ștefan, sat Plosca, comuna Bistreț, n.1933.

⁶⁴ Corfus 2006.

- Românească sub Regulamentul Organic, în Biharea-Studii și comunicări, Oradea, 2006.*
- Enache, Pleșa 1982 Enache, Ștefan, Pleșa Teodor, *Zona etnografică Dolj*, București, 1982.
- Florescu, 1969 Florescu F. B., Petrescu, P., *Arta populară românească*, București, 1969.
- Petrescu
Focșa 1957 Focșa Gheorghe, *Elemente decorative la bordeiele din sudul Regiunii Craiova*, București, 1957.
- Godea 2010 Godea Ioan, *Arhitectura subterană*, Timișoara, 2010.
- Hasdeu 1872 Hasdeu B.P., *Istoria critică a românilor*, vol. I, 1872.
- Maier 1981 Maier Octavian Radu, *Elemente inedite privind cercetarea așezărilor și arhitecturii țărănești în vestul țării*, în Revista de Etnografie și Folclor, tomul 33, 1981, p. 311-326.
- Nesterov 2001 Nesterov Tamara, *Arhitectura locuințelor de la Orheiul Vechi*, în Revista de Etnografie, Chișinău, 2001, nr.1, p. 174-180.
- Nicolăescu- 1922 Nicolăescu-Plopșor, C.S., *Bordeiul în Oltenia. Schiță antropogeografică*, în „Buletinul Societății regale române de geografie“tom XII, București, 1922, p. 119-120.
- Plopșor
- Nițu 1992 Nițu N., *Originea și răspândirea geografică a bordeiului*, în Arhivele Olteniei, Craiova, 1992, nr.7, p. 151-159.
- Raicevich 1768 Raicevich St., *Osservazion istoriche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1768.
- Sebestyen 1987 Sebestyen Gh., *O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea*, București, 1987.
- Stan 1964 I. Stan, *Contribuții la studiul terminologiei populare românești privind construcția casei în comparație cu celelalte limbi romanice*, în Analele Universității din Timișoara, Seria Științe Filologice, II, 1964.
- Theodorescu 1987 Theodorescu R., *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol. II, București, 1987.
- Vlăduțiu 1973 Vlăduțiu Ion, *Etnografia românească*, București, 1973.

Bordei din Băilești la începutul secolului XIX

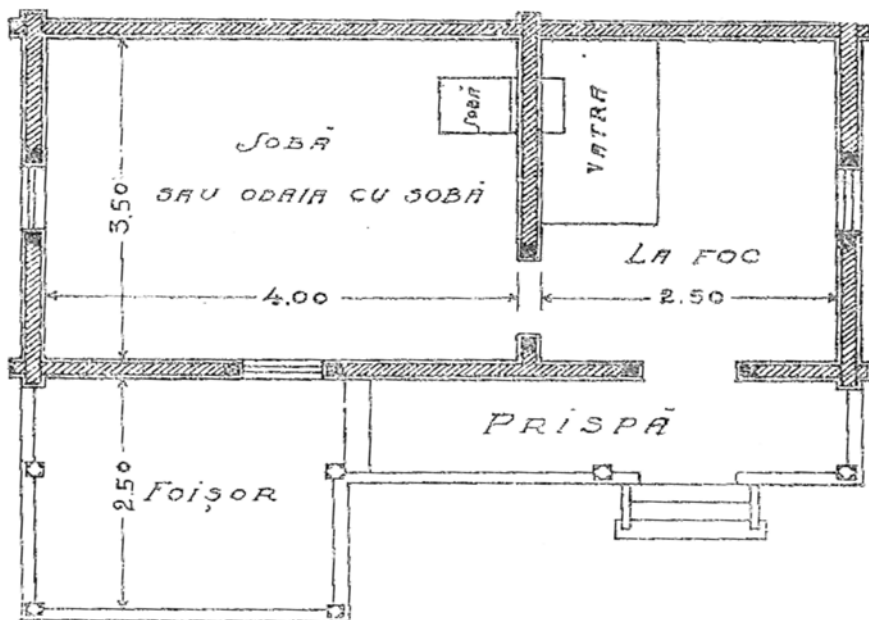
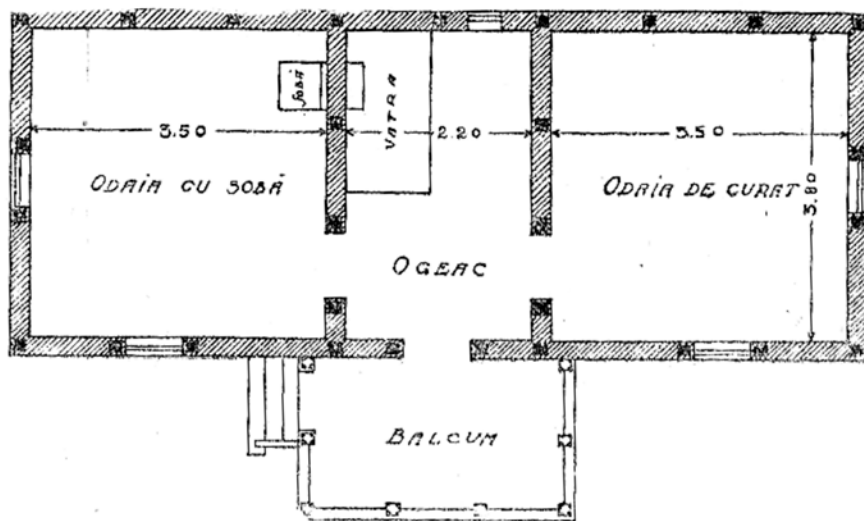
Casă țărănească din comuna Giurgița, județul Dolj, 1915

Casa țăranului mijlocăș Stan Bădele din comuna Băilești, județul Dolj, 1908

Casă de negustor grec – comuna Lipovu, județul Dolj, 1926

Schițele planurilor de casă cu două și trei încăperi din Câmpia Băileștilor la sfârșit de secol XIX și început de secol XX (reproducere după *Tipuri de Case din Oltenia*, A. Vincenz, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1925)

EXPOZIȚIA „SĂRBĂTORILE PASCALE ILUSTRATE ÎN ICONOGRAFIE”

Sabin Lungoci¹

sabintur1978@hotmail.com

Keywords: *Easter, exhibition, heritage.*

Summary: *The organization of the exhibition „Easter illustrated in iconography” has a double purpose, that is: to valorize the museum's heritage and to celebrate the most important event of the Christianity - „Easter”. To be in line with the subject of the exhibition, I thought to choose some items with a profound signification related to Easter such as crosses, icons, some furniture items and then I made a script that depicted all the stages of Jesus crucifixion and his sufferings.*

The basic subject of this exhibition is fixed around the celebration of Easter by the orthodox which represents one of the most important yearly Christian celebration that commemorates the fundamental event of The Christianity - „The Easter”.

Organizarea expoziției „Sărbătorile Pascale ilustrate în iconografie” are un dublu scop, și anume: valorificarea patrimoniului muzeal dar și sărbătorirea celui mai important eveniment al creștinătății - „Paștele”.

Tematica de bază a acestei expoziții este centrată în jurul celebrării de către creștinii ortodocși a sărbătorilor pascale, ce reprezintă una dintre cele mai importante sărbători anuale creștine care comemorează evenimentul fundamental al creștinismului. În tradiția ortodoxă, sărbătoarea Paștelui este precedată de o perioadă lungă de post, în care se comemorează evenimentele premergătoare “Învierii Domnului” - ultima săptămână din Postul Mare, numită “Săptămâna Patimilor”, ce începe cu “Duminica Floriilor”, când se sărbătorește intrarea lui Iisus Hristos în Ierusalim și se sfârșește în Săptămâna Mare. Este săptămâna în care sunt comemorate patimile lui Iisus, și anume răstignirea și moartea sa în Vinerea Mare.

Înainte de a începe să explic tematica expoziției aș vrea să multumesc tuturor celor care au pus umărul la realizarea acesteia și au făcut posibilă materializarea acestei idei. Aș începe cu domnul Deca Eugen, apoi domnul director Tulugea Claudiu, Ionuț Dumitrescu, Elena Mitrana, Leta Binder, Rotaru Rodica, Elena Jorovlea, Tiberiu Aniniș, Alina Cristea, Mina Stroe, Relu Aprodu, Marian Stroe, Alexandru Zamfir, Traian Purece, George Cerbu, Olimpia Bâjbâiac, precum și maestrului Gheorghe Dican, care a donat pentru realizarea acestei expoziții un ou frumos încondeiat din propria colecție.

Punctul de greutate al expoziției îl reprezintă expunerea centrală a două cruci și a lui Iisus răstignit pe cruce, ca leit-motiv al sacrificiului suprem prin care

¹ Sabin Lungoci, muzeograf Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

Iisus, fiul lui Dumnezeu, a salvat omenirea. Deasupra crucii avem coroana cu spini pe care soldații romani i-au așezat-o pe cap lui Iisus, atunci când acesta a început să urce Muntele Golgotei. Stropită cu sânge, va rămâne în memoria creștinilor ca una dintre umilințele aduse lui Iisus în lungul lui drum făcut pentru mântuirea oamenilor. Faptul că sunt trei cruci nu este doar un motiv de estetică ci și datorită faptului că numărul trei² este pretutindeni un număr fundamental, fatidic și plin de semnificații ezoterice și religioase. El reprezintă trinitatea - Dumnezeu, Iisus și Sfântul Duh, el exprimă o ordine intelectuală și spirituală în legătură cu Dumnezeu, cu universul și omul. Însuși faptul că Iisus a mai fost răstignit alături de doi tâlhari nu este o simplă coincidență.

În Noul Testament ne este relevat că Mântuitorul Iisus a fost răstignit pe o cruce mare de lemn și prin sacrificiul său a sfințit-o. Înainte era un simplu obiect de tortură al romanilor, și de atunci crucea³ a devenit simbolul tuturor creștinilor și semnul biruinței și al victoriei vieții asupra morții, al binelui care învinge întotdeauna răul. Crucea reprezintă astfel, prin brațul său paralel cu pământul, *superioritatea spiritului asupra materialului* sau pământului, iar stâlpul vertical al crucii reprezintă aspirația oamenilor aflați în planul terestru către Divinitate, prin mântuire. La baza crucii am presărat câteva petale roșii de trandafir ce simbolizează sângele Mântuitorului care a fost vărsat pentru spălarea păcatelor omenirii.

Pentru a reliefa importanța crucii în viața creștinilor am dedicat un întreg panou al expoziției expunerii unor coronițe din salcâm ce au fost dispuse în formă de cruce, având o dublă semnificație, și anume: aspirația omului către Divinitate prin cruce⁴, dar și reprezentarea Divinității prin cerc, figura geometrică perfectă.

În ceea ce privește crucile de masă expuse, în toate bisericile se așează Sfânta Cruce pe masa de altar.

După exemplul vieții Mântuitorului nostru, Iisus Hristos, credința creștină ne învață că fiecare om trebuie "să își poarte crucea", adică să trăiască în răbdare și smerenie, să nu își piardă niciodată speranța în ajutorul Domnului și în mântuirea sufletului. Așa cum spunea părintele Cleopa: "- Creștinii se închină și se roagă cu multă evlavie înaintea Sfintei Cruci, căci prin ea Dumnezeu ne revarsă har, dragoste și putere"⁵.

La baza crucii, aflate pe o superbă măsuță tradițională, sunt expuse ouă încondeiate prin care am vrut să ilustrez obiceiul înroșirii ouălor la ortodocși; astfel legendele creștine relatează că Maica Domnului, care venise să își plângă fiul răstignit, a așezat coșul cu ouă lângă cruce și acestea au fost înroșite de sângele care picura din rănilor lui Iisus.

Icoanele expuse de o parte și de alta a crucilor, ca elemente de simetrie, exprimă invariabil etapele suplicului suferit de Iisus Hristos pentru oameni,

² Chevalier, Gheerbrant 1995a, p. 751.

³ *Ibidem*, p. 395.

⁴ *Ibidem*, p. 295.

⁵ Cleopa 1981, p. 59.

începând cu “Cina cea de taină”, ultima cină a Mântuitorului de dinaintea răstignirii, continuând cu răstignirea și terminând cu Înălțarea. Dacă despre cruce și crucificare am menționat anterior, acum am să menționez câteva cuvinte despre Învierea Domnului, ilustrată în câteva icoane expuse. Astfel, icoana “Învierii Domnului” sau Icoana pogorârii la Iad, este ultima treaptă a scării smereniei Mântuitorului, a drumului crucii, atingere a adâncului în care zăceau dreptii Vechiului Testament, împreună cu Adam și Eva, este icoana în care *Dumnezeu Iubire* se pogoară la nivelul omului pentru ca pe om să îl ridice la înălțimea sa.

Expunerea iconografică se termină cu Înălțarea lui Iisus, despre care evanghelistul Marcu spunea că s-a petrecut după ce Hristos le-a apărut celor unsprezece ucenici ai Săi și "i-a muștră pentru necredința și împietrirea inimii lor, căci n-au crezut pe cei ce-L văzuseră înviat" și le-a poruncit să răspândească peste tot cuvântul Evangheliei, spunând: "Mergeți în toată lumea și propovăduiți Evanghelia la toată făptura" (Mc. 16,15). După ce Domnul a rostit aceste cuvinte și altele câteva, pe care Marcu le redă; "S-a înălțat la cer și a șezut de-a dreapta lui Dumnezeu. Iar ei, plecând, au propovăduit pretutindeni și Domnul lucra cu ei și întărea cuvântul, prin semnele care urmau" (Mc. 76, 1,9-20).

Ca o chintesență a Noului Testament, avem expusă într-o poziție centrală o troiță deosebit de frumos pictată în care sunt redată toate etapele sacrificiului lui Iisus.

Expoziția este completată de câteva obiecte cu o semnificație importantă în ceea ce privește sărbătoarea Paștelui – astfel, în mijlocul sălii de expoziție, pe un tetrapod de secol XVIII, se află Cartea Sacră sau Biblia, care este deschisă la capitolul din Noul Testament referitor la răstignirea lui Iisus.

Mai sunt expuse și trei piese - din nou trei - din colecția de port popular, piese ce au frumos reprezentat simbolul crucii.

Coronițele de salcie completează în mod alegoric expoziția, reprezentând “Sărbătoarea de Florii”, ce marchează intrarea lui Iisus Hristos în Ierusalim. Denumirea de Florii vine în mod eronat de la o presupusă sărbătoare a dacilor străbuni, care o celebrău în această zi pe zeița Flora și aduceau în templul acestei zeități flori și ramuri de sălcii. Originea acestei sărbători e la romanii antici, care celebrău Floraliile. Sărbătoarea a coincis cu Intrarea lui Iisus în Ierusalim iar strămoșii au păstrat de atunci doar denumirea. Când Iisus a intrat în orașul sfânt, el a fost întâmpinat ca un rege și oamenii i-au așternut crengi de măsline și finic în cale. Astfel, s-a păstrat acest simbol și credincioșii aduc ramuri de salcie cu flori care sunt sfințite.

Nu vreau să închei descrierea mea fără a menționa un ultim element deosebit de important în această alegorie, și anume “Lumina”⁶. Ca și o completare a celor trei cruce ce îl reprezintă pe Iisus jertindu-se, se află trei Mari Lumini, câte una pentru fiecare parte a Trinității. Astfel, folosul "Luminii" pentru cei ce urmează lui Hristos ca părtași la ascultarea Sa de Tatăl, și anume, pe calea pe

⁶ Chevalier, Gheerbrant 1995b, p. 236.

care El îi îndrumă către înviere, este slava Învierii: "Cel ce crede are viață veșnică și la judecată nu va veni, ci s-a mutat din moarte la viață".

Dar „Lumina” cea mare este chiar Iisus, care, în expoziția mea, are o poziție centrală și care, prin cele trei lumini strategic plasate, potențează și scoate în evidență cum nu se putea mai bine tematica acestei expoziții.

Înainte de a iniția această expoziție “era Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu, în el era viața și viața era lumina oamenilor. Lumina luminează în întuneric și întunericul nu a biruit-o⁷”.

Bibliografie

Biblia	1991	Biblia, Editura Quiet Hour, California, USA.
Chevalier, Gheerbrant	1995a	Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, <i>Dicționar de Simboluri, Volumul I, A-D.</i>
Chevalier, Gheerbrant	1995b	Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, <i>Dicționar de Simboluri, Volumul II, E-O.</i>
Cleopa	1981	Cleopa Ilie, <i>Despre Credința Ortodoxă.</i>

Fig. 1 Aspecte din expoziție

⁷ Biblia 1991, p. 1055.

ASPECTE ALE EDUCAȚIEI PENTRU PATRIMONIUL ETNOGRAFIC ÎN CADRUL RELAȚIEI MUZEU–ȘCOALĂ PRIMARĂ

Florentina Pleniceanu¹

florentinapleniceanu@yahoo.com

Keywords: *primary school, museum, education, heritage.*

Abstract: *Aspects of education for ethnographic heritage in the museum – primary school relation. The project presents the educational development of the local ethnographic heritage using methods of formal education. The activities have created a strong connection between schools and the Iron Gates Region Museum from Drobeta Turnu Severin because the museum's role in education was better understood.*

O primă analiză asupra modului de prezentare a unei expoziții de bază din muzeu relevă faptul că aceasta se face avându-se permanent în vedere vârsta publicului vizitator, una din preocupările de bază ale muzeografului fiind punerea în valoare a patrimoniului muzeal într-un mod corespunzător.

Metodele folosite, bazate pe observația îndelungată și pe experiențe, au un caracter rațional și se aplică de la caz la caz, acestea se generalizează sau se individualizează în funcție de profilul secției vizitate, de obiectivele propuse, de caracteristicile psiho-pedagogice ale grupului de copii. Cum, în cazul de față, vizitatorul am stabilit că este școlarul de vârstă mică, vom prezenta metodele de desfășurare a unor întâlniri cu caracter instructiv-educativ în secția de Etnografie și Artă Populară a Muzeului Regiunii Porților de Fier.

Expoziția este organizată tematic, cu valențe didactice și are avantajul dovezilor palpabile, tridimensionale, conferind muzeului capacitatea de a prezenta sinteze referitoare la cultura materială și spirituală iar relațiile interinstituționale scot în evidență căi de colaborare, mijloace și metode care trebuie însușite și aplicate diferențiat.

Pornind de la vizita tradițională, planificată sau inopinată, orice școală poate concepe și realiza acțiuni împreună cu muzeul, propunându-și concret scopul, tematica și modul de îndeplinire a obiectivelor propuse.

Materialul didactic, de data aceasta, va fi *obiectul de patrimoniu* iar o metodă eficientă de pregătire a elevilor este stârnirea curiozității, adică învățarea prin descoperire.

La prima vedere, expoziția de Etnografie și Artă Populară este pentru copii o colecție de obiecte, fiecare cu o denumire, despre fiecare existând informații: proveniență, mod de realizare, datare, valori neconștientizate, a căror denumire populară poate nu o vor ține minte; vor rămâne însă cu îndemnul de a respecta valorile tradiționale și vor înțelege că acestea dovedesc relația omului cu mediul, timpul și spațiul.

¹ Florentina Pleniceanu, muzeograf, Muzeul Regiunii Porților de Fier.

Pentru școlarul mic, expoziția se particularizează narativ, *povestirea* fiind cea care asigură asimilarea informației la clasele I-IV. Este metoda care nu exclude însă *explicația* și care respectă ordonarea obiectelor în timp și spațiu.

Expunerea, o altă metodă importantă a educației în muzeu, înseamnă un volum mare de informații pe care muzeograful le aduce într-un cadru stimulat care contribuie la dezvoltarea imaginației prin numeroasele obiecte prezentate în modul care se stabilește de comun acord cu dascălul. Este metoda folosită de dascălul care trebuie să fie documentat asupra patrimoniului muzeal sau de către muzeograful familiarizat cu practica pedagogică. Se poate spune că este metoda cea mai des folosită în activitățile din cadrul unui parteneriat educațional.

Dacă învățătorul stabilește că vârsta nu este un impediment, muzeograful generează discuții care transformă expunerea în *dezbateri*. Copiilor li se permite întreruperea firului de vizitare și revenirea la anumite obiecte ori de câte ori doresc, lucru care face ca învățarea în muzeu să fie mai plăcută decât cea de la clasă și să pară neorganizată din cauza mișcărilor produse în expoziție.

Întrucât școlarii sunt obișnuți să pună și să răspundă la întrebări, nu va fi o noutate *conversația* (dialogul), metodă prin care muzeograful îi antrenează în învățarea în muzeu și dacă libertatea curiozității lor nu este limitată, putem spune că și la muzeu s-a folosit *demonstrația*, metodă care, de asemenea, este des folosită la clasă.

Curiozitatea și interesul sunt trăsături care la vârstele mici cer un răspuns imediat. De aceea, atunci când sunt în expoziție, le este permisă revenirea ori de câte ori doresc la anumite obiecte. Acestea în mod sigur sunt expodate cu formă și culoare vie, interesante pentru vârsta mică doar pentru aspectul exterior și pentru care formulează întrebări a căror natură este euristică. Intervine talentul de pedagog al muzeografului care explică cum și în ce fel obiectele prezentate în expoziție sunt lucrurile care ne-au dat identitate națională, mod de viață și cultură.

Jocul, utilizat tot mai mult în ultimii ani ca metodă de învățare, constituie un mod de a transmite informații greu accesibile școlarului mic și în muzeu, unde semnificația strict pedagogică permite înțelegerea relațiilor de la simplu la complex, iar dacă jocul este folosit în timpul unei *excursii tematice*, cu atât mai mult muzeul devine pentru copii prietenul care oferă informații folositoare într-un mod pe care îl vor prefera în fața activităților de învățare desfășurate la clasă.

Pentru a proba metodele amintite am inițiat un proiect asociat expoziției de bază din secția de Etnografie și Artă Populară, *Satul tradițional mehedințean văzut prin ochii copilului*, (v. Anexa I) căruia i-am subsumat o primă serie de activități, toate menite să explice pe înțelesul școlarului mic portul popular, tradițiile, meșteșugurile, obiceiurile din satul mehedințean de odinioară, să cultive dragostea pentru acestea și să dezvolte sentimentul de respect pentru valorile tradiționale.

Activitățile s-au desfășurat conform metodologiei prezentate în proiect, întocmindu-se o fișă de lucru pentru fiecare activitate (v. Anexa II). Rubricația fișelor este următoarea:

- locul desfășurării;
- muzeograf organizator;
- colaboratori;
- tema;
- scopul;
- metode folosite;
- descrierea activității;
- rezultate.

Metodele prezentate în activitățile realizate cu școlarii de vârstă mică asigură creșterea eficienței procesului de învățământ și deopotrivă a acțiunii cultural-educative. Prin relația permanentă cu muzeul, învățământul câștigă formarea personalității complexe a copilului antrenându-l în activități cultural-educative într-un cadru și cu mijloace optime obținute prin efortul conjugat al dascălului și muzeografului.

Un alt câștig al acestor activități a fost transmiterea celor văzute și învățate despre satul tradițional de către copiii părinților, fraților, câțiva părinți relatând cum acasă copiii încearcă să realizeze vase din lut așa cum li s-a explicat în muzeu și cum li s-a arătat în atelierul olarului cu ocazia excursiei tematice organizată de muzeu. Excursia a constituit un prilej de cunoaștere a zonei în care trăiesc, o posibilitate de a culege informații despre oamenii locului și un mijloc de recreere într-un mod constructiv.

Activitățile stabilite pentru anul școlar 2009–2010 s-au încheiat cu un chestionar la care copiii au răspuns ușor, lucru ce dovedește un câștig pentru ei și pentru muzeu, construindu-se astfel o relație solidă între cele două instituții educaționale.

Prin valorificarea expoziției de Etnografie și Artă Populară a muzeului severinean, în activitățile proiectului amintit am încercat să facem dovada educației prin intermediul culturii, a faptului că impactul cu obiectul de patrimoniu prezentat de muzeu crează contextul ce favorizează o educație complexă.

Anexa I – Proiect asociat expoziției de bază din Secția de Etnografie și Artă Populară a Muzeului Regiunii Porților de Fier

Perioada de desfășurare: 12 aprilie – 14 mai 2010

Satul tradițional mehedințean văzut prin ochii copilului

Muzeul Regiunii Porților de Fier	Școala cu cls. I-VIII Teodor Costescu	Școala cu cls. I-VIII Șișești
Secția de etnografie și artă populară	Drobeta Turnu Severin	Muzeul școlar Dragoș Ebetiuc Șișești
Drobeta Turnu Severin		
Director, Dr. Sorina Matacă	Director, Prof. Petruța Lăpădat	Director, Prof. Adriana Burcu

Metodologie:

- Vizită în secția de Etnografie și Artă Populară;
- Expuneri tematice:
 1. portul popular – însemn al identității culturale;
 2. instalații tehnice țărănești;
 3. meșteșuguri.
- Interviuri realizate de către elevi cu cele mai vârstnice persoane din familie;
- Prezentarea unei colecții de Artă Populară pe suport electronic;
- Vizită la Muzeul de istorie și etnografie „Dragoș Ebetiuc” din Șişești;
- Prezentarea unui meșteșug practicat în trecut și în prezent într-un atelier de olărit din com. Șişești;
- Microexpoziția de obiecte vechi aparținând familiei fiecărui copil;
- Lecturi, povestiri, activități artistico-plastice;
- Program artistic.

Obiective:

- Redescoperirea și promovarea valorilor tradiționale strămoșești;
- Cunoașterea și înțelegerea de către elevi a tradițiilor mehedintene;
- Cultivarea dragostei pentru tradițiile, obiceiurile din satul mehedintean;
- Dezvoltarea sentimentului de respect și apreciere a valorilor.

Argument: Tradiția, obiceiurile, portul și folclorul sunt comori inestimabile care definesc un popor.

Grup țintă: Elevii din învățământul primar.

Activitățile se vor desfășura în spațiile Muzeului Regiunii Porților de Fier, în sala de clasă a Școlii Teodor Costescu în care învață elevii clasei a IIIa A, în sala Muzeului „Dragoș Ebetiuc” din Șişești, într-un atelier de olărit din com. Șişești.

Toate activitățile însoțite de fotografii vor fi prezentate într-un pliant.

Florentina Pleniceanu, muzeograf – Muzeul Regiunii Porților de Fier.

Tamara Sîrboiu, institutor – Școala cu clasele I – VIII - Teodor Costescu.

Titu Dinuț, profesor – Școala cu clasele I – VIII - Șişeti.

Anexa II – Fișe de activitate

Fișa 1

Locul de desfășurare: Drobeta Turnu Severin, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Expoziția de Etnografie și Artă Populară.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sîrboiu, institutor; elevii clasei a IIIa A, Școala Theodor Costescu.

Tema: Portul popular – însemn al identității culturale.

Scopul: cunoașterea caracteristicilor portului popular mehedintean.

Metode folosite: descrierea, conversația, exercițiul (desene cu personaje în costume populare).

Descrierea activității: Copiii au vizitat expoziția de bază a secției de Etnografie și Artă Populară. Ghidajul particularizat, puternic narativ, s-a transformat în conversație, elevii punând întrebări și aducând informații despre piesele costumului popular îmbrăcat uneori și azi la nedeile din satele unde trăiesc bunicii lor.

Rezultate: Impresiile acumulate au fost descoperite de doamna învățătoare Tamara Sîrboiu în desenele realizate de copii cu diverse ocazii.

Fișa 2

Locul de desfășurare: Drobeta Turnu Severin, centrul orașului în sărbătoare.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sîrboiu, institutor; elevii clasei a IIIa A, Școala Theodor Costescu.

Tema: prezentarea meșteșugurilor practicate de meșterii populari din țara noastră.

Scopul: dezvoltarea respectului pentru valorile tradiționale ale creației populare; dezvoltarea simțului artistic și a spiritului practic.

Metode folosite: vizitarea târgului de meșteri populari organizat de Muzeul Regiunii Porților de Fier în cadrul *Zilelor Severinului*, sărbătoarea orașului.

Descrierea activității: Punctul de pornire a activității a fost sala de expoziție a secției de Etnografie și Artă Populară a Muzeului Regiunii Porților de Fier, unde li s-a vorbit copiilor despre prelucrarea lemnului, industria casnică textilă, prelucrarea metalului. Târgul a fost binevenit întrucât aici copiii au putut vorbi cu meșterii populari, li s-a permis atingerea obiectelor expuse și un moment extraordinar a fost întâlnirea cu meșterii renumiți din Bucovina, care le-au vorbit despre încondeierea ouălor, după ce și ei au prezentat într-o minunată expoziție ouăle încondeiate la atelierele de lucru organizate pentru dezvoltarea sentimentului de respect față de sărbătorile creștinătății și față de ingeniozitatea și priceperea dovedite de țaranul român în actul de creație artistică (în care a transformat obiectul necesar din casa și gospodăria sa).

Rezultate: Rezultatul a fost cel sperat, copiii reușind să constate singuri diferența dintre obiectele expuse de meșterii adevărați și cele expuse de comercianți.

Fișa 3

Locul de desfășurare: Drobeta Turnu Severin, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Expoziția de Etnografie și Artă Populară.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sîrboiu, institutor; elevii clasei a IIIa A, Școala Theodor Costescu.

Tema: Instalații tehnice țărănești.

Scopul: creșterea interesului pentru măturile păstrate de-a lungul timpului.

Metode folosite: explicația, discuția.

Descrierea activității: Pornind de la asemănarea cu o casă pe care copiii au găsit-o la moara cu ciutură, am prezentat materialul și elementele din care este realizată moara, modul de funcționare a acesteia.

Rezultate: După discuțiile despre mijloacele rudimentare avute la îndemână de străbunii noștri, copiii și-au exprimat admirația față de țaranul

român și, sub impresia celor văzute și auzite, au confirmat cum s-au priceput mai bine rolul muzeului în educație.

Fișa 4

Locul de desfășurare: Com. Șișești, Muzeul școlar *Dragoș Ebetiuc*, Școala generală.

Atelierul ceramic al primăriei com. Șișești, jud. Mehedinți.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sîrboiu, institutor; elevii clasei a IIIa A, Școala Teodor Costescu, Titu Dinuț, profesor, Școala cu clasele I – VIII Șișești, Sebastian Popescu – meșter popular.

Tema: Meșteșuguri tradiționale.

Scopul: prezentarea unor străvechi meșteșuguri practicate și azi în satele mehedințene.

Metode folosite: excursia tematică.

Descrierea activității: În muzeul școlar, copiilor le-au fost prezentate o serie de obiecte care dovedesc istoria locului, li s-a vorbit despre meșteșugul practicat de câțiva localnici și azi și au asistat la procesul de obținere a unui obiect de lut în atelierul olarului.

Rezultate: Interesați de tot ce au văzut și au auzit, au hotărât ca în viitor să viziteze ateliere unde pot vedea cum s-a lucrat tot ce au văzut în muzeul severinean, în muzeul școlar de la Șișești și tot ce au mai găsit și recunosc a fi obiecte lucrate tradițional în casele bunicilor.

Fișa 5

Locul de desfășurare: Drobeta Turnu Severin, Școala Teodor Costescu, clasa a IIIa A.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sîrboiu, institutor; elevii clasei a IIIa A, Școala Teodor Costescu.

Tema: prezentarea unei colecții de Artă Populară pe suport electronic.

Scopul: sensibilizarea copiilor pentru a deveni păstrători ai portului și meșteșurilor tradiționale.

Metode folosite: vizionarea înregistrărilor pe CD a colecției de obiecte de Artă Populară a familiei Doina și Teodor Grigore; discuții.

Descrierea activității: În sala de clasă, împreună cu doamna învățătoare, am pregătit vizionarea unui CD, înregistrare care a demonstrat copiilor pasiunea colecționarilor particulari pentru arta populară românească.

Rezultate: Cumpărate sau primite de pe teritoriul țării și din afara sa, obiectele expoziției prezentate au arătat copiilor în primul rând unitatea tehnicii de realizare a multora dintre ele, iar similitudinile descoperite la obiectele tradiționale românești și cele străine au trezit curiozitatea copiilor.

Fișa 6

Locul de desfășurare: Drobeta Turnu Severin, Școala Theodor Costescu.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sîrboiu, institutor; elevii clasei a IIIa A, Școala Theodor Costescu.

Tema: Amintiri din casa bunicilor.

Scopul: realizarea unei microexpoziții de obiecte vechi aparținând familiei fiecărui elev, prezentarea interviurilor pe care elevii le-au luat membrilor mai în vârstă ai familiilor lor.

Metode folosite: discuții despre ingeniozitatea și priceperea oamenilor care au lucrat obiectele expuse.

Descrierea activității: În sala de clasă, copiii au încercat realizarea unei microexpoziții cu obiecte găsite în casele bunicilor care trăiesc în satele mehedințene și au povestit ce au aflat de la aceștia despre obiceiurile și meșteșurile practicate aici.

Rezultate: După toate activitățile prevăzute în proiect, printr-un chestionar prin care am verificat eficiența orelor petrecute împreună cu copiii, am avut surpriza plăcută să aflăm că mulți dintre ei își doresc să lucreze peste ani în muzeu. De ce? Răspunsul a venit din partea unei fetițe care a constatat că muzeul, prin activitățile sale, demonstrează vocația educațională pe care o are.

Fișa 7

Locul de desfășurare: Muzeul Regiunii Porților de Fier, expoziția de Etnografie și Artă Populară.

Muzeograf organizator: Florentina Pleniceanu.

Colaboratori: Tamara Sirboiu, institutor, elevii clasei a IIIa A, Școala Teodor Costescu.

Invitați: Oana Nicoleta Pîrvan, meșter popular, Irina Zoican, interpret de muzică populară.

Tema: Întâlnirea cu creatorul popular.

Scopul: apropierea de valorile culturii tradiționale prin arta spectacolului și prin dialogul cu creatoarea populară.

Descrierea activității: În spațiul expoziției de bază din secția de Etnografie și Artă Populară, elevii au prezentat într-o scenetă secvențele unei șezători tradiționale și, cum copiii rezonează la frumos, au lucrat, au cântat și au jucat așa cum li s-a povestit că se-ntâmpla la șezătoarea din satul de odinioară.

Rezultate: S-a constatat interesul sincer pentru mai buna cunoaștere a tradițiilor și obiceiurilor din zona în care locuiesc.

DUMNEZEU ȘI MEȘTERUL SĂU, DUMITRU ȘCHIOPU

Ioan St. Lazăr¹

antimivireanul@hotmail.com

Keywords: *tribute, in memoriam Dumitru Șchiopu, craftsman, pottery.*

Summary: *This article pays tribute to the craftsman Dumitru Șchiopu, from Vlădești, who is well known for his talent in making pottery.*

A murit meșterul Dumitru Șchiopu, marele olar din Vlădești și lumea e mai săracă fără un om dintre cei rari, cu niște mâini fermecate, cu niște ochi iubitori de viață înțeleaptă, cu o inimă de artist adiat de harul Duhului Sfânt. A murit și el ca orice om, vestea e fără leac de întors, dar n-a murit ca artist, fiindcă ceea ce a făcut el, s-a înscris pe răbojul nevăzut care ne urcă faptele în cer, dacă prin ele am adus lumii, cum zicea Brâncuși, *bucurie curată*.

Vestea, însă, mă întristează mult, fiindcă devine implacabilă una din marile neîmpliniri ale vieții mele: aceea de a nu fi apucat să scriu o carte despre Meșter, așa cum sufletul meu a vibrat lângă arta lui și la firea lui omenească (și nu numai!). Credeam - cu inimă de tânăr - că am, că avem tot timpul în față, că ne puteam reîntâlni ades ca să tăifăsuim despre viață și despre rostul, nu doar utilitar, al artei, din vechime și până azi și mai apoi; pentru că el, Meșterul, mi se părea a fi un om al tuturor vremilor, mișcându-se calm și zâmbitor prin ele, în pofida răutății lor.

Acum, când pârjolul din aer i-a ajuns la inimă și i-a oprit-o, nu i se mai mișcă, iar eu, cu inima mea prea ușor tensionată de emoții și de vipie, nu am curaj (nu am voie!) să-l duc la locul de veci, regret mult că nu-i strâng mâna și nu-i sărut fruntea la despărțire decât cu sufletul. Știu, însă, că mă iartă, fiindcă ne-am cunoscut și prețuit lăuntric.

L-am iubit pe nea Mitrică Șchiopu ca pe ruda mea ancestrală, pe care, proaspăt venit din lunca Dunării, o regăseam în târâmul Vâlcei și nu mă săturam să-mi bucur ființa în preajma lui, a luminii din oalele sale și a luminii din ochii lui vii, șugubeți, buni. În acea (trecută) tinerețe, veneam aproape săptămânal la bătătura lui, în atelierul lui, în casa lui. Nu doar ca să merg la râpa cu argilă ori să încerc la roată și la foc sau să ne odihnim cu o licoare de prună și o mămăligă cu ouă și brânză, cât mai ales pentru vorba lui vioaie și înțeleaptă, ca din proverbe, cu care ticluia ale vieții sau pentru înțelesurile proprii și cuvintele noi pe care le dădea vaselor lui, ornamentelor lor. Părea că din lumina revărsată peste dealurile și văile din jur, din freamățul pomilor ori din mai departele șopot al râului din vale, aduna semne (și însemne!) inspirate și le așeza pe vasele lui, iar ceea ce știam ca fiind simboluri solare, vegetale, acvatic, figurative ori geometrice dobândeau alte nume, ale locului: melcul, brăduțul, șarpele ș.a.m.d.; păreau concrescute odată cu lumea satului și întipărite pe oale, cu un cod vechi, mereu nou, întruchipând această lume pe care el, prin târguri, o ducea mai

¹ Ioan Șt. Lazăr, conferențiar universitar doctor, Universitatea din Pitești.

departe, în lumea largă, unde oricine, după putință, și-o imagina și năzuia să o vadă îndeaproape.

Așa eram și eu cumva, îndrăgostit de albul luminos al angobei, de închipuitele (și stilizatele!) siluete feminine ale amforelor, de formele pântecoase ale ulcioarelor brune cu decor gălbui, de inventivitatea lucrării plosca cu patru brațe - *a lui Vărzache* ! -, pe care nea Mitrică a făcut-o cu opt brațe (!), dar mai ales de neîntrecutele păsăruici și animale de toate felurile, pe care Meșterul le iscodea din lut și cărora le da o expresie ca și naturală (din *Fiziolog?*), ca și cum ele ar fi stat să vorbească, să spună (omenește) un gând, o intenție iar el le-ar fi "încremenit" astfel, pe veci, în dorința cuvântului. Cum să nu vin din stresul serviciului pe dealul lui nea Mitrică, în acest univers ce părea o altfel de *Facere*, ludică, a omului glumind cu Dumnezeu, care-i gusta gluma, încât și copiii, băiatul și fata, se jucau la fel sub zâmbetul Celui de Sus?!

Și erau acestea după ce *a zis Dumnezeu: să fie lumină! Și s-a făcut lumină* (lumea-lumină!). *Și a văzut Dumnezeu că este bună lumina . . .* Și a-nțeleș, mai apoi, și Meșterul meu cât de bună (frumoasă) e lumina și a acoperit cu albul ei angobat pământul vaselor lui, irizând bucuria ei (cosmică) între oameni. La izvorul acesta alb, desfășurat pe multiple forme din lut mi-am hrănit sufletul, el mi-a intrat în interstițiile firii (încât mă întreb, iată, acum: oare albul copertilor de la cărțile mele nu-mi vine tot de la Meșterul de Sus și de la cel de jos?!).

Și încă mai multe aș vrea să spun, tot acum, să evoc, să invoc . . . Precum ivirea unei constelații în lumina universului, nea Mitrică așeza, în albul vaselor sale, câte o compoziție (în ritm de trei), îngemănând în simbolul ei semne ale elementelor primordiale (aerul, apa, focul, pământul) ori numai ale Cerului și Pământului - doruri alipite, cum soarele cu pomul sau Dumnezeu cu omul . . . Nu mă săturam să tâlcuiesc însemnele cu care, după un rit străbun, învestea și înfrumuseța vasele - creația lui! -, iar nea Mitrică, mirat cumva de "năzdrăvăniile" mele, se bucura că lumea lui va fi fost atinsă în zori de Pasărea Măiastră.

Așa era atunci - *o lume ce gândea în basme și vorbea în poezii* . . . Pe când Meșterul meu, minunându-se de câte a făcut și i-a arătat Dumnezeu, se încerca și el, cum am spus, într-o *imitatio* ludică, să facă la fel, iar Dumnezeu îl îngăduia, zâmbind și minunându-se, la rândul lui, de cât suflet încorpora nea Mitrică în creaturile noi, încât mai-mai să le însuflețească și să le facă să cuvânte. Nu-l dăruia, însă, cu harul acesta, iar aceasta, nu pentru că Dumnezeu ar fi putut fi temător de concurență (nea Mitrică era om al Bisericii și faptele lui le dăruia Celui de Sus!), ci pentru că dorea să le împietrească (aș putea spune) așa, ca mărturie despre puterile (și limitele) Meșterului, despre sufletul lui iubitor de lume - lumină. Dumnezeu știa că el nu se sumește ca Lucifer, că meșterește în joacă și cu dragoste de frumos și tot astfel o fac, imitându-l, și copiii lui; îi plăcea lui Dumnezeu să vadă mereu, din generație în generație, acest joc de-a creația și nu o dată, invizibil, se pogora și El alături, cum altă dată Iisus.

Și a văzut Dumnezeu că lucrarea Meșterului său e întreagă și bună. Și a fost

seară și a fost dimineață. Și și-a zis Dumnezeu: Îi las pe cei tineri să înfrumusețeze și ei Pământul iar pe nea Mitrică (așa-i zicea și Dumnezeu, ca noi!), drept răsplată, îl iau cu Mine în Cer, să-i dau tinerețe veșnică, fiindcă e multă nevoie și acolo de joaca lui creativă, legând ale Pământului cu ale Cerului.

N-a murit meșterul Dumitru Șchiopu! Ne-om duce toți acolo și-l vom revedea în atelierul și în bătătura și în târgul de Sus!

UN REGISTRU AL APOSTOLILOR APROAPE COMPLET AFLAT ÎN COLECȚIA DE ARTĂ VECHĂ ROMÂNEASCĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN “AURELIAN SACERDOȚEANU” VÂLCEA

Diana Mirea ¹

scrociob_diana@yahoo.com

Keywords: *painted icons on wood, Christ disciples, register.*

Summary: *In this paper, I presented a „register” of Christ disciples almost complete (ten disciples), found in the Aurelian Sacerdoțeanu Valcea County museum, with wood painted icons from a church from Pietrari. The icons were dated in the first half of the eighteenth century, painted by an unknown author. With several distinct features, they are a good example of the religious art of the time, a reason why they were selected for this article.*

Perioada de după moartea lui Constantin Brâncoveanu este un moment foarte interesant din punct de vedere istoric și artistic pentru Țara Românească. Cunoscătorilor în domeniul istoriei artei le este familiară înclinația spre rusticizare, reprezentări realiste sau excesul decorurilor caracteristice picturii care s-a păstrat din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul celui de-al al XIX-lea². Ele au circulat alături de moștenirea școlii brâncovenești de la Hurez care a rămas încă pentru mult timp în conștiința zugravilor. În acest context, ne oprim atenția asupra atelierului din Pietrari unde observăm personaje care ocupă o suprafață destul de mare, simple, având chipuri diferite și culori luminoase. Zugravii acestei zone au pictat alături de alte biserici, biserica Sfânta Paraschiva din Pietrari de Jos, comuna Pietrari³ și schitul Climent⁴ din aceeași comună, unde sunt menționați zugravii Gheorghe cu fratele său Andrei și Danciu Filip⁵.

În colecția de Artă veche românească de la Muzeul Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea există doar o mică parte a creațiilor vremii, ele fiind suficiente pentru a evidenția tendințele picturii din acei ani. Datând din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, chiar de la una dintre bisericile din Pietrari au fost aduse în muzeu zece icoane. Ele reprezintă aproape întreg registrul apostolilor, parte a iconostasului, fiind realizate în tempera pe lemn. Se pare că aceste icoane au fost aduse în colecție în anul 1982, dacă luăm în considerare câteva fișe de conservare mai vechi⁶. Icoanele îi reprezintă pe apostolii Filip,

¹ **Diana Mirea**, conservator, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, doctorand în istorie, Universitatea „1 Decembrie” Alba-Iulia.

² Aceste caracteristici sunt amintite și studiate în lucrările generale de istoria artei.

³ Bălan 2005, p. 764-770 menționează această biserică.

⁴ Iosifaru 2008, p. 73-74 oferă mai multe detalii.

⁵ Crețeanu 1980, p. 89-92 îi menționează pe acești zugavi dar separă numele lui Danciu Filip ca fiind doi zugravi diferiți.

⁶ De exemplu, fișa de conservare nr. 148 concepută pentru icoana cu nr. inv. 283 reprezentându-l pe Sfântul Ap. Matei și aflată în documentele muzeului.

Iuda, Iacov, Petru, Luca, Ioan, Pavel, Andrei, Vartolomeu și Matei. Autorul, ca și alții din această perioadă, a rămas anonim probabil din convingerea de a practica umilința. Dimensiunile lor sunt apropiate lungimii de 38 cm și lățimii de 28 cm iar datele tehnice pot continua⁷.

Prima dintre aceste icoane, dacă le analizăm conform numărului de inventar⁸, este *Apostolul Filip*. El este înfățișat trei sferturi, ușor îndreptat spre stânga imaginii, ținând o filacteră pictată cu alb, înfășurată, cu ambele mâni. Reprezentarea sa respectă indicațiile tradiționale iar Filip este tânăr, are sprâncene arcuite, părul castaniu, ondulat, tuns și nu are barbă sau mustăți⁹. Apostolul are o atitudine elegantă. El este îmbrăcat în tunică pictată cu verde și mantie roșu ocru prinsă pe o parte, cu falduri bogate, drepte sau rotunjite cu umbre și lumini. Fondul pe care au fost zugrăviți apostolii din toate icoanele acestei serii, deși nu mai este luminos, de aur, ca în secolele trecute, ci este pictat simplu cu roșu și verde cu motive florale albe, reprezintă personajul într-o lume spiritualizată.

*Apostolul Iuda*¹⁰, cunoscut ca ruda Domnului, a fost fiul dreptului Iosif din căsătoria sa anterioară cu Salomeea. Apostolul este reprezentat trei sferturi, ușor îndreptat spre dreapta imaginii, ținând o filacteră înfășurată cu ambele mâni. Remarcăm că, urmând caracteristicile altor icoane din seria de apostoli provenind de la biserici diferite, deși sunt înfățișați ca personaje centrale al icoanei, nici unul dintre ei nu este prezentat frontal iar privirea este laterală. Apostolul este tânăr, are părul castaniu, ondulat și nu are barbă sau mustăți. El este îmbrăcat în tunică pictată cu verde și mantie cu ocru prinsă pe o parte. Veșmintele au falduri multe, ample, drepte sau rotunjite cu umbre și lumini.

Apostolul Iacov, fiul lui Zevedeu, este reprezentat trei sferturi, ocupând o mare parte din suprafața lucrării, ușor îndreptat spre stânga și ținând o filacteră cu ambele mâni¹¹. Are fața frumos pictată, ascetică. Părul este castaniu, ondulat, barba, mustățile tunse iar ochii sunt mari, pătrunzători, privind în fața sa. El cugetă la probleme de natură duhovnicească, la fel ca și ceilalți apostoli din această serie. Apostolul Iacov este îmbrăcat în tunică verde și o mantie pictată cu ocru-roșu prinsă pe un umăr. Faldurile veșmintelor sunt multe, ample, drepte sau rotunjite cu umbre și lumini creând o icoană puternic conturată.

Apostolul Petru este grizonat și are trăsături care degajă bunătate¹², scoțând în evidență iubirea sa față de semenii. Este reprezentat trei sferturi, cu corpul

⁷ Panou de lemn din esență moale, navă, schiță incizată, grund alb, aur, tempera emulsie grasă, verni, inscripții cu alb, ramă pictată cu ocru (sau cu aur acoperit cu depuneri dar acest lucru se poate dovedi în urma analizelor de laborator) și roșu, fond împărțit în două registre pictate cu roșu și verde cu motive florale albe, nimb pictat cu ocru (sau cu aur acoperit cu depuneri) .

⁸ Nr. Inv. 268.

⁹ Dionisie din Furna 2000, p. 149.

¹⁰ Nr. Inv. 269.

¹¹ Nr. Inv. 276.

¹² Nr. Inv. 277.

îndreptat spre stânga sa și cu mâna dreaptă face un gest. În mâna stângă pare a ține o filacteră. Apostolul este îmbrăcat într-un veșmânt ocru de la brâu în jos, bogat drapat, cu pliuri puse în evidență cu nuanțe diferite de la siena arsă, ocru și alb. Tunica este de culoare violet în umbră mergând până la tonuri de negru și accente care merg în lumină până la alb. Culoarea a fost aplicată în pastă destul de groasă, ca și pelicula de verni, dând forță icoanei, lucru observabil la toate icoanele din această serie. Sfântul Apostol Petru este prăznuit împreună cu Sfântul Apostol Pavel pe data de 29 iunie deoarece în această zi amândoi au fost martirizați în Roma.

Personajul prezentat în această icoană, *Apostolul Luca*¹³, este cel care se pare că a pictat pentru prima dată chipul Maicii Domnului. Apostolul are atribute tradiționale: este tânăr, are părul, barba și mustața castanii, tunse¹⁴. Blândețea și respectul îl caracterizează, cucerind credinciosul. El este reprezentat trei sferturi, privește ușor în sus, corpul său este ușor îndreptat spre stânga imaginii, ținând o filacteră înfășurată cu ambele mâini. Apostolul este îmbrăcat într-o tunică verde și o mantie de culoare roșie, bogat drapate, cu pliuri puse în evidență cu nuanțe diferite.

Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan este reprezentat trei sferturi¹⁵, ușor îndreptat spre dreapta sa, ținând Evanghelia cu ambele mâini, închisă, mâna dreaptă fiind aproape acoperită de manta. Are fața frumos pictată cu linii rotunjite, armonioase. Are ochii mari, este ușor pleșuv, are barba și mustățile lungi, grizonate. Ca și ceilalți apostoli din această serie, lucru obișnuit de altfel în reprezentările iconografice ale sfinților, el a descoperit liniștea interioară și înțelepciunea. Ioan este îmbrăcat în tunică verde și o mantie de culoare ocru prinsă pe o parte. Reprezentate conform indicațiilor tradiționale, veșmintele au falduri multe, ample, verticale sau rotunjite cu umbre și lumini puternic conturate.

*Apostolul Pavel*¹⁶ este recunoscut pentru călătoriile sale în care a propovăduit Evanghelia, atât în Asia, cât și în Europa. Are fruntea înaltă, caracteristică unui înțelept, este pleșuv, cu părul tuns și barba lungă, castanie. Trăsăturile sale sunt vesele, degajând bunătate. Sub caracteristicile indicate de erminii și respectarea hieratismului specific picturii bizantine; în toate chipurile prezentate am descoperit personaje create de un pictor influențat de realism, care au suflet și au caractere diferite. Apostolul este reprezentat trei sferturi, cu corpul ușor îndreptat spre stânga imaginii și ține Evanghelia, închisă, la piept cu amândouă mâinile. El este îmbrăcat într-o tunică verde și o mantie pictată cu ocru, bogat drapate, cu pliuri drepte sau rotunjite puse în evidență cu nuanțe diferite.

¹³ Nr. Inv. 278.

¹⁴ Dionisie din Furna 2000, p. 149.

¹⁵ Nr. Inv. 279.

¹⁶ Nr. Inv. 280.

Apostolul Andrei cel dintâi chemat¹⁷, fratele lui Petru, este bătrân, cu părul dezordonat, mustățile și barba albe, despărțite în două și are trăsături ascetice dar senine care degajă bunătate. Este reprezentat trei sferturi, având corpul ușor îndreptat spre dreapta și fața ușor îndreptată spre stânga imaginii, fapt care exprimă o mișcare dinamică. El ține o filacteră înfășurată în mâna dreaptă și face un gest cu mâna stângă. Apostolul este îmbrăcat într-o tunică roșie. Mantia sa, dacă nu ar fi mai curată, o mică parte din ea ar fi părut pictată cu ocră datorită depunerilor. Ea degajă lumină, este pictată cu aur, bogat drapată, cu pliuri puse în evidență cu nuanțe transparente de verde și accente de negru pe umbre. Aurul are o strălucire personală simbolizând lumina Dumnezeiască¹⁸ în reprezentările artei creștine. La o analiză de laborator și urma unor restaurări se pare că aceste icoane vor mai avea câteva surprize de dezvăluit. În icoană, culoarea a fost aplicată în pastă destul de groasă, ca și pelicula de verni, conturând și dând forță tuturor icoanelor din această serie după cum s-a putut observa.

Apostolul Vartolomeu este reprezentat trei sferturi¹⁹, ușor îndreptat spre dreapta imaginii și ține o filacteră înfășurată cu ambele mâni. Este tânăr, sobru și are un chip blând, cu părul castaniu, ușor ondulat, cu barbă și mustăți și cu ochii mari. Deși privește spre credincios, el meditează ca și ceilalți apostoli la cele sfinte iar ochii Săi sunt plini de fericire cerească. Apostolul Vartolomeu este îmbrăcat în tunică verde și mantie roșie, prinsă pe un umăr, pictate în aceleași nuanțe fine pe care le-am găsit în toate lucrările. Veșmintele au falduri multe, ample, verticale sau rotunjite cu umbre și lumini puternic conturate care descriu liniile generale și acoperă în același timp trăsăturile corpului²⁰.

Apostolul și Evanghelistul Matei este reprezentat trei sferturi²¹, ușor îndreptat spre dreapta imaginii. El ține Evanghelia, pictată cu galben și decorată, închisă cu mâna stângă iar cu dreapta face un gest. Descrierea sa corespunde indicațiilor erminiilor. Are fața frumoasă, blândă, cu părul castaniu care a început să se grizeze, ușor ondulat, tuns, cu ochii mari, cu barbă și mustăți lungi. Corpul său este ușor înclinat în semn de respect. Este îmbrăcat în tunică pictată cu verde, atribut al naturii²² și al regenerării. Mantia roșie, complementară verdelui, este trecută peste un umăr, culoarea simbolizând în pictura religioasă creștină latura umană și jertfa²³ (tinerețea delicată lui Dumnezeu de către Sfinți și sângele vărsat de Iisus sau de martiri²⁴). Veșmintele

¹⁷ Nr. Inv. 281.

¹⁸ Sendler 2005, p. 170.

¹⁹ Nr. Inv. 282.

²⁰ Cavarnos 2005, p. 21.

²¹ Nr. Inv. 283.

²² Sendler 2005, p. 168.

²³ Sfântul Apostol și Evanghelist Matei a murit aruncat în foc când propovăduia în Etiopia.

²⁴ Sendler 2005, p. 165-166.

sale au falduri multe, ample, verticale sau rotunjite care acoperă corpul. Întreaga imagine exprimă armonie.

Reamintind pe scurt caracterele predominante, apostolii reprezentați ocupă o parte destul de mare din suprafața pictată a icoanei și sunt înfățișați în culori de nuanțe potrivite, conturate cu linii sigure care degajă forță. Structura geometrică în care se încadrează personajele este triunghiul iar proporțiile sunt armonioase. Fiecare apostol are trăsături distincte care respectă indicațiile tradiționale dar și însușiri specifice realității. În pictura acestei serii de apostoli se regăsesc câteva particularități specifice artei populare, cum ar fi simplitatea, ceea ce nu face decât să confirme afirmațiile referitoare la caracteristicile artei timpului menționate mai sus. Prin publicarea acestor lucrări am dorit exemplificarea manierei în care s-au reflectat în opera de artă noile concepții despre lume ale pictorilor din această zonă dar și percepția autorului asupra mișcării personajelor, a trăsăturilor chipului omenesc sau a volumelor. Autorul icoanelor este talentat, cunoaște regulile picturii de tradiție bizantină dar în același timp creează în maniera timpului, dacă ținem cont de tușele generoase ale desenului care modelează chipurile și veșmintele, amplificând senzația de materialitate sau de regăsire a influenței artei populare în pictura sa. El își aduce contribuția în lucrări la fel ca și alți zugravi în operele proprii, picturile lor formând arta acelor timpuri.

Bibliografie

Bălan	2005	Bălan Constantin, <i>Inscripții medievale și din epoca modernă a României: Județul Istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)</i> , București, 2005.
Cavarnos	2005	Cavarnos Constantine, <i>Ghid de iconografie bizantină</i> , Ed. Sophia, București, 2005.
Crețeanu	1980	Crețeanu Radu, <i>Zugravi din Judetul Vâlcea</i> , în Revista muzeelor, Monumente istorice și de artă, anul XLIX, nr. 2, București, 1980, p. 89-92.
Dionisie din Furna	2000	Dionisie din Furna, <i>Erminia picturii bizantine</i> , București, 2000.
Iosifaru	2008	Iosifaru Mariana, <i>Cercetări arheologice preventive la biserica "Bunavestire" (fostul schit Climent), satul Pietrarii de Jos, comuna Pietrari, județul Vâlcea</i> , în Buridava. Studii și materiale, VI, Râmnicu Vâlcea, 2008, p.73-74.
Sendler	2005	Egon Sendler, <i>Icoana imaginea nevăzutului, Elemente de teologie, estetică și tehnică</i> , București, 2005.

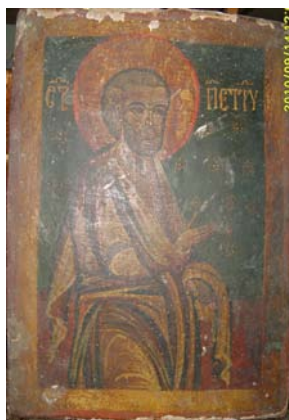
1. Sfântul apostol Filip

2. Sfântul apostol Iuda, ruda Domnului

3. Sfântul apostol Iacov

4. Sfântul apostol Petru

5. Sfântul apostol Luca

6. Sfântul apostol Ioan

7. Sfântul apostol Pavel

8. Sfântul apostol Andrei

9. Sfântul apostol Bartolomeu

10. Sfântul apostol Matei

COMORILE CASEI SIMIAN

Gheorghe Dican¹

gheorghe.dican@gmail.com

Keywords: *The Simian House, The Art Museum, Ramnicu Valcea.*

Abstract: *The Simian House, or the Art Museum, has been, and still is, one of the centers with great interest of the cultural life of Valcea County. The history of this building, its architecture and current destination justify the presentation of some elements and figures that have marked the history of the place, and of the events that are organized now, part of the projects which are in progress and which largely define the activity of the Art Museum.*

Situat în zona centrală a orașului, imobilul care adăpostește colecția de artă a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea se remarcă prin splendida combinație între formele arhaice și cele moderne. Încă de la intrare, vizitatorul este impresionat de atmosfera pe care o emană construcția, dar și de misterul ei. Fără îndoială, atmosfera casei predispune la reverie iar visului tău nu-i pot lipsi siluetele și chipurile celor care, cândva, au locuit acolo. Putem să imaginăm un tablou din care nu lipsește stăpânul casei, impozantul domn Nae Simian, fibră de țaran ardelean, scund și îndesat la statură, om energic, bine înzestrat intelectual. Stă așezat la gura șemineului și trage tacticos din pipă, cu gândul la afacerile de la fabrica de piele și cu ochii ațintiți la Tița, frumoasa sa soție. Iat-o și pe distinsa doamnă Tița Simian, înaltă, subțire, povestind marelui arhitect Șimotta detaliile legate de călătoria din care tocmai se întorsese și care îi lăsase o impresie specială. În piața San Marco din Veneția văzuse un mic palat ce avea o curte interioară deschisă, un fel de mică piațetă, unde vara se jucau piese de teatru. Uneori, un “anonim venețian” îndrăgostit își cântă partitura într-o astfel de piațetă iar sunetul muzicii plutește mult după aceea de-a lungul străduțelor înguste și deasupra canalelor orașului de pe ape. Seara, în drum spre casă, același anonim îndrăgostit se odihnește la o masă de lemn dintr-un mic restaurant de pe chei, visând cu ochii deschiși și privind nostalgic, ca orice îndrăgostit, zborul unor gălăgioși pescăruși, anonimi și ei, care se pierd, ca niște umbre, în largul mării. Cu cuvinte și fraze ca acestea l-o fi “vrăjit” doamna Simian pe ilustrul arhitect, venit special de la București, atunci când i-a comandat proiectul pentru casa care, mai târziu, după ce a găzduit și câteva instituții și organizații comuniste, a devenit muzeu de artă.

Familia Simienilor, cu toate ramurile ei, era originară din Săliștea Sibiului și era înrudită cu importanți gospodari de acolo: Șteflea, Lupaș (familia istoricului Ioan Lupaș), Hociotă ș.a. Ardelenii care s-au stabilit în Vechiul Regat formează un capitol special, expansiunea lor în diverse locuri generând prosperitate pentru că erau energici, aveau inițiativă, erau cultivați și inteligenți. Simienii,

¹ **Gheorghe Dican**, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

proprietari ai casei care adăpostește azi Secția de Artă (Muzeul de Artă) a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, dețineau inclusiv vestita Fabrică de Piele din oraș, de aceea, pe bună dreptate, numele lor este asociat și astăzi cu acest obiectiv industrial, important și înainte de instalarea regimului comunist, și în timpul acestuia, deși mai marii vremurilor comuniste aveau să schimbe numele fabricii în “11 Iunie”, marcând astfel momentul naționalizării de la 1948. Celebra familie a Simienilor, cu toate ramurile ei, care a scris o bună parte din istoria orașului Râmnicu Vâlcea, a prosperat financiar iar membrii ei au avansat rapid în ierarhia socială a orașului de adopție, situat la poalele Capelei. Ramura foștilor proprietari ai Fabricii de Piele și ai clădirii în care astăzi își desfășoară activitatea Muzeul de Artă, cunoscută și sub numele de “Casa Simian”, provenea din Oprea Simian care, împreună cu unii descendenți ai săi, odihnește în cimitirul din Râmnicu Vâlcea.

Construită în anul 1940 după planurile arhitectului Gheorghe Șimotta, sub supravegherea arhitectului Nicolae Lupu și în antrepriza asigurată de familia Fiorovanti-Candone, clădirea s-a înălțat pe locul unei vile mai vechi care aparținuse boierilor Otetelișanu. Macedo-român de obârșie, Gheorghe Șimotta (1891-1979), a fost una dintre figurile importante ale arhitecturii românești interbelice, profesor la Institutul de Arhitectură Ion Mincu și, totodată, șef al Catedrei de desen și pictură. El a fost, de asemenea, autor al multor proiecte de arhitectură din București și din provincie. Principala lui realizare rămâne, totuși, Palatul Patriarhiei din București, lângă care și-a construit și propria casă, care este o altă realizare de excepție.

O altă ramură a familiei Simian este cea a avocatului Dinu Simian, care a fost șef al organizației național-țărăniște de Vâlcea și vicepreședinte al Camerei Deputaților. Fiica sa, scriitoarea Mira Simian, împreună cu cel de-al doilea soț, poetul Ștefan Baciu, profesor la Universitatea din Honolulu, autor al celebrului roman “Praful de pe tobă”, carte care a fost citită în serial la radio Europa Liberă înainte de 1989, au fost o prezență asiduă și constantă a literaturii române în străinătate. Figura Mirei Simian este evocată de soțul său în volumul memorialistic “Mira”, apărut în 1998. Evocând-o pe Mira, autorul menționează în volumul dedicat soției sale aducerile-amine ale acesteia, desele ei referiri la orașul Râmnic și la casa ei părintească în care se aflau valoroase lucrări de artă. Din păcate, pentru că se afla chiar în centrul istoric al Râmnicului, casa Mirei Simian nu a scăpat procesului de “modernizare” a orașului, al cărui centru a fost demolat în anii '70, casa fiind distrusă o dată cu această parte a așezării. Ca mulți dintre Simieni, Mira a înțeles rapid pericolul care venea din partea noului regim instalat în țară, astfel că a trebuit să părăsească România și să lase în urmă iubitul Râmnic, “oraș al bunăstării și al liniștii”, după cum îl descria ea însăși. Casa părintească a Mirei era - scria Ștefan Baciu - „acea clădire fără pereche în tot orașul, zidită din gustul și din plăcerea bunicului ei matern, Iosif Paslawsky-

Bejan, întemeietorul celei mai vechi farmacii din Oltenia pe care o numise <<Coroana regală>>².

Nestrivită, ca prin minune, de buldozerele regimului comunist, Casa Simian din Râmnicu Vâlcea se înscrie în nota specifică perioadei interbelice, o perioadă extrem de prolifică din toate punctele de vedere și care a reprezentat pentru societatea românească un moment de mare efervescență. Preocupările elitei societății românești din acea vreme erau legate de găsirea acelor elemente care țin de tradiția, de identitatea și de specificul nostru național. Este vizibil faptul că arhitectura acelei perioade este marcată, în general, de ansamblul tendințelor “1900” și, mai ales, de influențele curentului “Art nouveau”, precum și de prezența din ce în ce mai vie a stilului neoromânesc care îmbină într-un mod armonios elementele tradiționale cu cele moderne.

Casa Simian este concepută în stil eclectic, cu elemente de inspirație spaniolă sau maură, cu vădite influențe ale stilului mediteranean, destul de des întâlnit în multe construcții civile din arhitectura bucureșteană a acelor vremuri. De asemenea, în arhitectura casei se îmbină armonios elemente de gotic târziu (cu accente flamboiante - vezi feroneria), cu elemente renascentiste (șemineu, capiteluri). O notă întrucâtva aparte este conferită de accentele neo-clasice (arcosoliul în altorelief cu o scenă pe tema „Răpirii Sabinelor”) sau rococo (șemineul din dormitor). Planul casei, care include și curtea interioară, specific epocii romane, este recurent în nordul Italiei. Impresia generală reține prin cromatică (abundența de „calcio vecchio”), distribuție volumetrică și profil (arcul în acoladă dinspre cabinet), dar și prin pigmentul ambianței „mudajer” spaniole. Plină de originalitate și eleganță, construcția pune în valoare folosirea materialelor de cea mai bună calitate și atenția deosebită acordată detaliilor. Spațiul istoric al Casei Simian cuprinde o mare sufragerie, sub-împărțită de un mare arc, limitată la capătul de nord de o absidă iar la cel de sud de un basorelief în stil neoclasic executat de un ebenist german, care ilustrează cunoscuta scenă a răpirii Sabinelor. În prima parte a sufrageriei, plafonul este realizat în stil gotic cu penetrații, iar în cealaltă parte este tăvănit cu bârne false transversale ca în goticul rural. Lateral, câteva scări conduc spre un birou cu plafon gotic, cu penetrații pe console, luminat de o fereastră biforă, cu vitralii simple, circulare, realizate din funduri de cupe de șampanie din sticlă transparentă. Biroul este flancat de două încăperi, care aveau funcția de dormitor, în cel dinspre nord, repartizat doamnei, existând un elegant șemineu sculptat în marmură și împodobit cu motive decorative în stil rococo. Un alt șemineu, ornamentat clasic, se află în prima încăpere a sufrageriei. Anexele de pe latura de nord au fost modificate în anii '70, fiind obținute săli egale, moderne, eliberate de orice podoabă de stil, pentru ca spațiile să permită expunerea lucrărilor de artă. Din vechea casă s-au mai păstrat intacte doar vechile beciuri care mulți ani au fost locul unde s-au depozitat gunoaiele și lucrurile inutile din muzeu. Niște țevi imense, izolate cu carton asfaltat,

² Baciu 1998, p. 15.

străbăteau coridoarele înguste de la subsol, acolo fiind raiul șobolanilor și al șoarecilor, ceea ce reprezenta un adevărat risc pentru cei care îndrăzneau să se aventureze în catacombele vechii case. În perioada 2010-2012, simultan cu amplele lucrări de reparații realizate în regie proprie de personalul calificat al muzeului, lucrări care au constat în mansardarea aripii de nord a imobilului, s-au realizat inclusiv lucrări de consolidare a acoperișului și s-au executat reparații în curtea interioară. Tot atunci s-a modernizat și beciul, care s-a transformat în spațiu muzeal, devenind galeria „SUB-SOL” a acestuia. Începând cu vara anului 2012, galeria “SUB-SOL” este locul unde se desfășoară un important și consistent proiect expozițional de promovare a artelor plastice contemporane. Tot în anul 2012, s-a realizat mansardarea aripii de nord a clădirii în care se desfășoară activitatea Muzeului de Artă, astfel că s-au creat condiții pentru depozitarea corespunzătoare a operelor de artă.

Secția de Artă a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea s-a înființat prin Decizia nr. 77109 din 22 iulie 1968 a Consiliului Culturii și Educației Socialiste, în jurul unei colecții de aproximativ 300 lucrări de artă plastică (pictură, grafică, sculptură, arte decorative, etc.), constituită în perioada 1951-1968. Începuturile unei astfel de colecții trebuie căutate în timp, cu ani în urmă, în perioada de după primul război mondial. Atunci, Ministerul Instrucțiunii Publice a oficializat, cu rezoluția nr. 45.409 din iunie 1921, donația pe care Esmeralda Paul Capelleanu, soția avocatului Paul Capelleanu, a făcut-o către Liceul “Alexandru Lahovary” din Râmnicu Vâlcea. Iată procesul verbal³ care cuprinde inventarul colecției și pe care îl redăm mai jos, păstrând exprimarea din perioada respectivă: „În conformitate cu rezoluția Ministerială No. 45409 din 1921, privitoare la donațiunea, pe care o face D-na Esmeralda P. Capelleanu, a unei colecțiuni de tablouri a defunctului său soț Paul Capelleanu, pe care o dăruiește liceului din R.- Vâlcea, subscrișii, Șt. Spirescu, director general al Bunurilor, reprezentând Ministerul Instrucțiunii și C. G. Mihăilescu, profesor, din partea liceului din R.-Vâlceii, am inventariat astăzi 30 iunie 1921, la locuința Doamnei Capelleanu din București, strada Popa-Tatu No. 76, colecțiunea de tablouri în chestiune, de față fiind pe lângă Doamna Capelleanu și Domnul Steriade, artist pictor, după dorința Doamnei Capelleanu. Inventarul acestor tablouri s’a întocmit în trei exemplare și cuprinde 78 de numere trecându-se pentru fiecare tablou numele autorului, subiectul precum și valoarea aproximativă de azi, în total 189.300 lei, (una sută opt zeci și nouă mii trei sute). Pentru ca donațiunea să aibă putere legală, Ministerul va obține autorizarea prin decret Regal cerută de codul civil și se va face actul autentic de donațiune conform legii”. Urmează semnăturile celor implicați în actul de donație: Șt. Spirescu, Jean Steriadi, C. G. Mihăilescu și Esmeralda P. Capelleanu. Scopul principal al colecției era enunțat în catalogul donației făcută liceului din Râmnicu Vâlcea unde colecția „poate fi sigură de o bună îngrijire, păstrare și venerație din partea generațiilor ce se vor perinda pe dinaintea ei,

³ Textul apare în Catalog 1923.

complectându-și educațiunea sufletului și gustului pentru frumos, de care se simte mare nevoie”⁴.

Paul Capelleanu s-a născut la București în data de 14 octombrie 1870 dar provenea dintr-o veche familie din Râmnicu Vâlcea. Fiu al lui Constantin Capelleanu și al Eufrosinei (născută Steriade), Paul Capelleanu și-a făcut studiile în București la liceul Sf. Sava, obținând diploma de bacalaureat în anul 1888. Licențiat al Facultății de Drept din București (1891), a funcționat, la început, ca procuror la Vaslui (1892), apoi ca avocat la C.F.R. (1894-1910) iar din 1910 și până la 24 ianuarie 1919, când încetează din viață, a condus întregul serviciu contencios al C.F.R. A fost căpitan în rezervă și a participat, împreună cu Regimentele 21 și 61 de infanterie, la campaniile din 1913 și din 1916. De asemenea, a fost unul dintre întemeietorii Societății “Tinerimea Artistică” din București, o asociație care cuprindea cele mai importante nume din arta plastică românească din acele vremuri: „el era sufletul și mângâierea artiștilor în necazuri și suferințe; pe toți îi primea, le îmbrățișa cu căldură cauza - ori de câte ori aveau necazuri prin justiție - căci Paul era avocat; pe toți îi apăra gratuit, din prea multă simpatie ce le-o purta. Și așa fiind Paul, era iubit de toți artiștii. Nu era manifestare artistică, la care să nu ia și el parte cu sufletul, îmbărbătând-o și încurajând-o; de unde se vede dar, că o colecție de artă în casa unui atare om nu putea lipsi; singure care îi puteau hrăni sufletul și-l înălța spre culmi mai înalte de idealism”⁵. Această donație reprezintă nucleul care a dus la apariția colecției și la înființarea secției de artă plastică din cadrul Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

În anul 1957, în urma unei dispoziții ministeriale (nr. 51.234 din 1957), colecția Paul Capelleanu se transferă de la liceul “Alexandru Lahovary” la Muzeul Județean Vâlcea (azi Muzeul Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea). Din anul 1968 și până în prezent, patrimoniul artistic al colecției a înregistrat o creștere remarcabilă prin donații, achiziții, transferuri, ajungând în prezent la peste 2316 piese (759 lucrări de pictură, 68 lucrări de sculptură, 998 lucrări de grafică, 15 lucrări de tapiserie, 476 icoane), în majoritate aparținând artei românești moderne și contemporane. Bazele îmbogățirii colecției au fost puse încă din 1964-1965, când s-au făcut și primele achiziții de lucrări ale unor pictori locali ca Radu Theodosiu, Constantin Iliescu, Emil Ștefănescu și Mihail Hubert. Începând cu anul 1969, apar și primele achiziții mai importante: Aurel Băieșu, Vasile Popescu, Octav Bâncilă, Ion Theodorescu Sion, Grant, Artachino, etc. Colecția de sculptură, deși mult mai modestă ca număr, se bazează în principal pe un lot de lucrări transferat de la Muzeul Storck care au o valoare artistică deosebită și sunt realizate de artiști români de primă mărime: Gheorghe Apostu, Oscar Han, Ion Irimescu, Ovidiu Maitec, Costel Badea, Mac Constantinescu, Dumitru Paciurea. Colecția de sculptură conține inclusiv două lucrări de mici dimensiuni aparținând Miliței Petrașcu. Cele șase lucrări din

⁴ Catalog 1923, p. 6.

⁵ *Ibidem*.

creația lui Gheorghe Anghel, din categoria „tezaur”, se află în Colecția Alexandru Bălintescu de la Costești-Vâlcea.

Una dintre cele mai importante donații către muzeu este, cu siguranță, colecția Alexandru Bălintescu care, în perioada 1972-1982, a fost muzeograf și șeful Secției de Artă a Muzeului Județean Vâlcea. Prietenia pe care Alexandru Bălintescu a avut-o cu marele sculptor Gheorghe Anghel a dus la alcătuirea unei colecții extrem de importante, care conține un număr de 55 de lucrări de artă: 25 de pictură, 22 de grafică, 8 de sculptură, aparținând unor nume importante ale artelor plastice românești contemporane: Gheorghe Anghel, Florin Niculiu, Horia Bernea, Gheorghe Tomaziu, Gheorghiuță Rodion, etc. Donată Muzeului Județean Vâlcea în anul 1980, colecția a fost inaugurată la data de 16 august 1970, conform dorinței donatorului, în Casa de Cultură din comuna Costești⁶.

În perioada comunistă, principala sursă de lucrări de artă pentru îmbogățirea colecțiilor era Consiliul Culturii și Educației Socialiste, în înțelesul că această instituție era cea abilitată să realizeze, în mod constant și după criteriile care țineau în mare parte de interesele propagandei de partid, achiziții de artă, atât de la artiștii contemporani, cât și de la persoane private care dețineau lucrări de patrimoniu. Lucrările achiziționate erau inventariate foarte strict de către comisiile de patrimoniu care erau constituite și funcționau atunci în cadrul muzeelor. În perioada 1973-1975, colecția Secției de Artă a Muzeului Județean Vâlcea s-a îmbogățit cu peste 500 de opere de artă de valoare, reprezentative pentru arta plastică românească modernă și contemporană. Alături de „Casa țărănească” semnat Nicolae Grigorescu (Muzeul de Artă deține trei lucrări aparținând lui Nicolae Grigorescu), de naturile statice semnate de Theodor Pallady, Dumitru Ghiață și de cele 9 opere semnate Ion Țuculescu, în colecția muzeului au mai intrat prin achiziții directe, donații sau repartiții, prin Consiliul Culturii și Educației Socialiste, respectiv prin Comitetul de Cultură și Educație Socialistă Vâlcea sau prin Oficiul Național de Expoziții București, și alte opere aparținând unor nume importante ale picturii românești: Gh. Pătrașcu (Peisaj), Camil Ressu (Două țărânci), Corneliu Mihăilescu (Femeie cu copil, Natură moartă), Samuel Mutzner (Flori de câmp), Ion Muscelanu (Iarnă la Pangratti, Țărâncă, Flori), Gheorghe Vânătoru (Natură statică, Flori, Fată pe gânduri), Matilda Ulmu (Peisaj cu lună), Ion Gheorghiu (Nud așezat), Ion Bițan (Flori roșii cu fluture), Florin Niculiu (La cules), Constantin Piliuță (Flori, Tudor Arghezi, Iarna), Sabin Bălașa (Răscoala moșilor, Cristina), Vasile Grigore (Câmp cu pădăii), Ion Vrăneanțu (Răsunet, Moș Gheorghe, Toamna), Ion Brodeală (În amurg) ș.a.⁷.

La începutul anilor '80, Secția de Artă a Muzeului Județean Vâlcea a fost gazda unui eveniment de mare importanță pentru arta plastică românească, atât din punct de vedere al tematicii expoziționale, cât și sub aspectul anvergurii extraordinare a evenimentului. Expoziția de “Artă comparată” s-a intitulat

⁶ Bondoc 2007, p. 13.

⁷ Bălintescu 1976.

“Secole de continuitate în arta românească” și l-a avut curator pe maestrul Paul Gherasim, bucurându-se de un ecou deosebit în rândul elitelor culturale din anii ‘80. Cadrul “special” al Casei Simian l-a stimulat pe curator pentru punerea laolaltă a unor opere de artă plastică aparținând unor artiști reprezentativi pentru arta plastică românească (Horia Bernea, Florin Niculiu, Marin Gherasim, Sorin Dumitrescu, etc.). Pentru realizarea expoziției s-au folosit atât lucrări din colecția proprie a muzeului, dar și lucrări împrumutate de la artiști sau de la alte muzee. De asemenea, începutul anilor 1980 este momentul în care Muzeul Județean Vâlcea devine organizator sau partener principal al simpozionului de artă plastică „Art-Campus”. Din cele nouă ediții la care au participat peste 100 de artiști, au intrat în colecțiile muzeului mai mult de 100 de lucrări de artă plastică contemporană. Iată doar câteva nume importante ale unor artiști participanți la simpozionul de artă Art-Campus și care au donat lucrări muzeului: Vasile Tolan, Vioara Bara, Tiotiu Epaminonda, Ioan Pop Augustin, Horia Petruțiu, Adrian Chira, Maria Mateian Mărginean, etc.

În perioada de după 1989, prin realizarea unor simpozioane de sculptură, în calitate de organizator sau de partener, Muzeul Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea și-a adăugat în colecția de artă și alte lucrări de sculptură aparținând, de data aceasta, unor autori contemporani. Astfel, în perioada 5-12 septembrie 2012, Fundația H.A.R. București, cu care Muzeul Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea are o lungă și eficientă colaborare, a organizat, la Muzeul Satului Vâlcean de la Bujoreni, un simpozion de sculptură în lemn, la care au participat cinci sculptori români contemporani: Alexandru Ciutoreanu, Marian Petre, Nicolae Popa, Alexandru Nancu și Sergiu Săliște. Cele cinci lucrări de sculptură, realizate în lemn de tei, de dimensiuni medii (aproximativ 1,5 m înălțime), s-au adăugat colecției de la Secția de Artă a muzeului. De asemenea, ca urmare a organizării expoziției retrospective MARIA CONSTANTIN⁸ în perioada 01.12.2012–10.01.2013 de către Fundația H.A.R. București, 35 de lucrări ale artistei, executate în acuarelă, au fost donate Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, care a găzduit acest eveniment în incinta Muzeului de Artă.

O altă importantă donație care a îmbogățit în mod substanțial colecția de artă contemporană a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea după 1989, respectiv a Secției de Artă a acestuia, este reprezentată de cea a soților Gheorghiu și Grigorian Rusu, artiști plastici contemporani care au locuit o perioadă importantă din viața lor în Craiova și care, în anul 1998, au emigrat în America. La plecare, aceștia au donat muzeului vâlcean 82 de lucrări din creația proprie (Rusu Grigorian-70 de lucrări, Gheorghiu Rusu-12 lucrări). Grigorian Rusu este artistul care a participat, ca invitat al grupului ”9+1”, alături de Marin Gherasim, Sorin Dumitrescu, Horia Bernea, Florin Ciubotaru ș.a., la expoziția organizată în anul 1990 (aceasta fiind și ultima expoziție a grupului), la sala

⁸ Maria Constantin, artist plastic român (1926–2012). A urmat Academia liberă „Guguianu”, studiind cu M.H. Maxy și A. Ciucurencu.

Dalles din București, fiind considerat de către critica de specialitate drept unul dintre cei mai importanți exponenți ai expresionismului românesc contemporan. Pe linia donațiilor importante de după 1989 se înscrie și cea a artistei Medi Wechsler Dinu care a donat, prin intermediul Fundației Habitat și Artă în România (H.A.R.), 10 lucrări din creația proprie în urma expoziției din anul 2010 pe care Muzeul Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea a organizat-o, în onoarea artistei centenare, în generoasele spații de expunere ale Muzeului (Secției) de Istorie. Cu acest prilej, Medi W. Dinu a primit Diploma de Cetățean de Onoare al Municipiului Rm. Vâlcea. Seria donațiilor continuă în anul 2012 cu cea a lui Alecu Ivan Ghilia, scriitor, dar și absolvent al Facultății de Arte Plastice de la Iași, acesta donând muzeului un număr de 10 lucrări din creația proprie.

Întreaga activitate de la Secția de Artă a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea se concentrează în mare măsură pe funcția educativă a muzeului, în general, mai ales că în societatea contemporană educația joacă un rol extrem de important iar muzeul, alături de celelalte instituții de cultură și, evident, de cele de învățământ, poate contribui substanțial la mai binele societății, într-o perioadă în care sunt departe de a înceta pe deplin diversele conflicte politice interne și internaționale, generate de schimbări profunde de ideologii și sisteme de orânduire, de reșezări și de regroupări de forțe multinaționale, într-o lume amenințată de crize de tot felul și în care continuă să se manifeste și azi spectrul sărăciei și al foametei. Misiunea didactică a muzeului include activitatea de cercetare științifică care se face în mod organizat și sistematic, un accent important punându-se, de asemenea, pe îmbogățirea patrimoniului, pe conservarea și valorificarea lui. Muzeele, nu doar cele mari, reprezintă adevărate laboratoare sau institute de cercetare științifică, capabile să deschidă noi perspective asupra patrimoniului muzeal, fie național, fie universal. Îmbogățirea colecțiilor se face selectiv, după o temeinică cercetare care are la bază criteriile științifice.

Imediat după 1989, Secția de Artă a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea a continuat să se implice în organizarea unor evenimente culturale de amploare care au situat instituția muzeală în topul celor mai active și mai dinamice instituții culturale. Dintre evenimentele importante organizate de muzeu putem menționa “Salonul de Sud” care a fost o expoziție regională de artă plastică, o manifestare de amploare la care au fost invitați să participe artiști din toată zona de sud a țării, excepție făcând municipiul București. A fost o expoziție pentru care s-a constituit un juriu care a dat premii pe diferite genuri de artă. “Salonul de Sud” a avut două ediții, 1997 și 1998, la cele două ediții ale manifestării participând 120 de artiști. În prezent, pentru promovarea artelor plastice românești contemporane, s-au inițiat trei direcții expoziționale care definesc politica culturală a Secției de Artă a Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea:

1. **“Mari artiști români”**, proiect care are drept obiectiv atragerea artiștilor contemporani deja consacrați, artiști importanți pentru arta plastică românească

și participarea acestora cu expoziții personale în cadrul muzeului. În urma demarării acestui proiect, la Muzeul de Artă din Râmnicu Vâlcea au expus, deja, Corneliu Vasilescu, Ana Ruxandra Ilfoveanu și alții. Proiectul urmărește inclusiv organizarea unor expoziții în care sunt expuse lucrările aparținând unor artiști care au dispărut fizic, însă lucrările lor îmbogățesc colecțiile particulare sau publice din România (ex: expoziția “Artiști interbelici în colecțiile muzeelor din Oltenia”, expoziția retrospectivă B’ Arg, etc.);

2. **“Restituiri”** este proiectul care face posibilă reîntoarcerea acasă, prin intermediul operei lor, a artiștilor născuți în zona județului Vâlcea, fie că sunt contemporani, fie că aparțin unor epoci trecute (ex: Angela Tomaselli, Dumitru Radu, Constantin Cerăceanu, Emil Ștefănescu, Constantin Iliescu);

3. **“Alternative”** este proiectul care are în vedere promovarea tinerilor artiști, elevi și studenți la instituțiile de învățământ artistic (Expoziția absolvenților Liceului de Artă din Râmnicu Vâlcea, Expoziția studenților de la Facultatea de Arte și Design din Timișoara, etc.). Proiectul urmărește, de asemenea, promovarea tuturor celor care au talent dar nu au statutul de artist profesionist.

Urmarea acestor evenimente a fost o mai bună comunicare cu publicul de artă, educarea lui, precum și cunoașterea, îmbogățirea patrimoniului cultural al instituției.

P.S. Imediat după 1989, o dată cu schimbarea regimului politic, urmașii Simienilor au revendicat imobilul confiscat abuziv la venirea comuniștilor la putere. Instanțele judecătorești au dat câștig de cauză moștenitorilor dar guvernul României, în anul 2007, sub conducerea liberalului Călin Popescu Tăriceanu, i-a despăgubit cu suma de 1.400.000 de euro, astfel că imobilul a rămas în continuare domeniului public și continuă să găzduiască, pe mai departe, colecțiile de artă ale Muzeului Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

Bibliografie

Art Campus		Cataloagele taberelor “Art Campus”.
Baciu	1998	Ștefan Baciu – <i>Mira</i> , București, 1998.
Bălintescu	1976	Alexandru Bălintescu, <i>Cronica</i> , în Buridava. Studii și materiale, nr. 2/1976, p. 129-132.
Bondoc	2007	Dumitru Bondoc, <i>Alexandru Bălintescu – artizanul muzeului de artă din Costești-Vâlcea</i> , Rm. Vâlcea, 2007.
Catalog	1923	<i>Catalog</i> , Tipografia și Legătoria T. Apreotesei & Grabowski, Râmnicul Vâlcei, 1923.
Salonul	1997-1998	Catalog „Salonul de Sud”, ediția 1997 și ediția 1998.

ARTA LEMNULUI ÎN PLASTICA LUI OVIDIU MAITEC

Alina-Cristina Cristea¹
alinutza.2208@yahoo.com

Keywords: *sculpture, wood, Ovidiu Maitec, artistic work.*

Summary: *The article deals with the presentation of a well-known personality belonging to the Romanian contemporary sculpture, Ovidiu Maitec. The artist is recognised in our country as well as internationally. He can be considered as one of the greatest creators of volumes of the entire sculpture, beyond any epic of the form, where the surface is not let out of control or treated like a subsidiary reality. His creations can be seen in the collection of the Art Museum "Casa Simian" through his work "Poarta". The creation was made with less plastic means, which makes it become a true symbol.*

Lemnul este un material prin excelență primordial, ce se află aproape pretutindeni, și a constituit secole de-a rândul principala materie a omului, fiind folosit la construcțiile gospodărești sau la fabricarea uneltelor, obiectelor, ustensilelor casnice sau a mobilierului.

Relația dintre lemn și arbore este echivalentă cu cea dintre esență și apartenență, cel dintâi fiind ceea ce principiul este pentru o realitate manifestată sau ceea ce constituie *natura* unui lucru în raport cu *lucrul* în care ea este încorporată².

În literatura populară românească, învățătura lemnului cunoaște o mare varietate de valori spirituale, lemnul nefiind altceva decât carnea arborelui. Ca material fizic, reprezintă expresia sensibilă a materiei plastice universale.

În preocuparea de a modifica forma, dimensiunile, constituția sau aspectul lemnului, meșterul popular a pus știință, talent și simț artistic, făcându-i pe specialiști să vorbească despre civilizația și arta românească a lemnului. De la Brâncuși și până azi, povestea lemnului continuă și va continua să fie spusă, fiind reluată și transfigurată, transformându-și înfățișarea, dar nu și esența. Lemnul constituie o colectivitate unitară de experiențe transmise genetic, de atestări ale intenției creatoare și ale scopului ultim, de confesiuni despre relația dintre material, cioplitor, uneltele sale și Dumnezeu.

Spre contemporaneitate, la povestea lemnului se mai adaugă un capitol: cel al schimbării materialului însuflețit la o funcție prin excelență estetică, cea pe care înfăptuitorii tradiționali de obiecte din lemn n-o conștientizau pentru că nu aveau nevoie de o asemenea finalitate autonomă³.

Ovidiu Maitec se apropie cel mai mult de tipul de transformare pe care a înfăptuit-o Brâncuși asupra formelor obiectelor tradiționale.

¹Alina-Cristina Cristea, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

²Nancu 2000, p. 120.

³Barcan 2000, p. 92.

Îl putem considera ca fiind unul dintre cei mai însemnați înfăptuitori de sculpturi de mari dimensiuni. Intră în categoria artiștilor talentați, cu calități deosebite, care au adus contribuții valoroase asupra artei românești.

Maitec s-a născut la 13 decembrie 1925 la Arad⁴, fiind posesorul unei culturi arhaice, esențializate, stilizate, pline de caracter⁵. A absolvit Institutul de Arte Plastice "Nicolae Grigorescu" din București, promoția 1956, avându-l ca profesor pe cunoscutul Cornel Medrea⁶.

Între anii 1950-1956 a fost asistent la Catedra de anatomie artistică a Institutului de Arte Plastice "Nicolae Grigorescu" din București. A fost asistent universitar, profesor la Școala Medie de Artă din București, membru corespondent al Academiei Române⁷, precum și membru U.A.P.⁸. A avut numeroase și importante expoziții personale naționale și internaționale, operele sale regăsindu-se atât în muzee și galerii din țară, cât și din străinătate: Paris-Colecția Fondului Național de Artă Contemporană, Londra-Tate Gallery, Sydney, Mannheim, Florida etc.⁹.

Maitec avea admirabila proșpețime de a-și reformula viziunea și de a-și regândi instrumentarul, rămânând credincios creativității sale adânci și nu unui repertoriu morfologic gata făcut¹⁰.

A fost un om vizionar, care a știut să asculte și să analizeze tot ceea ce umanitatea i-a pus la dispoziție, reușind să facă o sinteză extrem de personală între ceea ce a văzut și *bagajul pe care îl purta cu sine*.

Lucrările lui Maitec se integrează în tiparele ce trimit la viziunea originară a folclorului nostru, sursă inepuizabilă de inspirație pentru marele nostru Brâncuși. Ele capătă o altă formă de semnificație alegorică din însăși reprezentarea lor formală, cu conținut de sine stătător.

Atât prin procedeele tradiționale, cât și prin metodele proprii artei moderne, lemnul modificat de artist nu pare a rămâne fără ființă, fără energia și farmecul lui spiritual. La Maitec, lemnul își menține fermitatea.

Sculptorul arădean și-a urmat cu tenacitate propriul drum spre o artă din ce în ce mai purificată, mai ascetică, devenind un sincer confindent al lemnului¹¹. Ovidiu Maitec a fost sculptorul care a schimbat înfățișarea lemnului. Masivitatea lucrărilor sale, aspectul lor de formă solidă și impenetrabilă sunt atenuate prin perforările circulare, procedeu folosit de sculptor¹².

⁴Deac 2008, p. 228.

⁵Malamen 2010, p. 2.

⁶Mariș 2007, p. 151.

⁷*** 1998, p. 84.

⁸Barbosa 1976, p. 297.

⁹<http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1104547-sculptorul-ovidiu-maitec-stins-din-viata-paris.htm>

¹⁰Pleșu 1984.

¹¹Barcan 2000, p. 95.

¹²*Ibidem*, p. 96.

Ovidiu Maitec este prezent în colecțiile Muzeului de Artă *Casa Simian* cu lucrarea *Poarta*, reprezentativă pentru creația sculptorului român. Realizată cu o *economie de mijloace plastice*, ea creează o impresie de monumentalitate, în care artistul își articulează elementele în planuri diferite.

*Poarta*¹³, realizată cu o economie de mijloace plastice, tinde să devină un adevărat simbol, forma sa afirmându-se ca o prezență spirituală. Ea simbolizează locul de trecere dintre două stări, dintre două lumi, dintre cunoscut și necunoscut, dintre lumină și întuneric, dintre bogăție și sărăcie. Se deschide spre un mister, dar are și o valoare dinamică, psihologică, căci nu marchează doar un prag, ci îl invită pe om să îl și treacă. Poarta este o invitație și la călătorie spre un alt tarâm. Trecerea prin poartă este cel mai adesea, în sens simbolic, o trecere de la profan la sacru¹⁴. Artistul a fost sensibil la potențialul vital al materiei din care a modelat forma, respectiv lemnul, apropiindu-se de o viziune originară meșteșugurilor țărănești tradiționale.

Lucrarea are o geometrie variabilă datorită axului central realizat din metal, care o poate face să fie modificată ca formă. Tocmai acest element trimite cu gândul la poartă, la porțile grele, masive, întâlnite în arhitectura populară. Poarta este locul pe unde se realizează comunicarea între grupul restrâns al familiei și lumea străină de dincolo, între ceea ce este favorabil sau, în tot cazul, bine intenționat la adresa casei și ceea ce este nesigur ori chiar dușman. În interiorul cercului se află tot avutul, tot norocul. De dincolo de el, din exterior, pândesc toate năpastele. Pe acest mic interval de comunicare al cercului, ocupat de porți, pot intra, dacă se veghează cu grijă, numai cele bune¹⁵. Poarta este asociată zborului, iar canaturile ei se aseamănă cu niște aripi.

Porțile lui Maitec lasă neschimbată schița structurii, forma de origine a porților țărănești. Ele păstrează, mai degrabă, puterea obiectului de delimitare a traversării dintr-un spațiu în altul. Motivul porții se îmbină mai întâi cu cel al stâlpului, apoi cu cel al păsării și al zborului. Principiul repetiției, ca și cel al simetriei, sunt respectate cu sfințenie de artist¹⁶.

Prin cioplirea aproape mângâiată a lemnului, Ovidiu Maitec redă căldura și blândețea unui material cald, stăpânit de energii tehnice cu nervuri și vârtejuri misterioase. Opera consacratului sculptor, care s-a stins din viață la Paris în data de 18 martie 2007¹⁷, se va păstra în istoria artelor plastice ca o etapă ce a unit experiențele străvechi ale civilizației lemnului cu concepția modernă. A fost un maestru ales, un creator iscusit al lemnului, un sculptor tainic, care a dat o altă față obiectului și a impus un stil în arta plastică contemporană¹⁸, un stil de neconfundat.

¹³Nr. inv. 782; Dimensiuni L: 130 cm, LA: 60,5 cm, G: 29 cm.

¹⁴Chevalier, Gheerbant 1995, p. 113.

¹⁵Caraman 2006.

¹⁶Barcan 2000, p. 96.

¹⁷Duschka 2007.

¹⁸Mariș 2007.

Lemnele sale, asemenea instrumentelor arhaice, au cântat și mai cântă, încă, o muzică semnând cu un duh al memoriei, într-un ritm și o vrajă în care teluricul și cosmicul surprind prin puritatea construcției¹⁹. Maitec, repertoriza doar acele forme ce erau egal distribuite în cele două orizonturi a căror stabilitate desemna consecința anulărilor reciproce²⁰.

Abrevieri și bibliografie

Ianus		Ianus. Publicație a programului „Tradiție și Postmodernitate”. Fundația Har. București.
Luceafărul de dimineață		Luceafărul de dimineață. Revistă a Uniunii Scriitorilor din România. București.
Memoria		Memoria. Revista gândirii arestate. București.
Revista secolul XX		Revista secolul XX. Uniunea Scriitorilor din RSR. București.
România Literară		România Literară. București.
Transilvania		Centrul cultural interetnic Transilvania. Sibiu
Ziua		Ziua. București.
***	1998	Album, Ovidiu Maitec. București.
Barbosa	1976	Oc. Barbosa, <i>Dicționarul Artiștilor Români Contemporani</i> , București, 1976.
Barcan	2000	L. Barcan, <i>Poezia lemnului de la poezia populară la sculptura contemporană</i> , în Ianus, 1/2000, p. 80-109.
Caraman	2006	Petru Caraman, <i>Portile monumentale ale României. Considerații asupra genezei și semnificației lor</i> , în Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr.VI, Iasi, 2006, p. 21-76.
Chevalier, Gheerbant	1995	Jean Chevalier, Alain Gheerbant, <i>Dictionar de simboluri</i> , Editura Artemis, Bucuresti, 1995.
Deac	2008	M. Deac, <i>Lexicon critic și documentar. Pictori, sculptori și desenatori din România secolele XV-XX</i> , București, 2008.
Duschka	2007	L. Duschka, <i>Un sculptor cu care s-ar mândri orice țară</i> , Ziua, nr. 30 aprilie 2007.
Malamen	2010	I. Malomen, <i>Ovidiu Maitec, artist universal</i> , în Luceafărul de dimineață, nr.1-2. www.revistaluceafarul.ro/index.html?id=1829&editie=82
Mariș	2007	I. Mariș, <i>In Memoriam: Ovidiu Maitec</i> , Transilvania, nr 4-5/2007, p. 151.
Nancu	2000	Al. Nancu, <i>Lemnul, Calea Îndumnezeirii</i> , în Ianus, 1/2000, p. 120-135.
Pleșu	1984	A. Pleșu, <i>Maitec al tronurilor</i> , în Revista secolul XX, nr. 11-

¹⁹Malamen 2010.

²⁰Șușară 2006.

Șușară 2006 12, anul 1984.
P. Șușară, *Sculptori Români Contemporani*, în *România Literară*, 25, 23-30 iunie.
http://www.romlit.ro/sculptori_romni_contemporani

Ovidiu Maitec-*Poarta*, în colecția Muzeului de Artă „Casa Simian”.

RESTAURAREA ICOANEI PRĂZNICAR INTRAREA ÎN BISERICĂ A MAICII DOMNULUI

Olimpia Coman-Sipeanu¹
Rodica Gabriela Herbel²
gabi_herbel@yahoo.com

Keywords: *tempera painting, icon painted on wood, restore icon.*

Summary: *This study shows the restoration works made on the icon "The Entry of the Virgin Mary into the Church". The icon comes from the wooden church from Comanesti, Gorj County and moved into the Open Air Museum, Dumbrava Sibiului.*

The restoration works took place in the laboratory of the Astra Museum Complex from Sibiu from February to June 2012.

Introducere

Icoana face parte din colecția Complexului Național Muzeal ASTRA Sibiu, are numărul de inventar 12 (provizoriu), cod colecție AL. Ea provine din iconostasul bisericii de lemn din Comănești, județul Gorj, strămutată în Muzeul în Aer Liber Dumbrava Sibiului. Din acest lăcaș s-au recuperat mai multe asemenea icoane într-o stare de conservare și degradare asemănătoare.

În anul 2008, biserica de lemn cu hramul *Înălțarea Domnului și Sfântul Gheorghe* din orașul Tg. Cărbunești, sat Pojogeni, cătun Comănești, a fost strămutată în muzeul sibian. Construcția a suferit degradări fizice și un incendiu, din această cauză fiind într-un grad de uzură ridicat. Motiv pentru care s-a început un proces de restaurare și conservare a icoanelor și picturii din interiorul acestui lăcaș de cult. Icoana care este subiectul acestei lucrări face parte din friza icoanelor prăznicar din iconostas și nu este semnată și nici datată.

Operațiile de restaurare s-au desfășurat în cadrul Laboratorului de Restaurare al Complexului Muzeal ASTRA Sibiu, în perioada februarie-iunie 2012, în cadrul lucrării de disertație a masterandei Rodica-Gabriela Herbel, coordonată de expert restaurator dr. Olimpia Coman-Sipeanu.

Lucrarea a prezentat probleme diverse: un atac superficial și inactiv de insecte xilofage (*Anobium punctatum*), murdărie superficială (praf, diverse corpuri străine, urme de insecte), aderentă (inclusiv ceară) și ancrată, cracluri de vechime, desprinderi libere atât ale stratului de culoare cât și ale celui de grund, strat de verni îmbătrânit și brunisat.

¹ **Olimpia Coman-Sipeanu**, expert restaurator dr. în cadrul Laboratorului de Restaurare al Complexului Muzeal „ASTRA” Sibiu.

² **Rodica Gabriela Herbel**, masterand Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, Specializarea Conservare și Restaurare.

După restaurare, icoana va fi depozitată în condiții optime sau va fi expusă în spațiile muzeului pentru a putea fi apreciată și recunoscută ca operă de artă și mărturie a credinței și evlaviei țaranului român.

Descrierea piesei

Descrierea din punct de vedere iconografic: *Intrarea Maicii Domnului în biserică*, care se mai numește și *Aducerea Maicii Domnului la Templu*, este unul din Praznicele Împărătești ale Bisericii Ortodoxe, sărbătorită la 21 noiembrie. În popor, această sărbătoare este cunoscută sub denumirea de *Vovidenia* sau *Ovedenia* (din rusă: *оведения*). Pentru ca bucuria acestei sărbători să nu fie umbrată de post, Biserica a rânduit ca în această zi să fie dezlegare la pește.

Este sărbătoarea în amintirea zilei în care Sfinții Ioachim și Ana au adus-o pe fiica lor Maria, în vârstă de trei ani, la Templul din Ierusalim. Aici a fost întâmpinată de Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul. El a dus-o în cea mai sfântă încăpere din acest loc, în Sfânta Sfintelor, unde va rămâne până la vârsta de 15 ani. În evangheliile canonice nu găsim informații despre acest eveniment, mărturiile provenind doar din Sfânta Tradiție și din Evangheliile necanonice. Este vorba de *Evanghelia după Iacov* sau *Protoevanghelia*, o scriere apocrifă din secolul al II-lea. Singura sărbătoare închinată Maicii Domnului care a fost consemnată în Sfânta Scriptură este Bunavestire, în Evanghelia lui Luca I, 26-38.

Scena *Aducerea Maicii Domnului la Templu* este descrisă în Erminii, de obicei, astfel: „*Templu (mare) și la margine, în fața ușii, pe cele trei trepte, proorocul Zaharia, îmbrăcat cu veșminte arhieriești și stând (cu cuviință), își întinde mâinile înainte; și Prea Sfânta Fecioară, fiind de trei ani, se suie pe trepte înaintea lui, având o mână întinsă către el, și în cealaltă ținând o făclioară. Și dinapoia ei Ioachim și Ana, uitându-se unul la altul și arătându-și-o. Și lângă ei mulțime de fecioare purtând făclii. Și deasupra templului un baldachin frumos (împodobit), sub care șezând Prea Sfânta Fecioară primește pâinea pe care arhanghelul Gavriil i-o aduce, și o binecuvântează.*”³.

Descrierea din punct de vedere tehnic:

Suportul este realizat din lemn de tei (*Tillia sp.*). Esența de lemn de tei este ușoară, de densitate medie, fibrație uniformă, deci permite o bună prelucrare a panoului (debitare, săparea sipetului), a preparării (aplicarea straturilor de clei apos și a grundului nu produce deformări), dar, mai ales, este convenabilă pentru uzul liturgic (expunere în iconostas, manipulare). Teiul este un lemn semi-sur, alb gălbui, cu fibră dreaptă și gren foarte fin, moale, ușor și elastic. Rezistă bine la intemperii, dar e vulnerabil la atacul insectelor. Ușor de tăiat și de lucrat⁴.

Panoul a fost debitat tangențial cu ferăstrăul și este format dintr-o singură planșă. Inelele sunt orientate cu concavitatea spre versoul planșei. Prelucrarea

³ Dionisie din Furna 2000, p. 138.

⁴ Coman-Sipeanu 2009.

panoului s-a executat mecanic, cu denivelări vizibile pe versoul său. Este lucrat în sipet, cu o ramă lăsată din grosimea lemnului. Aceasta este lată de 30 mm în partea de sus și de jos și 23 mm în laterale, înaltă de 3-4 mm și teșită spre sipet pe o lățime de 4-5 mm.

Dimensiunile panoului sunt: Lungime = 420–421 mm; Lățime = 276–278 mm; Grosime = 26–28 mm.

Se observă că partea dreaptă a icoanei are o neregularitate dimensională deoarece lemnul prezintă noduri. Scândura destinată icoanei trebuie să fie dintr-un lemn foarte bine uscat. În vechime, uscarea se făcea în aer liber într-un timp destul de îndelungat. Astăzi, uscarea lemnului se realizează într-un timp mai scurt, în uscătorii speciale, fără a da rezultatele de altă dată.

Panoul icoanei prezintă pe partea din față o adâncitură plană, săpată (cioplită) din grosimea lemnului, în jurul căreia rămâne intactă „*rama*” sau *câmpul*. Partea adâncită a icoanei se numește *sipet* sau *covată* (Ib. Rusă- *covceg* = *chivot*, *chivotul* Legii - *Iesire* 25, 16-22, = *corabie*, corabia lui Noe - *Facere* 6, 14-15; 7,1, = *ladă* sau *sipet* în care sunt păstrate lucrurile de mare preț - *Regi* 12, 10⁵. Sipetul are dimensiunile: 345 mm X 215–220 mm.

Suprafața lemnului care a fost grunduită este vizibilă pe alocuri din cauza pierderilor de straturi picturale. Astfel, putem observa că șlefuirea sipetului nu a fost făcută temeinic, suprafața fiind chiar neregulată. Poate acest lucru ne dă explicația unei grosimi mai mari a preparației.

Panoul a fost preparat cu un strat de grund alb, uleios, compact, pe bază de ipsos (CaSO₄, posibil sub formă de dihidrat) în amestec cu cretă impură (Ca CO₃, SiO₂). După ce grundul a fost bine întins și netezit s-a executat desenul. Desenul icoanei are o mare importanță deoarece el oferă structura, mișcarea și determină suprafețele de pictat⁶. Acoperit de straturi de culoare, desenul dispare. De aceea, se folosea o tehnică pentru a-l păstra: cu o dală de gravor sau un ac se incizau contururile. Ele se văd după câteva straturi de culoare. Această incizie se numea *grafă*. În cazul icoanei noastre nu se observă desenul, dar grundul mai poartă în unele zone aceste contururi incizate, mai ales la nimburi.

Peste stratul de grund s-au aplicat succesiv straturile de culoare ce conțin pigmenti și un liant în care s-a depistat ulei. Putem presupune că este vorba despre o tempera grasă. Această tehnică picturală a culorilor de apă are ca liant de bază emulsia pe bază de gălbenuș de ou.

Investigații științifice

Analizele care se pot efectua pentru studierea acestei piese trebuie să ne dea informații despre materialele componente din structura internă a acestei lucrări. Metodele pot fi invazive sau neinvazive.

Investigații biologice. Investigațiile biologice trebuie să ne ajute la identificarea atât a esenței lemnoase din care a fost confecționat panoul cât și a speciilor de dăunători care au infestat lemnul: insecte, fungi. Eșantioanele de

⁵ Monahia Iuliana 2001, p. 69-70.

⁶ Sandler 2005, p. 204.

probe trebuie să aibă o dimensiune cât mai mică, o cantitate neglijabilă, pentru a respecta pe cât posibil neintervenția fizică în structura lucrării.

Pentru identificarea esenței lemnoase s-a prelevat un eșantion de pe verso-ul panoului. Rezultatele investigațiilor se află în buletinul de analiză nr.12 din 02.01.2012. Icoana a fost confecționată din lemn de tei, *Tilia sp*, iar atacul este inactiv, insular, datorat insectelor xilofage din specia *Anobium punctatum*, în zona inferioară.

Investigațiile chimice. Investigațiile chimice au drept scop final identificarea substanțelor folosite la realizarea lucrării: lianți, pigmenți, foiță metalică și alte materiale. Pentru realizarea investigațiilor chimice, au fost prelevate probe pentru identificarea pigmentilor, lianților și compoziției grundului. Deoarece straturile picturale aveau o stabilitate foarte precară, eșantioanele s-au considerat căzăturile accidentale de pe suprafața lucrării.

În conformitate cu buletinul de analiză nr. 320/12 din martie 2012, probele au fost supuse examinărilor microscopice și testelor microchimice. În urma examinărilor s-a constatat că stratul de preparație conține un grund alb uleios, compact pe bază de ipsos în amestec cu cretă.

Pigmenții identificați:

- pământ brun, galben-ocru pe bază de oxizi de fier hidratați ($\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$), roșu cinabru (sulfură mercurică, HgS), bolus;

- testul de ulei e pozitiv și relativ intens;

- foiță metalică, aliaj de Cu.

Pe unele probe se observă prezența unei rășini naturale (evidențiată prin test de ardere).

Investigații fizice. Spectrometria de fluorescență de raze x. Această metodă este utilizată pe scară largă pentru determinarea cantitativă și calitativă a compoziției chimice elementare unei probe. Pot fi analizate elemente de la B la U din probe solide, pulberi și probe lichide.

În urma acestor măsurători s-au confirmat datele obținute prin metode chimice. De asemenea, s-a observat că pigmentul alb conține mult plumb, deci este alb de plumb și culoarea brună a ramei conține oxid de fier. S-a mai semnalat prezența bariului ca filer în albul de plumb și însoțitor alături de alți pigmenți.

Diagnostic

Procesul de îmbătrânire naturală, specific fiecărui material, dar și consecințele unor condiții de conservare și utilizare improprie (variații mari de temperatură și umiditate, lumină puternică sau acțiuni inadecvate), au determinat degradări mai mult sau mai puțin reversibile.

Degradările suportului sunt majoritatea de natură mecanică și anume:

– curbarea panoului se datorează debitării tangențiale dar și a pictării pe o singură parte a panoului, schimbul de umiditate dintre lemn și mediul ambiant având loc preponderent pe verso și canturi;

– uzura funcțională și atacul xilofag nesemnificativ au determinat o mică pierdere de masă lemnoasă;

– mici fisuri apar în panou din cauza nodurilor, este știut faptul că nodurile se contrag în plan perpendicular sau cel puțin diferit față de cel al panoului din cauza direcției diferite de creștere. Tot fisuri mai întâlnim în zona inferioară și superioară a panoului și au ca punct de plecare cantul transversal al plăcii;

– suportul, de asemenea, prezintă murdărie superficială, aderentă ancrasată (pete de grăsime lăsate de o mână nelijentă) datorate uzului liturgic și conservării defectuoase. Am mai găsit etichete lipite pe verso.

Degradările straturilor picturale sunt datorate îmbătrânirii lianților, respectiv pierderii proprietăților adezive și coezive ale acestora, dar și uzurii funcționale. Variațiile mari de umiditate și temperatură au determinat contracții și dilatări succesive ale suportului care a antrenat în acest joc dimensional și straturile picturale. În timp, acestea și-au pierdut elasticitatea și rezistența, fapt ce a determinat desprinderea, respectiv pierderea lor.

Probabilitatea existenței unei rame în care a fost montată icoana a determinat apariția unor roșături perimetrice în straturile picturale la 2 cm de marginea de sus și de jos și de 1,5 cm de marginea laterală. Din această cauză, marginile au fost repictate cu o culoare brună.

Intervenții de restaurare și conservare

Operații preliminare:

1. Curățirea mecanică a piesei (desprăfuire);
2. Prelevarea de probe în vederea investigațiilor biologice și chimice;
3. Observație cu ochiul liber, sub lupă, în lumină UV, fotografiere;
4. Consolidare profilactică a straturilor picturale cu foiță japoneză și soluție clei de pește 3%, pentru prevenirea pierderilor de material;

Operații pe suport:

5. Operații pe verso: desprăfuire, curățirea murdăriei superficiale, aderente și ancrasate, a alourilor de umiditate precum și a petelor de origine necunoscută cu C 2000 în concentrații diferite;

6. Tratarea în scopul stopării atacului activ de insecte xilofage cu Per Xil 10;

Operații pe straturile picturale:

7. Consolidarea propriu-zisă a straturilor picturale cu soluție de clei de pește 6%, folosind presa caldă (spatula electrică, fier de călcat) alternată cu presa rece (săculeți cu nisip, marmură);

8. Îndepărtarea foiței japoneze de pe suprafața picturală;

9. Efectuarea testelor de curățire cu C2000 și amestecuri de solvenți;

10. Curățirea straturilor picturale prin îndepărtarea stratului de murdărie și verni, subțierea selectivă a verniului;

11. Integrarea cromatică cu retuș velatura, tratteggio, a zonelor cu urme de grund;

12. Vernisarea cu verni pe bază de rășină naturală - dammar în esență de terebentină 3%;

Recomandări privind modul de păstrare

În foarte multe țări activitățile de conservare și restaurare a bunurilor patrimoniale, ce au în vedere păstrarea moștenirii culturale a unui popor și

transmiterea acesteia în timp, generațiilor viitoare, au formulări cu accepțiuni diferite. Conceptul cel mai larg, care se referă la activitățile de menținere și transmitere ale patrimoniului unui popor, este cel de „păstrare”, ca ansamblu de măsuri luate în vederea descoperirii, stocării, protejării și valorificării lui⁷.

În continuare, trebuie să-i fie oferite lucrării cele mai bune condiții de păstrare care presupun un mediu ambiant controlat, stabil și o depozitare sau, după caz, o expunere adecvată. Astfel, restaurarea nu se încheie odată cu ieșirea piesei din laborator, ci se continuă cu atenta supraveghere din partea conservatorilor și a personalului autorizat.

Specialiștii au arătat că nu orice valoare a umidității este nocivă. Pentru spațiile în care sunt expuse obiecte diferite din punct de vedere al materialelor constituente, valorile optime pentru UR sunt cuprinse între 50%-65%⁸. Menținerea constantă a umidității este foarte importantă pentru a evita riscul modificărilor dimensionale ale suportului.

Temperatura acționează asupra materialelor direct și indirect. Direct, acționează prin efecte de dilatare și contractare și indirect prin influența asupra coeficientului de umiditate din material⁹. Se recomandă, în spațiile expoziționale cât și în cele de depozitare, o temperatură de 18 -20°C¹⁰. Icoana trebuie să fie protejată de radiația luminoasă naturală, solară, directă. Iluminarea optimă să aibă valori cuprinse între 150-180 lx. Lumina trebuie să fie rece cu protejarea sursei de iluminare cu filtru WOOD, pentru diminuarea cantităților de radiații ultraviolete¹¹.

Lucrarea va fi ferită de factori de poluare și praf atmosferic, precum și de eventuale atacuri biologice. Vor fi luate măsuri de precauție împotriva vibrațiilor, incendiilor, inundațiilor, actelor de vandalism sau efracțiilor.

Depozitarea este recomandată în poziție orizontală. Expunerea nu se face prin tensionare, doar prin sprijinire.

Dacă lucrarea trebuie să fie transportată, manevrarea se face cu atenție, cu mânuși de bumbac. Ambalarea se face corespunzător folosind materiale neacide. Cele care ating icoana trebuie să fie moi, următoarele semirigide și pentru protecție finală rigide. Transportul propriu-zis se va face în condițiile prevăzute de normele de conservare.

⁷ Bucșa 2008.

⁸ Moldoveanu 1999, p. 34-94.

⁹ Florescu 1994.

¹⁰ Moldoveanu 1999, p. 126.

¹¹ Baroni 1992, p. 39.

Bibliografie

- Baroni 1992 Baroni Sandro, *Restaurarea și conservarea tablourilor. Manual practic*, 1992.
- Bucșa 2008 Bucșa Livia, *Conservarea patrimoniului cultural. Note de curs*, Sibiu, 2008.
- Coman-Sipeanu 2009 Coman-Sipeanu Olimpia, *Restaurarea picturii tempera. Note de curs*, Sibiu, 2009.
- Dionisie din Furna 2000 Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sophia, București, 2000.
- Florescu 1994 Florescu Radu, *Bazele muzeologiei*, Ministerul Culturii, Centrul de Perfecționare a Personalului din Cultură și Artă, de Pregătire Postliceală și Postuniversitară, București, 1994.
- Moldoveanu 1999 Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor muzeale*, Ministerul Culturii și Cultelor, Centrul pentru Formare, Educație Permanentă și Management în Domeniul Culturii, București, 1999.
- Monahia Iuliana 2001 Monahia Iuliana, *Truda iconarului*, Editura Sophia, București, 2001.
- Sendler 2005 Sendler Egon, *Icoana, chipul nevăzutului*, Editura Sophia, București, 2005.

Lipirea foiței japoneze prin pensulație radială

Proba de curățare și zona curățată

Curățarea versoului cu solvenți

Injectarea cu Per Xil în găurile de zbor

Aspect icoană înainte de curățire

Aspect icoană după curățire cu C2000

Aspect icoană după curățire cu solvenți

Ansamblu înainte de restaurare

Verso înainte de restaurare

Ansamblu după restaurare

Verso după restaurare

PROBLEMATICA RESTAURĂRII „LITURGHIERUL LUI MACARIE” (1508)

Vasilica Ciorogar¹

ciorogar_ica_laboratory@yahoo.com

Keywords: *restoration interventions, bookbinding, leather.*

Summary: *The present study includes a brief history of “Macarie’s Missal” and the restoration stages made in order to stop the damage installed and to preserve as much of its originality, meaning and functionality.*

Călugărul sârb Macarie și-a făcut ucenicia de tipograf la Veneția, oraș în care industria tipografică luase un avânt deosebit. Radu cel Mare, domnitorul Țării Românești, îl aduce pe ieromonahul Macarie la mănăstirea Dealu, pe care o ctitorise lângă Târgoviște. Se pare că acesta a fost primul Liturghier ortodox tipărit din lume. Cu 17 ani înaintea acestuia, a fost tipărită pentru prima dată în lume o carte de cult ortodoxă, un “Octoih”, în 1491, la Cracovia².

Macarie tipărește trei cărți, prima fiind “Liturghierul”, în 1508, realizat prin strădania Ieromonahului Macarie din porunca domnitorului Țării Românești din acea vreme, Radu cel Mare³. Cel de-al doilea volum tipărit e un “Octoih” slavon în 1510, apoi un “Tetraevangheliar” slavon în 1512. Din pricina faptului că nu este indicat locul tipăririi, cele mai numeroase contradicții între cercetători sunt: Târgoviște (Mănăstirea Dealu), Curtea de Argeș, Mănăstirea Snagov, Mănăstirea Bistrița⁴.

Doar câteva exemplare ale primei cărți tiparite de Macarie au ajuns până în zilele noastre, cinci dintre acestea fiind păstrate în România: trei exemplare la Biblioteca Academiei Române, unul la Biblioteca Națională București iar cel de-al cincilea volum, cel de față, la Biblioteca Mitropoliei Ardealului⁵.

Dincolo de toate aceste contradicții și supoziții, concluzia cea mai clară și mai concludentă este: cărțile macariene sunt primele imprimare care se adresează neamului românesc.

“Liturghierul” prezentat în lucrarea de față aparține Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, bibliotecă renumită pentru fondul său valoros și vast de carte, în special de rit biblic. Acesta face parte din primele exemplare scoase de sub teasc și este necorectat. A intrat în fondul bibliotecii printr-o donație, fapt de care ne putem da seama din însemnarea în manuscris găsită în interiorul cărții: ”Această carte rituală de limbă slavonă s-a donat la Biblioteca Arhiepiscopescă în Sibiu la 8 Novembre v.1898 de la Biserica din Alun. Alun la 8 Novem. 898 Iosif Suciu paroh.gr.or. rom.”.

¹ Vasilica Ciorogar, restaurator, Muzeul Național Brukenthal Sibiu.

² <http://www.cimec.ro/carte/cartev/liturghier.htm>.

³ *Ibidem*.

⁴ Streza 2008, p. 4.

⁵ <http://romaniancoins.org/10lei08macarie.html>.

Volumul de față e o tipăritură cu dimensiunile: lungime 18,3 cm, lățime 14,6 cm și grosime 4,6 cm. Este un volum legat în piele de vițel tăbăcită vegetal de culoare maro, cu nervuri profilate și scoarțe de lemn.

Starea de conservare

Examinând lucrarea mai îndeaproape, s-au constatat deteriorări de natură fizico-mecanică, chimică și biologică, în special pe zona legăturii. Aceste investigații necesare s-au efectuat în colaborare cu investigatorii specialiști ai muzeului.

Cele două învelitori, împreună cu cotorul exterior, sunt alcătuite din piele de vițel tăbăcită vegetal de culoare maro închis, au lipsuri de material suport în zona colțurilor, tranșelor și la capetele blocului.

Învelitoarea anterioară are prezentă pe suprafața ei urmele unor ornamente florale, pielea prezintă o efasare accentuată a grenului, cu lipsuri la ambele colțuri iar pe tranșa de sus apare o intervenție anterioară (reparație) prin coaserea materialului suport (piele), acesta fiind rupt și deteriorat.

Învelitoarea posterioară, ca și cea anterioară, are o efasare accentuată a grenului, urmele ornamentelor florale sunt doar ușor vizibile, lipsuri în cele două colțuri, cât și pe colțul dinspre cotorul exterior. Și aici apar urmele unei intervenții anterioare (reparație), trei cusături în materialul suport (piele), pe tranșa de sus cât și pe suprafața învelitorii. Pe alocuri apar orificii de zbor provocate de insecte. Ambele scoarțe ale volumului sunt din lemn, nedeteriorate. Cusătura volumului este parțial deteriorată, datorată ruperii sforii de la nervuri. Era o cusătură pe trei nervuri simple profilate, cu două lăntișoare marginale și împărțea cotorul interior în patru registre. Datorită ruperii sforii de la nervuri și aței cusăturii, volumul și-a pierdut din integritatea sa având fascicule deteriorate și ieșite din bloc, tranșa a devenit neregulată.

La ambele capete ale cotorului interior avem urmele celor două capitalbanduri, cusute pe miez de sfoară, fiind uscate și deteriorate, cu mari depuneri de praf și clei. Din ambele forzațuri ale "Liturghierului" s-a păstrat doar partea fixă, cea lipită pe scoartă. Cel anterior are pe alocuri orificii de zbor provocate de insecte, iar pe tranșă deteriorări de natură fizico-mecanică, cu pierderi de material. Apare pe el o restaurare anterioară cu completare de hârtie. Și pe cel posterior apar aceleași probleme identificate ca și pe cel anterior, deteriorat, degradat și cu urme de restaurare înspre tranșa exterioară. Ambele au însemnări de tip manuscris pe suprafețele lor.

Operații de restaurare

Astfel, blocul (fasciculele) suferind din cauza ruperii nervurilor și a aței cusăturii, în urma căruia au intervenit deteriorări și din cauza intervenției non-profesioniste pe suprafața învelitorilor (cusături în materialul suport al învelitorilor-piele), s-a propus restaurarea acestuia pe volum desfăcut, restaurarea filă cu filă (acesta nemaipăstrând din integritate, având fascicule deteriorate, tranșe neregulate), realizarea unei noi cusături, păstrându-se cât mai multe elemente din original (scoarțe și învelitori).

Astfel, blocul gata restaurat a fost recusut conform legăturii avute: trei nervuri simple profilate cu două lănișoare marginale. După coasere, cotorul interior a fost înclieiat, rotunjit⁶, căptușit (pânză de bumbac și hârtie manuală). S-au atașat cele două noi forzațuri (cele două părți fixe ale forzațurilor originale au fost cusute în integritatea volumului la cererea beneficiarului). Au fost realizate două noi capitalbanduri (cele originale fiind deteriorate, degradate și încărcate de clei), pe miez de sfoară⁷.

Au fost reatașate scoarțele cu învelitorile originale⁸ (acestea fiind gata restaurate la colțuri, unde erau lipsuri de material și pe tranșe⁹) și a fost realizat un nou cotor exterior¹⁰ (s-a croit conform șablonului, s-a șerfuit pielea și s-a vopsit). Astfel, la final, au fost făcute toate retușurile finale, lipite toate piesele desprinse în vederea restaurării, realizându-se integritatea cromatică a volumului¹¹. În partea finală s-au lipit părțile fixe ale forzațurilor, pentru realizarea integrației volumului.

În vederea păstrării în condiții cât mai bune de conservare, volumului de față i s-a realizat o casetă de protecție.

Bibliografie

- Johnson 1988 Arthur W. Johnson, *The Practical Guide of Book Repair and Conservation with 100 Illustrations*, Thames and Hudson, London, 1988.
- Middleton 1972 Bernard C. Middleton, *The Restoration of Leather Bindings*, Chicago, 1972.
- Middleton 1998 Bernard C. Middleton, *The Restoration of Leather Bindings*, Oak Knoll Press, Belaware, New Castle, 1998.
- Streza 2008 Laurentiu Streza, *Liturghierul lui Macarie o jumătate de mileniu de la tipărirea sfintei Liturghii*, în Rev. Transilvania, 2/2008, p. 3-5.

⁶ Middleton 1972, p. 69.

⁷ *Idem* 1998, p. 108.

⁸ Johnson 1988, p. 67.

⁹ Middleton 1974, p. 154.

¹⁰ *Idem* 1972, p. 110.

¹¹ *Ibidem*, p. 143.

Ilustrații

Volum înainte de restaurare

Forzaț anterior (partea fixă)

Forzaț anterior (partea fixă), foaie de titlu

Bloc deschis (vedere tranșa și capitalband)

Tranșa de sus

Învelitoare posterioară

Detaliu învelitoare posterioară

Detaliu colț dreapta sus

Tranșă de la picior

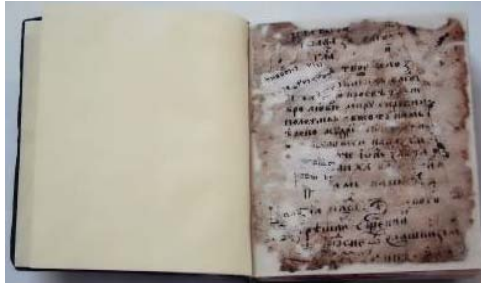
Învelitoare după restaurare

Învelitoare după restaurare

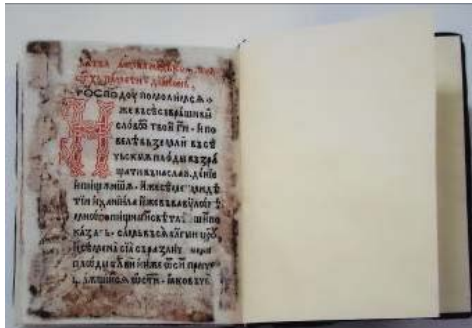
Bloc în interior după restaurare

Forzaț anterior

Volum în interior

Forzaț posterior

Forzațuri dupa restaurare

PROCESUL DE SALVARE A UNEI CĂRȚI POPULARE OCULTE (DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Radu Schuller¹
sradu84@yahoo.com

Keywords: *Gromovnic (Thunder Book), folk occult book (keraunomancy), specific degradations, restoration and conservation operations.*

Abstract: *This paper presents the steps of the restoration of a popular occult book, written in the Romanian Cyrillic alphabet: a Book of Thunders (Brontologion or Gromovnic), which is dated in the early 19th century. The restoration of the book and the conservation measures were decided in accordance with the existing rules and procedures. The progression of the restoration works, as well as of the research concerning the book is also reflected in its restoration file. The preliminary study concerning the historical and cultural importance and the condition report of this book is followed by the presentation of the results of the physical and chemical analysis, as well as of the details of the restoration works. The restoration techniques and materials to be used were chosen according to the nature of the specific degradations for old books and the particular case of this item.*

Semnificație istorică și culturală. În mediul românesc, spre deosebire de alte regiuni ale Europei, cărțile populare profane au pătruns mai târziu, ca urmare a condițiilor istorice particulare în care s-a dezvoltat civilizația românească². Dintre acestea, foarte răspândite erau lucrările oculte, fie magice, fie divinatorii³. Lucrările divinatorii pornesc de la ideea că orice schimbare care intervine în lume este corelată cu constelațiile și corpurile cerești și că, datorită acestei relații misterioase sau a celei dintre vise și lumea reală, viitorul poate fi prevestit⁴. Printre lucrările astrologice răspândite în societatea bizantină și în lumea sud-slavă și despre care N. Cartojan afirmă că ar fi fost cunoscute de către români încă din secolul al XVI-lea⁵, se numără și gromovnicele.

Un *Gromovnic* (din *Громовник*) sau un *Vrontologhion* (din *Βροντολόγιον*) ori, mai rar, *Fulgeralnic*, este o carte populară ocultă, de origine siro-egipteană, care cuprinde așa-zise preziceri, nu numai asupra sorții omului, ci și de natură meteorologică, gospodărească și chiar politică, formulate pe baza interpretării tunetelor și a fulgerelor în raport cu locul, zodia și chiar cu momentul zilei în care se produc ele⁶. Este vorba, așadar, nu de o simplă lucrare divinatorie astrologică, ci de una cu un caracter mai complex, keraunomantic. Lectura

¹ **Radu Schuller**, restaurator, Muzeul Național Brukenthal Sibiu.

² Ciobanu 1992, p. 239.

³ Călinescu 1982, p. 43.

⁴ Cartojan 1974, I, p. 217.

⁵ *Ibidem*, p. 220.

⁶ *Ibidem*, p. 224sq.; Ciobanu 1992, p. 258.

acestei lucrări, considerată "diavolească" de către Biserica Ortodoxă, este interzisă credincioșilor iar legiuirea civilă din secolul al XVII-lea, inspirată de nomocanoanele slavo-bizantine, a pedepsit-o de asemenea⁷. Cu toate acestea, numeroase cărți astrologice se găseau și în bibliotecile mănăstirești⁸ și au fost copiate și tipărite chiar de către călugări și preoți, astfel că în secolul al XIX-lea astfel de lucrări sunt publicate chiar de către Mitropolia Moldovei, la Iași, iar *Calendarul pe șapte planete*, tipărit aici în 1816 a constituit sursa de inspirație pentru diferite ediții publicate ulterior la București și Brașov⁹. Mai târziu, chiar și autoritățile comuniste au interzis tipărirea și difuzarea literaturii oculte, considerată ca „obscurantistă”, iar accesul la exemplarele păstrate în bibliotecile publice era permis etnografilor și cercetătorilor literaturii vechi doar cu aprobarea specială a conducerii bibliotecilor, a instituțiilor de cultură și învățământ superior sau a structurilor centrale și locale ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste.

Pe teritoriul României, *Gromovnicul* a cunoscut o largă circulație începând cu secolul al XVIII-lea și a fost tipărit atât în mici ateliere private, cât și ecleziastice. Unul dintre cele mai vechi gromovnice românești cunoscute este cel cuprins în *Sbornicul slavo-român*, cea dintâi carte ieșită din tipografia instalată la Alba Iulia în 1639 de către mitropolitul ortodox Ghenadie, cu sprijin din Țara Românească și cu încuviințarea principelui reformat Gheorghe Rákóczi I (1630-1648), interesat într-o eventuală convertire a populației românești la credința sa¹⁰. Din 1703 până în prezent se cunosc mai multe versiuni ale acestei cărți populare oculte, traduse din slavonă sau din greacă, cea mai răspândită fiind *Gromovnicul al lui Iraclie împărat, carele au fost numărători de stéle*, atribuită împăratului bizantin Heraclius (610-641). A doua ediție a acestei lucrări a fost tipărită la București în 1795, iar o a treia ediție a apărut în 1817¹¹.

Din această perspectivă, restaurarea unui *Gromovnic* de la începutul secolului al XIX-lea reprezintă un demers cultural util, de recuperare a unei lucrări relativ rare în colecțiile de carte veche, reprezentativă pentru cultura populară a secolelor XVII-XX, în care creștinismul ortodox a suprapus o sensibilitate religioasă arhaică, de tradiție păgână.

Modul de lucru. Înaintea oricărei intervenții de restaurare asupra unei cărți, se întocmește dosarul de restaurare care cuprinde toate elementele caracteristice ale volumului, referitoare atât la blocul de file, cât și la legătura cărții. Aceste elemente sunt necesare în vederea relegării volumului în spiritul aspectului autentic al cărții. De asemenea, sunt consemnate detaliile stării de conservare și toate etapele intervențiilor efectuate pentru restaurarea cărții, susținute prin

⁷ Cartoian 1974, I, p. 219sq.

⁸ *Ibidem*, II, p. 25.

⁹ *Ibidem*, I, p. 220.

¹⁰ *Ibidem*, I, p. 225; Ciobanu 1992, p. 258.

¹¹ Cartoian 1974, I, p. 232.

documentația fotografică care se anexează dosarului. Dosarul de restaurare cuprinde și buletinul de analize efectuate asupra cărții, care aduce informații științifice utile pentru alegerea adecvată a metodelor și a materialelor folosite în restaurarea cărții. În final, dosarul de restaurare este un document care atestă corectitudinea intervenției de restaurare asupra cărții.

1. Analiza preliminară și întocmirea fișei de restaurare. Deoarece condițiile de mediu în care a fost păstrată cartea în decursul timpului nu pot fi stabilite cu exactitate, pentru siguranța restauratorului se recomandă ca înaintea oricărei intervenții cartea să fie dezinfectată. De aceea, prima etapă de lucru a constat în dezinfecția cărții în etuva cu vid, timp de 48 de ore, folosindu-se o soluție de timol în alcool.

Următoarea etapă de lucru a fost fotografierea detaliată a cărții înainte de începerea intervențiilor și întocmirea fișei de conservare. Au fost consemnate, pentru început, datele istorice disponibile și au fost menționate caracteristicile cărții (descrierea piesei) și evidențiate detaliile stării de conservare.

Pentru cartea care face obiectul acestui articol, descrierea piesei este următoarea:

Titlu: Gromovnic

Categorie: carte veche românească

Nr. inventar: 204791

Limba: română, scrisă cu alfabet chirilic

Tip lucrare: tipăritură

Deținător: Biblioteca Muzeului Național Brukenthal Sibiu

Dimensiuni carte: 16,8 X 11,1 cm

A urmat studiul preliminar al cărții, care a implicat observarea atentă și stabilirea cu rigurozitate a stării de conservare a acesteia, apoi realizarea unor analize fizico-chimice.

2. Starea de conservare a cărții. Cartea a fost tipărită pe o hârtie din pastă mecanică, cu textul pe o singură coloană, cu puține ornamentații. Textul tipografic, cu cerneală neagră, transparentă, afectând în mică măsură lizibilitatea.

Corpul cărții era într-o stare avansată de degradare (Fig. 1), prezentând toate tipurile de degradare: biologică, fizico-chimică și mecanică. S-au observat urmele unui atac inactiv de insecte xilofage (galerii și găuri de zbor). Cartea prezenta o îmbrunare a filelor mai accentuată, la primele și ultimele pagini. Hârtia avea un aspect ușor rugos, îngălbenit, datorat acidifierii, cu urme de murdărie aderentă și grăsimi (patină vulgară). Pe cuprinsul unor file se găseau diferite însemnări cu creionul, cu creionul chimic și cu pastă de pix albastră, precum și pete de cerneală. În cuprinsul cărții s-a observat și o „restaurare” anterioară, realizată empiric cu petice grosolan aplicate pe fisuri, în care s-a folosit o hârtie groasă, lipită cu pap de faină.

Filele cărții aveau următoarele degradări: îndoituri, plieri, franjurări marginale, la colțurile inferioare sfâșieri atât în text cât și în suport, foi volante

și lipsă, pierderi de material suport. De asemenea, pe filele cărții erau prezente pete de ceară de albine, depozite de praf și resturi de natură organică, halouri de umezeală și urme de adeziv (pap de făină).

Degradările prezentate de *Gromovnic*, atât la filele cărții cât și la cotor, sunt degradări datorate condițiilor de mediu cu umiditate ridicată în care a fost păstrată cartea în depozit. Aceste condiții improprii au intensificat acțiunea microorganismelor care au transformat adezivii folosiți la lipire (cleiul animal de la cotorul cărții și amidonul de pe hârtie) în compuși de degradare. De asemenea, umiditatea ridicată face ca fibrele de celuloză din structura hârtiei să devină moi, buretoase și cu rezistență mică. Acest gen de deteriorare este cu totul diferit de cea provocată de aciditatea ridicată a hârtiei, care se manifestă în primul rând prin decolorare și friabilitate¹².

3. Analiza fizico-chimică¹³. În urma testelor de laborator și a studiului microscopic al structurii hârtiei din alcătuirea volumului cercetat, a putut fi identificată atât natura hârtiei, cât și o serie de caracteristici ale ei. Hârtia are un grad de înclieiere foarte bun și un pH=6.

Pentru cernelurile folosite a fost verificată solubilitatea solvenților (apă și alcool etilic) asupra părților „scrise” ale cărții: tipăritura cu cerneală neagră, completările cu cerneală albastră (înscrisurile), ștampilele de pe forțături și completările cu creion (negru, roșu și albastru). Astfel au fost testate peste patruzeci de pagini de carte, stabilindu-se în urma testelor de laborator efectuate că cerneala neagră cu care este realizată tipăritura este insolubilă atât în apă, cât și în amestecul alcool etilic-apă 50%.

Informațiile științifice consemnate în urma investigației fizico-chimice au fost folosite pentru alegerea adecvată a metodelor și a materialelor întrebuințate pentru restaurarea cărții.

4. Operațiile de restaurare. Pentru asigurarea permanenței hârtiei se recomandă ca toate impuritățile din carte, care i-au provocat deteriorarea, să fie eliminate sau neutralizate și toate materialele care se folosesc pentru consolidarea foilor deteriorate să aibă un mare grad de puritate și de stabilitate chimică și să fie rezistente la acțiunea dăunătoare a agenților nocivi, în condiții de depozitare normale și în condiții normale de utilizare¹⁴.

Deoarece cartea își pierduse parțial unitatea prin degradarea cusăturii, a nervurilor, detașarea și degradarea scoarțelor, s-a optat pentru restaurarea cu desfacerea volumului, desprăfuirea și curățirea uscată cu o gumă moale și bisturii, urmată de curățirea umedă a filelor cărții.

Curățirea uscată (desprăfuirea) cărții s-a realizat cu o pensulă din păr natural, moale, în special în zona cotorului, dar și pe fiecare filă în parte. Această

¹² Patologia, p. 68-69.

¹³ Polixenia Popescu, *Buletin de analize nr. 1861/2010*.

¹⁴ Patologia, p. 9. Pentru detalii suplimentare privind conservarea și restaurarea cărților și documentelor: Barrow 1972.

operațiune s-a făcut cu mișcări ușoare, din centru spre exterior, îndepărtându-se depozitele de murdărie (praf, resturi de diferite materiale etc). Depozitele de ceară au fost îndepărtate cu ajutorul bisturiului, făcându-se o creștătură ușoară în cruce, fără a se insista, pentru a nu se subția și rupe hârtia.

A urmat operațiunea de întocmire a „oglinzii”, prin numerotarea filelor cu ajutorul unui creion, după care s-a trecut la curățirea umedă. Filele au fost spălate prin imersie într-o tasă pe un suport mixt (rigid), format printr-o placă și o folie din plastic. Fila a fost întoarsă cu ajutorul unei a doua folii de plastic, pentru a se exclude manipularea defectuoasă a acesteia. Apa de spălare folosită avea aproximativ 30-45°C. Spălarea s-a făcut cu ajutorul unei pensule, cu mișcări radiale de la centru spre exterior. Pentru că în această operație s-a folosit și un agent de spălare cu pH neutru, spălarea a fost riguroasă. După ce filele au fost spălate, s-a trecut la reînclieirea acestora la umed cu CMC în proporție de 0,2%. Pentru uscare, fila a fost transferată de pe folia de plastic pe hârtii de filtru. De pe acestea, s-a detașat ușor și s-a lăsat să se usuce liber pe rastel. După ce s-au uscat, filele s-au pus la presă între două platane și hârtie de filtru și s-au lăsat douăzeci și patru de ore. Etapa următoare a constat în consolidarea cu vâl japonez, acolo unde erau fisuri și în zonele fragilizate, folosindu-se ca adeziv soluția apoasă de CMC 1,5% (concentrația soluției apoase de CMC este în corelație cu tehnica de lucru folosită, pentru completarea cu hârtie japoneză, în tehnica „la dublu”, proporția este de 2%). Găurile prezente în hârtie au fost acoperite cu puf de hârtie japoneză sau cu „fășii” („șiret”) de hârtie japoneză.

După uscare, s-a curățat surplusul de hârtie cu bisturiul (Fig. 4), iar marginile s-au ancorat cu adeziv, presând cu fălțuitorul. După încheierea completărilor și a consolidărilor, filele au fost puse la presat. Surplusul completărilor a fost tăiat la format cu ajutorul unui liniar metalic și al unui cuter.

Ultima operație de restaurare a constat în formarea caietelor și întregirea blocului cărții (Fig. 5).

Toate operațiunile de restaurare au fost consemnate prin fotografii, adunate în documentația fotografică anexată dosarului de restaurare.

5. Recomandări pentru conservarea cărții. Deteriorarea fizico-mecanică a cărților poate fi cauzată atât de o manipulare necorespunzătoare, cât și de o păstrare defectuoasă, în condiții de microclimat neadecvate. Nivelurile necorespunzătoare ale umidității relative și ale temperaturii pot produce potențarea degradărilor determinate de acțiunea unor factori interni cum sunt lignina și materialele de înclieiere prezente în compoziția hârtiei¹⁵.

Manipularea corectă a cărților de patrimoniu și asigurarea condițiilor optime de microclimat reprezintă o cerință majoră ce trebuie respectată cu strictețe. De aceea, pentru protejarea acestei cărți populare oculte a fost confecționată o cutie de depozitare din carton, pe a cărei etichetă au fost inscripționate condițiile

¹⁵ Moldoveanu 2003, p. 20.

optime de depozitare: temperatura 18-22/24°C și umiditatea relativă de 50-65%¹⁶.

Concluzii. Buna restaurare și conservare a cărților de patrimoniu necesită o atenție deosebită în ceea ce privește acțiunile care se întreprind, începând cu manipularea (ambalarea, transportul) și continuând cu restaurarea și conservarea acestora, în vederea etalării și valorificării lor științifice. Normele și procedurile în vigoare încearcă să pună bunurile culturale de patrimoniu la adăpost de efectele negative care ar putea surveni prin neglijența și neatenția celor care lucrează cu aceste obiecte. De aceea, pentru bibliotecari și pentru conservatorii colecțiilor de carte veche este obligatorie luarea măsurilor adecvate pentru păstrarea în bune condiții a cărților vechi care au fost restaurate, spre a putea fi studiate și de către generațiile viitoare.

Abrevieri și bibliografie

- Patologia cărții *Probleme de patologia cărții*, vol.12, București, 1976.
- Barrow 1972 W. J. Barrow, *Manuscripts and Documents, Their Deterioration and Restoration*, Charlottesville, 1972.
- Cartoian 1974 Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, 2 vol., București, 1974.
- Călinescu 1982 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1982.
- Ciobanu 1992 Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, 1992.
- Moldoveanu 2003 Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 2003.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Carte înainte de restaurare.
Fig. 2. Ansamblu filă înainte de restaurare.
Fig. 3. Fila de carte în timpul tratamentului de curățare la umed.
Fig. 4. Filă de carte în timpul restaurării.
Fig. 5. Corp de carte după restaurare.

¹⁶ Moldoveanu 2003, p. 21.

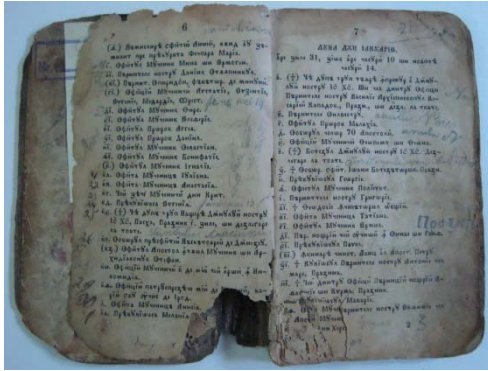

Fig. 1

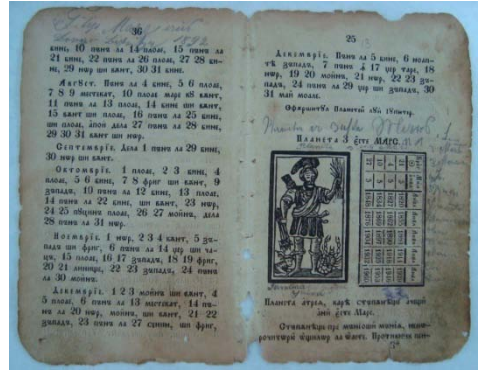

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

RESTAURAREA ȘI CONSERVAREA PIESEI TEXTILE „CAP DE STRĂJAC”

Ruxandra-Ioana Stroia¹
ruxandrastroia@yahoo.com

Keywords: *restoration, interventions, throw pillow– cap de străjac*

Abstract: *This article presents the restoration stages of the textile piece – cap de străjac. The item was examined, analyzed and diagnosed to determine the best restoration and conservation intervening process on the embroidery and textile materials.*

Introducere

Sașii au fost colonizați pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XII-lea, venind în cea mai mare parte din Germania, de pe teritoriul Rin-Mosela. Aceste grupe de populație veneau cu un statut administrativ propriu, cu un bagaj etnografic specific comunităților feudale de limbă germană din Europa Centrală și cu deprinderi profesionale specifice, care s-au răsfrânt asupra ocupațiilor lor practice. Aici ei s-au dezvoltat ca popor bine organizat și unitar din punct de vedere social și economic, îmbogățindu-și tezaurul cultural prin forme caracteristice etnografice și prin elemente etnice specifice concretizate în valori proprii de artă populară².

Baza populației săsești a format-o țărănimea, care în general și-a executat piesele pentru propria trebuință. Țăranii își cultivau cânepa sau inul, torceau, vopseau, țeseau, brodau și confecționau în gospodăria proprie produsele textile necesare pentru satisfacerea nevoilor lor de îmbrăcăminte și decorare a spațiului de locuit. În secolul al XVIII-lea, meștesugul țesutului ajungea la o maximă dezvoltare fiind practicat în fiecare gospodărie țărănească.

Paralel cu locuitorii țărani, au activat meseriașii din târguri și orașe. Aceștia și-au adaptat produsele necesităților și gustului tradițional al populației satelor și totodată au creat piese sub influența modei din acele vremi³.

Textilele de casă pentru ornamentarea interiorului se caracterizează printr-o mare diversitate și bogăție de forme, de aspecte ornamentale și cromatice, de mare valoare artistică. Aceste piese textile decorative pot fi grupate pe tipuri funcționale: fețe de masă, ștergere de paradă, de sobă, de culme, perne și capete de perne, saltele și capete de saltele, lepedee, paramente bisericești, păretare, etc. Țesăturile pentru împodobirea “patului de paradă” ocupă spațiul cel mai mare în cadrul clasificării textilelor decorative săsești.

Pânza se țesea în două sau patru ițe cu băteala și urzeala de in, cânepă sau bumbac, uneori în combinația în și cânepă sau cânepă și bumbac. Țesutul se

¹ **Ruxandra-Ioana Stroia**, inginer restaurator expert, conservare-restaurare textile-piele, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

² Biltz 1956, p. 119-121.

³ *Ibidem*, p. 121.

făcea în războiul de țesut orizontal, îngust. Din această cauză unele piese care necesitau o lățime mare au fost realizate din două foi țesute fiecare separat și apoi îmbinate. Prinderea foilor se făcea cu “cheiță”, care pe lângă funcția de cusătură obișnuită o avea și pe aceea de broderie cu scop decorativ. Decorarea se realiza prin aplicarea pe marginile piesei a unei dantele sub forma unei benzi decorative lucrată în diferite tehnici, direct din țesătură, prin nevedire sau alesături, printre și peste fire numărare sau prin brodere.

Tehnica cea mai des folosită la brodarea motivelor ornamentale este cusătura în „cruciulițe împletite”. Efectul broderiei este cel de împletitură, de aceea cusătura se mai numește și “în pleată”. Se mai întâlnește cusătura în „cruciulițe simple”, ”cea pe dos” sau „în lanț”⁴.

Una din trăsăturile caracteristice ale creației artistice populare săsești este datarea pieselor. Astfel, acestea pot fi delimitate în timp, existând posibilitatea de a stabili o ordine cronologică sigură și o delimitare destul de precisă de la o epocă la alta a motivelor ornamentale săsești, supuse mereu stilizării. Inscripțiile consemnează anul confecționării și numele creatoarei, al fetei sau femeii care a brodat piesa sau pentru zestrea căreia s-a pregătit. “Scrierea” realizată prin brodarea unor proverbe, zicători, citate, care apare în secolele XVIII – XIX, pe lângă exprimarea unor dorințe, speranțele, cugetări, învățături, avea și un rol decorativ și ornamental⁵.

Deși s-a folosit în general o tehnică a brodatului monocromă, prin alternanța modelului pe câmpul alb al pânzei s-au obținut efecte cromatice deosebite. De exemplu, s-a folosit efectul dat de descompunerea broderiilor în dungi, dungi lăsate nelucrate, lăsarea de mici cruciulițe albe pe câmpul brodat, etc. Culorile predominante ale cusăturilor sunt roșu închis sau deschis, albastru, vânăt, negru, galben.

Vopsirea aței se făcea în general cu plante. Culoarea roșie se obținea în trecut din garofiță fiartă în apă cu cenușă, din roibă sau scoarță de arin negru și șovârf iar albastrul se obținea din drobușor și indigo fiert în soluție de urină, maro se obținea din conuri de brad, mușchi de piatră, castane, coji de nucă și ceapă iar verde se extrăgea din frunzele de ferigă. Începând cu secolul al XX-lea, s-a folosit tot mai mult ața procurată din comerț – bumbac mercerizat, arnici, care are o culoare mai rezistentă la spălat și un luciu mai pronunțat⁶.

Compoziția ornamentală este specifică prin așezarea ornamentelor. Acestea pot avea o dispunere în plan orizontal care se poate repeta la infinit și o dispunere în plan vertical, diferențiată în părți distincte și anume un model principal, un model de margine și linii ornamentale delimitatoare. Se creează, astfel, o ornamentație a cărui câmp este delimitat de borduri. Dispunerea motivelor în câmpul ornamental este supusă regulilor repetiției, alternanței și simetriei.

⁴ Nagy *et alii* 1993, p. 71.

⁵ Caapesius 1977, p. 151.

⁶ Schmidt, Forderreuther 2001, p. 46.

Motivele ornamentale se pot împărți în motive geometrice și naturaliste. Cele geometrice sunt mai des întâlnite, de la motivele geometrice clasice (romb, pătrat, triunghi) până la motivele vegetale geometrificate (frunze, flori, inimi, trifoi)⁷.

Descrierea piesei

Piesa luată în studiu face parte din categoria textilelor de interior, cu rol decorativ. Este țesută în casă.

Căpătâiul de străjac se atașează la unul sau la ambele capete ale străjacului care împodobește "patul cer".

Este o țesătură dreptunghiulară cu dimensiunile 880/390 mm, țesută în 2 ite, cu fire de înălțime atât înălțime cât și în urze ală. Firele sunt toarse manual, cu torsiunea în S și cu grosimea variind între 0,21-0,26 mm (măsurată cu micrometrul). Pe lățime, marginile sunt țevite manual cu fir de bumbac iar pe lungime marginile indică lățimea foii de țesătură. În timp, țesătura s-a fragilizat, ea prezentând 3 zone mici cu rărituri și una cu pierdere de fir (cca. 1,00 cmp). Broderia este executată în tehnica "pe fire numărate", cu cruciulițe simple și împletite, registrul de repetiție fiind pe 4x4 fire.

Broderia "pe fire numărate" presupune calcularea dimensiunilor desenului, în funcție de mărimea pânzei și numărarea firelor după fiecare împunsătură. De grosimea firelor de țesătură și de desimea țesăturii depindeau modelele care se broda. Pe pânza cu fire mai groase numărarea firelor este mai ușoară. Pentru coasere se prefera acul cu vârf bont și nu cel ascuțit.

Tehnica cusutului "în pleată" este o variantă mai complexă a tehnicilor cu punct în cruce. Realizarea punctului împletit presupune trecerea în diagonală peste două registre deodată. Modelul poate fi cusut în direcția firului materialului de bază sau într-un unghi de 45 de grade vertical sau orizontal. Din această cauză modelul este drept, geometrizat, repetarea lui putând fi făcută la nesfârșit. Pe dosul pânzei brodate cusătura apare sub formă de linii paralele dispuse două câte două, pe verticală.

Firul broderiei piesei este de lână cu torsiunea slabă, în S, cu grosimea neuniformă. Are două nuanțe de culoare maro-închis și măsliniu și se presupune a fi fost vopsit cu coloranți naturali extrași din frunze și coji de nuc. Pe anumite porțiuni, firul de lână lipsește dar există urme ale împunsăturilor de ac, așa numitele probe martor, care pot ajuta la refacerea broderiei. Trebuie remarcat faptul că piesa a suferit o completare, probabilă făcută de către deținător, cu nuanță diferită față de broderia originală.

Compoziția ornamentală are o dispunere în plan orizontal care se poate repeta la infinit și o dispunere în plan vertical diferențiată în părți distincte, și anume:

- modelul principal, central, cea mai importantă parte a compoziției;
- modelul din margine, care nu este legat de cel principal, fiind diferit ca stil și motive;

⁷ Rusu 2008, p. 16.

- linia ornamentală care desparte modelul principal de cel din margine și care limitează desfășurarea pe verticală.

Motivele broderiei sunt specific ăsești, fitomorfe și florale, geometrizate: fructul rodie, frunza de acant și un pom al vieții cu trei ramuri.

Stare de conservare

La intrarea în laboratorul de restaurare piesa a fost investigată, constatându-se prezența următoarelor degradări:

- fizico-mecanice: uzură funcțională, depuneri de praf și murdărie, pierderea aței de la broderie (cca. 30- 35%), rărituri ale țesăturii pe trei zone mici, o zonă a țesăturii de cca. 1,00 cmp cu pierdere de material;

- fizico-chimice: îmbătrânirea și fragilizarea firului de țesătură, îngălbenirea țesăturii, deshidratarea și rigidizarea firului broderiei, pete de origine necunoscută, nu foarte vizibile;

- biologice: nu s-au observat.

Investigații. Buletin de analize

În vederea începerii operațiunilor de restaurare s-au efectuat următoarele investigații:

-măsurători și analize vizuale: măsurarea grosimii firului țesăturii 0,21- 0,26 microni, măsurat cu micrometrul, torsiune S, măsurarea grosimii firului de broderie, maro-închis: 0,51-0,93 microni (are neuniformitate mare), măsurarea grosimii firului de broderie, măsliniu: 0,48-0,97 microni (are neuniformitate mare);

-analize microscopice combinate cu microfotografie pentru identificarea firelor textile;

-testul arderii.

Descrierea lucrărilor de restaurare efectuate

S-a început cu pregătirea locului de muncă, a instrumentelor și a materialelor pentru tratamente.

Curățirea mecanică uscată. S-a făcut o desprăfuire cu miniaspiratorul prin intermediul unui ecran (plasă de nylon) așezat deasupra textilei.

Testul de migrare a culorii. Pentru efectuarea testului s-au ales două zone pe piesă și trei capete de fire care s-au pierdut.

Suprafața de testat a piesei a fost așezată peste un pat absorbant format din pânză de bumbac și hârtie de filtru. Cu pipeta s-au pus 15 picături de apă distilată și s-a lăsat lichidul să pătrundă în țesătură. S-a acoperit aria cu cealaltă sugativă, pânză albă și o placă de marmură. După un minut s-a verificat dacă culoarea a migrat și s-a constatat că rezultatul este negativ. S-a repetat testul și s-au obținut rezultate negative după două, cinci și cinsprezece minute.

S-a trecut apoi la testarea în aceeași zonă cu soluția de spălare în concentrație de trei ori mai mare, la temperatura de 20° C. Rezultatul testului a fost negativ.

Numărul de inventar scris pe piesă s-a considerat a fi accidental și inestetic și ca atare s-a considerat necesară îndepărtarea lui. S-a presupus că este tip cerneală și s-a constatat că migrează la testul de culoare. Pentru detașare s-a folosit acid citric.

Curățirea umedă. Soluția concentrată de spălare s-a făcut din 50 grame de Radix Saponaria și 2 litri de apă. Soluția de spălare este de concentrație 10% (1p. sol. conc./10 p. apă distilată) și temperatură 20-25° C.

Piesa s-a imersat în baia de spălare și s-a presat ușor cu mâna. Îndepărtarea murdăriei s-a făcut prin pensulare cu perii moi în lungul firelor de bătătură și urzeală, insistându-se asupra zonelor pătate. Clătirea s-a făcut de mai multe ori, până la îndepărtarea completă a detergentului. Au mai rămas pete și puncte dar acestea au fost lăsate pentru că presupuneau un tratament mai agresiv de spălare care putea deteriora piesa sau putea îndepărta punctele „martor” de coasere.

Uscarea s-a făcut pe sticlă, în plan orizontal, cu fața în sus. S-a urmărit ca urzeala și bătătura să fie bine aliniate. Deasupra piesei s-a așezat hârtie de filtru care a fost apoi presată ușor cu degetele, de la centru spre exterior și ulterior îndepărtată.

Vopsirea firelor. Vopsirea firelor de lână s-a făcut cu coloranți naturali. S-au ales fire de lână asemănătoare ca grosime și torsiune cu firele broderiei originale. Frunzele verzi de nuc s-au fiert în apă timp de o oră și apoi s-au strecurat. În soluția caldă, colorată, s-a adăugat acid acetic în proporție de 7%. S-au introdus firele de lână în soluția încălzită ($t=75^{\circ}\text{C}$) și s-au ținut aproximativ o oră până când s-au colorat la intensitatea dorită. S-a clătit cu apă rece pînă la eliminarea surplusului de culoare iar în ultima baie de clătire s-a pus acid acetic 3% pentru fixarea culorii. S-a făcut proba de culoare care a ieșit negativă.

Completarea broderiei. Motivul decorativ se poate reface deoarece modelul este repetitiv și punctele martor de coasere nu s-au pierdut. Pentru cusut s-a folosit un ac cu vârf tip bilă.

Depozitarea

S-a ales varianta depozitării plate în acord cu standardele muzeului. Depozitarea plată este ideală deoarece oferă suport pentru suprafață, țesătura nu mai este supusă stresului suportării greutății proprii. Piesa se depozitează în raft, între două foi de țesătură de bumbac, țesătură care a fost spălată în prealabil.

Este obligatoriu a se monitoriza factori precum umiditatea relativă, temperatura, iluminatul, agenții biologici de deteriorare, agenții chimici și mecanici.

Umiditatea relativă: 45-50%;

Temperatura: 18-20° C;

Lumina: 50 lucși;

Radiația ultravioletă: 75 000 microvați-lumen.

Mulțumiri

Colegilor din cadrul Laboratorului de Restaurare al Complexului Național Muzeal Astra Sibiu și în special colegelor Cornelia Kertesz și Vasilica Izdrăilă, pentru sprijinul real acordat pe întreaga perioadă de desfășurare a lucrărilor de restaurare.

Bibliografie

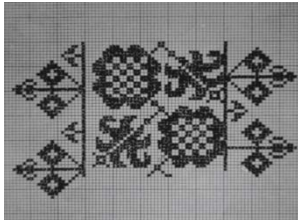
Biltz	1956	Iuliu Biltz, <i>Portul popular al sașilor din Transilvania. Caiet de artă populară</i> , Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.
Caapesius	1977	Roswith Caapesius, <i>Das siebenburgisch-sachsische Bauernhaus</i> , Bucuresti, Editura Kriterion, 1977.
CCI		CCI Notes Canadian Conservation Institute, Capitol 13.
Hartwig,
Bucurenci	1978	Hartwig Maurus, Bucurenci Ion, <i>Spălarea produselor textile și detașarea petelor</i> , București, 1978.
Ilea	2006	Ilea Ioana Lidia, <i>Metode de conservare și restaurare a pieselor textile</i> , Cluj-Napoca, 2006.
Moldoveanu	2003	Moldoveanu Aurel, <i>Conservarea preventivă a bunurilor culturale</i> , București, 2003.
Nagy et alii	1993	E. Katalin Nagy, Kralovanszky Maria, Matefy Gyork, Jaro Marta, <i>Textiltechnikak</i> , Maghiar Nemzeti Muzeum, 1993.
Petrescu,
Secoșan	1973	Petrescu Paul, Secoșan Elena, <i>Cusături românești</i> , București, 1973.
Rusu	2008	Livia Rusu, <i>Broderii săsești de interior. Catalog de expoziție</i> , 2008.
Schmidt,
Förderreuther	2001	Schmidt Rose, Werner Förderreuther, <i>Der Hände Fleiß: siebenbürgische Haustextilien als Wohnschmuck</i> , Ed. Wort und Welt. Neuware, München, 2001.
Tomescu	1984	Tomescu Margareta, <i>Vopsitul tradițional și modern în gospodărie</i> , București, 1984.
Zamfirescu-
Talianu	1980	Zamfirescu-Talianu Elvira, <i>Cusături românești din izvoade străbune</i> , București, 1980.

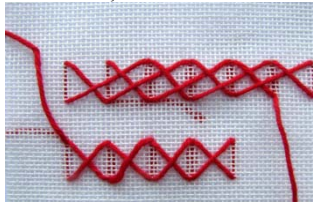
Ansamblu înainte de restaurare - față

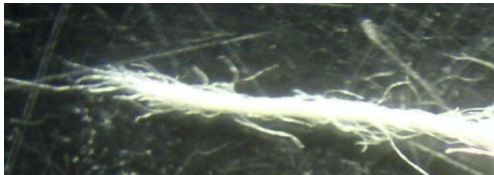
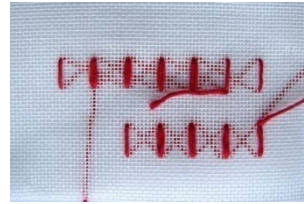
Ansamblu înainte de restaurare - dos

Raportul compoziției ornamentale

Cusătura în cruciuluțe împletite și cruciuluțe simple - față-dos

Microfotografie -fir de in din țesătură

Microfotografie - fire de lână la broderie

Detaliu - ruptură, cca. 1,00 cmp

Detaliu - pete de origine necunoscută

Detaliu- pierderi ale firelor de broderie-
față

Detaliu- pierderi ale firelor de broderie-
dos

Detaliu - probe martor de coasere

Culorile diferite ale aței indică o intervenție anterioară (posibil a posesorului)

Testul și rezultatul testului pentru migrarea culorilor

Pată tip cerneală înainte de detașare

Pată tip cerneală după detașare

Detaliu- broderie refăcută

În lumină UV, firele folosite la restaurare se diferențiază de cele originale

Detaliu- reșeserea zonei rupte cu fire compatibile cu cele ale țesături

Foto sub lupă

Ansamblu după restaurare

RESTAURAREA UNUI FRAGMENT DE PĂRETAR

Daniela Beu¹

daniela_beu@yahoo.com

Keywords: „wall” broderly, textile, restoration.

Summary: *The paper is concerned with the restoration stages of a broderly called „păretar”, the specific conditioning and manufacturing techniques, the inquiries and the preservation/restoration interventions.*

Păretelele sunt țesături înguste care se folosesc atârinate pe perete în dreptul patului “ca un înveliș care ferește de contactul direct cu lemnul pe cei ce se reazămă cu spatele de perete”². Sunt țesute din lână și cânepă în 2 sau 4 ițe și se folosesc în toate regiunile țării. Deosebirile zonale sunt legate de cromatică și mai puțin de ornamentală și tehnică. Decorul este realizat simplu, la războiul de țesut, prin alternarea a două sau mai multor culori, în dungii perpendiculare pe toată suprafața piesei. Motivele ornamentale care le alcătuiesc sunt cele geometrice, ele putând fi ușor dispuse în rânduri. Evoluția părețelor a fost de la o simplă dungă la alesături geometrice, apoi la elemente florale care alcătuiesc scoarța și covorul de mai târziu.

Descrierea obiectului

Piesa face parte din colecția CNM Astra Sibiu și a fost aleasă ca piesă pentru atestare. Lucrările de conservare și restaurare au fost efectuate în cadrul Laboratorului de restaurare textile al aceluiași muzeu.

Obiectul prezentat este un fragment dintr-un păretar, fiind de formă dreptunghiulară, cu o margine țesută la război și cealaltă secționată. Un capăt este îndoit și tivit, iar celălalt tăiat, cu bătătura deșirată, rămânând firele de urzeală vizibile pe o distanță de 2 cm.

Piesa este realizată manual în războiul orizontal, în 2 ițe cu fâșii înguste, țesute în vârgi alternând cu alesături. Coloristic predomină cafeniul. La distanțe aproximativ egale și intercalate între ele, sunt vârgile albastru, verde de diferite nuanțe (deschis, închis), negru, alb.

Decorul este îmbogățit prin introducerea de registre cu motive ornamentale alese în tehnica “peste fire” între grupele de vârgi. Motivele decorative întâlnite în compoziție sunt: romb, meandru, dinții de lup, floarea geometrizată. Grosimea firului din care sunt realizate motivele este mai mare decât la firele de fond. Agățătorile sunt alcătuite din bucăți de șiret îndoit în două iar la capăt prevăzute cu inel metalic și cusute pe cosul piesei.

Diagnostic

Piesa prezintă următoarele degradări:

¹ **Daniela Beu**, restaurator, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² Petrescu, Stahl 1966.

- de uzură – care se manifestă prin fragilitatea fibrelor de lână și depuneri de praf pe toată suprafața;
- fizico-mecanice – ce au dus la deteriorarea urzelii și bătelii, până la pierderi de material pe trei porțiuni de 6/9 cm, 4/6 cm, 11/13 cm;
- fizico-chimice – care au cauzat decolorarea prin acțiunea luminii, pierzându-se intensitatea inițială;
- biologice – agenții biologici, respectiv moliile, au degradat lâna din băteală și urzeală, producând lipsuri în material (atac neevolutiv);
- factorul uman – cea mai gravă degradare este cauzată de foștii proprietari care, prin tăierea păretarului, au produs o fragmentare ireparabilă. Piesa și-a pierdut nu numai compoziția unitară, dar și frumusețea gândită de țesător.

Fotografii

S-au efectuat fotografiile înainte de restaurare, în timpul operațiilor de conservare și după terminarea operațiilor de conservare și restaurare.

Analize și teste de laborator

S-au efectuat analize vizuale pentru determinarea gradului de degradare și a tehnicii de execuție, examinare microscopică și macroscopică pentru determinarea tipurilor de fibre utilizate în confecționare; conform buletinului de analiza nr. 5/21.01.2005, avem pentru țesătura de bază lână, atât pentru urzeală cât și pentru băteală.

Tehnica de execuție cuprinde două etape:

1. realizarea țesăturii propriu-zise (2 ițe, 4 ițe) folosită ca suport;
2. realizarea decorului și a ornamentului (ales peste fire).

Fragmentul de păretar este din lână țesută în 2 ițe, în gospodăria țărănească. Țesăturile se obțin prin împletirea într-un anumit mod a două sisteme de fire și anume, fire de urzeală așezate pe lungimea țesăturii și fire de băteală inserate perpendicular pe firele de urzeală.

Modul de împletire a celor două formează “legătura”. În cazul fragmentului de păretar, s-a folosit “țesutul în 2 ițe”, la care fiecare fir de urzeală (1) trece și pe sub un fir de băteală (2). Au același aspect pe ambele fețe.

Tehnica

Prin tehnica „peste fire”, ornamentele policrome diverse sunt scoase în relief atât în grosimea firelor (a grupului de fire), cât și prin flotările firelor de alesătură care trec peste mai multe fire de urzeală. Se obține o alternanță cromatică a ornamentelor dispuse în linie.

Tehnica “peste fire” folosește unelte ajutătoare; de exemplu, se folosește “speteaza” - o scândură îngustă având rolul de a separa firele în două șiruri prin care firul de băteală poate trece ușor, dând un aspect uniform țesăturii”³.

³ Marinescu 1975.

În urma propunerilor din cadrul comisiei, s-a hotărât restaurarea prin reîntregire (recuperarea imaginii obiectului), consolidarea pe suport, cu păstrarea integrală a materialului existent.

Operații de conservare și restaurare

S-a efectuat curățirea uscată a piesei, prin desprăfuire cu perii moi și cu aspiratorul de mică putere, apoi s-a trecut la operațiile premergătoare restaurării, și anume:

- descoaserea agățătorilor și executarea unui săculeț pentru depozitarea lor alături de piesă;
- descoaserea numărului de inventar (coasere inadecvată), pregătirea materialului ales pentru suport și a firului necesar pentru coasere.

Ca suport s-a ales pânza “astar” compatibilă ca aspect. Aceasta a fost vopsită cu colorant natural (foi ce ceapă) prin decoct (extragerea colorantului prin fierberea plantei în apă). După vopsire, suportul a fost uscat, călcat, croit și festonat. Firul necesar coaserii este firul de bumbac de culoare maro.

Au fost păstrate toate firele din structură, marginile franjurate au fost aranjate în direcția firelor de urzeală și prinse de suport. Restaurarea propriuzisă a început prin fixarea piesei pe acest material de suport prin consolidarea cu acul.

Consolidarea s-a efectuat în punctul denumit “ Schusstich” (punctul de broderie bizantină) constând în trecerea perpendicular pe direcția urzelii a unui fir transversal de material similar cu firul țesăturii. Metoda este reversibilă, cusătura putând fi desfăcută cu ușurință, fără urme vizibile. După terminarea operațiilor de restaurare, numărul de inventar a fost cusut pe suportul piesei.

Pe materialul de suport s-a lăsat o fereastră de 10 cm pentru a putea fi controlată și studiată.

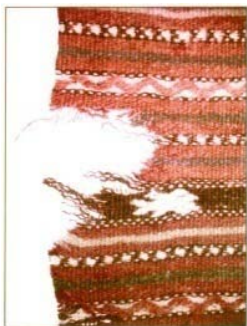
Indicații la modul de păstrare și expunere

Piesa fiind fragilizată, s-a propus depozitarea ei în plan orizontal, întinsă. În acest sens, s-a confecționat un cadru din lemn care a fost îmbrăcat în pânză, piesa fiind pusă deasupra.

Se va feri de lumină și praf prin confecționarea unei huse din material neutru. Obiectul se păstrează în depozit cu un microclimat controlat, la o temperatură $t=18^{\circ}\text{C}$ și UR 55-60 %. Etalarea se va face pe o ramă protejată de un geam, iar acesta nu trebuie să intre în contact cu piesa.

Bibliografie

Ilea	2006	Ioana Lidia Ilea, <i>Metode de conservare si restaurare a pieselor textile</i> , Cluj-Napoca, 2006.
Marinescu	1975	Marina Marinescu, <i>Arta populară românească: Țesături decorative</i> , Cluj Napoca, 1975.
Petrescu, Stahl	1966	Paul Petrescu, Paul H. Stahl, <i>Scoarțe românești</i> , București, 1966.

Înainte de restaurare

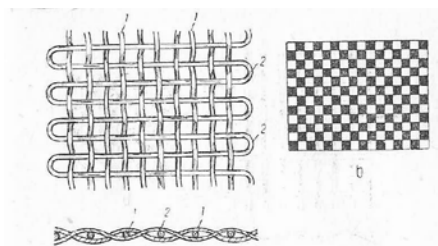
După restaurare

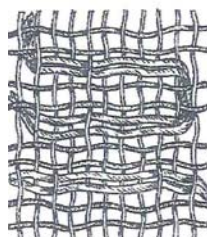
Deșirare

Ruptură

Legătura "pânză"

Tehnica peste fire

Operații de desprăfuire

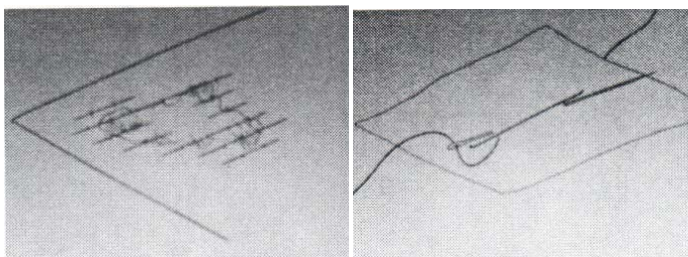
Descoaserea agățătorilor

Descoasere nr. inv.

Consolidarea pe suport textil

Punctul de broderie bizantină

Coaserea numărului de inventar pe materialul suport

MĂSURI DE CONSERVARE ȘI PROTEJARE A EXPONATELOR DIN SPAȚIILE EXPOZIȚIONALE ALE MUZEULUI DE ISTORIE A JUDEȚULUI VÂLCEA

Ovidiu Părăușanu¹
oparausanu@yahoo.com

Keywords: *museum, heritage, exhibition, preservation, microclimate, humidity, temperature, light.*

Summary: *The preservation and protection of the national heritage is a task as important as the discovery and restoration. Nowadays, the preservation of the artifacts is very important, that's why, in most of the museums, this equipment is becoming more and more efficient. The specialists employed at Aurelian Sacerdoțeanu Valcea County Museum strive to keep up with the latest standards of equipment in the field. Special thanks to the museum's management team, who has always understood the importance of acquiring the necessary equipment.*

Scopul acestui articol este acela de a face cunoscut publicului faptul că, în spatele fiecărei expoziții, fie ea permanentă sau temporară, stă un volum apreciabil de muncă, realizat de conservatorii, restauratorii și muzeograful Muzeului Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea, care, pe lângă organizarea propriu-zisă ce constă în tematica și modul de etalare a exponatelor, trebuie mai apoi să asigure permanent condiții microclimatice optime precum și protejarea și supravegherea neconținută a bunurilor culturale.

În acest sens, vom prezenta, pornind de la teorie la practică, condițiile ce trebuie îndeplinite de spațiile expoziționale, factorii de degradare care pot duce la deteriorarea obiectelor din expoziții cât și măsurile ce se iau în cadrul Muzeului de Istorie în vederea contracarării acestora, pentru protejarea și asigurarea securității bunurilor culturale.

Clădirea Muzeului de Istorie a Județului Vâlcea (Foto. 1) a fost renovată între anii 2004-2006, momentan îndeplinind toate normele de conservare și expunere a bunurilor culturale aflate în depozitele și expozițiile pe care le deține.

La parter se află expoziția permanentă de arheologie. Colecțiile ei sunt dispuse cronologic, dezvăluind vizitatorilor anii de viațuire neîntreruptă pe aceste locuri, care se întind de-a lungul văii Oltului la poalele Carpaților.

Expoziția permanentă se deschide cu măturii arheologice din epoca paleolitică, neolitică și din cea a bronzului expuse într-o realizare grafică modernă. Din perioada Antichității, în expoziție atrag atenția siturile arheologice de la Ocnița, Stolniceni².

¹ Ovidiu Părăușanu, fizician investigator, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea.

² <http://www.muzee-valcea.ro/>

Momentan, la etajul I al clădirii, se lucrează la constituirea unei expoziții permanente de istorie medie, modernă și contemporană.

Factorii de degradare - noțiuni generale

Pentru o bună edificare asupra condițiilor de expunere a bunurilor culturale, trebuie să stăpânim temeinic câteva noțiuni generale despre factorii implicați în degradarea bunurilor culturale, modul în care aceștia acționează precum și măsurile ce trebuie luate în vederea cotracării lor.

Clasificarea factorilor de degradare:

1. Factorii fizico - chimici ai mediului ambient - sunt cei mai dăunători factori pentru că:

- determină procese chimice care descompun bunurile culturale, deci efecte ireversibile;

- determină cele mai dăunătoare și mai multe din procesele de degradare;

- determină procese care afectează cu precădere totalitatea colecțiilor vulnerabile și care cuprind și cele mai numeroase obiecte;

- creează condiții care favorizează dezvoltarea unor dăunători biologici.

Aceștia se clasifică astfel:

a) *factori reactivi* sau *factori de reacție*: umiditatea, oxigenul (O₂), gazele reactive: dioxidul de sulf (SO₂), ozonul (O₃), oxizii de azot (NO_x), amoniacul (NH₃), acizii organici volatili, formaldehida, etc.

b) *factorii de activare* - factori care prin energia lor (energia de activare E_a) asigură energia necesară reacțiilor chimice menționate mai sus. Se știe că orice reacție chimică necesită o anumită cantitate de energie denumită E_a "Energia de activare". Energia de activare este minimul energiei pe care reactanții trebuie să o aibă pentru a forma produse. Aceștia sunt:

- temperatura (T);

- radiațiile spectrului vizibil (lumina) și invizibil ale surselor de iluminat.

2. Factorii biologici: micromicetele (*mucegaiurile*), macromicetele, insectele și rozătoarele.

3. Factorul uman - neaplicarea sau aplicarea în mod incorect a măsurilor de conservare preventivă necesare și obligatorii asigurării stării de sănătate a bunurilor culturale precum și a normativelor de manipulare corectă a bunurilor culturale.

4. Factorii interni - reprezintă anumite elemente și grupări chimice (radicali, substanțe), inerente clasei de materiale din care fac parte, care nu pot fi înlăturați, care participă, alături sau împreună cu factorii de mediu, la procesele de degradare chimică ale bunurilor culturale.

5. Cataclisme naturale - cutremure, inundații, tornade, etc.³

I. Condițiile generale ce trebuie să le îndeplinească spațiul expozițional

Pentru a contracara factorii de degradare menționați la paragraful anterior, trebuie, în primul rând, să avem mare grijă la spațiul ales pentru organizarea

³ Moldoveanu 2009, p. 31-38.

unei expoziții, verificat cu rigurozitate dacă acesta îndeplinește toate condițiile necesare pentru a putea găzdui expoziția.

Condițiile generale pe care trebuie să le îndeplinească spațiul expozițional ar fi, pe scurt, următoarele: salubritatea, fiabilitatea instalațiilor, rezistența plafoanelor, absența poluării alcaline, stabilitatea microclimatică.

I.1 Salubritatea. Înainte de toate, un spațiu în care se expun sau se depozitează bunuri culturale trebuie să fie curat și sănătos, aceasta însemnând absența oricărui fel de dăunători biologici: micro și macromicete, insecte, rozătoare.

Curățenia este, de asemenea, una din condițiile fundamentale ale unui spațiu muzeal, murdăria fiind incompatibilă cu condițiile de păstrare a bunurilor culturale. Un spațiu salubru este de asemenea un spațiu în care nu apar probleme create de infiltrațiile de apă și de umiditate ascensională⁴.

În acest sens se vor lua următoarele măsuri:

- se va înlătura orice sursă de reziduri alimentare care pot duce la apariția dăunătorilor biologici, personalul muzeului fiind instruit în acest sens, servirea gustării în pauza de masă făcându-se în locuri special amenajate, departe de sălile de expoziție sau spațiile de depozitare ale bunurilor culturale, aceste spații având la rândul lor un regim strict de salubritate;

- curățirea căilor de acces în muzeu – alee, trotuare, scări exterioare;

- folosirea suprapapucilor în spațiul expozițional – atât de către vizitatori cât și de personalul muzeului angrenat în activități ce presupun intrarea în expoziție (muzeografi, restauratori, conservatori, gestionari, supraveghetori, femei de servicii, etc.);

- închiderea în vitrine a tuturor exponatelor fragile și valoroase;

- etanșarea vitrinelor – toate vitrinele din cadrul acestei expoziții prezintă un grad bun de etanșare;

- aerisirea se va face prin întredeschiderea ușoară a ferestrelor din spațiile de expunere înconjurătoare. Specificăm faptul că ferestrele destinate aerisirii din spațiile expoziționale sunt dotate cu filtre speciale din pânză fină pentru reținerea particulelor de praf;

- podeaua spațiului expozițional va fi acoperită cu un linoleum antistatic, ușor de curățat;

- curățirea zilnică, atentă, a tuturor spațiilor interioare muzeului.

I.2 Fiabilitatea instalațiilor. Avem în vedere cele trei tipuri principale de instalații: de energie electrică, de încălzire, de apă curentă și de evacuare a apelor uzate. Știm că orice disfuncție sau avarie a oricăreia dintre aceste instalații poate duce la grave prejudicii asupra bunurilor culturale din muzeu⁵.

Verificarea temeinică a acestor instalații, precum și a modului lor de funcționare se va face de către unități specializate. În acest sens, Muzeul Județean Vâlcea, are un contract de prestări servicii cu ELECTRO-VÂLCEA

⁴ *Ibidem*, p. 239.

⁵ *Ibidem*, p. 240.

S.A., unitate specializată în acest scop care face toate verificările periodice necesare și le va finaliza înainte de începerea organizării expoziției.

I.3 Rezistența plafoanelor. Clădirea Muzeului Județean Vâlcea a fost renovată în urmă cu cinci ani, lucrările de renovare și consolidare ale clădirii fiind finalizate la începutul anului 2008, prin urmare nu sunt probleme din acest punct de vedere.

I.4 Absența poluării alcaline. Momentan, sălile de expoziție precum și lapidariumul se prezintă destul de bine și nu necesită alte lucrări de renovare.

Prin urmare este îndeplinită condiția de absență a poluării alcaline, respectiv cel puțin șase luni de la terminarea lucrărilor de renovare.

I.5 Stabilitatea microclimatică. Reprezintă una dintre cele mai importante condiții pe care trebuie să le îndeplinească un spațiu destinat unei expoziții fie ea permanentă sau temporară. Într-un sens mai general, prin stabilitate microclimatică înțelegem *absența oscilațiilor de temperatură și umiditate*.

Pentru a putea preveni apariția oscilațiilor de temperatură și umiditate sau dacă acestea nu pot fi anulate în totalitate, trebuie să se acționeze în sensul de a le reduce la valori mici, insignifiante ori variațiile acestor parametri să fie lente în timp. În acest sens, se efectuează determinarea valorilor umidității relative (UR) și ale temperaturii (T) în spațiul destinat expoziției. Această determinare se va face prin măsurători și analize cu ajutorul aparatelor de măsură din dotarea muzeului. Muzeul Județean Vâlcea dispune de higrometre, higrografe, umidificatoare și dezumidificatoare. Efectuarea unor determinări cu ajutorul aparatelor, la stadiul organizării expoziției, nu este relevantă decât pentru perioada scurtă cât s-au făcut măsurătorile.

II. Asigurarea microclimatului în spațiul expozițional

II.1 Măsuri împotriva degradării induse de temperatură (T) și umiditate (U.R.)

Vom discuta măsurile ce se vor lua împotriva acestor doi factori de degradare deoarece sunt factorii de degradare cei mai importanți care intervin în cadrul expoziției noastre.

Temperatura – ca factor de degradare, după cum am văzut anterior, se înscrie în rândul factorilor fizico-chimici de activare, putând genera acea energie de activare a proceselor chimice de degradare precum și dilatări sau contractări ce pot afecta grav starea de sănătate a bunurilor culturale.

Mai concret, factorii de deteriorare datorăți temperaturii sunt:

- modificări dimensionale: creșterea/scăderea volumului solidelor și al lichidelor, creșterea presiunii gazelor;
- modificări ale unor proprietăți fizice: flexibilitatea sau rigiditatea în cazul solidelor, fluiditatea sau vâscozitatea în cazul lichidelor;
- creșterea ratei proceselor fizice: evaporarea/condensarea, difuziunea gazelor și a lichidelor în solide-dizolvarea;
- modificarea umidității relative U.R.;

- apariția și dezvoltarea dăunătorilor biologici⁶.

Având în vedere toate aceste considerente, o problemă foarte importantă o reprezintă izolarea termică a unei clădiri ce adăpostește bunuri culturale.

La Muzeul Județean Vâlcea, fiind o clădire de patrimoniu, nu s-au putut face intervenții majore care să modifice aspectul exterior, în schimb, pe interior, pereții sălilor care adăpostesc expoziții și depozite, au fost izolați cu plăci de polistiren iar geamurile au fost înlocuite cu ferestre termopan, asigurând astfel o bună izolare termică. Pentru controlul temperaturii în interiorul imobilului, fiecare calorifer a fost dotat cu robinet reglabil, ce se poate da mai încet în cazul în care nivelul acesteia depășește valorile optime (18°C și U.R. 50%) pentru expozițiile eterogene.

De asemenea, curtea interioară sau lapidarium, mai precis spațiul destinat expozițiilor temporare, este înconjurat din toate părțile de spații expoziționale permanente, mai precis de sălile expoziției permanente de arheologie, neavând pereți exteriori. Prin urmare, beneficiază de o bună izolare termică.

În cazul organizării în lapidarium a unei expoziții temporare, pentru o mai mare siguranță se vor izola cu plăci de polistiren, ușile de pe latura de vest precum și ușa din dreapta, de pe latura de est, lăsând astfel accesibilă numai ușa din stânga de pe partea de est, destinată intrării-ieșirii din expoziție (Fig. 2).

Prin această operație de izolare termică a ușilor vom rezolva câteva probleme foarte importante:

- anularea curenților de aer datorati interstițiilor de comunicare cu exteriorul sălii și care sunt purtători de praf sau gaze poluante;
- atenuarea în mare măsură a curenților de convecție datorati diferențelor de temperatură dintre diferitele puncte ale sălii;
- menținerea unor temperaturi în jur de 18 °C în spațiul expozițional;
- atenuarea semnificativă a oscilațiilor de temperatură, fapt care va reduce drastic și oscilațiile umidității relative (U.R.) ce reprezintă o cauză majoră a degradării bunurilor culturale.

Se știe că modificarea temperaturii (T) duce la modificarea umidității relative (U.R.) și nu invers⁷. Având în vedere acest aspect vom discuta în continuare despre umiditate, ca factor de degradare.

Umiditatea – reprezintă unul dintre principalii factori de degradare existenți în mediul ambiant. Toate clasele de procese chimice, fizice și biologice au la bază prezența acestui factor ca urmare a interacțiunii lui cu bunurile culturale. Pentru a înțelege mai bine mecanismele prin care umiditatea acționează, degradând bunurile culturale, vom defini următoarele:

Umiditatea ambientală – componentă a mediului ambiant ce însumează vaporii de apă pe care aerul îi conține în formă invizibilă, în stare moleculară.

⁶ Turcu 2008, p. 16.

⁷ Goronea 2001, p. 8.

Umiditate higroscopică - reprezintă vaporii de apă în formă invizibilă, în stare moleculară, atrași de suprafața bunurilor culturale cu afinitate la vaporii de apă.

Umiditatea ambientală nu reprezintă altceva decât totalitatea vaporilor de apă pe care îi poate conține un volum de aer. Vom defini în continuare această umiditate ca fiind *umiditatea absolută* (U.A.).

Capacitatea aerului de a conține vaporii de apă este limitată, fiind însă determinată și de temperatura sa (T). Prin urmare, bazându-ne pe această caracteristică a mediului ambiant, putem afirma faptul că: cu cât temperatura (T) unui volum de aer este mai ridicată, cu atât cantitatea de vaporii de apă în stare invizibilă din acest volum este mai mare.

Totuși un volum de aer, nu poate absorbi decât o cantitate limitată de vaporii de apă, la o anumită temperatură (T). Peste această cantitate de vaporii, aerul nu mai poate să absoarbă, apărând fenomenul de lichefiere a vaporilor sau altfel spus *condensarea*.

Definim cantitatea maximă de vaporii de apă ce poate fi absorbită de un volum de aer U. S. sau *umiditate de saturație*.

La o anumită temperatură (T) foarte important de știut este raportul dintre *umiditatea absolută* (U.A.) și *umiditate de saturație* (U.S.).

Definim **U.R.** – *umiditate relativă*:

$$U.R. = (\text{umiditatea absolută} / \text{umiditate de saturație}) \times 100 = (U.A. / U.S.) \times 100.$$
 Mai exact, *umiditatea relativă* ne dă procentual cât la sută din cantitatea maximă de vaporii pe care o poate absorbi un volum de aer la o temperatură T reprezintă cantitatea de vaporii existentă în acel moment la aceeași temperatură. Odată definită *umiditatea relativă* (U.R.) trebuie să cunoaștem și legile după care aceasta evoluează. Legile umidității relative sunt:

Legea I. – La o temperatură constantă (T = constant) orice modificare a umidității absolute (U.A.) determină modificarea umidității relative (U.R.) într-un raport direct: crește U.A. crește U.R., scade U.A. scade U.R.

Legea II. – La U.A. constantă, orice schimbare de temperatură (T), modifică U.R. dintr-un spațiu, într-un raport invers proporțional: crește T scade U.R., scade T crește U.R.⁸.

Înarmați acum cu toate aceste cunoștințe teoretice vom vedea, în continuare, ce măsuri putem lua pentru a asigura o cât mai bună stabilitate a valorilor umidității relative (U.R.) la parametrii optimi 50% - 65% pentru bunurile culturale aflate în expoziție.

În cazul organizării unei expoziții temporare, pentru fiecare sală de expoziție în parte, se poate face o statistică a parametrilor microclimatici, în special a temperaturii (T) și umidității relative (U.R.). Luăm ca exemplu, curtea interioară a clădirii, aceasta reprezentând o medie a parametrilor microclimatici, raportată la sălile care o înconjoară.

⁸ *Ibidem*, p. 9.

Vom urmări în continuare valorile parametrilor microclimatici (U.R. și T) ce s-au înregistrat în această sală pe o anumită perioadă a anului 2012 pentru a face o evaluare statistică și a trage concluziile necesare (Diagrama II. a., b., c., d.).

În luna august a anului 2012 (Diagrama II. a.) s-au înregistrat valori mari ale temperaturii mediului exterior (peste 30°C), sala păstrând totuși o temperatură (T) rezonabilă de aproximativ 22°C și umiditate relativă (U.R.) constantă în jurul valorii de 60%.

În luna septembrie (Diagrama II. b., c.), deși temperatura mediului ambiant scade semnificativ față de luna anterioară, temperatura sălii (T) se menține constantă la aproximativ 18°C iar umiditatea relativă (U.R.) se menține în apropierea valorilor de 60% - 65%.

În luna octombrie (Diagrama II. d.), temperatura mediului ambiant continuă să scadă. Se observă și o scădere a temperaturii (T) în sala de expoziție sub valori de 18°C precum și o scădere proporțională a umidității relative (U.R.) sub valoarea de 60%.

Din diagramele termohigrografului prezentate anterior se poate observa cu ușurință faptul că sala destinată expoziției îndeplinește cele două condiții fundamentale necesare asigurării microclimatului:

1. Sunt respectate în general valorile optime de temperatură $T = 18 - 22^{\circ}\text{C}$ și umiditate relativă $U.R = 50 - 65\%$.

2. Nu avem oscilații mari și bruște ale U.R. și T. Chiar dacă uneori temperatura (T) scade sub valoarea de 18°C, această scădere se face lent, fără să afecteze starea de sănătate a obiectelor⁹.

II.2 Măsuri împotriva degradărilor provocate de lumină. Sursele de iluminat

Lumina, în sens foarte general, reprezintă o formă vizibilă de energie, observabilă de către ochiul uman, mai exact radiația emisă datorită mișcării particulelor încărcate energetic ce intră în constituția materiei solare sau a surselor artificiale de iluminat. Prin urmare lumina reprezintă o radiație electromagnetică.

Spectrul electromagnetic se referă la întreaga gamă de frecvențe și lungimi de undă ale undelor electromagnetice (Fig. 1.)¹⁰. Lumina tradițională sau *vizibilă* se referă doar la gama frecvențelor ce pot fi percepute de către om.

Aceste frecvențe sunt foarte înalte, aproape o jumătate sau trei sferturi dintr-un milion de miliarde Hz. Lungimile lor de undă sunt între 400-760 nm. Razele X au lungimi de undă care variază de la câteva miimi dintr-un nm la câțiva nm. Cea mai scurtă lungime de undă pe care omul o poate detecta este lumina albastră închisă la 400 nm. Cea mai lungă este roșul aprins la aprox. 760 nm. Cele mai multe surse nu radiază lumină monocromatică. Ceea ce numim lumina albă (a Soarelui) este un amestec al tuturor culorilor din spectrul vizibil. Ochiul uman răspunde cel mai bine la lumina de culoare verde cu lungimea de undă

⁹ Moldoveanu *et alii* 1993, p. 3.

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/File:EM_spectrum.svg

550 nm, care este de altfel aproximativ egală cu valoarea strălucirii luminii Soarelui la suprafața Pământului.

Conform teoriei lui Einstein, lumina, pe lângă caracterul ei de radiativ de undă, prezintă și un caracter material corpuscular, particula corpusculară de bază ce o caracterizează fiind **fotonul**. De aici caracterul dual al luminii sau *dualismul undă-corpusul*. Caracteristica principală a fotonului este *masa sa de mișcare*. Privită din punct de vedere ondulatoriu, lumina se comportă ca o undă electromagnetică, având aceleași caracteristici ca și radiația electromagnetică.

Cele mai importante caracteristici fizice ale radiației electromagnetice și prin urmare implicit ale *luminii* sunt:

λ - lungimea de undă – distanța minimă dintre două puncte care oscilează în fază;

c - viteza de propagare – egală cu 3×10^8 m/sec (mai exact 299,792,458 m/s);

ν - frecvența $\nu = \frac{c}{\lambda}$ (1);

Relația care arată interdependența acestor caracteristici principale este:

$E = h \cdot \nu$ (2) sau $E = \frac{hc}{\lambda}$ - energia de radiație (3) unde h – constanta lui

Planck $h = 6,62606896(33) \times 10^{-34}$ J·s = $4,13566733(10) \times 10^{-15}$ eV·s

Relația (2) este foarte importantă deoarece ne va permite să determinăm cât de nocivă este lumina naturală și ce fel de filtre trebuie să folosim pentru a proteja bunurile culturale aflate în expoziție sau ce alte surse artificiale de lumină trebuie folosite pentru a nu afecta starea de sănătate a exponatelor.

Fiind purtătoare de energie, lumina devine *factor de degradare* deoarece tocmai această energie poate deveni *energie de activare* a proceselor fizico-chimice de degradare a bunurilor culturale.

Conform relațiilor (2) și (3), este foarte ușor de observat faptul că energia de radiație a unei surse de lumină (E) este direct proporțională cu frecvența de radiație (ν) și invers proporțională cu lungimea de undă a radiației (λ). Prin urmare este de preferat să alegem ca surse de iluminat acele surse care emit radiații luminoase cu lungimi de undă (λ) mari sau altfel spus cu frecvențe de radiație (ν) mici, cât mai depărtate ca valoare în domeniul vizibil de spectrul violet ($\lambda=400\text{nm}$).

Cu toții știm cât de nocivă este radiația solară care acționează direct asupra obiectelor. O parte importantă a muncii conservatorului este aceea de a se asigura, în funcție de grupa din care fac parte obiectele expuse, că acestea nu primesc o lumină care să le pună în pericol.

Se știe că *iluminarea* unei suprafețe reprezintă *fluxul luminos* ce cade pe *unitatea de arie* a acestei suprafețe. *Fluxul luminos* este, la rândul său, direct proporțional cu *energia de radiație* a sursei deci, și *iluminarea* va fi direct proporțională cu *energia de radiație*.

Unitatea de măsură pentru *iluminare* este *lux*-ul notat **lx**. Cu ajutorul unui aparat de măsură numit **luxmetru**, putem determina iluminarea suprafețelor

expuse luminii. Conform unor formule fizice de calcul bine determinate, pe care, pentru a nu mai îngreuna informația, nu le mai redăm, putem afla din literatura de specialitate care sunt valorile optime ale iluminării pentru diferitele categorii de bunuri culturale. Astfel, pentru bunurile culturale vulnerabile valoarea maximă admisibilă este de 50 lx iar pentru bunurile culturale din categoria bunurilor culturale mai puțin vulnerabile este de 150 lx – 200 lx¹¹.

În cadrul expozițiilor, **iluminarea** trebuie verificată periodic cu ajutorul unui aparat denumit **luxmetru**.

Spațiul expozițional cel mai expus luminii naturale, care este cea mai nocivă din punct de vedere al degradării exponatelor, este tot curtea interioară.

Pe acoperișul muzeului, pentru a proteja de efectele luminii naturale, se află o cupolă de formă dreptunghiulară, de dimensiuni 8,30 m x 5,80 m (Foto. 2). Spațiul expozițional are dimensiunile 13,30 m x 11,20 m la sol.

Proiecția acestei cupole pe planul spațiului expozițional este centrată, de aceea am dispus poziționarea tuturor vitrinelor, pe lângă pereți, în zona de umbră sau penumbră pe tot parcursul zilei (Fig. 2). Cupola este la rândul ei constituită dintr-un material semitransparent special, care oferă protecție UV, așadar, cu toate că avem de a face cu lumină naturală, având în vedere că bunurile culturale sunt din ceramică bine arsă, deci din categoria bunurilor culturale mai puțin vulnerabile, nu este nici o problemă expunerea lor. După măsurătorile făcute cu luxmetrul din dotare, s-a observat că în punctele unde pot fi amplasate vitrine nu s-a depășit niciodată valoarea de 200 lx a iluminării.

Dacă totuși valoarea de 200 lx ar fi depășită, provocând efecte termice majore, se va recurge, de la a acoperi vitrinele cu o pânză specială de culoare albă, pe toată durata valorilor mari ale radiației luminoase, până la a muta piesele înapoi în depozit. Prin urmare, conservatorul are obligația ca, pe toată perioada cât se desfășoară o expoziție temporară, să verifice valorile temperaturilor vitrinelor și exponatelor neexpuse în vitrine în fiecare zi, de mai multe ori pe zi, iar în zilele însorite chiar la fiecare oră¹².

Sursele de iluminat. Pentru perioada de seară sau noapte, s-a optat ca sistemul de iluminare artificială să folosească *lumina incandescentă*. Se știe că lumina incandescentă are cel mai mic grad de nocivitate în comparație cu celelalte două tipuri de lumină, respectiv lumina naturală și lumina fluorescentă.

Gradul de nocivitate este dat de:

a) Emisia UV:

- lumină naturală 5,5%;
- lumina fluorescentă 3,5%;
- lumina incandescentă 0,1%.

b) Temperatura de culoare:

- lumină naturală 6000 – 24000 K;
- lumina fluorescentă 3000 – 6500 K;

¹¹ Moldoveanu *et alii* 1993, p. 4.

¹² *Ibidem*, p. 3.

- lumina incandescentă 2550 – 3000 K¹³.

Muzeul de Istorie a Județului Vâlcea dispune, printre altele, de un sistem foarte ingenios de iluminat, care constă într-o multitudine de corpuri de iluminat, de dimensiuni relativ reduse, legate între ele prin niște conductori segmentați, care se pot îmbina, oferind posibilitatea de a obține pe orizontală distanțele dorite. De asemenea, și în plan vertical, fiecare corp de iluminat are prevăzut un sistem suport care oferă posibilitatea coborârii sau ridicării lămpii electrice până la nivelul dorit, precum și orientarea acesteia după direcția optimă necesară iluminării vitrinelor sau exponatelor (Foto. 3. a, b).

Se știe că *expunerea totală = intensitatea luminii x durata de expunere*.

Expunerea totală este astfel produsul nivelului de iluminare exprimat în lăcși și durata de iluminare exprimată în ore - lx ore¹⁴. Prin urmare, un factor de degradare demn de luat în considerare este *durata de expunere* sau mai precis timpul în care un exponat este iluminat în mod continuu de către o sursă de lumină. Este lesne de înțeles că, cu cât timpul de expunere este mai mare, riscul ca bunul cultural expus să sufere degradări este mai mare.

Operațiile de concepere și montare a circuitelor electrice au fost efectuate de o firmă de specialitate acreditată în domeniu, respectiv ELECTRO VÂLCEA S.A. cu care Muzeul Județean *Aurelian Sacerdoțeanu* Vâlcea are stabilit prin contract un protocol de colaborare.

III. Aparat de măsură și control a parametrilor microclimatici

Muzeul Județean *Aurelian Sacerdoțeanu* Vâlcea dispune de o serie întregă de aparate de măsură și control a parametrilor microclimatici pentru a preveni efectele dăunătoare ale factorilor principali de degradare, respectiv temperatura (T), umiditatea relativă (U.R.) și lumina care funcționează în interiorul spațiilor de expunere și depozitate a bunurilor culturale. Aceste aparate sunt: termometre, termohigrometre, termohigrografe, umidificatoare, dezumidificatoare și luxmetrul.

Pentru verificarea atentă a temperaturii, în cadrul expozițiilor noastre, fiecare vitrină sau reconstituire va fi dotată cu un *termometru* de tip medical, de dimensiuni reduse. Aceste termometre vor fi amplasate discret în vitrine pe suprafața de expunere a vitrinei, mascate de eticheta de prezentare a vitrinei, pentru a nu incomoda estetica de etalare, iar în cadrul reconstituirilor, dosite în spatele exponatelor, cât mai aproape de suprafața acestora, oferind astfel în permanență valorile temperaturii (T) ale exponatelor. Pentru verificarea simultană a valorilor temperaturii (T) și umidității relative (U.R.) se folosește aparatul specializat denumit *termohigrometru* (Foto. 4).

Pentru observarea continuității ori variațiilor lente sau bruște ale valorilor temperaturii (T) și umidității relative (U.R.) se va amplasa, la umbră, un *termohigrograf* (Foto. 5). Acestea ne vor da informații prețioase cu privire la măsurile de siguranță ce trebuiesc luate în cazul în care valorile temperaturii (T)

¹³ Moldoveanu 2009, p. 201.

¹⁴ *Ibidem*, p. 205

și umidității relative (U.R.) suferă modificări bruște sau au tendința de creștere sau descreștere către valori mult diferite de valorile optime.

Fiecare sală de expoziție, are în dotare atât un *dezumidificator* marca Aerial de mare putere (Foto. 6.) cât și un umidificator marca Venta (Foto. 7). Dezumidificatorul intră în funcțiune atunci când valorile umidității relative (U.R.) cresc brusc sau au tendința de creștere continuă mult peste valorile normale. În caz contrar, va intra în funcțiune dezumidificatorul. Aceste două aparate au rolul de a crește sau scădea umiditatea relativă U.R.. Datorită faptului că tratează efecte contrare, nu vor funcționa niciodată simultan.

Pentru verificarea valorilor intensității luminoase se va folosi luxmetrul (Foto. 8). De exemplu, Lux-metru tip Testo 540 permite măsurarea unor valori ale intensității luminoase cuprinse între 0 și 99.999 lx. Acest aparat este folosit nu numai pentru verificarea zilnică a valorilor intensității luminoase, dar și pentru pregătirea spațiului expozițional, el permițând determinarea cu exactitate a zonelor cele mai puțin expuse radiației solare, unde se vor amplasa vitrinele.

Încheiem aici în speranța că am oferit publicului larg o imagine edificatoare despre ceea ce reprezintă activitatea de conservare și protejare a bunurilor culturale din cadrul expozițiilor organizate la Muzeul de Istorie a Județului Vâlcea, cât și asupra aparatului folosite.

Bibliografie

Florescu	1998	Radu Florescu, <i>Bazele muzeologiei</i> , București, 1998.
Goronea	2001	Toma Goronea, <i>Note de curs</i> , Alba Iulia, 2001.
Moldoveanu	2009	Aurel Moldoveanu, <i>Conservarea preventivă a bunurilor culturale</i> , București, 2009.
Moldoveanu
<i>et alii</i>	1993	Aurel Moldoveanu, Doina Darvaș, Maria Lungu, Mihai Lupu, <i>Norme de conservare a bunurilor care fac parte din patrimoniul național</i> , București, 1993.
Nistor	2002	Sergiu Nistor, <i>Protecția Patrimoniului Cultural Național</i> , București, 2002.
Oberländer
Târnoveanu	2002	Irina Oberländer Târnoveanu, <i>Un Viitor pentru Trecut. Ghid de bună practică pentru păstrarea patrimoniului cultural</i> , CIMEC, București, 2002.
Opriș	2009	I.Opriș, <i>Managementul muzeal</i> , Târgoviște, 2009.
Turcu	2008	Mioara Turcu, <i>Conservarea pieselor de muzeu</i> , București, 2008.
Wollman	2005	V. Wollman, <i>Managementul muzeal în organizarea depozitelor și expozițiilor</i> , Alba Iulia, 2005.

Foto. 1

Foto. 2a

Foto. 2b

a.

b.

Foto. 3

Foto. 4

Foto. 5

Foto. 6

Foto. 7

Foto. 8

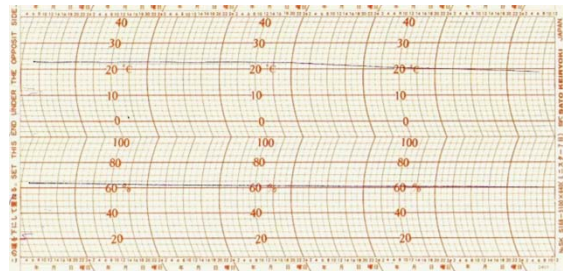

Diagrama II. a. 24 – 30 august 2012

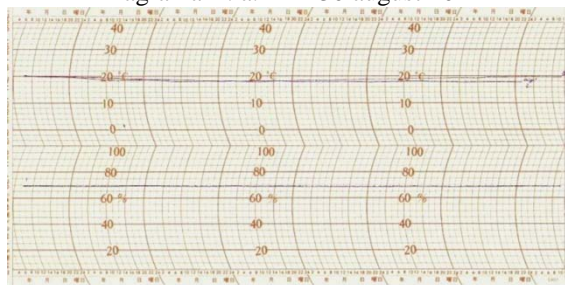

Diagrama II. b. 7 – 13 septembrie 2012

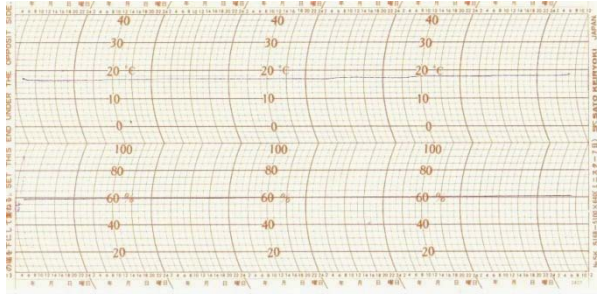

Diagrama II. c. 21 – 27 septembrie 2012

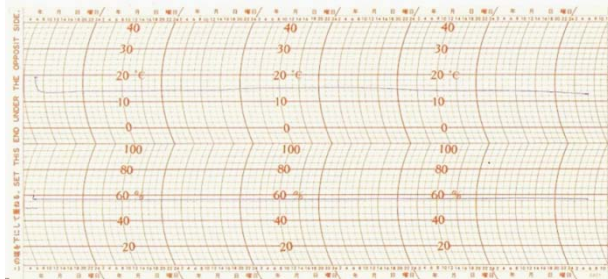
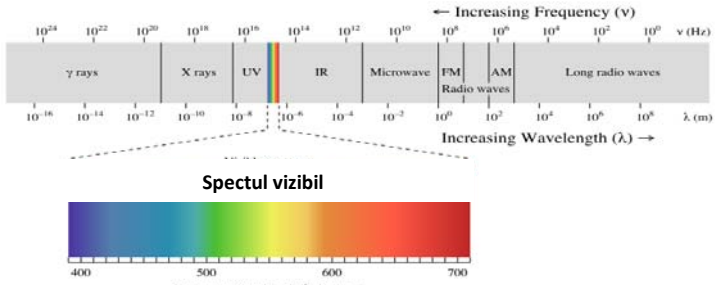

Diagrama II. d. 5 – 11 octombrie 2012

Creste lungimea de unda →

Fig. 1.

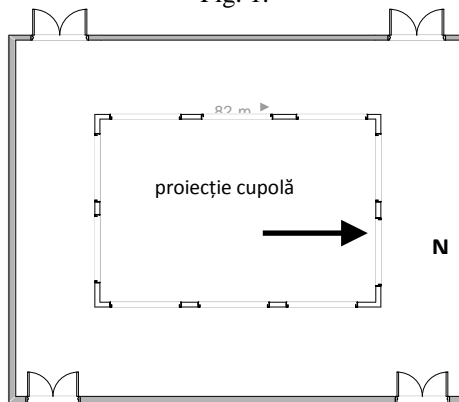

Fig. 2.